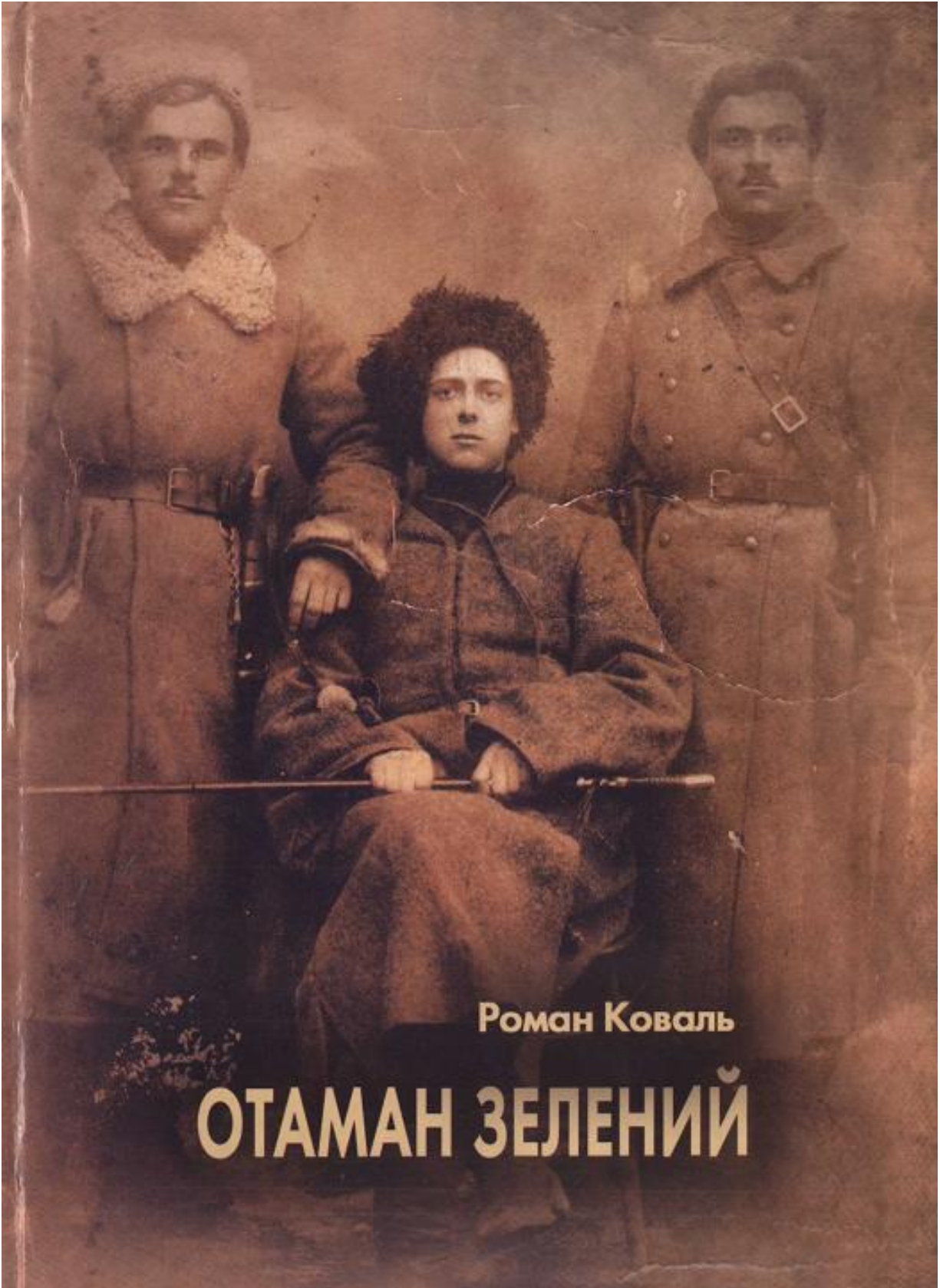




Роман Коваль

ОТАМАН ЗЕЛЕНИЙ



Роман Коваль

ОТАМАН ЗЕЛЕНИЙ



Роман Коваль. Отаман Зелений

*В дев'ятнадцятім, напровесні — зелений
подих.*

— Ану, брате...

В дев'ятнадцятім, напровесні — голоси:

— Ану, брате, ходім...

*В дев'ятнадцятім, напровесні — на півнеба
залопотіли прапори, прапори зелені, прапори
жовто-блакитні, прапори армій селянських.*

*Всі теє лопотіння почули — і міста, і
містечка, і хутори...*

Ідуть люди з обрізанами... чути голоси...

*— Ану, брате, ходім із червоних флагів
онучі драти!*

Юрій ЛИПА, «Рубан»



Данило Терпило (отаман Зелений).
Малюнок Кия Данилейка.



Михайло Бринський. Проект бойової відзнаки “Золотий Тризуб”.

Роман Коваль. “Я бачив ці веселі та грізні лави” (передмова)

Наприкінці 1960-х, а може й на початку 1970-х, нас, учнів школи № 166 м. Києва, повезли катером у Трипілля, до пам'ятника комсомольцям, які загинули на трипільських кручах від рук “озвірілих куркулів-бандитів”. Ми, піонери, їхали поклонитися праху “мужніх борців за встановлення радянської влади”. Пригадую, як заворожено дивився на бурхливі — під гвинтом “Ракети” — дніпровські води, а потім як піднімався піщаною стежкою на гору.

На місці загибелі київських комсомольців нам розповідали не про їхню жорстокість, не про те, як вони палили це село, обстрілювали гарматами та скидали бомби на сільські хати, а про немилосердність українських селян, які вперто захищались від “совєтської влади”, насправді диктатури чужинців.

У цій книзі я донесу не тільки оцінки червоних і оточення Симона Петлюри щодо Зеленого і зеленівців, а й погляд на ті події жителів Трипілля, з якого московські палії зробили “одну майже головешку” (вислів повстанця Марка Шляхового). Більшу частину свідчень трипільців наприкінці 1980-х років зібрав краєзнавець Михайло Карасьов (показово, що жоден з них не захотів назвати свого прізвища, — тоді це ще було небезпечно).

У цій книзі читач зможе почути і голос отамана Зеленого, його вимову, його думку, адже в реставрації образу я використав два його інтерв'ю, які у стародруках за 1919 рік розшукав мій товариш Костянтин Завальнюк.

Побачите отамана й очима Левка Євгеновича Чикаленка. Ось фрагмент його спогадів: “Отаман оповідає про свої бої з большевиками. Складно... ллється оповідання про Трипілля, про Германівку, Злодіївку, Плюти. Але дивна річ, ніякого героїзму отаман собі не приписує; жадного чванливого слова. Чується об'єктивна правда, хіба тільки що легким гумором оздоблена. З любов'ю підливає отаманові його джура чи виночерп, літній уже “дядько”, і з гордістю за отамана поглядає на нас. Він, власне, не відрізняє отамана від себе.

Все те, що оповідає той, бачив і знає він. Тим-то по-панібратському перебиває отамана, піддаючи сили слову, піддаючи фарби, де отаман, на його думку, очевидно із скромности, зменшує вагу своїх учинків... [Отаман] оповідає... і все бадьоро, весело”.

Оце спостереження — “не відрізняє отамана від себе” — надзвичайно важливе. Саме такі стосунки формують справжню народну владу! Міцна та держава, якщо народ не відрізняє себе від влади.

Чикаленко звернув увагу і на “надзвичайну міць духову” Зеленого, “свідому любов до життя, завжди активну, завжди бадьору”. А Марко Шляховий, який після невдалого повстання на Васильківщині впав був духом, “від одного погляду [на Зеленого] утішивсь, бо бачив, що в його очах живе повна надія на щось гарне, а тут мені тільки цього й треба було”. От що значить, коли отаман бадьорий і певний себе! А Зелений ще й з посмішкою воював. Якщо отаман у смертельній небезпеці жартує, ситуація вже не видається такою загрозливою і в козаків з’являється впевненість та бадьорість духу, а це запорука перемоги.

У цій книжці підважується хибна точка зору на зеленівців як на збільшовичених анархістів, схильних до ярмаркування по чужих кишнях. Свідчення полковника Всеволода Петріва про те, що лад у Дніпровській дивізії був зразковий, спростовують ці несправедливі закиди. “То був не сон, — писав Всеволод Петрів, командир Гордієнківського полку Армії УНР. — Я бачив ці веселі та грізні лави... бачив Дніпровську дивізію, сформовану без одного кадрового старшини, але карну (дисципліновану. — *Ред.*), як Січові Стрільці...”

Не одному читачеві цієї книжки прийде несподівана думка: якби ж такий лад, як у дніпровських полках, був в уряді УНР! Якби ж так, як Зелений, працювала Директорія! Якби ж вона так будувала державу, як Зелений творив народне військо!

Побачите, ці думки прийдуть...

Дослідник з Одеси Віктор Савченко, який пише про українських отаманів для російської аудиторії, назвав Зеленого “благородним розбійником”, що пролив “стільки своєї і чужої крові”. Так і не зрозумів я, за чиєю кров’ю тужить одесит — за чорною кров’ю російських окупантів та їхніх підмогачів чи за голубою, козацькою, пролитою в обороні нашої Вітчизни. Назвати ж розбійником отамана тридцятип’ятитисячного народного війська, слава про якого

випереджала його полки, могла тільки недалеко й чужа людина, байдужа і до поразок, і до перемог нашого народу.

Нехай читач цієї книги сам відповість — чи був отаман Зелений бандитом, як стверджували більшовики, чи амбіціонером, як змальовувало його середовище Петлюри, чи, може, “благородним розбійником”, чи народним воєначальником, який вщент розбивав червоні та білі московські полки, розносячи світом славу про силу української зброї та духу.

Роман КОВАЛЬ

Переяслав. 15 липня 1919 року

Через 265 років по Переяславській раді, влітку 1919 року, до Переяслава, в якому шаліли від безкарності московські розбійники, підійшло повстанське військо отамана Зеленого. На припорошених обличчях то там, то там засвічувались посмішки й весело виблискували зуби — козаки раділи, що комуна під їхніми ударами тікала задерши поли.

Зелений до Переяслава увійшов стрімко, тож не всьому чортovinню пощастило втекти — 76 комуністів та їхніх підмогачів потрапили під козацькі шаблі й кулі. В той день у Переяславі скінчив своє нікчемне життя секретар місцевої комуністичної організації Бартанов. До “небесної канцелярії” відправили зеленівці й пітерського злодія Іванова, який у червні, погрожуючи розправою, відібрав у переяславців дві тисячі пудів хліба, бо, бачте, вічно голодна Москва їстоньки захотіла! Комуністичні історики стверджуватимуть, що повстанці вирізували червоноармійцям зірки на лобі. Що ж, і таке могло бути. А як же інакше чинити з бандитами!

Козацьке військо у Переяславі зустрічали радісно — на базарну площу, де колись Хмельницький закликав зігнаний дрючками “народ” вибрати ірода московського за рідного батька, вилилося ціле море щасливих людей. Лунали радісні вигуки: то батько зустрів сина, то сестра кинулася до брата, якого не бачила кілька місяців. Над людським виром маяли прапори і хоругви. Було багато священиків. А дзвони все гуділи й гуділи, скликаючи людей на майдан...

І ось настала тиша — отаман Зелений вийшов поперед старшини.

Він сказав те, що хотіли почути люди: геть Москву з її комуною і чрезвичайками!

— Віднині Україна буде вільною! — мабуть, так закінчив він промову.

— Вільна-а-а! — рознеслося майданом. — Навіки вільна-а! Слава отаманові Зеленому! Слава-а-а!..

15 липня 1919 р. отаман Зелений змив ганьбу з Богданового чола.

Москалі з відповіддю не забарилися. Того ж дня вони скинули на Трипілля, звідки походив отаман, 15 пудів бомб. Начальник штабу

червоної Дніпровської флотилії і командир загону військової авіації радісно рапортували керівництву: “Сегодня... эскадрилия в составе 2-х самолетов произвела налет на расположение банд Зеленого, сбросив 15-ть пудов фугасных и осколочных бомб. Триполье горит, деревне, где расположены зазнавшиеся бандиты, был нанесен жестокий, но заслуженный удар. Применение Авиации на Трипольском направлении признано необходимым Советом Оборонаы Республики” [\[1\]](#).

Трипільська Січ

Мабуть, уже всі знають, що “Зелений” — це псевдонім. Насправді отамана звали Данило Терпило. Народився він неподалік Києва, у Трипїллі, на кутку Гайдаївка, що на самому березі Дніпра. Назва Трипїлля виникла через те, що тут “сходяться кути трьох хлібних рівнин, розмежовані річками” Стугною, Красною та Бобрицею [2]. У метричній книзі Трипільської Свято-Введенської церкви за 1886 р. під № 51 записано: “Хрещено раба Божого Данила. Батьки: Ілько Лаврович Терпило, мати — Варвара Павлівна. Хрещені батьки: трипільський селянин Тимофій Іванович Любименко і Марія Іванівна Терпило. Таїнство хрещення здійснили 16 грудня 1886 р. священник Михайло Кустовський, псаломщик Артем Орловський”. У метричній книзі також записано, що малюка охрещено в день його народження [3].

Батьки майбутнього отамана вже мали п’ятеро дітей — Петра (1870 р. н.), Софію, Оксану, Григорія (1878 р. н.) та Одарку. Вже після Данила на Гайдаївці заспівали його менші — Панас (1891 р. н.) та Ганна (Галина). Галя була на 23 молодша за свою старшу сестру Софію.

Усі діти люблять, коли їм розповідають казки. В родині Терпил найкраще оповідав їх старший брат Данила Грицько. Казки у його виконанні були особливі: кожний герой у нього говорив “своїм” голосом — хто тоненьким, як зайчик, а хто грубим, як ведмідь. І багата дитяча уява малювала казкові пригоди так, ніби все те відбувалося насправді.

Розкаже Грицько казку, а Данило просить: “Іще розкажи, іще...” А брат: “Зараз спати пора, а завтра, якщо будеш слухняним та ще й мамі по господарству допоможеш, то я ще кращу розкажу”.

Казки в родині Терпил передавалися з покоління з покоління, тому й дійшли до наших днів. Одна з них була про козака Рися, який зборов дванадцятиголового Змія, що поселився під Києвом. Напевно, малий Данило хотів скоріше вирости і стати таким, як козак Рись, — сильним, хоробрим і справедливим, — і обов’язково перемогти під

Києвом, на дніпрових схилах, дванадцятиголового Змія. А хлопець він був бойовий з дитинства — непосидючий і “шальоний”. Так зі слів батьків казала Євдокія Феодосіївна Пушкар, племінниця отамана Зеленого.

Ще в родині не забували, як мама Данила дванадцятилітньою дівчиною, 1861 року, проводжала в останню дорогу Тараса Шевченка. Була навіть у Києві в церкві Різдва Христового на Подолі, де виставили труну з тілом — щоб люди могли попрощатися з українським Пророком.

Родина Терпил була середнього достатку, мала поле, де вирощувала хліб. Батько сімейства ще встигав майструвати: виробляв дерев'яні ліжка, стільці, скрині, комоди, двері, вікна, перчаниці, сільниці, ковінки, ручки яких були зроблені у вигляді зміїв, левів та хижих птахів. Ковінки мали попит на трипільських та київських ярмарках, відтак жива копійка в сім'ї не переводилась [4].

Батько й синів навчив свого ремесла, зокрема Грицька і Данила, в яких були золоті руки. На підробітки часто брав із собою до Києва найменшого. А це неблизько — 50 верст. Але якщо звечора зібратися, то до ранку на київські базари можна встигнути. Отож не раз малий Данило, вкрившись рядниною, додивлявся сни вже на батьковому возі. Та частіше до Києва добиралися пароплавом.

Ілько Лаврович шанував людей письменних, відтак і сам прагнув вивчити дітей. Його Данило, зокрема, закінчив церковнопарафіяльну школу і Трипільське двокласне земське училище. Крім шкільної програми, хлопця тягнуло зазирнути у світ забороненої книги. Давали їх читати жидівські підлітки, з якими Данило мав необачність товаришувати. Обминав би краще їх десятою вулицею!..

Визначну роль у житті Данила відіграв учитель Іван Андрійович Гавриш. У вихідні дні разом з учнями вирушав він на прогулянки в околиці Трипілья. А подивитися там було на що: самих лише курганів у Трипільській волості було близько трьох сотень! Це ж тут, у сусідньому Халеп'ї, археолог Вікентій Хвойка відкрив унікальну давню землеробську культуру наших предків. Її назвали трипільською — за назвою волості.

У цій місцевості можна було знайти бронзові серпи, кам'яні молотки, наконечники стріл і списів, срібні кільця, каблучки, намисто з бурштину, кристалю і скла, бронзову гривну, срібні браслети, рештки

глиняного посуду, амфори та полив'яні кахлі. Знаходили діти й монети — візантійські, шведські, польські, німецькі, траплялися і бранденбурзькі, шлезькі та англійські. Були і княжі гривні.

Виводячи дітей на Змієві вали чи на Дівич-гору, Іван Андрійович розповідав про давню історію краю, про бої між київськими князями, битви на берегах Стугни з половцями, ордами Батия і Менглі-Гірея, який “відзначився” 1482 року, спустошивши Трипільщину і забравши багатьох у неволю. “Добре попрацювали” татари і 1500 року — у Треполі тоді залишилося “7 человекъ служебныхъ и не данныхъ” [5].

Напевно, Іван Андрійович водив учнів і в урочище Козацьке (раніше Гострий Камінь), що за 6 верст від Трипілля, де 2 квітня 1596 р. відбулася битва між козаками і військом Жолкевського. В ній загинуло близько двох тисяч осіб з обох боків, серед них і запорозькі отамани Шостак і Сасько, а гетьманові Матвієві Шаулі гарматне ядро відірвало руку. Тоді керівництво обороною перейняв Северин Наливайко, але і його поранило. Перевага поляків у силі вогню була очевидна — вони обстрілювали козацький табір гарматами. Але силою духу переважали козаки — їхня ненависть до напасників була така щира і гаряча, що допомогла вистояти і під гарматним обстрілом, і під час атак добірних королівських хоругв. Козаки ходили мов п'яні. Їхні очі все шукали ворога, щоб прохромити йому груди чи знести пихату людську голову.

Звичайно, тут, в урочищі Козацькому, діти знаходили гарматні ядра, кулі, рештки зброї. І людські кістки.

Мабуть, розповідав учитель, як 1591 року до Трипілля завітав кошовий товариш Кшиштоф Косинський із військом. П'ять тисяч низових козаків перезимували тоді у Трипільлі. Більшої радості місцеві дівчата ще не знали. Як кажуть, козак не без долі, дівка не без щастя. Хлопці були на всякі смаки — чорняві й русяві, смагляві й білолиці, чубаті й під макітру стрижені. Траплялися й руді.

Полякам, які у Фастові збудували свій військово-політичний центр, не подобалася ця Трипільська Січ із неприступним замком. Ляхи вирядили військову експедицію, щоб покарати “зрадників” — так вони називали козаків, що не хотіли коритися польському королю. Але карателі нікого не злякали, ба більше — швидко перетворилися на об'єкт глузування — козаки з високих стін закидали їх то пекельними ядрами, то солоними дотепами. Відомо, що ненависть посилює ворога,

а насмішка — вбиває. Ляхи, скрегочучи зубами від безсилої люті, безславно забралися геть. На прощання ще помахали кулаками, викликавши загальний регіт.

Косинський же, поповнивши своє військо войовничими трипільцями та завзятими мешканцями сусідніх сіл, рушив на Київ і в червні 1592 року здобув його!

Допомогли трипільці й запорозькому полковникові Карпові Скидану, котрий на чолі чотиритисячного загону 4 липня 1638 р. обложив трипільський замок, де сховалися поляки. Та високі стіни не врятували ляхів — вже 6 липня козаки здобули фортецю. Всіх, хто чинив опір, було без жалю посічено, масток спустошено, фортечну артилерію забрано. Окрилені успіхом, трипільці у складі загону Нестора Бордаченка вигнали поляків із дніпровського побережжя — від Стайок і Трипілля аж до Києва...

На початку літа 1648 р. до Трипілля дійшли чутки про загибель коронного війська в Зеленій Діброві під Корсунем. Ця вістка надихнула багатьох. Кинувши рала, люди знову взялися за зброю. В липні козацькі ватажки Гайчур і Морозенко вибили з трипільського замку королівську кварцяну залогоу, а польську владу скасували. Населення охоче йшло в козаки — вже наступного року Трипілля та сусідні Обухів і Германівка стали сотенними містечками Війська Запорозького. До Трипільської сотні, крім Трипілля, увійшли села Витачів, Халеп'я, Жуківці, Долина, Красне, Козіївка, Черняхів, Дерев'яна та Гнатівці (згодом Злодіївка). На чолі Трипільської сотні став Андрій Ворона. Зберігся поіменний список сотні — було в ній 180 відчайдухів...

У серпні 1651 р. трипільська та обухівська сотні у складі Київського полку Антона Ждановича допомогли Хмельницькому розгромити війська лядських гетьманів Миколая Потоцького, Мартина Калиновського та литовського князя Яна Радзивілла. Запеклі бої точилися під Трипіллям, Вільшанкою, Перегонівкою і Копачевом...

У різні часи трипільський замок, оточений трьома ярусами валів, перетворювали на свою резиденцію гетьмани Яків Остряниця, Іван Виговський, Павло Тетеря, Юрій Хмельницький, Іван Многогрішний, Петро Дорошенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Іван Скоропадський, полковник Семен Палій. Могутністю замку, красою церков і самого міста був вражений сирійський мандрівник Павло Алепський, який

разом із батьком, патріархом Макарієм, завітав 1654 року до Триполя. Ось що записав Алепський у щоденнику: “Перш ніж під’їдеш до нього, бачиш табір, що складається з трьох земляних пагорбів з дуже вузькими проходами, в які можна входити тільки поодиноці...” [6]. Алепський зазначав, що у Триполі є три фортеці, а “на вершині одного з пагорбів стоїть сильно укріплений замок з подвійним валом і ровом... Поруч — інший замок, ще красивіший, сильно укріплений. У ньому — княжий палац, а над воротами — купол, з якого можна роздивлятися околиці, особливо подніпровську долину... Нас ввели до церкви Преображення Господнього. Вона простора і красива. За своїми розмірами, оздобами і числом бань вона перевершує всі інші церкви в Козацькій країні” [7]. Отака була Трипільська Січ!

І все ж доля твердинь сумна: і на них приходить остання година. Одразу по Переяславській раді болючих ударів Трипільлю завдали Богданові союзники — москвини. У серпні 1658 р. до містечка підійшов воєвода Трубецькой. Його розбійне воїнство прагло крові й вина. Воно отримало те, чого хотіло. Нападом на Трипільля керував полковник Семен Скорняков-Писарев, чоловік жорстокий і рішучий. Та спрагу крові москвинам вгамувати важко — рівно за рік, наприкінці серпня 1659-го, злодійське військо знову вдерлося на Трипільщину. Командували ним князі-холопи Юрій Баратинський та Іван Чаадаєв. Здобувши Трипільля і Стайки, вони винищили в них “усе населення” — за те, що підтримувало гетьмана Івана Виговського, якого москвини чомусь нарекли “клятвопреступником и разорителем веры христианской” [8].

Напасники спалили також Гоголів, Вороньків, Макарів, Бишів, Бородянку, Горностайполе. “Счастьем те города и местечки взяли и выжгли и высекли”, — радісно рапортував цареві 30 серпня воєвода Васька Шереметьєв. Людей — старих і малих — “до ноги вибили”. Баратинський нахвалявся, що у цьому краю він “лише” повісив понад 15 тисяч “зрадників” [9]. Радів цар, раділи московські люди. Сумувала Україна...

Не забували допекти трипільцям і поляки, армія яких на чолі з Яном Собеським у лютому 1664 р. стала у Трипільлі на зимові квартири. Невесела то була зима для міщан і селян Трипільля... А восени 1672 р. на Трипільщину вдерся “безбожний кровопивця” —

лядський полковник Ян Піво. Він “вогнем і мечем попустошив Стайки, Трипілля, Дідівщину, Тростинку, Васильків, Вільшанку та інші містечка й села Київського полку...” [\[10\]](#).

22 лютого 1674 р. розправу над Трипіллям учинив московський воєвода Ромодановський. Наступного року, в середині липня, на Трипільщину з трьома тисячами військових людей увірвався польський регіментар Георгій Гуляницький. Прийшов він сюди, як твердив полковник Флоріан Новацький, “для отобранія України”. Нещадно пограбувавши Стайки і Ржищів, Гуляницький зайняв Трипілля і 20 серпня 1675 р. “доценту спалив і зруйнував Трипільський замок”. Фортеця вже з руїн не піднялася [\[11\]](#).

Поляки і москвини вилюднили цей чудовий край. Це підтверджував і військовий статист князь Юрій Урусов. 28 липня 1686 р. він записав, що Трипілля і сусідні Кагарлик, Деремезна, Германівка, Гусачівка, Матяшівка, Григорівка, Копачів, Малі й Великі Дмитровичі, Старі та Нові Безрадичі “стояли пустими”.

На цьому нещастя не скінчилися — влітку 1695 р. наскочили ще й кримські татари. Трипілля спалили, а мешканців, які були повернулись на згарище, перебили. Згоріла тоді й Богоявленська церква, якою захоплювався Павло Алепський. Знову налетіли татари на містечко 1722 року... Але Трипілля щоразу відроджувалося як фенікс із попелу.

Збройні конфлікти на Трипільщині, через яку проходив московсько-польський кордон, тривали ще кілька десятиліть. Сутички часом переростали у війни, одна з них, наприклад, точилася сім літ (1751 — 1758). З одного боку кордон стерегли ляхи, з другого — москвини (від 1721 р. згідно з указом Петра I вони почали називатися “русскімі”). Ні король, ні цар українцям не довіряли. 1747 року московський форпост очолював Назар Кузнецов, 1749 р. — капрал Обмороков, 1751 р. — капітан фон Венцлов (російський німець), а 1754 р. — поручник Михайло Щелков...

Трипільщина перестала бути прикордонною територією в 1791 р., коли стався другий розділ Польщі.

Жиди у Трипїллі



*Київські чекісти та комсомольці, учасники походу на Трипїлля.
Київ, 1919 р.*

Ще на початку ХХ ст. людей юдейського віросповідання в Україні звали “жидами”, не вкладаючи у це слово ні доброго, ні поганого змісту. На Київщині їхнім національним іменем називали села, наприклад Жидичин, Жидівські Єрчики, Жидівська Гребля, Жидівці, Жидівські Стави, або Жидостава. Була й гора Жидівка. Й урочище Жидівське. А ще — річка Жидь. Наша мова не знала слова “єврей”. Жиди не соромилися свого імені, бо й самі себе так називали. Отож, реставруючи події тих часів, писатиму так, як люди тоді говорили — і наші, і їхні.

У Трипільлі жиди з'явилися давно, принаймні на початку XVII століття цього зілля тут уже трохи було. Але постійні війни їм були не до шмиги. Сміливіше вони почали проростати у Трипільлі, коли настав мир. 1847 року у Трипільлі мешкало 37 осіб юдейської віри, а 1887-го статистика зафіксувала вже 738 юдеїв (на 2804 християн) [\[12\]](#).

Трипільля розкинулося на правому горбистому березі Дніпра, на шляху “з варягів у греки”. Мало неподалік затишну пристань. Зручні дороги з'єднували його з іншими частинами Київської губернії. До Києва з його ярмарками — рукою подати. Відкрита була дорога і на південь — хочеш водним шляхом, хочеш дорогами. Що казати, Трипільля — зручне місце для торгівлі. А що ще жидові треба? Не заважайте гендлювати і не бийте, коли зловите на обмані. Отож вони і вподобали собі це містечко. І ставало їх із кожним роком усе більше й більше. 1900 року у Трипільській волості жидів було вже 1526 (на 14334 осіб іншої національності), тобто понад 10 %. Ця активна меншість контролювала у Трипільлі майже всю торгівлю та ще й промислове виробництво. Спритні люди!

Так, жидівська родина Чорноярових володіла трипільськими чавунно-ливарним і цегельним заводами, а купець першої гільдії Йона Вайсберг був власником лісопильного заводу; аптекою завідувала Ціля Лівшиць, мануфактурні магазини тримав Лемей Хенкельович Селеський, млином орудував Янкель Пейсахович Каганський, а кількома трипільськими крамницями і цегельнею в сусідньому Витачеві заправляв Аврум Вольфович Левіант. Це ще не все — бакалійні магазини тримали Вигдар Йоськович Бельський, Цівка Аронівна Вайсберг, Симон Срульович Голдовський, Лейзер Пинхович Довгалевський, Естер Абрамівна Довгалевська, Гудля Юдківна Попілович, Шльома Срульович Мірцин, Хана Мордківна Містечкіна, Йосько Мошкович Паволоцький, Хана Мордківна Пінскер, Лейба Аврамович Піявський, Фейга Бенцівна Рубин, Лея Юдківна Саглова, Шимон Пинхасович Трипільський, Бенц Єлевич Уманський, Волько Зельманович Шевелев, Хася Цалівна Ейдельман... Що вже казати про власників лотків і яток — імена і прізвища все ті ж.

Галантереєю торгували Етля Лейбівна Бородкіна та Еля Меєрівна Голубчик, грамофонами — Арон Аврамович Берленд. Власниками заліzosкобових крамниць були Акива Йоськович Паволоцький, Лейба

Аврамович Піявський, Бенц Гершкович Рубин, Волько Шльомович і Шльома Аврамович Поляченки.

Круп'яними магазинами завідував Нухим Мейлерович Ходарківський, м'ясними — Мордко Янкельович Бабенко, Мойсей Беркович Бейлин. Посудом торгували Гершко Срульович Ліщинер, Сима Рувимівна Сиденер, борошном — Гершко Янкельович Ахманицький, Мар'ям Симхівна Білозерська, Бенц Мендельович Пінскер, Сруль Аврамович Половинчик, Іцек Янкельович-Мошкович Кубчинський, Янкель Шимонович Таран, рибою — Аврум-Мойша Михельович Старосельський, сіллю і смолою — Нахман Янкельович Грінберг і Аврум Поляченко, зерном — Бенц Шмульович Кирнос.

Мануфактури тримали Шмуль-Лейзер-Янкель Пейсахович Алой, Йоська Гершкович Білецький, Янкель Гдальович Беззубов, Еля Іцківна, Сруль Мордкович Овруцький, Шифра Бенцович Ром, Дувим-Мошко Мошкович Стадников, Хана Лейбівна Фрадлин. Склади лісу перебували в руках Міхеля Лейбовича Бурмана, Берка Ушеровича Вайля, Шнеєра Берковича Вайнтроба, Хаїма Ашеровича Вайсберга, Мордка Берковича Зельдиса, Нісона Кивовича Кана, Шльоми Дувимовича Пипкина, Іцека Аврамовича Половинчика, Веніаміна Лейбовича П'ятигорського, Соні Рувинської та Мошки Берковича Білозерського [13].

Ці люди, з кумедними для нашого вуха іменами, заправляли життям у донедавна козацькому містечку, ігноруючи звичаї цього краю. Кому це могло подобатися? Тим більше що вони сповідували юдаїзм, який усіх не жидів трактував як тварин, яких треба експлуатувати. Про це писав ще наприкінці ХІХ ст. авторитетний дослідник Лаврентій Похилевич: "...Сильний вплив жидівських талмудичних постанов про експлуатацію жидами всіх не жидів робив перебування в містечках інших людей, крім жидів, вельми незручним" [14]. Ця цитата стосується саме трипільських жидів, які зі зрозумілих причин не сповідували український звичай — "торгуй правдою, більше бариша буде". У них був інший принцип: не обважиш — не проживеш, не обдуриш — на душі буде неспокій.

Як оцінював наш народ це плем'я, видно із приказок. "Жид брехнею живе, все з нас тягне", "Жид не сіє і не оре, а обманом жие", "Жеби Жид був з неба, вірити йому не треба", "Жид як не ошукає, то навет не пообідає", "Жид як не збреше, то удавиться", "Жид, и молячи,

вчицця обманювати”. Після таких невтішних оцінок йшли висновки: “Жида перехрести, та и голову одотни”, “Жида вбий — сорок гріхів з душі” [\[15\]](#).

Торгувало у Трипіллі й кілька українців — Денис Миколаєнко, Максим Петриченко, Андрій Бельдій, Давид Кравченко, Яків Носар, Іван Терпило та Антін Удод. Але більшість українців — історичних володарів цієї землі — потерпали в умовах малоземелля й нестатків і мусили записуватися на переселення до далекої Тургайської губернії. Царський уряд обіцяв давати великі наділи землі та субсидії на переїзд і облаштування в цьому дикому краї.

Революція 1905 року



Київ, поч. XX ст. Копія.

І все ж чимало жидів були невдоволені своїм станом, адже царизм утискав і їх, обмежував у правах. Хіба дивуватися, що жидівська молодь брала активну участь у нелегальних революційних рухах. Так, у Трипіллі есерівським осередком керував вихрест Микола Грінберг. Його син Ілля теж вів революційну агітацію, намовляючи людей не шанувати царя та уряд.

Жиди мали рацію, адже їх дискримінували відверто, навіть на законодавчому рівні. Зокрема, діяло положення про межу осілості, тобто юдеїв не допускали на постійне проживання до корінної Росії, зокрема в Москву і Петербург.

У боротьбі проти царської Росії жиди могли б стати нашими союзниками, але у ставленні до українців жидівська буржуазія, в тому числі й дрібна, сама виступала в ролі експлуататора. Водитися з ними українцям не було смислу, тим більше що жиди хотіли керувати революційною роботою, а “малоросів” використовували як виконавців ризикованих завдань. Зокрема, Данило Терпило відповідав у революційному підпіллі за “питання війни” й очолював боївку терористів.

Невдоволена жидівська молодь наближала революцію, від якої, до слова, потерпало їхнє плем'я, адже чи не всі революції і повстання в Російській імперії супроводжувалися погромами. Кого бити, люди знали. Так було у Трипіллі у 1881 — 1882 роках, так сталося і в жовтні 1905 року.

Книжки, що Данило Терпило брав у жидівської молоді, були якісь дивні, їхні автори мали кумедні прізвища — Маркс, Енгельс, Каутський, Сисмонді... Чужою була і їхня мудрість. У тих писаннях, хоч як уважно не читай, нічого не знайдеш про Україну, її поневолення, необхідність здобуття для українців національної держави. Чи розумів Данило, що, гортаючи книги чужинців, обкрадає себе, бо не читає в цей час Тараса Шевченка, Лесю Українку чи Миколу Міхновського? А значно важливіше пізнавати історію і культуру свого народу!

Може, й через чужі книжки і став Данило Терпило не на шлях боротьби за політичні права українського народу, а на слизьку стежку боротьби за демократичну Росію, слизьку, як жидівське революційне слово. Що нам, врешті, з того, що Росія буде демократичною, якщо вона далі гнітить Україну?! Та й хіба здатна традиційно самодержавна Росія, з її царем-тираном і дикими холопами замість громадян, стати демократичною?

1905 року у Трипіллі виник осередок Російської партії соціалістів-революціонерів (есерів) з Іваном Гавришем на чолі. До Трипілля з Києва нелегальну літературу привозили брати — “професори Щербини”. Вони збирали прихильників по ярах — у Вовчому, Ромашковому (за Трипіллям). Пароль був такий: “Куди йти?” Відповідь: “На Зелений (участок)”. Саме звідси, стверджували родичі Данила Терпила, і пішло його нове ім'я [\[16\]](#).

Оті Щербини й організували в містечку гурток анархо-комуністів, до нього увійшли Петро Іконников, Іван Гавриш, Іван Безхлібний і Данило Терпило, якого вже тоді, напевно, почали звати Зеленим. Хлопці підкидали селянам і міщанам прокламації російських соціал-демократів: “Єврейський погром у Гомелі”, “До рекрутів”, “До робітників залізничних майстерень”. Звернення “До всіх громадян” закінчувалося так: “Будем смело смотреть революции в глаза, будем приветствовать ее приближение, она несет нам свободу и счастье”.

Діяльність революціонерів не залишилась поза увагою “охранки”, яка викрила керівний склад організації, зв’язки та паролі. 26 липня 1906 р. жандармський ротмістр уже доповідав начальнику Київського губернського жандармського управління генерал-майору Леонтьєву: “За агентурними даними, вчитель, який мешкає в містечку Трипілья Київського повіту, Іван Андрійович Гавриш, є членом міської організації партії соціалістів-революціонерів, входить до фракції останньої — селянського союзу. Посилено веде пропаганду серед селян, закликає їх до бунту і аграрних безпорядків, причому має серед них величезний вплив, який матиме згубні наслідки” [\[17\]](#).

1906 року внаслідок доносу трипільського священика арештували і вислали до Сибіру Івана Гавриша. Керівництво організацією перебрав на себе Данило Терпило. Та й він потрапив у поле зору жандармів, адже не раз виступав перед селянами проти царя.

Щоб уникнути арешту, Зелений переїхав до Києва. Працювати влаштувався в залізничному депо. “В час перебування у Києві, — розповідав він, — був членом російської партії с.-р., але скоро її залишив через непорозуміння за видавання книжок на українській мові. Після виходу з російської партії я працював в українській с.-р. партії разом з Миколою Залізняком (у 1914 р. керівник Спілки визволення України. — *Ред.*) та Максимом Ковалевським. Перший раз був арештований в 1907 році і просидів в тюрмі 3 місяці, другий раз — 22 вересня 1908 р. за належність до російської партії с.-р. Тоді ж по суду був відправлений, як висланець, у Архангельську губ., де і пробув 3 роки” [\[18\]](#). Якби не зменшив собі вік, отримав би більш тяжке покарання.

Ще перед відправкою на Північ у Київській міській поліції на Терпила склали відкритий лист за № 12442, зазначивши, що він селянського походження, привілеїв не має, відправлений без кайданів,

але вимагає нагляду як політичний арештант; прикмети: вік — 21 рік, зріст середній, обличчя чисте, очі сірі, чуб, брови русяві, вуса світло-русяві; особливі прикмети: на долоні лівої руки шрам.

На поселення прибув 25 грудня 1908 року, жив у с. Усть-Цильма, серед народу комі. Так що побував Зелений там, де Макар телят не пас. Отут, мабуть, і зрозумів повною мірою значення цієї української приказки.

Серед народу комі

По описи 1909 г. № 476.
По настольному № 876/1909 г.
По книгъ №

Алфав. кн. 363.

**ПЕЧОРСКАГО
УЪЗДНАГО
ИСПРАВНИКА.**

ДѢЛО

о состоящемъ подъ гласнымъ надзоромъ поли-
ціи политическомъ ссыльномъ *Анатолий*
Челомовъ Мерцловъ.

Срокъ окончится *22 Октября 1911 г.*

Начато *10 Октября 1909 года.*

Кончено _____ 1911 года.

На _____ листахъ.

Усть-Цильма — один з найближчих населених пунктів до Північного Льодовитого океану. Населення тут займалося риболовлю, полюванням, тваринництвом, насамперед оленярством. Північно-східна частина повіту — це неозора тундра, зрідка вкрита деревцями, лишаями, мохом і невеликим верболозом. Спочатку Усть-Цильма належала до Мезенського повіту, потім село набуло статусу адміністративного центру Печорського повіту. До Архангельська від Усть-Цильми палицею не докинути — як-не-як 250 верст!

Вислали Терпила 22 вересня 1908 року. Разом з ним в Усть-Цильмі спокутували свої гріхи перед Російською імперією півтори сотні політичних невільників, переважно українців.

Данило жив у селянина Микити Рочева разом з товаришем Андрієм Іващенком. 17 червня 1910 р. у них було проведено обшук. Поліцейський справник вилучив чималу бібліотеку, бо знайшов у ній дев'ять заборонених у Росії видань, а саме: “Подпольная Россия” Сергія Степняка-Кравчинського (автор родом з України), “История революционного движения” А. Туна, “Пересмотр аграрной программы рабочей партии” Н. Леніна, “Как добыть землю трудовому народу” (додаток до “Северной России”), “Женщина и политика”, “Интеллигенция и народ”, “Труд и воля”, “На военной службе” та видання “Колокола”.

Окрім згаданих, у списку вилучених книг значилися книги Бориса Грінченка, Володимира Винниченка, Наталії Кобринської, Михайла Грушевського, Івана Франка, Василя Доманицького, Пантелеймона Куліша, Марії Загірної, Олександра Русова, Софії Русової, Антона Чехова, Льва Толстого і твори Гі де Мопассана. Двадцять третій у списку — Шевченків “Кобзар”. Усього було вилучено 58 видань, із них понад сорок українських.

Відомі назви й конкретних творів українських письменників, а саме: “Виговщина” Пантелеймона Куліша, “Великий Молох” Володимира Винниченка, “Без праці” Івана Франка, “Про старі часи на Україні” Михайла Грушевського, “Серед темної ночі”, “Про Євгена Гребінку”, “Якої нам треба школи” Бориса Грінченка, драми і комедії Бориса Грінченка у двох томах; “Як люди живуть у Норвегії”, “Серед виноградарів південної Франції” та “Пригоди на хуторі” Олександра Русова, “Добра порада” Марії Загірної, “Чортяча спокуса” Івана Нечуя-Левицького. Цікавили заслання й видання Олександра Мицюка про

переселення українців на Амур, в Уссурійський край, киргизький степ та до Західного Сибіру.

Читав Терпило й газету “Земля и воля” (№ 18, серпень 1909 р.). У бібліотеці виявилися Український декламатор “Розвага”, Український календар за 1907 рік, збірник “Народное дело”, літературно-науковий місячник “Нова Громада”, “Организация общественных учреждений в будущем обществе”, “История французской революции” та “Живий телеграф” Болеслава Пруса.

Останнім, 59-м, пунктом у списку вилучених книг поліцейський чиновник зазначив одинадцять зошитів з революційними піснями і 40 листів. Жаль, що справник дав тільки загальну кількість зошитів, не зазначивши хоч би назв пісень.



Терпило на чужині бідував. Про це свідчать його “прошення” до “Его Превосходительства Господина Архангельського Губернатора”. У пер-Данило Терпило. 1913 — 1917 рр. Копія, шому, від 30 жовтня 1910 р., він “покорнейше” просив грошей на зимовий одяг, бо зовсім не мав

коштів, а у другому, від 6 квітня 1911 р., вже просив засобів для придбання літнього одягу.

Наприкінці серпня 1911 р. розпорядженням губернатора Данила Терпила перевели до Архангельська. До губернського міста його відправили останнім пароплавом.

В Архангельську 22 вересня 1911 р. і закінчився строк покарання.

Після заслання Данила “побрили в москалі” — забрали на військову службу до Рівного — у 127-й Путивльський полк 32-ї пішої дивізії. Імперія все робила, щоб перетворити бунтаря в “челавєка, палезново для общества”.

Лютнева революція



*Маніфестація українських самостійників. Київ, весна 1917 р.
Копія.*

1914 року почалася війна. Данило мусив йти на фронт. Та кров козацьку за мачуху Росію не довелося проливати — служив писарем. Грамотний же був!

Подальшу долю Зеленого визначили його жага справедливості, хист промовця і гаряча натура. Ці риси засяяли під час революції 1917 року, коли перевагу мали “орателі”, як їх тоді називали. Такі люди могли повести за собою юрбу, яка вірила тільки промовцям-солдатам. І матросам. Офіцерів же готові були забити на смерть лише на тій підставі, що вони люди освічені, ще й із чистими, без мозолів руками. Долоні без мозолів викликали загальне обурення, мовляв, така людина живе працею інших, смокче кров народну. Скільки людей тоді згинulo, які не мали мозолів...

1 (14) березня 1917 р. військовий міністр Тимчасового уряду Гучков видав наказ № 1, на підставі якого кожна частина Російської армії повинна була вибрати комітет солдатських депутатів, до компетенції яких належало контролювати застосування зброї, звичайно, без порушення дисципліни та втручання в компетенцію командного складу. Відповідно до цього наказу члени комітетів мали право безкоштовного проїзду у транспорті та утримання коштом держави в час виконання обов'язків. Цей наказ відіграв у житті Терпила велику роль. Чоловік він був красивий, розумний, справедливий, ще й від царизму постраждав, а політичних каторжан тоді поважали. Промовляти вмів. Тож і обрали його своїм представником солдати.

1917-й став для Зеленого роком з'їздів. На яких тільки зібраннях він не побував! Почалось усе з полкових зібрань, потім були дивізійні, корпусні та армійські. “Тричі я скликав українські армійські з'їзди, — згадував голова Українського комітету 8-ї армії Марко Шляховий, — тричі на них головував і всі рази бачив на цих з'їздах Данила [Терпила], як розумного і з великим організаторським хистом промовця” [19]. На одному з корпусних з'їздів делегати обрали Терпила членом Ради 11-го армійського корпусу.

Тим часом у частинах Російської армії творилися вже й українські полкові ради. Від Української ради 127-го Путивльського полку Данило Терпило отримав доручення представляти частину на Першому всеукраїнському військовому з'їзді у Києві.

Ідею проведення цього з'їзду висунув Військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка, організований Миколою Міхновським та його однодумцями. Надзвичайна активність, з якою взялися за справу самостійники, викликала тривогу у Володимира Винниченка та голови Центральної Ради Михайла Грушевського. Вони вважали, що створення українського війська призведе до розбиття “єдиного революційного фронту”.

Ну то й що?! Цю “єдність” із Москвою і треба було розбити! Керівництво Центральної Ради, щоб мати вплив на військових, вирішило очолити підготовку до з'їзду і накинути йому “свою фірму”. З цією метою Мала Рада створила військову комісію, якій надала право скликати військовий з'їзд. Звичайно ж, це внесло розгартіяш, адже створений самостійниками оргкомітет уже працював [20]. А ще

Центральна Рада запропонувала провести вояцьке зібрання в Педагогічному музеї, де й сама примостилася. Це мало підтвердити, що саме вона скликала з'їзд військових.

День 5 травня 1917 р. у Києві видався сонячний. Такий же був і настрої делегатів. Вони й не здогадувалися, яка запекла боротьба вже точилася за лаштунками. Понад 700 делегатів із самого ранку зібралося в головній аудиторії Педагогічного музею та на гальорці. Вони представляли українські військові організації, товариства і частини всіх армій російського фронту й запілля, Балтійського і Чорноморського флотів. Делегати репрезентували понад півтора мільйона вояків-українців Російської армії! Якщо бути точним, то на цьому зібранні була представлена воля 1580702 вояків.

Напевно, і Данило Терпило разом з усіма схопився з місця, коли на сцену вийшов голова Центральної Ради Михайло Грушевський і “на правах господаря” відкрив з'їзд. Володимир Винниченко запропонував обрати головою з'їзду свого однопартійця Симона Петлюру, завзятого тоді пацифіста, “ворога сталої [української] армії” [\[21\]](#). Схильний до шахрайства Винниченко назвав Петлюру “представником трьох армій”. Це була неправда, адже делегати трьох армій не збиралися на засідання, щоб обрати Петлюру своїм представником. Симон Васильович, людина лагідна і сумирна, взагалі не представляв бойових частин, бо був постачальником — працівником запілля. Коли його призвали до російського війська, то російські друзі попіклувалися, щоб він, як переконаний противник “воєнщини”, отримав тепленьке (і високе!) місце — заступника уповноваженого Всеросійського союзу земств і міст із питань постачання Російської армії.

Микола Міхновський категорично заперечив цю кандидатуру.

Він сказав просто:

— З'їзд військовий, і на його чолі має бути людина військова.

У залі здійнялися крики:

— Міхновського на голову з'їзду!

“Проти цієї пропозиції негайно виступив Володимир Винниченко, який почав палко запевняти, що начебто Міхновський, як адвокат, є “паном”, а не сином простого народу, що він “має маєток, є дідичем і хоче завести старі порядки, панщину і т. д.”, що він... сидить весь час у Києві, “в окопах, де під вогнем ворога мучиться вояк, якого їдять воші, який мерзне і голодує, — він ніколи не був” [\[22\]](#). Цинізм

Винниченка був довершений. Письменник, до слова, сам призовного віку, добре знав, що Микола Міхновський не пішов на фронт з ідейних міркувань, бо віддавна був ворогом Росії і захищати її наміру не мав. Отож інкримінувати Міхновському небажання її захищати могла тільки безчесна людина.

Пристрасті в залі завирували. Ось враження єфрейтора Певного, делегата з'їзду: “Так отож, братця, як вийде Винниченко! Та як почне, як поведе! Так як його послухаєш, то вся земля навколо нього, скільки оком скинеш, ніби твоя власна стала! Земля селянам, а фабрики робітникам! Так говорить, так говорить, ніби купчу тобі на всю землю подарував! Настоящий, можна сказати, демократ! Всім догодити хоче! А по ньому Міхновський, поручник! Так цей — куди там Винниченку! Цей тільки Україну, братця, знає! Так і говорить — Україна, значить, для українців! Господи! Мов із “Кобзаря” тобі відчитує! А всі слухають — аж дух затаїли. Не тільки люди — каміння слухає! А про тих, про москалів, як почне говорити, так ніби і сліду по них не лишить! Україна і більш нічого. Така — як самі захочемо! Це вам, братця, людина! Наша людина! Настоящий тобі козак-характерник! З ним хоч і на смерть любо!” [23].

“Основою війни є біологічний закон боротьби за існування, — віщав з трибуни Микола Міхновський, — а цей закон (...) знаходить свій вислів виключно в національних конфліктах. Є нації-пани і нації-раби. І теперішню війну викликали нації-пани із-за сварки, що постала між ними на ґрунті національного змагання (...). Коли воювати, треба знати, за що ми воюємо. Сьогодні перед нами у всій великості засіяв ідеал волі рідного народу, ідеал воскресіння, одної великої нероздільної України від Дону по Сян” [24].

Коли бурхливі оплески вкрили виступ поручника Міхновського, як Пилип з конопель вискочив Винниченко.

— Не пани-нації почали війну, а просто пани! — загукав він.

“Винниченко представив у своїй промові часи княжої та гетьманської Української Держави як часи важкого гніту “українського працюючого люду”, ганьбив українських князів, гетьманів та історичних українських діячів... і закликав українське вояцтво змагати не до побудови окремої від Росії української держави, в якій “пани-капіталісти” знову захочуть смоктати кров з українського народу, а до встановлення в братній співпраці з російським працюючим людом

соціалістичного ладу в “новій, демократичній російській республіці” [25].

— Хто продав волю народу? — суворо питав Винниченко і сам відповідав: — Шляхта!.. Хто закріпостив його, як не козацька старшина...

Далі в такому ж примітивно-більшовицькому дусі Винниченко натякнув, що Міхновському треба “знову держави”, щоб закріпачити народ...

Це була кульмінація. Вирішувалася доля українського війська, а отже, й Української держави. Від того, хто очолить з’їзд, залежало, в який бік піде українська історія. Врешті вирішили не вибирати голову з’їзду на сесії, а сформувати збірну президію. В ній із шести членів лише Міхновський виявився самостійником. Ця президія й обрала головою з’їзду “представника від фронту” Симона Петлюру.

Саме він збув мовчанкою пропозицію Міхновського проголосити на з’їзді Самостійну Україну — як мету революції і війни. А клич Міхновського творити українську національну армію як головну підвалину держави Петлюра замінив гаслом “українізації армії”, тобто творення українських частин у межах російської армії, під російським командуванням.

Добре підготувалися до з’їзду противники Української державності. Складалося враження, що за Винничком і Петлюрою стояв ще хтось, невидимий, — саме він спрямовував з’їзд у потрібному Росії та її європейським партнерам напрямі. Про це свідчить такий, явно інсценізований, епізод.

Під час чергового засідання Винниченко і Петлюра раптом вийшли із зали. За мить хтось уже встиг передати до президії два адресовані їм листи. Хоч на конверті було чітко зазначено прізвища адресатів (Петлюра і Винниченко) і вони мали ось-ось повернутись до зали, Степан Письменний, що вів засідання, поспішив розкрити конверти і прочитати чужі листи.

Раптом він змінився на виду і звернувся до з’їзду “з перепрошенням, що на хвилину мусить перервати дебати”. Повернувшись до свого сусіда із президії, Письменний дав йому листа і почав щось шепотіти [26].

У цю мить до зали повернувся Петлюра. Він запитав Письменного: — Що сталося?

Той, чомусь ховаючи листа за спину, відповів:

— Нічого не сталося.

— А що ви там ховаєте? — допитувався голова з'їзду. — Дайте-но мені цього листа, хай і я подивлюсь.

І Письменний простягнув руку. “З’їзд напружено слідкував за тим, бо всі відчули, що сталося щось виняткове. С. Петлюра, швидко прочитавши листа і звертаючись не то до З’їзду, не то до Президії, сказав: “Чому ж таке стурбування такою дрібницею? Погрожують мене вбити... Ну, що ж, уб’ють. А хіба серед вас мало таких, що можуть мене заступити? Не звертаймо уваги на такі дрібниці”. Із тими словами він кинув того анонімного листа до коша. В залі зчинився начебто крик, почулися оклики: “Ганьба! Ганьба! Хай поpróbують! Ми нестимемо варту біля вас!” [\[27\]](#).

Але вистава ще не закінчилася — до зали вкотився Винниченко, ніби ні про що не здогадуючись. Він теж “помітив” неспокій серед делегатів.

— Що сталося? — запитав драматург у Петлюри.

— Хочете знати? Здається, і вам є такий самий лист, як мені.

“Із цими словами він передав В. Винниченкові другий конверт. Винниченко відкрив, нашвидку ознайомився зі змістом листа і запитав: “І що ви зробили?” — “Кинув до коша”, — спокійно відповів Петлюра. “То хай і цей іде до компанії”, — відповів Винниченко і також кинув листа до коша... Інцидент вичерпано, але він залишив великий слід на всіх учасниках З’їзду і передався пізніш усьому вояцтву. Петлюра вже тоді став легендарним” [\[28\]](#).

Ось так інсценізувався культ Петлюри. Хтось дуже хотів поставити на чолі українського війська, яке почало повсюдно творитися явочним порядком, людину цивільну та ще й борця з “мілітаризмом”. Режисери були явно не з табору самостійників, бо саме їм, творцям українського війська, таємні постановники “малоросійської мелодрами” протиставили пацифіста у френчі без погонів. І в кашкеті без кокарди.

Щось подібне писала і газета “Кіевская мысль”. 22 травня (н. ст.) вона сповістила: “Винниченко схвильованим голосом повідомив з’їзд, що він і Петлюра одержали анонімні листи з домаганням узяти назад свої кандидатури (на членів Генерального військового комітету. — *Ред.*), бо інакше будуть убиті. Ця заява зробила величезне вражіння.

З'їзд влаштував Винниченкові й Петлюрі овацію". Багато хто із присутніх кинувся "на сцену цілувати Винниченка й Петлюру" [29].

Винниченко заявив, що ці листи напевно є провокацією московських чорносотенців, мовляв, саме вони не хотіли бачити його і Петлюру в керівництві Генерального військового комітету. Та чорносотенці "могли б лише бажати собі", щоб саме ці противники "мілітаризму" очолили рух військових-українців! [30].

Про тодішні погляди Петлюри на українське військо свідчить його промова наприкінці липня 1917 року на "вічі-концерті". "До справи організації війська ми підходимо як демократи, — щиро сказав він. — Ми знаємо, якого лиха може наробити ця сила, коли вона попаде в небезпечні руки. Й тому-то військові делегати (насправді цивільні Петлюра, Винниченко і Грушевський. — Ред.) всіма силами запобігали тому, щоб ті люде, котрі хочуть мілітаризму (Міхновський та інші самостійники. — Ред.), не могли мати сили та впливати на неорганізовану масу. Нам треба не постійного війська, але всенароднього озброєння, міліції. Є небезпечний елемент у військовій справі, це — козакофільство... Небезпека тут полягає в тім, що, коли організується буржуазія, військо стане обороняти її інтереси проти інтересів демократії й селянства. Ось чому ті полки "імени гетьмана" можуть мати в собі елемент небезпечності, якщо вони будуть постійні" [31].

За кого і за яку лінію голосував під час з'їзду Данило Терпило, кого вітав оплесками, невідомо. Та атмосферу, в якій він формувався, відчутти можна...

Відзвітувавши перед українцями своєї частини, Данило Терпило повернувся до Києва, адже 5 червня (ст. ст.) тут мав почати роботу Другий всеукраїнський військовий з'їзд, а трипільця знову обрали делегатом.

Зібрання виявилось багатолюднішим від попереднього: 2308 делегатів репрезентували понад півтора мільйона вояків-українців російської армії. Такого представництва допомогла досягти заборона з'їзду військовим міністром Росії Олександром Керенським. Саме завдяки його наказу, що прийшов до кожної військової частини, навіть у найвіддаленіші кутки Росії, більшість вояків-українців і довідалися про це зібрання. Заборона лише додала завзяття. Обурені

несправедливістю, делегати рушили до Києва. Як так, іншим національностям вільно проводили військові з'їзди, а нам не можна?!

З'їзд відбувався “під знаком пафосу боротьби за національне й соціальне визволення українського народу та в атмосфері найбільшої ворожості до Тимчасового російського уряду” [32]. Виступи делегатів були радикальніші та конструктивніші, ніж промови автономістської президії. Настрої більшості учасників з'їзду висловив делегат з Одеси поручник Романенко. Він заявив, що за малим винятком всі москалі ставляться вороже до українського народу і його боротьби за свободу.

— Москвини гнобили Україну і хочуть гнобити! — казав він. — Москвини змушували українців кидати рідну землю і тікати світ за очі — на Зелений Клин, у Сибір, в Америку, а самі лізли до нас... Мало не третина населення нашої землі — це тепер чужинці, з яких не менше 80 відсотків москвини... Нащо нам тая автономія? Щоб і далі своє власне жебрати від москвинів? Ми не жебраки, а козацькі сини і хочемо бути господарями, як були предки козацькі, князі київські, хочемо самостійності!

Під схвальні вигуки делегатів поручник Романенко закликав з допомогою зброї завести лад, взявши під варту всіх, хто не хоче нас у нашій хаті.

— Це ж, — закінчив він, — козацька земля, отже, і покажемо всім, що ще не вмерла козацька мати!

Президія ледь угамувала пристрасті делегатів. Та ненадовго. Невдовзі інший старшина схвильовано сказав, що сподіватися задоволення вимог українців Тимчасовим урядом немає чого.

— Треба домагатися, аби Генеральний військовий комітет видав маніфест до українського народу, в якому би зазначив, що Україна оголошує себе самостійною.

Слова промовця вояки вітали овацією. Розбурхане людське море довго не могло заспокоїтися, виявляючи підтримку ідеї державної самостійності. Таких епізодів на з'їзді було чимало. Автономістам прийшлося несолодко. Але слід віддати їм належне: вони робили все, щоб загасити полум'я національної революції.

З'їзд продовжував закликати Центральну Раду “стати на шлях революційної чинності”, припинити будь-які спроби порозумітися з Тимчасовим урядом і самим творити власне життя. Час від часу делегати буквально вибухали люттю до Тимчасового уряду. В таких

випадках на сцені з'являвся Симон Петлюра і намагався заспокоїти військових [33]. Хоча цілком зрозуміло, що “не може робити революції чи виграти боротьбу той, хто шукає спокою...” [34].

Рішучість вояків-українців зростала. Тиск військових змусив Центральну Раду піти на поступки і несподівано для себе ухвалити І Універсал.

10 червня (ст. ст.), під час одного із засідань з'їзду, серед глибокої, святочної тиші Володимир Винниченко зачитав його:

— Хай буде Україна вільною... Однині самі будемо творити наше життя... Народе український! У твоїх руках доля твоя!

Усі встали, бо зрозуміли! Універсал як проголошення самостійності України. Коли пролунали слова “однині самі будемо творити наше життя”, люди просто очманіли від щастя. Один із членів президії, Ілько Гаврилук, не витримавши переживань, упав біля столу на коліна і ридав в істериці. Його вивели за лаштунки. Істерика вразила багатьох делегатів: один за одним їх, часто кремезних чоловіків, виводили із зали. Очевидно, вперше в житті вони “не тільки пізнали, що таке істерика, але й почули це слово”, — згадував пізніше учасник з'їзду Володимир Кедровський [35].

Делегати якимось чином не звернули уваги, що слідом за словами І Універсалу “Хай буде Україна вільною” йшло підступне заперечення: “Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською...”

Наприкінці дійства дві з половиною тисячі делегатів і гостей у молитовному екстазі заспівали “Заповіт” Тараса Шевченка. Напевно, співав і делегат Терпило... Другий військовий з'їзд справив на всіх незабутнє враження. Він високо підніс авторитет Центральної Ради, адже стало зрозуміло, що за нею стоять понад півтора мільйона озброєних українців.

У вересні Данила Терпила послали делегатом на Демократичну нараду до Петрограда вирішувати, якій владі бути в Росії — винятково соціалістичній чи коаліційній. Багатьох революційних діячів мав можливість тоді послухати трипілець. Переважали серед них особи жидівської національності. Лев Каменев (Розенфельд), наприклад, виступав за створення коаліційного уряду на багатопартійній основі, а Лейба Троцький (Бронштейн) вимагав передати всю владу Радам, тобто більшовикам, у керівництві яких заправляли жиди... Врешті

нарада постановила творити коаліційну владу разом з буржуазними партіями, щоб досягнути загальнонаціонального порозуміння. В резолюції Демократична нарада висловила бажання досягти миру. І перше, і друге не влаштувало більшовиків, які прагнули диктатури своєї партії, своєї нації. Отож одразу після Демократичної наради вони взялися готувати збройне повстання з метою насильницького захоплення влади в Росії.

А Терпило тим часом їхав уже на новий з'їзд — вояків-українців Південно-Західного фронту. Делегувала його туди Перша школа прапорщиків, де він у той час навчався. Розміщувалась вона в Житомирі. Начальником її був гвардії полковник Духонін, а фортифікацію і топографію викладав Никифор Авраменко. Він організував у школі спілку юнкерів-українців. До неї увійшов і Терпило. Вже як її представник на початку жовтня 1917 р. він разом з Авраменком поїхав до Бердичева.

На з'їзді Терпило знову почув Симона Петлюру. “Мова гаряча, сердечна. — згадував Авраменко.

Але до чого закликав палкий трибун?! “Усі свої сили мусим скерувати на фронт і разом з росіянами викинуть ворога з нашої території” [36]. Закликав боротися проти німців, які добивали Російську імперію, що давало шанс українцям на її руїнах побудувати свою національну державу.

Петлюра із трибуни страхав делегатів німцями, мовляв, це найбільша загроза для “нашої Батьківщини”, і закликав захищати Росію, замість того щоб сказати: “Вояки-українці, повертайтеся додому, творіть українське військо і бороніть рідну землю”.

Промовляв і Винниченко. І цей майстер провінційного блудослів'я зазивав взяти під захист Росію, яка вже хиталася і мала ось-ось луснути. Але найбільше оплесків зібрали не ці промосковські діячі, а невідомий юнак, що палко закликав творити Українську державу. Зал буквально здригнувся від овації і криків підтримки:

— Правильно! Своє будемо боронити!

Але тут на сцену вискочив Петлюра. Прагнучи заспокоїти зал, він переконував, що виступ його попередника “шкідливий”, бо треба дотримуватися “солідарності з пролетаріатом російським”. Майбутнє ж України промовець малював “у тісній федерації з демократичною Росією” [37], тобто під її началом, під її палицею.

З'їзд у Бердичеві завершив роботу 10 жовтня, постановивши творити українські військові ради на всіх рівнях — у гарнізонах, ротах, полках, корпусах, арміях, фронтах...

Авраменко і Терпило верталися до Житомира повні вражень. У школі одразу скликали збори. З великою увагою слухали юнкери своїх посланців. “Найбільше враження” справила емоційна розповідь Терпила про виступ делегата-самостійника. “Майже всі гаряче пройнялись ідеєю боротьби за свою незалежність, — згадував Никифор Авраменко. — Несподіванкою було освічення юнкера Іосона Цимболяндсберга про його солідарність і готовність боротись за незалежність України. Він був естонцем” [38].

За кілька днів Зелений уже їхав до Києва на Третій з'їзд українських військовиків, що мав розпочати роботу 20 жовтня... Невідомо, коли і як вчився Данило і чи закінчив школу прапорщиків. Швидше за все, таки здобув він перший офіцерський чин. Принаймні Олександр Вишнівський називав його “молодшим старшиною військового часу російської армії” [39].

Події повністю захопили Терпила — Київ, Петроград, Житомир, Бердичів, Петлюра, Винниченко, Грушевський, Міхновський... Додому не поспішав. А що там робити — знову столярувати?

До Трипілля Зелений повернувся аж навесні 1918 року — на військовому возі, запряженому двійкою коней. Був у шинелі без погонів, на шапці — червона бинда. Це був виклик, адже Центральна Рада, для якої червоний колір був наче рідний, безславно закінчила своєї існування. Зіпхнув її гетьман Скоропадський, противник соціалізму і червоного кольору — символу революційної анархії.

Павло Скоропадський отримав від попередньої влади сумний спадок.

Попри скрутне становище та зневіру, яка охопила народ, гетьман намагався відродити Українську державність. Прийшовши до влади, він одразу звернувся до партійних українців із закликом будувати Україну разом. Але ті відмовилися, бо Скоропадський, бачте, неприхильно ставиться до соціалізму. Не довіряли гетьману і селяни, бо він був панського роду. Вони небезпідставно побоювалися, що з ним повернуться й поміщики. А гетьман не любив революціонерів-ворогобників. Саме таким і був Данило Терпило, чоловік незалежний,

сміливий, зухвалий, фізично сильний та ще й лівих поглядів. Такі люди законів не визнають — самі їх творять!

Тож із батьком Данило рубав ліс у Гощеві неподалік Таценків, хоч і було це заборонено. А як столярувати без дерева?! Переховував зброю, хоч і це закон забороняв. Не шанував приписів Державної варти. Звичайно, знову потрапив під нагляд — як колись за царизму. Вулицями рідного містечка вдень ходити стало небезпечно — могли і схопити. Тому ховався на полях під копами. Додому приходив у сутінках — треба ж було батькам допомогти по господарству. Часом і підночовував у товаришів. Якось до одного з них у двір влетіла гетьманська варта. Терпило ледь устиг заскочити до клуні. “Учепився за бантину і висів так. Поліцаї усе перерили і не вірять — бачили, як у двір заходив, а тут наче крізь землю провалився. Так і пішли. Тоді дядько погукав Зеленого, і той упав, бо зомліли руки. Клуня висока. Убився б, аби не купа проса, куди він упав”, — так розповідав племінник дядька, в якого обідав Данило [\[40\]](#).

Зелений взявся гуртувати однодумців. Їх виявилось чимало. З ними і вів він таємні розмови... До першого повстанського відділу увійшли брати Грицько і Панас та шестеро друзів. До лісу подалися під враженням вісток про Звенигородське повстання. У жовтні біля Зеленого вже було 170 — 180 хлопців. Нападали на варту, поміщиків, що повернулися до своїх маєтків, на невеличкі загони німців.

Отаманом Данило став не тільки тому, що був грамотний і словом умів запрягати, а й тому, що був хоробрий і сильний — хоч і середнього зросту, але кремезний, жилавий. “Як здоровкався та руку кому здавить — не витримували... Відчайдушний, нікого не боявся” [\[41\]](#).

Український старшина Микола Капустянський додавав: “Палкий, невірноважений” [\[42\]](#). А Осип Думін звертав увагу на матеріальну незацікавленість отамана і його вміння додати бадьорості козацтву. Доповнив портрет і дослідник Матвій Стахів. “...У нього було почуття старої козацької лицарськості, помішане з відгуками старого гайдамацтва”, — писав він.

Звичайно, така людина у час революції сидіти склавши руки не збиралася.

Проти гетьмана, проти держави



Київська школа старшин. У 2-му ряді 2-й ліворуч Федір Петриченко. 1918 р. З оригіналу.

У листопаді 1918 р. Україну разом з першим снігом вкрила тривога — ліві українські партії закінчували приготування до повстання проти гетьмана та союзників-німців, які навесні допомогли вигнати з України московських більшовиків.

Для Державної варти роботи додавалося з кожним днем — скрізь плелися інтриги проти гетьмана. Мереживо змов снували не лише українці, а й росіяни, що прагнули завалити Українську Державу і відновити Російську імперію в її старих кордонах.

Якось начальник трипільської варту Барковський вирішив провести профілактичну бесіду з Терпилом, бо бачив, що “він чимось не тим займається: то люди якісь до нього ходять, то десь по лісах бродить”. Погукав його, мовляв, прийди, справа є. Той через людей відповів:

— Добре, ждіть, прийду.

“А сам зібрав хлопців — братів своїх та товаришів давніших — і прийшов. Побив гетьманців, ще багачів декотрих побив і став править у селі. Вбитих потопив у річці Красній...” [43]. Начальник варту втік до Києва.

Владу у Трипільлі Зелений захопив 20 листопада. Повстання перекинулося на Черняхів і Григорівку та інші села. Було знищено Державну варту Ржищівського району, а її начальник Галагін утік до Канева. Начальник гетьманської варту Германівського району сховався з вартою на Григорівській цукроварні. “Викурювати” її і вирушив Зелений.

Цукроварня збудована була ще 1841 року. З її високих мурів за повстанцями похмуро спостерігало 10 кулеметів. Залога становила 120 козаків і старшин.

На світанку 22 листопада за умовним сигналом понад 600 зеленівців кинулися на приступ, але шквальний вогонь відкинув їх. Тоді цукроварню взяли в облогу. Побачивши, що ситуація кепська, гетьманці відступили до Обухова. Над брамою Григорівського цукрозаводу замайорів червоний прапор. У той час він ще символізував свободу. Мине не так багато часу, і червоний колір стане символом “московсько-жидівської комуні” з її страшним терором...

23 листопада на вічі, що відбулося на площі перед брамою Григорівського цукрового заводу, було проголошено створення Дніпровської повстанської дивізії. Її отаманом обрали Данила Терпила.

У той же день Зелений виступив на Обухів.

Ой наступала та чорна хмара, Став дощ накрапати, Ой там збиралася бідна голота...

Пили горілку, пили наливку Ще й мед будем пить, А хто з нас буде сміятися, Того будем бить!

Та не так сталося, як співалося. Може, й випили горілки за перемогу, але була вона пірровою — зеленівці своїми ж руками прокладали дорогу в Україну московській орді, яка й мед питиме, і сміятиметься над нашим горем...

Розгромивши в Обухові німецьку комендатуру, повстанці подалися до Ржищева поколошкати там “куркулів”. Та спочатку вирішити “взяти трохи хліба” в кагарличан, але отримали по зубах від місцевих козаків. Дванадцять трипільців загинуло тоді. Промайнула навіть чутка, що й Зелений загинув... Організував відсіч кагарлицький отаман Сава Дьяків. Він був рішучим противником експропріації громадського майна, які тоді набували широкого розмаху. Він усе робив, щоб зберегти цукроварні та гамазеї із зерном. Тому й надавав по шиї зеленівцям, коли ті полізли за кагарлицьким хлібом. А ті, бачте, вже вважали себе господарями в окрузі. Гонор зеленівців було подразнено. Андрій Воловенко з Халеп'я стверджував, що трипільці з халепцями повернулися в Кагарлик і полонили отамана Дьякова. Привезли його у Трипілля зв'язаного.

Дьяків був величезного росту. Завжди ходив у строї чорноморського козака. Був *Мічман Балтійського флоту Сава Дьяків*. З *оригіналу*, відомий на Київщині як організатор Вільного козацтва.



У січні 1918 р. Дьяків бився у Києві проти червоних бандитів московського полковника Муравйова. Дьякову було не шкода віддати життя за Україну, але щоб його замордували грабіжники?!.

Дочка Дьякова Марія казала, що зеленівці засудили її батька до розстрілу. Напевно, зі слів матері стверджувала, що батька зеленівці прилюдно повели у Трипіллі на високу гору. А Сава, не чекаючи розстрілу, плигнув у Дніпро та зі зв'язаними руками випливав аж у Халеп'ї. Моряк же! Біля млина розірвав віршовку, мірошник дав йому якийсь одяг.

Мешканець Халеп'я Андрій Воловенко трохи не так розповів цю історію. Мовляв, на ярмарковій площі біля бранця зеленівці залишили лише діда з рушницею — охороняти. Мабуть, дід знав Дьякова як борця за Україну, тож, коли ніхто не бачив, розв'язав йому руки і

відпустив. Отаман, колишній мічман російського флоту, довго не думав — скочив у Дніпро і поплив. У Халеп'ї вийшов на берег і — тихцем “на свою Горохуватку” [\[44\]](#).

Як би там не було, але смертельна образа на Зеленого у Дьякова залишилася.

Зелений і Директорія



Вільні козаки с. Халеп'я. Праворуч Іван Якович Нещерет, невдовзі козак отамана Зеленого. Село Халеп'я, 1917 р. З оригіналу.

Скориставшись закликом Директорії до повстання проти “пана гетьмана”, Зелений оголосив мобілізацію. До Трипілля потягнулися людські вервечки з Гусачівки, Григорівки, Матяшівки, Красного, Козіївки, Долини, Копачева, Вільшанки, Деремезни, Перегонівки, а найперше з Витачева, Халеп'я, Верем'я, Черняхова, Жуківців, Дерев'яної, Злодіївки (тепер Українка). Мабуть, і з інших сіл були.

Трипілля перетворилося на військовий табір.

“У нас у хаті теж ночували, спали покотом на долівці, — згадував трипілець, який не захотів назвати свого імені. — А ще пам'ятаю, як підводи в село приїхали. Ми малі були, крутилися там, поки не видивилися — то гвинтівки були. Казали, що то їх Зеленому' Петлюра прислав” [\[45\]](#).

Представник Директорії Арнольд Марголін був свідком, як у Трипіллі наприкінці листопада на вічі за участю священників трьох трипільських церков люди приймали присягу на вірність Директорії.

На мобілізацію відгукнулося близько 4000 селян. І люди продовжували йти до Зеленого. Після перемог над німцями і гетьманською вартою авторитет його сягнув захмарних висот. В уявленні земляків він став захисником народу.

“Пам'ятаю, як зустрічали Зеленого у Трипіллі, — згадував очевидець. — Мені тоді було десять років. Учителька вивела нас на вулицю, дала в руки жовто-блакитні прапорці, які сама зробила з паперу. Люди на вулицю повиходили, піп був, служив молебень. Зелений їхав на коні, а інші йшли за ним пішки” [\[46\]](#).

Знову Трипілля перетворювалося на “удільне князівство”. Але “князеві Данилу” у Трипіллі ставало тісно. Він мріяв про Київ.

У Києві здобувачів завжди чекає слава, саме там місце “народному князеві”. Й Зелений, як 1592 року кошовий товариш Кшиштоф Косинський, пішов із Трипілля війною на Київ. Зелений, мабуть, мріяв не тільки здобути столицю, а й ґрунтовно “почистити” її. У столиці завжди по вінця добра — на все Трипілля вистачить! Та й села, що пристали до повстання, вже не бідуватимуть.

На Київ виступило чотири полки зеленівців, два з них під проводом Олександра Данченка пішли лівим берегом через Баришпіль — Дарницю.

Після перемоги над гетьманцями неподалік Білогородки Зеленого вже ніщо не могло спинити. 12 грудня його полки захопили Софіївську Борщагівку, а проти ночі на 13 грудня — Біличі та Святошин. Вояки 2-ї Дніпровської дивізії під командою Олександра Данченка, заступника Зеленого, вибили гетьманські загони з Дарниці. Вранці 14 грудня трипільці завдали поразки офіцерським залогам Павла Скоропадського, дислокованим на заводі Гретера і Криваненка (згодом “Більшовик”) та на “Арсеналі”. Зеленівці поспішали увійти до Києва першими, щоб ніхто не завадив звести порохунки та взяти з “руських буржуїв” контрибуцію.

14 грудня 1918 р. селянське військо Зеленого увійшло до столиці, випередивши і Січових стрільців, і Директорію. Колони втягувалися Брест-Литовським шляхом під червоними прапорами і гаслами “Вся влада Радам!” та з великим портретом Тараса Шевченка попереду [\[47\]](#). А ще були гасла “Свобода слова, друку!” та “Вся земля без викупу селянам!”

Повстанці мали молодцюватий вигляд і співали “визвольних пісень” [\[48\]](#).

Українські пісні в той день можна було чути на Жидівському базарі, Бібіковському бульварі, на Пирогівській, Фундуклеївській, Хрещатику — скрізь, де проходили зеленівці. За козацтвом сунула довга валка із сивовусими поважними дядьками, які, напевно, мріяли “трохи пограбуть руських і жидів”. Ні, вони не думали ярмаркувати по чужих кишнях — хотіли просто відібрати своє, і то — якщо отаман дозволить.

“Українське село вливалось в Золотоверхий Київ — свою столицю, чорнозем змивав чужинецький намул, — згадував командир Гордієнківського кінного полку Всеволод Петрів. — Українська мова перестала бути в цю хвилину контрреволюційною (...). То був не сон. Я бачив ці веселі та грізні лави (...), бачив Дніпровську дивізію, сформовану без одного кадрового старшини, але карну (дисципліновану. — Ред.), як Січові Стрільці (...). Я бачив червоні стрічки під кокардами з тризубом, чув, як сивий дядько обозний кричав: “Пам’ятайте, хлопці, бережіть, що завоювали, бо це наша праця”. В тих лавах, на вістрях їх багнетів, а не в універсалах міг прочитати кожний: “Віднині ми будемо господарями у своїй хаті...” [\[49\]](#).

Бадьоро виглядало те селянське військо. Радісні кияни посунули за ним на Хрещатик. Повсюдно лунали крики “Слава!”. Та раптом з боку Міської думи, де шалів від безсилої злости “Протофіс”, почулися постріли. Козацькі пісні обірвалися. Роздратовані спробою зіпсувати свято, зеленівці накрили хмарами куль це московське кишло промисловців і фінансистів.

“Здобувши Київ, зеленівці почали бешкетувати, — стверджував письменник Борис Антоненко-Давидович. — У кожній людині, яка була добре вбрана, в білому комірці, з краваткою, вони бачили пана, ненависного пана, якого треба знищити. Через те почались безпідставні обшуки, а часом і розстріли” [50].

Може, і не помилявся письменник, та все ж виникає питання: як під зимовим одягом зеленівці могли розгледіти білі комірці й краватки? Напевно, Антоненко-Давидович писав з чужого голосу, бо дисципліна у селянському війську Зеленого таки була. Кадровий військовий Всеволод Петрів звернув увагу, що вже о 9-й годині вечора в Києві було тихо. “Ходив я шукати штабу облоги аж до Києва I, — згадував він. — І всюди спокійно, ні вистрілу одного не чути. І на рогах вулиць горять невеличкі ватри, а коло них гріються стійки Дніпровської дивізії та ходять стежі, підтримуючи лад” [51]. Тобто грабунків чи самовільної реквізиції не було...

19 грудня до Києва помпезно вступила Директорія. На Софійській площі Петлюра, який прибув найпізніше, приймав парад. Військо виглядало добре. “Дійсно, справжнє військо, народна армія українська”, — радів Микола Галаган, співорганізатор Богданівського полку в 1917 році [52]. Але серед частин, які лунко карбували крок перед Святою Софією, не було дивізій Зеленого. Чому?!

Бо Петлюра не дозволив. Мовляв, ненадійні вони. Не запросив Головний отаман і Зеленого стати поруч та приймати парад разом. Щоб не ділитися славою з тим, хто її здобув?

Трипільці були глибоко ображені. Недовіра до них з боку Петлюри, якого вони піднесли чи не на найвищу сходинку влади, та загравання уряду УНР із “буржуазною Антантою” викликали розчарування. А головне, що Директорія зволікала з реалізацією головного бажання озброєних хліборобів — “Вся земля без викупу селянам!”

Тим часом у міністерських кабінетах і урядових департаментах почалося щось неймовірне. З них викидалися всі, хто не був

соціалістом. Ну що з того, що ти фахівець?! От якби ти був соціалістом... А так — вали звідси!

Свідки подій оцінювали урядову діяльність як безладну, хаотичну, навіть божевільну. Ось що у грудні 1918 р. нотував у щоденнику Дмитро Донцов: “В колах Директорії — безлад і протрація... В Директорії якесь божевілля... На міністрів призначено хлопчаків... Директорія йде вліво. Вакханалія. Всіх викидають з посад, хто не є соціалістом. Нічого не розбудовують, рабське мавпування большевизму” [\[53\]](#).

Про хаос, який поширювала Директорія, писав і командир корпусу Січових стрільців Євген Коновалець. “Тверджу, — зазначав він, — що ні Винниченко, ні Директорія в цілості не мали ясної політичної лінії та що довкола Директорії панував такий самий хаос політичної думки, як і всередині її [\[54\]](#). Вже в ті дні Коновалець заявив Винниченкові, що політика Директорії “веде Україну до катастрофи” [\[55\]](#).

Отакі керівники! Покерували кілька днів, і всім стало ясно, що Україна летить у прірву! Гетьманові державу будувати не дали, а самі виявилися неспроможними навіть зберегти те, що він створив і налагодив.

Це розуміли й деякі урядовці, тому прагнули — поки перебували при владі — збагатитися. Міністр фінансів нового республіканського уряду Борис Мартос звернувся з проханням до полковника Коновальця надати в його розпорядження кілька відділів Січових стрільців, щоб реквізувати золото в київських ювелірів і торговців. Мартос діяв за принципом тодішніх київських грабіжників: “Тепер усі за республіку! Вивертай кишені!” Євген Коновалець оцінював злочинську діяльність Мартосаяк одну з “найсумніших сторінок” Української революції, вважав його “головним винуватцем катастрофи державного будівництва України в 1919 році” [\[56\]](#).

Безладдя, котре сунуло з верхів, дійшло і до казарм. Дисципліна армії впала. Євген Коновалець, якого Петлюра призначив комендантом Києва, сказав, що за військо УНР не ручається. “Зробила тяжке вражіння ця заява”, — зазначав Донцов [\[57\]](#).

Почалися конфлікти і між військовими. Зелений і його товариші були невдоволені, що Головний отаман не дозволив Дніпровській дивізії, яка першою увійшла до Києва, “обсадити” столицю, а

комендантом Києва поставив немісцеву людину, вихідця з Австро-Угорщини Євгена Коновальця, який воював проти них під час Першої світової. Та ще й надав йому ледь чи не диктаторські повноваження. Не подобалося також, що правою рукою Коновальця (начальником Політичного відділу штабу Осадного корпусу) став сотник Юліан Чайківський, “чоловік трохи нечесний” [58]. Цей Чайківський “уславився” безпідставними арештами, реквізиція ми та позасудовими розстрілами. Чи не в його злочинах потім звинуватили зеленівців?

Трипільці ставилися до січових стрільців як до чужаків, які прийшли з Австро-Угорщини “в наш Київ” та ще й командують, не знаючи “душі і психології українського Наддніпрянського селянства” [59]. Січові стрільці ж звинувачували зеленівців у більшовизмі. Коновалець доповідав Петлюрі, що зеленівці — елемент свавільний, схильний до погромів, ті ж казали, що “всьому виною Коновалець, то він усе наплутав та набрехав, а через нього й незлагодя була” [60].

Коновалець наказав Дніпровській дивізії вийти з центральних районів столиці на околицю — до Святошина. Може, й неохоче, але наказ цей Зелений виконав.

На думку Думіна



Старшина Січових стрільців у Києві та гості із Коша УСС. У центрі Євген Коновалець. Київ, весна 1918 р. Копія.

Погляди січового стрілецтва можна оцінити завдяки Осипові Думіну. Чоловік це, безперечно, заслужений, але від помилок і тенденційності й достойному чоловікові не завжди вдається вберегтися. Упередженість Думіна видно вже з назви спомину — “Повстання отамана Зеленого проти Директорії у січні 1919 р.”.

Повстання ж не було.

Спомин справедливіше було б назвати “Каральна експедиція Директорії проти селян, які привели її до влади”.

Тепер про інші “неточності” Думіна. Він, зокрема, писав, що “Дніпровців не впущено в Київ” через “страх перед бешкетами” [\[61\]](#). Таким чином, приховувалося, що саме зеленівці вибили з Києва гетьманців, опанували місто, погромів не чинили, а вже потім Коновалець вислав їх до Святошина.

Чому козацтво Дніпровських дивізій виставили з міста? Бо, каже Думін, “верхи Дніпровцям не довіряли і не рішилися доручити їм несення ладу та порядку в самій столиці” [62].

Чому ж не довіряли? Адже саме вони, увійшовши до столиці, забезпечили в ній лад. Бо, каже Думін, “між ними було багато непевного елемента” [63].

А де ж його тоді не було?!

Непевний елемент був у кожній зі сторін, у тому числі й серед січових стрільців, як, наприклад, “січовий чекіст” Юліан Чайківський.

А в Директорії не було непевного елемента?!

Був він і у Дніпровських дивізіях, але ж слухав свого отамана! А це головне! Зелений опанував вольницю, взяв її у шори. Чому ж тоді з ним не мати діла? Тому, що йому би дісталися лаври переможця над гетьманом? До речі, лаври сумнівні, адже переможець над гетьманом зруйнував Українську Державу, а нової не збудував.

Осип Думін писав, що “не було ніякою тайною, що у Дніпровців від перших днів їх існування настрої були проти Директорії” [64]. Теж неправда! Представник Директорії Марголін був свідком, як трипільці урочисто, зі священниками, присягнули Директорії, значить, від самого початку вірили їй. Більше того, саме завдяки отим селянам і здобула Директорія перемогу, стала поважною силою. Та й у грудні 1918 р. Київський губернський селянський з’їзд з ентузіазмом вітав “революційну Директорію”.

Що ж до “особливої ненависті” [65] до січових стрільців, то, напевно, Думін перебільшує. Радше не до січових стрільців була негачія, а до ролі, яку їм визначив Петлюра: зеленівці не могли погодитися, що над “їхнім” Києвом будуть командувати чужаки. І вина за це лягала на Головного отамана, адже саме він постановив, що залогою Києва стануть “австріяки”.

Думін і далі оперував чутками, ніби фактами. “При кінці грудня, — писав він, — в Києві почали ходити чутки про повну деморалізацію Дніпровських дивізій, про їхні бешкети, а від часу до часу поговорювало навіть про близький їхній бунт проти Директорії (...). Мені доводилося в тім часі також не раз чути про те, що ніби Дніпровські дивізії розбігаються по домах, забираючи із собою зброю і військове майно. Більшу увагу звернули на себе Дніпровці щойно тоді,

коли вони відмовилися від виїзду на протипольський фронт у Східну Галичину” [66].

І знову неправда! Думін спростує власну тезу в іншому спогаді...

Істиною є те, що Петлюра видав тоді наказ, який зеленівці сприйняли як провокаційний: “Головний” наказав Дніпровській дивізії вирушати в Галичину воювати проти поляків, до яких трипільцям не було ніякого діла. Петлюра, мабуть, забув, що Дніпровська дивізія формувалася за територіальним принципом, а такі частини не мають бажання віддалятися від своїх домівок, бо прагнуть захистити їх від насильників. До того ж зеленівці були добровольчою частиною. Вони пішли воювати за Україну не з примусу, а з доброї волі, внутрішньої потреби. Серед них не всі були військовозобов’язані, значна частина вояків виявилися непризовного віку — або старшого віку люди, або зовсім юні.

З добровольцями не варто говорити мовою ультиматумів.

До них потрібен інший підхід.

Добровольці наказ виконують не тому, що до цього їх примушує закон, а тому, що віддає його авторитетна людина, яка ще й пояснила рацію і потребу виконати розпорядження.

Чому б Головному отаманові не послати до Галичини Січових стрільців? Нехай би боронили своїх батьків і матерів від насильства поляків. Стрільці цей наказ охоче б виконали... Але ні, треба все зробити навпаки. Звичайно, справа вояків слухати команди, але коли накази нерозумні, то й авторитет командира нетривкий.

Треба звернути увагу на те, що Петлюра наказав їхати в Галичину напередодні Різдва, коли настрої у повстанців був святковий, ніяк не войовничий — перемогу над гетьманом вони здобули, час і куті з’їсти в родинному колі. Традиція така тоді була — збиратися на Різдво всією родиною...

Відпустивши старших, юних, багатодітних, хворих та поранених до родин святкувати Різдво, Зелений, не бажаючи вступати у відкритий конфлікт із Петлюрою, на чолі 1-го Дніпровського “кадрового” полку з тяжким серцем виїхав до Галичини. Цікаво було б довідатися, як спорядив Петлюра експедицію трипільців, чи дав їм польові кухні, дрова, амуніцію, чи забезпечив лазаретом та медикаментами, хоча би йодом і бинтами? Чи, може, сиділи хлопці холодні й голодні у

промерзлих “теплушках”, сумуючи, що їдуть невідомо куди і невідомо якого біса?

Як би не було, але наказ Головного отамана Зелений виконав.

“Що було на душі у Зеленого по дорозі до Галичини, не знаю, — писав Марко Шляховий, — але той ентузіазм, який в його був, ідучи на Київ... вже зник... він уже не міг... так весело балакати зі своїм товариством, як він балакав і шуткував раніш, а через те і в козацтва... руки теж опустились. Інтелігентної сили в його тоді було дуже замало... а та частина козацтва, яка вже була в Галичині в часи Австрійської війни, представила собі картину колишню і засумувала, а та частина козацтва, яка зовсім не воювала і в далеку подорож з дому не ходила, затоскувала по домівці, а ще гірше (більше. — *Ред.*) по куті, бо це якраз було тоді, коли в українських селах дуже солодку кутю їдять. Все це вищезазначене зробило дивізію отамана Зеленого не зовсім боєздатною. Без всяких санкцій вищої військової влади, вже з-під Львова, сів [Зелений] у ті ж самі вагони і, неначе прокравшийся злодій, трохи вже з большевицьким нахилом у душі, як сам, так і все козацтво, вирушив до своєї столиці — м. Трипілля. Командування же отамана Коновальця цим “анархистичним” виступом Зеленого було страшенно обурене, а тут вдобавок ще й на Київському фронті проти большевиків справа теж була не гаразд” [67].

Марко Шляховий стверджував, що Зелений повернувся з польського фронту “без всяких санкцій вищої військової влади”, а Осип Думін писав, що “Начальна Команда відіслала їх (зеленівців. — *Ред.*) знову за Збруч”. Нагадую, що у “спомині” про “повстання” Зеленого проти Директорії Думін намагався переконати читача, що зеленівці взагалі “відмовилися від виїзду на протипольський фронт у Східну Галичину” [68]. Ось так! Забув, що писав раніше?

У “Нарисі історії українсько-польської війни 1918 — 1919” Осип Думін навіть пояснив, чому Начальна команда відіслала зеленівців додому — через те, що “на українсько-польському фронті представляли вони (зеленівці. — *Ред.*) малу вартість” [69]. Логічно! Територіальні війська представляють вартість в обороні своєї території, своїх сіл, домівок і родин! До слова, й галичани на Великій Україні виявили низьку боєздатність. Про це є чимало свідчень — Петра Болбочана, Антона Пузицького, Василя Проходи...

“Про зеленівський бунт заговорили в Києві поважно щойно в половині січня, — продовжував переписувати історію Думін. — Показалося, що Дніпровські дивізії, власне, не розбіглися, а просто, забравши зброю і військове знаряддя, потягли в Трипілля, там переорганізувались і увійшли в контакт із більшовиками” [70].

Яке ж зручне і “вбивче” обвинувачення — “увійшли в контакт із більшовиками”! Особливо коли говориш про своїх опонентів. Те, що Директорія, зокрема її голова Винниченко, від самого початку антигетьманського повстання була у контакті з більшовиками, Думін не згадує. А для чого?! В чому ж тоді Зеленого звинувачувати?

До слова, більшовицькій Росії Головний отаман війни не спішив оголошувати, хоча червоні москалі вже окупували значну частину Лівобережної України. Хоча командувач Лівобережного фронту Армії УНР Петро Болбочан не раз наполягав визнати стан війни з комісарською Росією, бо без цього визнання не міг наказати застосувати зброю. І через це мусив відступати.

Мабуть, Головний отаман сподівався на переговорах переконати “єдинокровних братів” отямитися і не грабувати України. Та легше вовків відучити від м’яса, ніж москалів від України!

Болбочан і Директорія

Отримавши призначення на посади командира Запорозького корпусу та командувача військ Лівобережної України, Петро Болбочан на заклик Українського національного союзу в ніч проти 15 листопада 1918 р. прибув із запорожцями до Харкова встановлювати владу Директорії. Але це було не так просто, адже повстання відкрило кордони і червоні російські війська посунули в Україну. Підпільні структури більшовиків де тільки вдавалося провокували виступи збитих із пантелику класовою агітацією селян. Почалися заворушення і серед робітників Харкова. Підняли голови й білі “єдионеделімщкі”.

Петро Болбочан попередив, що не допустить ні совітів робітничих депутатів, ні монархічних організацій, які намагатимуться захопити владу. Він підкреслював, що запорожці борються за самостійну демократичну Українську державу, а не за єдину Росію, яка б вона не була — монархічна чи більшовицька.

11 грудня Совет, де більшовики мали більшість, нахабно проголосив себе єдиною владою в Харкові. Болбочан відповів жорстко, зокрема розігнав антиукраїнський мітинг у харківському театрі та більшовицьку сходку у клубі залізничників, арештував колегію залізничників Харківського залізничного вузла, які були проголосили страйк. Коли ж “Совет робочих депутатів” намагався скликати так званий інтернаціональний мітинг, запорожці і його розігнали. Не допустив командир Запорозького корпусу й робітничого з’їзду, який хотіли провести меншовики, теж вороже налаштовані до Української держави.

Болбочан наказав віддавати до військово-польового суду всіх, хто виступав проти Української держави, — незалежно від партійної приналежності ворохобника. Винниченка і його мостивих однодумців страшенно обурювало, що під суд потрапляли й соціал-демократи. А гасло Болбочана “Бий большевиків, комуністів, ворогів нашої нації” вони вважали антинародним.

Голова Директорії Володимир Винниченко, який боявся виглядати в очах більшовиків недемократичним, був обурений діями Болбочана,

назвав його “виразним і свідомим реакціонером”, який “убив на всьому Лівобережжю авторитет і вплив Директорії”. Винниченко навісив на Болбочана ярлик “найлютішого противника і ворога” Директорії [\[71\]](#).

Згодом Болбочан писав Головному отаманові Петлюрі: “Ви особливо багато працюєте і думаєте над тим, аби не розсердити і догодити Вашим Московським товаришам — більшовикам, аби не показатися в їх очах противодемократичними. Ви не бачите того, що цим плодите на Україні таких же товаришів-більшовиків, і не бачите того, що через більшовизм ведете Україну до “єдиної Росії” [\[72\]](#)”.



*Петро Волбочан із дружиною.
З оригіналу. Публікується вперше.*

Класова ненависть Володимира Винниченка до Миколи Міхновського, Павла Скоропадського та Петра Болбочана мала катастрофічні наслідки для української державності. Петро Болбочан точно підмітив причину цього: “Ви всі боялися, що буде чоловік, котрий не зможе стерпіти авантюристів і кар’єристів” [73].

А Красна армія заливала Харківщину: під московські чоботи впав Куп’янськ, окупанти підходили до Харкова. Але Винниченко не міг повірити, що більшовики, союзники УНС у протигетьманському повстанні, пішли війною на Україну. Повідомлення Болбочана про просування Красноої гвардії у глиб України голова Директорії вважав брехнею і провокацією. Та що Винниченко! Генеральний штаб не вірив повідомленням полковника Болбочана, що наступають організовані, міцні, регулярні частини російської армії, хоча Болбочан сповіщав навіть номери полків і прізвища командирів.

Болбочан не міг розпочати воєнних дій проти червоних, оскільки Директорія не оголошувала війни більшовицькій Росії. Військові операції проти російських окупантів члени Директорії напевно б розцінили як спробу розбити “єдність революційного фронту”, бажання “посварити український та російський народи”. У своїх телеграмах до Києва командир Запорозького корпусу рішуче вимагав, щоб Директорія оголосила війну агресорам. Але Директорія вагалася.

На початку січня, під тиском німецького командування, Болбочан змушений був залишити Харків. 10 січня він телеграфом інформував Петлюру: “На нас насуваються російські большевицькі війська, над організацією котрих цілий рік працювали найкращі старшини генерального штабу російської армії. Це військо воює з ідеєю українства, воно з наміченою метою йде знищити все те, що підтримує Україну... Необхідно Київ кинути всі балачки, необхідно оголосити сувору і тверду владу і проводити її в життя... Хай Київ заворушиться, хай відверто подивляться небезпеці в вічі, і тоді побачите, що треба йти не на компроміси з большевиками, а рішуче з ними боротися” [74].

Лише 16 січня 1919 р. уряд УНР “мусив офіційно ствердити існуючий уже від кінця листопада фактичний стан війни Советської Росії проти України” [75]. Але й визнавши факт війни, Винниченко звинувачував в інтервенції не Москву, а Петра Болбочана, котрий намагався не допустити “українсько-російського порозуміння” і “провокував” війну з “братерським” народом.

Петра Болбочана, уособлення дисципліни, перо Винниченка намагалося зобразити реакціонером, паном, ворогом демократичних свобод. Болбочана верховоди Директорії звинувачували навіть у тому, що він цілує ручки дамам. “Болбочан, — писав уенерівський прем’єр Борис Мартос, — нагадує скоріше офіцера добровольчеської армії, ніж українського старшину. Його зовнішньому вигляду відповідав і внутрішній зміст його особи” [76].

Отак галантний з дамами Болбочан став “ворогом демократії”, а насправді анархії та вседозволеності, яку сіяла Директорія. Від “занадто великої демократичності” Директорії, зауважував Петро Болбочан, Україна вкривається “пожаром, анархією і може зовсім згоріти”. “А коли наступить уже зовсім тяжкий час, — пророкував Болбочан, — будете тікати за кордон” [77].

Уенерівська преса розпалювала безумну кампанію дискредитації Болбочана. Що тільки про нього не говорили: “зрадник”, “провокактор”, “контрреволюціонер”, “пересічний амбітник”, “злочинець”...

Безпрецедентні образи вихлюпувалися і на штаб Запорозького корпусу та лицарів-запорожців. Уенерівські писакки на всі заставки ганьбили, як вони говорили, “балбачанівську офіцерню”, просякнуту, бачте, “російським духом”. І це тоді, коли в тяжких оборонних боях проти москалів запорожці сотнями гинули, захищаючи Батьківщину. Так, у бою біля станцій Мерчик і Максимівка майже повністю загинув 1-й Республіканський піший полк Запорозької дивізії. Чисельність інших полків через втрати у боях зменшилася до 200 — 400 вояків.

Болбочан закликав Директорію і головне командування, від яких не мав практичної допомоги, припинити балачки і стати на рішучу боротьбу проти більшовиків, але Директорія більше, ніж більшовиків, боялася Болбочана, Зеленого та інших авторитетних українських воєначальників, підозрюючи їх у бонапартизмі.

Бонапартом міг бути тільки Петлюра. Нещасний Петлюра.

У час катастрофи на Лівобережжі він послав з перевіркою діяльності Болбочана начальника Генерального штабу Василя Тютюнника. Той не знайшов нічого ліпшого, як звинуватити запорожців у тому, що вони “не мають під тризубами на головних накриттях червоних стрічок та ходять у наплечниках із відзнаками ранг старшин і підстаршин як за Гетьманщини” [78]. Отамана ж

Зеленого, навпаки, Директорія обвинувачувала, що його хлопці використовували червоний колір.

Вислухавши Тютюнника, Болбочан різко наказав йому, щоб той сам зняв — і негайно! — зі свого кашкета “червону бинду, як емблему комунізму і поневолення вже значної частини України більшовицькими ордами” [79].

Сотник Барило стверджував, що зі штабу Головного отамана до Запорозького корпусу надійшло близько тридцяти наказів, аби запорожці не користувалися старшинськими і підстаршинськими відзнаками та ще й почепили під тризуби червону стрічку. Болбочан наказав знищувати цей “глупий наказ революційних маніяків” [80]. Сотник Барило так і робив.

Такого ставлення до своїх наказів Петлюра потерпіти не міг. І він наказує своєму фавориту Омеляну Волоху “заарештувати Болбочана зі штабом і на місці розстріляти” [81]. Це свідчення штабного старшини Запорозького корпусу сотника Барила підтверджував полковник Іван Дубовий.

Звичайно, апологети Петлюри заперечували вину Головного отамана, казали, що Волох самочинно арештував Болбочана. Якщо так, то чому Петлюра не звільнив Болбочана і не покарав Омелька Волоха за військовий злочин?

Злочин було вчинено 22 січня в Кременчуці, де Запорозький корпус мав намір на лінії Дніпра зупинити ворога. Арешт ці наміри не дав втілити...

Запорожці хотіли визволити свого командира, але той, сподіваючись на справедливе вирішення своєї справи, заборонив це робити. Однак, підозрюючи Волоха у намірах знищити Болбочана в дорозі, запорожці — разом з волохівськими “чекістами” — виїхали з арештованим полковником до Києва. Болбочан міг втекти з дороги, але він сподівався на правовий розгляд своєї справи. Коли Болбочана з найближчими офіцерами — полковниками Селіванським та Гайденрайхом — привезли до Петлюри, той зблід і вигукнув: “Що ви наробили?! Чого ви їх сюди привезли?!” [82].

Болбочана вселили у 22-гу кімнату київського готелю “Континенталь”. У сусідньому, 21-му, номері жив Головний отаман. Хоч і мешкав він через стінку, та не знайшов часу зустрітися з

Болбочаном і пояснити, за що того арештували. Позиція слабкої людини!

Володимир Винниченко, до якого із запитаннями про причину арешту Болбочана звернулася делегація січових стрільців, відповів, що “причиною арешту став “недемократизм” Болбочана” [83]. А коли сотник 2-ї Запорозької дивізії Никифор Авраменко запитав Петлюру, в чому ж обвинувачують Болбочана, Головний отаман відповів: “Отаман Болбочан роз’їжджав і жив у сальон-вагоні, а то недемократично” [84].

Євген Чикаленко 24 січня 1919 р. у своєму щоденнику висловив міркування, що Болбочана арештували за те, що він рік уперто бився проти більшовиків. “Тепер усю вину складають на Болбочана, — писав Євген Чикаленко, — навіть обвинувачують його у зраді, але певніше всього, що це результат більшовицької інтриги або старшинської зависті, бо Болбочан придбав собі славу невтомного борця з большевиками, з якими він без перериву воював цілий рік, і в подяку за це (а може, якраз за це) тепер і арештували його” [85].

Арешт полковника Болбочана деморалізував багатьох українських військових. Зокрема, вже через два дні після його арешту Матвій Григор’єв надіслав до штабу Запорозького корпусу в Кременчук таку заяву: “...В Києві зібралась отаманія, австрійські фендрики резерви, сільські вчителі та всякі кар’єристи і авантюристи, які хочуть грати ролю державних мужів і великих дипломатів. Це люди нефахові і не на місці, я їм не вірю і переходжу до більшовиків, бо після арешту полковника Болбочана я вже не вірю в добро для нашої Батьківщини” [86].

Подібне становище зайняв і Юхим Божко, отаман Запорозької Січі, який сказав, що полковник Болбочан був для нього “єдиним авторитетом, а після його арешту він [Божко] вже не вірить в українські успіхи, доки на чолі українського руху будуть стояти нефахові люди типу Петлюри, а тому він робиться отаманчиком першої категорії, як і Петлюра з своїм оточенням” [87].

У Києві Болбочан прагнув з’ясувати причини арешту, але ні Петлюра, ні представники уряду (крім генерала Грекова) не захотіли з ним зустрітися. Тоді Болбочан вдається до відкритого листа. Направляє його Симонові Петлюрі (який жив через стінку!), членам Директорії, прем’єр-міністрові, начальникові Генерального штабу, голові

Українського національного союзу, голові партії соціалістів-самостійників. Копії листа надіслав Олександрові Грекову, Євгенові Коновальцю та до редакцій українських і російських газет:

“Я просив, аби до мене хто-небудь зайшов, щоб запитати про “мою зраду” та “мої злочинства”, але видно, що всім Вам сором мені в вічі дивитись, бо український уряд всі свої помилки рішив взвалити на мою шию. (...) За що я заарештований? (...) Може, за те, що вже 16 місяців активно борюся за права самостійної України? Може, за те, що зумів збудувати міцну кадрову військову частину і зумів її оборонити [від] безталанного міністерства Центральної Ради Голубовича? (...) Може, за мої гучні побіди? Може, за те, що я передбачав, що за повстанням буде анархія, і вимагав організованості, а не демагогії і не боявся це Вам в вічі казати? (...) А може, за те я арештований, що зразу дав зрозуміти, що ті люди, котрі засіли в Генеральному Штабі, по більшості не фаховці? (...)

Що Ви всі робили? (...) Ви не тільки не організували армії, а руйнували армію, руйнували дисципліну. Мало того, старалися паралізувати навіть діяльність своїх частин і всякими засобами провоціювали моє чесне ім'я! (...) Скажіть, будь-ласка, що Ви зробили доброго для України за весь час? Скажіть-но, чи було хоть одно Ваше розпорядження з самого початку повстання, котре мало би метою організацію армії, а не популяризацію Ваших імен, і не руйнувало би армію? (...)

Скажіть-но, прошу Вас щиро, чи задавалися Ви думкою, що Україна пропадає і що треба щось зробити, аби спасти її? (...) Бідна Україна, ми боремся з большевиками, весь культурний світ піднімається на боротьбу з ним, а уряд український іде назустріч большевизму і большевикам! (...)

Ви не можете розбиратись в самих простих життєвих питаннях, а лізете в міністри, лізете в керовники Великої Держави, лізете в законодавці замість того, аби Вам бути самими звичайними урядовцями і писарцями. (...) А в повіті і губернії кого Ви посилаєте? Таких же, як і Ви, а як де-небудь і попадається людина порядочна й працьовита, Ви спішите таких замінити! (...) В час повстання я казав Вам — не ламайте адміністративного апарату, міняти зараз тільки головних керівників — Ви не згоджувались, Ви сліпі були і тільки твердили, що все, напоминающее гетьманське, повинно згинуть... Бо

Вам необхідний був пожар. Перед повстанням я боявся, аби не повторилося ще більше безладдя, котре було при Центральній Раді і Міністерстві Голубовича, — “ні, — казали Ви всі, — цього вже не буде, ми вже навчені”. Хіба навчені? Ой багато ще треба Вас вчити. (...)

Так буде до тої пори, поки всі Ви, громадянські представники, не скажете: “Я ПЕРШЕ ВСЬОГО УКРАЇНЕЦЬ. А ПОТІМ ВЖЕ ПАРТІЙНИЙ ДІЯЧ (...)”.

Требую для себе свободи, я її заслужив, Ви мусите мене випустити, але все-таки працювати з Вами більше я не буду — не по дорозі. Отаман Болбочан. 26/1-19, Київ, отель “Контіненталь”, № 22” [88].

Подібно Петлюра хотів вчинити з отаманом Зеленим. Може, вже й сусідній номер у готелі “Контіненталь” зарезервував... “Головному” не сподобалося, що Зелений повернувся з Галичини. Петлюра був дуже сердитий. Ось його наказ: “Позаяк Окрема Дніпровська дивізія в більшосте розбіглась і відмовилась їхати на Галицький фронт, наказую: Дивізію лічити розформованою, за винятком першого Дніпровського полку, Гарматної бригади та Червоного кінного куріня. Цім частинам існувати під назвою: Дніпровський окремий полк, Дніпровська окрема гарматна бригада, Червоний Дніпровський курінь. Полк та гарматну бригаду лічити в складі військ Галичини, Червоний Дніпровський курінь приєднується до Осадного Корпусу.

Гроші і все майно по описам передати Осадному Корпусу, котрому негайно вислати охорону всього цього майна.

З решти людей дивізії сформувати сводний курінь під керуванням Військового старшини Леонтовича, котрому поступить в розпорядження Командіра Осадного Корпусу.

Командіру Осадного Корпусу призначити слідство для вияснення причин розпаду дивізії й притягнення до судової відповідальності винних.

Начальнику дивізії отаману Зеленому і його помішнику отаману Данченко здати всю відчітність і майно Командіру Осадного Корпусу і знаходиться при штабі цього корпусу до скінчення здачі і слідства.

Головний Отаман Петлюра. Начальник Генерального Штабу Отаман Осецький. З оригіналом згідно: Начальник Загальної Управи сотник Введенський” [89].

Зелений цього наказу не виконав. Якби виконав, то напевно разом з Олександром Данченком потрапив би до рук швидкого на розстріл сотника Юліана Чайківського. А судити отамана мали за “військовий злочин” у воєнний час. Сумніватися не доводиться: розстріляли б ні за цапову душу — на радість москалям та оточенню Петлюри. Трипільці не мали іншого вибору, як залишити Республіканське військо. Але, перед тим як вирушити додому, Зелений грюкнув дверима — забрав у Святошині військові склади. Вже зі свого “удільного князівства”, з Трипілля, “князь Данило” прислав Коновальцеві “ультимативне домагання: або скинути Директорію, оголосити радянську владу й тоді мати в ньому, Зеленому, союзника, або рахуватися з його збройним повстанням проти республіканських військ” [90]. Так принаймні стверджував командир Осадного корпусу Євген Коновалець. Текст цього “ультимативного домагання” досі ніде не опубліковано. Може, не зберігся? А може, й не було його.

Коновалець писав у споминах, що кілька разів по телефону говорив з командиром уже ніби розпущеної Дніпровської дивізії, умовляв його схаменутися. Посилав парламентарів — чи не каральну експедицію Думіна? — пояснював, у якому катастрофічному становищі опинилася Українська Народна Республіка, “просто молив його залишити цю авантюру й приступити до співпраці...” [91].

От тобі і маєш — суворий командир Осадного корпусу “молив”. Взагалі, дивними виглядають прохання повернутися на неминучу смерть. Умовляння не допомогли — Коновалець не мав довіри серед трипільців, як і Петлюра, який і заварив усю цю кашу 19 грудня.

Покинули військо УНР й інші селянські загони — на початку січня 1919 р. стотисячна армія, яку Директорія вважала своєю, зменшилася вп’ятеро. Це ж треба так керувати!

Невдоволення політикою Директорії яскраво проявилось на селянських з’їздах. Один з них відбувся у Григорівці, інший, Київський повітовий селянсько-козацький з’їзд, — у січні 1919 р. у Трипіллі. На обох селяни виливали свою образу на Петлюру та інших діячів Директорії. Все ж, попри розчарування, селяни на повітовому з’їзді у Трипіллі ухвалили зважене рішення: підтримувати Директорію до тих пір, поки вона йтиме разом з революційним селянством і пролетаріатом. Це Директорії не сподобалося — вона вирішила покарати тих, хто в ній засумнівався.

Каральна експедиція Петлюри



Вояки на Софійському майдані. Київ, 1918 — 1919 рр. Копія.

22 січня 1919 р., коли в Києві урочисто проголошували злуку західних українських земель з Українською Народною Республікою, а в Кременчуці було арештовано полковника Болбочана, з Києва, прямо із Софійської площі, на Трипілля вирушили січові стрільці. Замість виступити на Полтавщину на допомогу Запорозькому корпусу, який знемагав під натиском Красної армії, їм було наказано покарати Зеленого.

Очоловав каральний відділ підстаршина австро-угорської армії Осип Думін. Щоб виправдати свою місію в очах нащадків, Думін

писав у споминах: “Зеленівська армія загрожувала не тільки правому крилу української армії, що стояла в боях з большевиками на Полтавщині, але загрожувала і самій столиці. А від Трипілля до Київа два дні звичайного, а всього день прискішеного маршу. Тому Команда Осадного корпусу С.С. рішила на скору ліквідацію загрози зі сторони Трипілля” [92].

Насправді ж “зеленівська армія” не загрожувала не тільки правому крилу української армії, “що стояла в боях з большевиками на Полтавщині”, тобто Болбочанові, а й самій столиці — зеленівці пересиджували зиму в родинах і не мали наміру воювати. Українській армії, “що стояла в боях з большевиками на Полтавщині”, загрожували сама Директорія та її Головний отаман, на наказ якого 22 січня й було арештовано полковника Петра Болбочана, командувача Лівобережної Армії УНР, яка вела запеклі бої на Полтавщині. Арешт улюбленого командира деморалізував Запорозький корпус, призвів до небоездатності.

До складу карального загону, або, як делікатно зазначив Думін, “експедиційного відділу”, увійшли 4-та сотня 1-го пішого полку Січових стрільців (180 крісів), 10-та сотня 2-го пішого полку (140 крісів), курінь Осадного корпусу (350 крісів), 4-та сотня скорострільів (8 кулеметів), кінна чота Лубенського полку (40 шабель), кінна сотня СС (150 шабель), дві батареї 1-го гарматного полку СС (8 польових гармат). “Назагал експедиційний відділ числив всього до 1480 людей” [93]. Як були потрібні ці хлопці в боротьбі з Красною армією на Полтавщині!..

О 10-й годині командир дав наказ виступати. “Відділ пройшов по Софійській площі, на якій якраз йшли підготування до святошного проголошення злуки Західної області Української Народньої Республіки з Наддніпрянською Україною. Зібраний на площі народ вчинив переходячому відділові величезну овацію, ціла Софійська площа гриміла від окликів “Слава Україні! Слава Січовикам!” Незабаром відділ був за Київом” [94].

Одночасно з Білої Церкви вийшов значно менший відділ. Він мав завдання висунутися в напрямку Германівки. На лівому ж березі Дніпра, проти Трипілля, у Воронькові, вже стояла кінна частина Директорії — її завданням було перешкодити зеленівцям перейти на полтавський берег.

Наказ зобов'язував Осипа Думіна вести загін через Деміївку, Мишолівку, Віту-Литовську та Козин, але, побоюючись нападу зеленівців під час маршу, він вирішив внести суттєві корективи: “З одної сторони Дніпро, — пояснював своє рішення Думін, — з другої — ліс, так що зеленівцям потрібно було тільки малими силами вдарити з лісу на відділ (себто збоку), щоб внести в нього велике замішання зараз же на початку походу. Такий напад був би вніс зневіру в ряди вояків і захитав довір'я у власні сили, бо звісно, що напади, а ще напади з боків, всяку частину сильно деморалізують.

Дальше, похід на тім шляху був би також невігідний з тої причини, що його не можна було б як слід забезпечити бічними сторожами від лісу, бо ліс раз зближається до шляху на кількадесят кроків, то знову віддаляється майже на верстуву. Певно, що напад вкінці (врешті. — *Ред.*) меншого зеленівського відділу наш відділ був би відпер без особливого труду, але й певним є те, що, коли б відділ був на другий день маршу (першого дня мав дійти тільки до Козина і там мусів би ночувати) прийшов на висоту села Копачів та міста Обухова, отаман Зелений був би наспів лісами міста з Обухова, де тоді стояли його головні сили, і заатакував відділ у таким, для подібного нападу вигіднім місці, як простір між хуторами Рудики і Плюти. Це були ті причини, які показали мені достаточними, щоб відступити від наказу...” [\[95\]](#).

Такі заходи безпеки показували, що Думін вірив, що зеленівці здатні напасти на нього, тобто першими розпочати бойові дії проти Директорії. На підкріплення своїх міркувань і загалом для виправдання місії карального загону Думін “навів факти”. Він, зокрема, стверджував, що у Віті-Литовській “зеленівський відділ” перехопив посланців Осадного корпусу, які везли гроші на харчування відділу Думіна, і розстріляв їх. Хто насправді перехопив посланців і розстріляв, невідомо, адже слідство ніхто не проводив. Та як все ж зручно спихнути злочин на Зеленого і тим самим скріпити свою віру у справедливість каральної акції проти “бунтівного отамана”!

Вранці 23 січня о 10-й годині відділ Січових стрільців виступив із Креничів, перейшов через Гвоздів і під вечір прибув до села Копачів. “Шлях був дуже лихий, — розповідав Думін. — Авта і гармати щохвилі грузнули у снігу і болоті, і їх приходилося витягати звідтіля не раз дуже довго, а це відбивалося на скорості походу” [96]. Ідеально сприятлива ситуація для нападу повстанців! Але Зелений замість того, щоб знищити каральний відділ, прислав до Думіна для мирних переговорів трьох делегатів.

Полковник Кучабський, безпосередній начальник Осипа Думіна, оцінив цей крок як небажання Зеленого ініціювати братовбивчий конфлікт. “Отаман Зелений, — писав Василь Кучабський, — не хотів проливу крові в бою із січовими стільцями, яких високо поважав” [97].

“Делегати, — описував Осип Думін, — типові київські селяни, рослі, здорові, з розкішними вусами і хитрими очима, назагал робили незле вражіння. На рукавах у них були великі перепаски (пов’язки. — *Ред.*). Вони їхали на санях. Їх лиця були незвичайно поважні, й вони, як кажуть на Україні, держали фасон.

Похід відділу в той саме час зупинився через те, що десь впереді застрягла одна гармата в снігу. Поки її витягали, я зайшов з делегацією до поблискої хати, куди попрохав двох чи трьох сторожів із відділу як свого рода свідків розмови і переговорів.

Розмова з делегатами отамана Зеленого зачалася після того, що я поставив їм питання, хто їх до нас вислав і з якою метою. Голова делегації — середніх літ — відповів, що вони прийшли запитати, пощо ми йдемо у Трипілля” [98].

— З цим запитанням послали нас Військова рада Трипільського району та отаман Зелений, — додав делегат.

Осип Думін на оте “пощо” відповів прямолінійно. Сказав, що йде у Трипілля, щоб “очистити його від тих елементів, які збунтувалися проти Директорії і станули по стороні її противника, а дальше, що від діл має доручення роззброїти населення Трипільщини і зброю доставити в Київ” [99].

На те один із делегатів щиро (оцінка Думіна) мовив:

— Трипільці зброї не складуть.

“Дальше наша розмова була скорше балаканиною, аніж переговорами, — згадував Думін. — Делегати, “хитрі Малороси”,

старалися переконати нас (мене і присутніх старшин), що ми, Січовики, є безвільним оруddям у руках контрреволюційної Директорії, що ми поповнюємо злочин, коли йдемо проти трудових селянських мас, що обстоюють свої права і борються за правдиву народню владу. Один з делегатів навіть радив нам “добросеречно” — як він казав — вертати в Київ і заявити своїй команді, що проти власних (своїх. — Ред.) братів-селян ми, Січовики, не станемо воювати.

Балачки делегатів нагадали мені живо 1917 рік. Тоді також на кожному розі можна було почути подібні промови й аргументи.

Я не можу сказати, чи в те, що вони говорили, також вірили і самі, чи це була тільки спроба розагітувати нас. Вони, приміром, твердили, що Директорія потайки порозумілась уже зі Скоропадським і Скоропадський має бути знову проголошений гетьманом. Я мав вражіння, що вони вірили, що нас своїми аргументами переконують.

Коли зійшла розмова на те, що вони мусіли буцімто проти посягань на селянські права виступити зі зброєю в руках, я вказав їм на Трудовий конгрес, який щойно зібрався в Києві, як на місце, де селянство України має змогу заступати своїх прав.

— Трудовий конгрес — це підтасовка волі народа, — заявив один з делегатів, — ми на нього ніяких надій не покладаємо.

Коли було оцінювати настрої “Трипільського району” по настроях делегації, то відділ мусів бути дуже на обережності і бути приготований на зовсім поважну збройну розправу з трипільськими повстанцями” [\[100\]](#).

Щодо твердження про порозуміння Директорії з Павлом Скоропадським — це, звичайно, була вигадка, але як точно селяни охарактеризували Трудовий конгрес!

“Не був це правильно вибраний парламент, — писав його учасник Лонгин Цегельський із Галичини. — Склад Трудового конгресу виявився доволі випадковий та односторонній”. Цегельського дивувало, що із близько 600 делегатів близько 100 делегатів були не українцями, а євреями та росіянами, серед яких були й виразні вороги України. В той же час організатори не допустили на з’їзд групу українських націоналістів Миколи Міхновського та Івана Луценка, хліборобів-демократів (брати Сергій та Володимир Шемети), хліборобів-державників (“група обох Коваленків”). “їх не допустили

на конгрес як “реакційні” та “буржуазні”. (...) Це залишиться назавше плямою на Директорії. (...) Брак політичного, державницького мислення в представників української придніпрянської інтелігенції найкраще показала організація цього конгресу. Вони завжди залишалися соціалістичними партійниками, а не державними мужами” [101].

І накази саме оцих “соціалістичних партійників” мусив виконувати Осип Думін. Не державну місію виконував він, ведучи каральну експедицію на Трипілля.

Щоб запевнити самого себе, що робить добру справу, Думін називав трипільців то “хитрими малоросами”, то “елементами, які збунтувалися” та ще й стали по бік ворога. І хоча представники Зеленого справили на нього загалом добре враження, він настроював себе “на поважну збройну розправу” над трипільськими селянами.

Під вечір експедиційний відділ прибув у село Копачів та розмістився по хатах. “Вислана в напрямі кінна стежа донесла, що біля села Гудимівки стрінулася вона із зеленівською польовою сторожею. Ця спішно без одного стрілу подалась у Гудимівку” [102].

Копачів належав до сфери впливу отамана Зеленого, а копачівці були, стверджував Думін, “якими його сторонниками, і тому треба було бути подвійно на обережності” [103]. Тож командир карального загону “скріпив варти, рівно ж заряджено поготівля з одної сотні куреня отамана Голуба, півсотні скорострілів з одної батареї” [104].

Але копачівці ніякої ворожості не виявили: нагодували непроханих гостей та постелили їм спати. “Що похід і експедиція відбудеться так легко, як відбулись, я ніколи не допускав”, — признався Думін [105].

У Копачеві почався “другий раунд переговорів”.

Під час розмови делегати зробили несподівану пропозицію. Вони сказали, що зеленівці віддадуть частину зброї, а частину притримують до того часу, як переконаються, що Трудовий конгрес насправді захищає селянські інтереси і гідний віри українських селян.

Пропозиція була слухна, мовляв, ми розуміємо, що вам треба відчитуватися перед своїм командуванням, ото й продемонструєте цю зброю як доказ того, що ви виконали наказ, і таким чином ми уникаємо пролиття братської крові. Не врахували трипільці, що говорять з підстаршиною австрійської школи, для якого не може бути наказ

виконаним частково. Думін прямо відповів, що начальство не уповноважувало його залишити зеленівцям хоч якої-небудь зброї, навпаки, він отримав наказ “забрати всю зброю” [106].

Селяни були розчаровані — така відповідь не залишала зеленівцям іншого виходу як захищатися. Все ж вони намагалися не допустити такого розвитку подій, тож і запропонували Думіну відправити делегацію до отамана Зеленого — може, вони домовляться?

Думін не одразу наважився прийняти цю пропозицію — та врешті, подумавши, погодився. Однак похід експедиційного відділу в напрямку на Обухів вирішив продовжувати, про що й попередив дядьків. Ті готові були їхати із січовими делегатами одразу, але Думін мусив тих делегатів ще підшукати, переговорити, дати точні вказівки, як поводитися в зеленівському штабі. По-друге, зеленівська делегація, виїхавши з відпоручниками Думіна в Обухів, одразу б поінформувала Зеленого про сили відділу, “а цей через ніч міг або напасти на відділ у самих Копачах (Копачеві. — Ред.)” [107]. Ніяк не вірилося “давньому стрілецькому старшині” (вислів Василя Кучабського), що селяни не збираються на нього нападати, а хочуть будь-що домовитися про припинення конфлікту.

По суперечці дядьки змушені були погодитися, що обидві делегації — зеленівська і стрілецька — виїдуть в Обухів о 7-й годині ранку. Після цього пішли вечеряти.

“При чарці зав’язалася доволі оживлена і товариська розмова, — згадував Думін, — та зеленівці все-таки були дуже обережні і про власну армію нічого не хотіли розказувати, але й настільки тактовні, що нас про відділ нічого не розпитували” [108]. “Не хотіли розказувати” — тобто Думін не виявив стільки тактовності, як прості селяни, і за чаркою “у дружній розмові” намагався розвідати силу отамана Зеленого. Та не поталанило!

По товариській вечері Думін наказав хату, де ночували делегати, обставити “сильною сторожею” [109]. Після цього покликав до себе хорунжого 4-ї сотні СС Беїка та двох стрільців-гарматників (уродженців Київщини) і призначив їх делегатами для переговорів зі штабом отамана Зеленого. Стрільців увів до делегації на прохання дядьків, які, мовляв, казали, що до старшин СС зеленівці “ставляться дуже ворожо” [110].

Думін наказав Беїку “жадати від отамана Зеленого безумовного складення зброї і видачі її відділові. Після того Зелений мусить розпустити своїх козаків по домах, а відділ [січових стрільців] на якийсь час займе Трипілля. Коли отаман Зелений ці пропозиції прийме, виконає їх як слід, ми зобов’язувались не приймати ніяких репресивних мір ні проти “Трипільського району” взагалі, ні зокрема проти членів повстанчого штабу й очевидно самого Зеленого” [\[111\]](#).

Ніч у Копачеві минула спокійно.

Вранці 24 січня обидві делегації від’їхали в Обухів. Невдовзі за ними рушив і відділ. Коли передня сторожа січових стрільців наблизилася до Гудимівки, її обстріляли “кілька тамошніх селян і зеленівська кінна стежа. Цей обстріл, окрім ранення одного коня, не приніс відділові ніяких втрат” [\[112\]](#).

Гудимівка не була зеленівським селом, більше того, у ньому “верх водила (...) большевицька шантрапа”. Напевно, саме “комнезаможі” й пальнули пару раз у бік експедиції. Що ж до твердження про постріли з боку зеленівської кінної стежі, то вони безпідставні — в іншому спогаді Думін визнав, що винуватців не шукали, бо часу не було [\[113\]](#). Та й стріляла стежа радше у повітря — щоб попередити січовиків про намір оборонятися.

Чого ж тоді кидати тінь на Зеленого?

Бо так легше виправдовувати свої дії, дії, які мали призвести до братовбивства.

Братовбивство під Обуховом



Вояки Галицької армії 1919 р. З оригіналу.

Василь Кучабський казав, що Осип Думін не бажав битися з братами-надцніпрянями, але що він зробив для того, щоб уникнути пролиття крові?

24 січня пополудні експедиційний відділ підійшов до Обухова, де вже почалися переговори січовиків з отаманом Зеленим. Замість того щоб вислати гінця до штабу і дізнатись про їхні наслідки, Думін увійшов на околицю Обухова, де проходила лінія оборони зеленівців. Звичайно, у своїх споминах Думін зазначив, що першими відкрили вогонь зеленівці. Про те, що він їх до цього спровокував, Думін промовчав. Та й стріляли зеленівці радше в повітря, ще раз застерігаючи. Принаймні передня стежа січовиків, яка наблизилася на

віддаль крісового пострілу, не постраждала, хоча зеленівці стріляли добре, та й сила вогню у них була достатня, щоб знищити передню стежу.

І все ж сам звук пострілу можна трактувати як обстріл. Саме так зручно було тлумачити командирові карального відділу, який прагнув будь-що виконати наказ. Хоч його представники вели переговори із Зеленим, який, напевно, розраховував, що на час переговорів бойові дії зупиняться, Думін наказав січовим стрільцям вступити в бій.

“О годині 2-й пополудні наша передня сторожа наблизилася на віддаль крісового стрілу до міста Обухова, — писав він. — Зеленівські полеві сторожі розпочали вогонь. Рівночасно зеленівські відділи зачали займати позиції на краю місточка. Кінна чета Лубенського кінного полку, що була нашою передньою сторожею, подалася на двіста кроків назад, спішилась та розійшлась у розстрільну. Надіспіла піхота експедиційного відділу, зараз також зайняла позиції проти зеленівців. Почався бій...

Назагал розположення наших частин під час бою під Обуховою представлялись так: по обох боках шляху Гудимівка — Обухів зайняли позиції кавалеристи Лубенського полку, по їх лівій стороні розстрільну продовжила 10-та сотня 2-го п. п. С.С. під командою значкового (поручника) Кизими, а по правій — 4-та сотня 1-го п. п. С.С. під командою сотника Бялого.

За лівим крилом нашої розстрільної, у віддалі 400 — 500 кроків, оставався курінь отамана Голуба як запас. Зі скорострільної сотні половину вислано в розстрільну, половину оставлено при запасі. У віддалі знову 1,5 km за розстрільною зайняла позиції артилерія, а іменно: 1-ша батарея полівій, а 3-тя батарея по правій стороні шляху, що веде на Обухів. Охорону артилерії становила кінна сотня С.С., за артилерією розположився “перев’язочний пункт” під командуванням лікаря помічника Співака, а на самім кінці обоз; як справа, так і зліва розположення частин експедиційного відділу забезпечено сторожами або поодинокими стійками.

Поле бою в загальному представляло собою площину, легко спадаючу на Обухів. З лівої сторони у віддалі якого кільометра від шляху площина та кінчиться кручею. У стін і по стоках кручі простягається ліс і корчі, тому з того боку наші сторожі були скріплені. По правім боці шляху простягнулися легкопохвильовані поля.

Зеленівці щодо положення своїх позицій були від нас у далеко кращім положенні, через те що їх розстрільна простягалася на окраїні Обухова посеред огородців, корчів і хат так, що їх зариси губилися на фоні місточка. Наша ж розстрільна на чистім, снігом покритім, полі здалека зарисовувалася темною лінією.

У першій моменті бою нашій лінії далось взнаки лише крило зеленівців, звідкіля заграло нараз біля 10 скорострілів. Всі скоростріли зеленівців умістили на вітряках, а звідтіль знаменитий достріл. З вітряків зігнала їх, одначе, незабаром наша артилерія, і ті скоростріли влились у зеленівську розстрільну. Після знову помітилося скріплення правого крила зеленівців проти сотні значкового Кизими, туди, мабуть, не доспіли його відділи.

Наша артилерія вже в яких тридцять хвилин після стрілів готова була до підняття огня (Зеленівці в тім бою артилерії не мали. Наша делегація бачила в них якусь досить погану гармату, вона, здається, через брак стрілен мусіла мовчати. — А Я.). Вона одержала слідууючу задачу: ціла 1-ша і половина 3-ї батареї обстрілює ворожу розстрільну, решта 3-ї батареї взяла під огонь згадані вже на лівім крилі зеленівської розстрільної вітряки, звідки стукали скоростріли. Розстрільну обстрілювано шрапнелями, а вітряки-Гранатами.

Після перших гарматних стрілів наша розстрільна під досить сильним ворожим огнем зачала продвигатися вперед. Молодецькою в тім наступі показалаь особливо сотня Бялого. Коли наша розстрільна наблизилася не більш як на 100 кроків до зеленівців, ті на своїм правім крилі перейшли у протинаступ і почали навіть відпирати сотню Кизими. Вислані, одначе, із запасу ще два скоростріли цей протинаступ ударемнили чи радше відбили. Бій розгорівся вже був на добре, коли з Обухова підійшов до розстрільної голова висланої нами до Зеленого делегації і просив заперестати стрілянину, що і зроблено. Тоді хорунжий Беїк повідомив мене, що тепер якраз ведуться у штабі отамана Зеленого переговори і він має надію їх успішно покінчити. На це я йому відповів, що я на вислід переговорів буду ждати годину, коли вони після того часу не покінчатся, бій буде піднятий наново.

Рівночасно [з] припиненням огня нашої розстрільної замовкли і кріси зеленівців — на приказ, очевидно, згори. Отес ніби замирення не тривало, одначе, навіть години. Зеленівська розстрільна незабаром після повороту хорунжого Беїка в місточко почала наново стрілянину і

пробувала перейти в наступ на нашім лівім крилі, власне, пробувала обійти сотню Кизими. Та спроба їм не повелась, і вони подалися назад.

Для охорони лівого крила від сторони яру, звідкіля зеленівці могли також появитися, вислано одну сотню запасу, тобто з куреня отамана Голуба. Тепер наша артилерія почала обстрілювати як зеленівську розстрільну, так і місточко. Коли незабаром наша розстрільна пішла знову в наступ, зеленівці почали спішно опускати Обухів.

Хорунжий Беїк, який у тім часі переговорював із зеленівським штабом, розказував опісля, що, коли над хатою, де велись переговори, розірвалося кілька шрапнелів, Зелений перервав переговори і дав наказ своїм повстанцям готуватись до відступу. В моменті, коли Зелений при виході зі штабу сів на коня, над ним знову розірвався один шрапнель.

— На Трипілля, хлопці, чимскоріше! — крикнув він і помчав зі своєю кіннотою.

З відступаючими зеленівцями поїхала у Трипілля і наша делегація, де переговори мали продовжитися” [\[114\]](#). Немає сумніву, що Зелений відступив, щоб не наражати Обухів на знищення гарматним вогнем та пожежами. Та й, напевно, отаман усе ще сподівався знайти підхід до серця Думіна у дружній розмові з його представниками, серед яких двоє стрільців були земляками-київцями.

У Трипіллі

Близько 17.00 січові стрільці увійшли до Обухова. Ось як писав про це Осип Думін: “Втрат у тім бою було: п’ять стрільців убитих і сім чи вісім ранених, а між ними також хорунжий Грабар з кінної сотні С.С. Зеленівці понесли далеко більші за нас втрати. У них мало бути біля 25 убитих і 35 ранених.

По заняттю Обухова за те, що багато з його мешканців брали участь у бою проти нас, наложив я 6 тисяч карбованців контрибуції. Гроші вжито на прохарчування відділу, а також із них одному з обухівських міщан, якому хату ушкодила наша артилерія, а який не брав участі в бою, дано допомогу” [\[115\]](#).

Вранці 25 січня в Обухів з’явилася від Зеленого, вже з Трипілля, нова делегація. Вона заявила, що отаман вирішив скласти зброю. Думін уже не розпитував про те, скільки зброї буде, тільки попередив, що наступного дня експедиційний відділ вийде з Обухова і близько 12-ї години дня прибуде у Трипілля. До того часу зброю мусять доставити в Обухів, інакше артилерія відкриє по Трипіллю вогонь.

Не розумів, видно, Думін, що обіцянка скласти зброю свідчила не про слабкість отамана Зеленого, а про його намагання уникнути братовбивчого конфлікту, тому січовий старшина продовжив говорити мовою ультиматуму, мовляв, спалимо артилерійським вогнем Трипілля. Ще на марші до Трипілля Зелений мав усі можливості знищити каральний відділ, тим більше що козацтво прагнуло бою — щоб помститися за втрати товаришів в Обухові. Та й знав отаман околиці Трипілля як свої п’ять пальців — січові стрільці й незчулися б, як на марші потрапили б у смертельну засідку. Але ж не Каїном хотів увійти в історію свого народу отаман.

Якраз перед виходом з Обухова до Думіна повернулася січова делегація. Хорунжий Беїк розповів, що вчора у Трипіллі на майдані відбувся мітинг.

Першим виступив отаман. Він розповів, що на Трипільщину йдуть січовики, щоб їх роззброїти.

— Вони, — говорив Зелений, — ідуть з наказу своєї команди.

“Його бесіда була назагал дуже виважена і тактовна”, — свідчив Беїк [\[116\]](#).

— Так от, товариство, скажіть, що нам робити — миритись чи битися із січовиками? — запитав отаман козацтво.

Настрій повстанців не був одностайний. “Одні голоси були за тим, щоб битись далше, другі за тим, щоб видати зброю й помиритись із Січовиками” [\[117\]](#).

Серед противників згоди переважали члени штабу Зеленого, серед них і Трав’яно. Вони рішуче виступали проти видачі зброї, називали січовиків контрреволюціонерами, прислужниками буржуазії. Дехто промовляв російською мовою. Ці “орателі” знали, як впливати на людей: називали галичан “чужинцями”, які прийшли сюди і командують. Один з них закінчив свій виступ провокацією.

— А знаєте ви, брати, чого хотять січовики? — крикнув він. — Вони хотять, щоб ми видали їм не тільки зброю, а й нашого батька, нашого отамана.

Це викликало страшне обурення серед трипільців. “На майдані зчинився шум і зі всіх сторін на нашу делегацію посипалася лайка... — розповідав хорунжий Беїк. — Такого жадання зеленівській делегації я не ставив” [\[118\]](#).

Майдан вибухнув:

— Розстрілять січовиків! Дайте сюди їхню делегацію! Розірвіть тих с... синів!

Натовп наблизився до делегації, оточив її. Зеленівці підходили все ближче і ближче... “Я переконаний, — казав далі Беїк. — що наша ваша делегація була б у Трипільлю розстріляна, коли б не отаман Зелений. Він, коли побачив, що діється і на що заноситься, знову вийшов на трибуну:

— Брати козаки! Січовики нашої делегації не тронули. Наша делегація повернула до нас, і з делегації Січовиків не сміє волос злетіти з голови. Я заручив їхньому комендантові, що їх делегація поверне жива. Коли ви їх розстріляєте, то розстріляйте і мене, бо не переніс би такого сорому, як цей.

Наші делегати розказували, що слова Зеленого викликали на повстанців вражіння, яке викликати може тільки людина, обожаема

товпою. Одні із зеленівців перепрошували батька, інші навіть... плакали” [\[119\]](#).

Потому запросили до слова керівника січової делегації. “Хорунжий Беїк, за переказом стрільців-гарматчиків, сказав таку зворушуючу промову, що настрої зеленівців до них зовсім змінився. Наших делегатів завели повстанці після мітингу до волості, де гостили їх, наче приятелів” [\[120\]](#).

Отаман же наказав скласти на сані кілька сотень напевно не найкращих рушниць і везти назустріч Думіну, щоб таким чином уникнути збройного конфлікту з Директорією.

“Дня 25 січня до години 10-ї ранку зброї із Трипілля все ще не було, — писав Осип Думін. — Я постановив не ждати на неї довше, а йти на Трипілля. Незабаром відділ рушив туди в бойовім марші, бо все ще треба було надіятись, що в межичасі зеленівський штаб може рішити воювати з нами дальше і біля Трипілля знову може прийти до бою. Як охорону з правої сторони вислано через село Дерев’яну одну чету піхоти. З лівої сторони охорона маршу була лишня, тому що шлях з Обухова на Трипілля веде майже понад самим яром, у стін котрого розкинулась низина, і з цієї сторони напад був немислимий.

Під самим майже Трипіллям відділ зустрівся з третьою зеленівською делегацією. Ця передала нам п’ять саней крісів (біля 600 штук) і кілька тисяч набоїв та ні одного скорострілу. На краю місточка посередині шляху поставлений стіл, накритий білою скатертиною, а на ньому покладено хліб-сіль. Біля стола установилися старші віком міщане і привітали нас староукраїнським звичаєм.

Відділ увійшов у Трипілля без найменшої пригоди. Зелений зі своїми повстанцями подався кудись у незвісному напрямі, одні говорили, що на Ржищів, другі — на Переяслав. Опісля я довідався, що зеленівці в час окупації нами Трипілля сиділи в селі Кальному і Рудякові полівій стороні Дніпра. Багато зеленівців поховалося також по хатах таки в самім Трипіллію і на Підгорі. Того ще самого дня, в котрім відділ увійшов у столицю отамана Зеленого, видав я наказ не тільки Трипіллію, але всім довколишнім селам видати всю зброю.

Наказ був писемний, і його розіслала волость зараз же по місцях призначення. В наказі було заздальгідь указано, скільки котра місцевість має скласти крісів, набоїв, скорострілів і бомб. За невиконання наказу тим, у кого опісля знайдеться зброя, загрожено

розстрілом (оригінал цього наказу для м. Трипілля в 1921 р. показано мені в Трипільській волості, де він захований в архів. — А. К.).

Одначе цей наказ успіху не мав. І ніхто зброї не приносив, так що я був змушений на другий день зарядити насамперед в місті Трипільлі трус по хатах. В одного тільки Трипільця (сусіда отамана Зеленого — Заброди) знайдено кріса. Полевий суд засудив його на смерть через розстріляння. Присуд виконано в півгодини пізніше” [\[121\]](#).

Думін вчинив як типовий австрійський підстаршина, але ніяк не український патріот. Розстріл Заброди остаточно настроїв трипільців проти січових стрільців, “від тої пори його повстанці дивилися на Січових стрільців як на своїх противників” [\[122\]](#). Так казав Зелений Євгенові Коновальцеві восени 1919 року, жаліючись на Думіна. Осип Думін вважав, що “жаль отамана Зеленого до С.С. (...) був неоправданий, бо він повинен був розуміти, що війна має свої закони і їх повинно було приміняти, де треба, з цілою суворістю”. І чітко дав зрозуміти, що зеленівці “були для Директорії і її армії ворожою стороною” [\[123\]](#).

Ось така логіка! Недарма обурювалися зеленівці, що “австріяки” стали гвардією правительства” [\[124\]](#). Попри ідейність січових стрільців, вони все ж виконували роль “найманців”, які не мають жалю до місцевого населення, якого панічно боїться “народний уряд”. Назвати “ворожою стороною” селянство, що силою зброї місяць тому поставило до влади Винниченка і Петлюру, могла тільки чужа людина, бездумний солдафон. Невже за подібних обставин Думін вчинив би так безрозсудно у своєму рідному селі Грушеві на Дрогобиччині?

І далі Думін діяв як каратель, зокрема, через те що на стежу СС впало кілька пострілів із Жуківців, він обстріляв село шрапнелями та взяв трьох заручників.

Хіба інакше діяли на Трипільщині більшовики?

У них теж було “виправдання” — трипільці не хотіли їхньої влади.

Увечері Осипа Думіна покликали на пошту. Телеграфіст зі стрічки прочитав йому наказ штабу Осадного корпусу СС: негайно вертатися з відділом у Київ, бо частина потрібна “для скріплення фронту на Чернігівщині”. Насправді штаб Осадного корпусу готувався без бою здати Київ і не хотів залишити у трипільських снігах своїх товаришів. Евакуацію столиці було оголошено о 9-й годині 27 січня, але штаб

мусив чекати відділ Думіна, який вийшов із Трипілья вранці наступного дня. Посувалися снігами через Злодіївку, Козин, Віту-Литовську та Мишолівку. У Києві тієї ж ночі відділ Думіна було розформовано та завантажено у вагони.

Історики подають цю історію як перемогу Січових стрільців, насправді ж перемогла мудрість отамана Зеленого. Та й сам Думін визнав, що його відділ “не сповнив властивої своєї задачі, бо ані не роззброїв Трипільський район, ані не зліквідував зеленівської армії. На таку задачу, яку доручено моєму відділу, потрібно було далеко більше часу. В протязу півтора дня зліквідувати повстання, яке справді охопило цілий Трипільський район (у рядах отамана Зеленого стала більшість тамошнього селянства). Це було завдання немислиме до переведення. На те саме вже, щоби в цілому районі перешукати за зброєю, потрібно було щонайменше два тижні” [\[125\]](#).

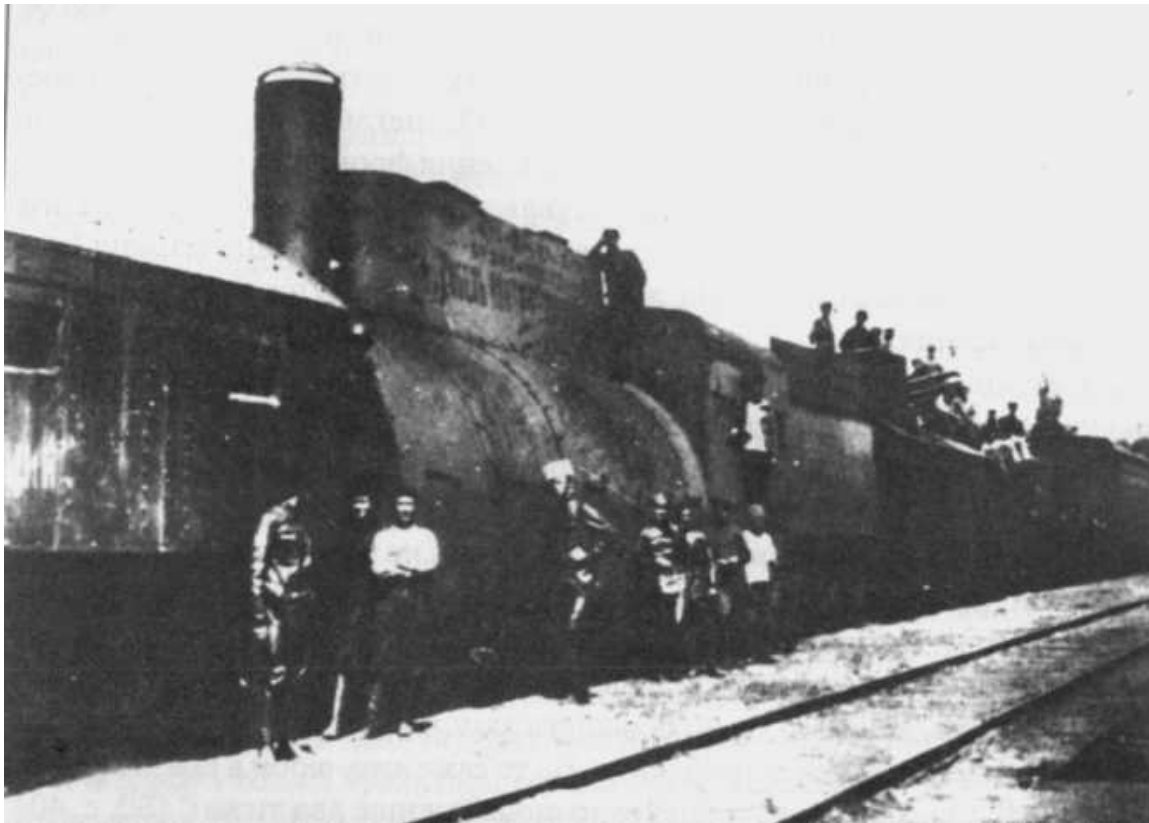
Хоч на початку спомину Думін писав про “елементи, які збунтувалися”, тепер визнав, що “у рядах отамана Зеленого стала більшість тамошнього селянства”. Додам: озброєного і бойового селянства. Боюся, що якби відділ не був терміново відкликаний до Києва і Думін ще пару днів постріляв би з гармат по селах, то гостинні серця трипільських селян не витримали б таких “гостей” — і поховав би Зелений десь цей відділ у снігах Трипільщини. І ніхто б не знав, де він дівся.

Визнання Думіна, що отамана Зеленого підтримувала “більшість тамошнього селянства” — і не лише Трипілья, а й “цілого Трипільського району”, — наводить на думку, що Зелений рятував життя не тільки делегатам січовиків, а й воякам усього карального відділу на чолі з бездумним виконавцем злочинних наказів. “Розуміється, що того самого дня, якого експедиційний відділ вийшов із Трипілья, — писав Думін, — прибув туди отаман Зелений зі своїм штабом, а на другий день вся армія знову зібралася біля свого батька. В тиждень після того зеленівці вже були під Білою Церквою і “віддячували” Січовикам за Обухів” [\[126\]](#). Було за що!

Тим часом “грізна” Директорія рятувалася втечею. Хоч евакуацію Києва оголосили о 9-й ранку 27 січня, виїхали лише о 3-й годині ночі 29 січня. Драпав з Києва і “переможець Трипілья” Осип Думін. Півтора місяця поотаманували Винниченко з Петлюрою у столиці.

Такою була їхня перемога над Українською Державою гетьмана Павла Скоропадського.

“Выжать все возможное из Украины”



*Червоний бронепотяг "гибель контрреволюции". 1919–1920 рр.
Копія.*

А на Україну вже сунула хижа московська орда. Очоловав її “командукр” Володимир Антонов-Овсеєнко. 30 листопада 1918 р., напередодні походу, у прикордонному місті Суджа, що на Курщині, наставляючи червоноармійців, як поводити себе на завойованих територіях, він сказав: “Против нас стоит тридцатимиллионный народ, имена которых невозможно выговорить, внешность которых такова, что их надо убивать без всякого милосердия и пощады. Это звери (...), с ними нельзя обращаться как с порядочными людьми. У нас кровь

лучше, сердце — тверже, нервы — крепче. (...) Мы должны выжать все возможное из Украины, чтобы усилить военный потенциал России” [127].

Українські селяни про ці наміри “північних братів” нічого не знали. Більше того, розчаровані гетьманом і Директорією, вони чекали Красну армію з великими надіями. Владу московських більшовиків скрізь зустрічали майже радісно. Гасла тоді були такі: “Долой буржуазну Директорію!”, “Долой предателів українського народу Петлюру та Винниченка!”, “Вся влада Радам!”

“Село переживало в цей час... якісь історичні дні, селом опанувала якась кумедна, скрита, невпрана радість, — писав Марко Шляховий із Глевахи, що під Києвом. — Чекали щось ніби похоче на те, що давно вже згублене і знову знайдене: ждали “братів” з Москви, з якими, мовляв, розлучили нас німці та “Україна”... Ось дочекались. Це було діло під Масницею... Коли як наверне “братів”, та купами по хатах і... в “Бога твою мати, варі, хахол, варенікі”. А баби: “Бий, — мовляв, — тебе сила Божа, я й собі не варила, бо нема з чого”. — “Не разгаваривай — немцев і гайдамаков карміла! Варі, тебе гаварят, варенікі і жарь яїшніцу..

Отут вперше і почув я голос одної селянки в Глевасі, яка, бідна, наслухалась, у старих літах будучи, “і в Бога і сверж Бога, в шестнадцять верст твою мати” і, випровадивши своїх “гостей”, каже мені: “Господи Милостивий, що це за люди? Це нечиста сила. Це злодії якісь”. Еге, воно таки так і було якраз — це були злодії (...), на лихо ще й жиди між ними — та й ще й самі комісари і командіри.

“Дивіця, — каже ця сусідка, — з тими (думаю, що вона мала на увазі українців-галичан), було, й побалакаєш як слід, і дарма що вони ніби, кажуть, “чужі”, але як говориш з ними, то неначе зі своїми, сільськими. А це — як татарва, та скажені, мов чорти, та й, надісь, і командує ними таки той, лукавий, бо хіба не казав мені: “Викінь ікони с хати, а то паб’ю”. Я вже насилу його впростила... Хоть би дав Господь, аби вже вернулась та бідна Україна та той Петлюра, ато з цими хоть пропадай...” [128].

Мабуть, із тривогою їхав Данило Терпило до ставки головнокомандувача Українським фронтом Красної армії Володимира Антонова-Овсеєнка. Було то 8 лютого 1919 року. Ось як “командукр” запам’ятав ту зустріч: “Зелений невеликий на зріст, кремезний,

задумливий. Спочатку він заявив, що ладен служити Радянській владі, але сподівається на її розширення, тепер, як він казав, вона “однобічно-партійна”. Отаман стояв на тому, щоб його дивізії були гарантовані недоторканність і повна самостійність. На це йому було твердо заявлено, що не можна допускати існування інших частин, окрім регулярних радянських. (...) Не дуже твердо Зелений відповів, що він мусить переговорити зі своїми товаришами по командуванню” [129].

Окупаційний характер нової влади виявився швидко. Московський історик Л. Маймескулов зазначав: “Распоряжения о создании коммун на базе национализированных монастырских земель и земель лесничества вызвали недовольство крестьян... Это недовольство крестьян усугублялось также “русотяпскими тенденциями”. Мова йшла, як свідчить інший російський документ, про повне ігнорування української мови та обсадження головних керівних посад зайдами. Люди з тривогою переповідали одне одному, що “комуністи силою заганяють всіх у комуну, що вони навіть дітям вирізують на голій руці літеру “К”, тобто комуніст, (...) що комуністи всі євреї і що вони йдуть походом на православну церкву...” [130].

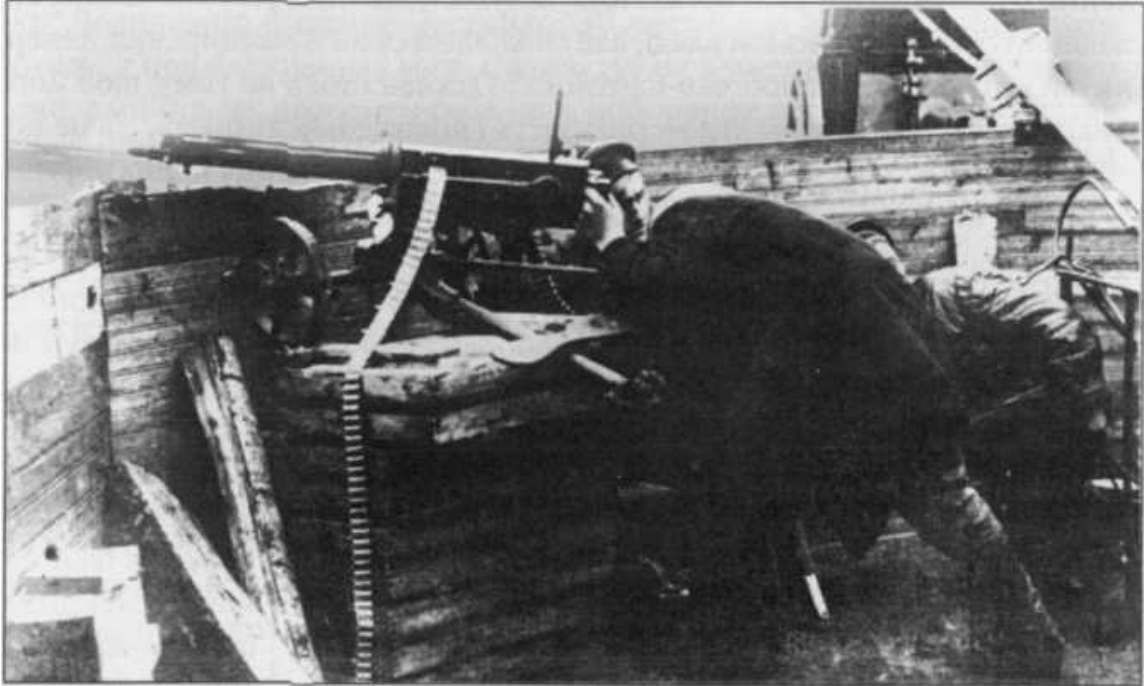
Трипільці з нетерпінням очікували, коли підсохнуть дороги, щоб ударити комуні у спину. Зелений провів нараду з чорнобильським отаманом Ільком Струком, полтавським ватажком І. Міхном та командиром більшовицького полку Антоном Богунським, який теж виявляв невдоволення “жидівським засиллям” у советській владі. Висловили впевненість, що їхній виступ підтримає на Васильківщині Овсій Гончар, голова Васильківської повітової земельної управи в 1917 році, а на Чернігівщині запалить повстання Євген Ангел.

На нараді у Переяславі вирішили, що повстанці з усіх боків підуть на Київ і виб’ють звідти “московсько-жидівську комуну”. Але нишпорки винюхали плани змовників.

12 березня 1919 р. інформаційно-розвідувальний відділ політичного управління Народного комісаріату військових справ повідомляв, що Зелений контролює район Трипілья — Обухова — Кагарлика — Ржищева, “причому у Ржищеві перебуває загін у 700 чоловік, а сам Зелений заявляє, що бореться проти московського засилля і має контакти з організаціями полтавських полків” [131]. Безсумнівно, що Зелений боровся за Самостійну Україну, де вищим

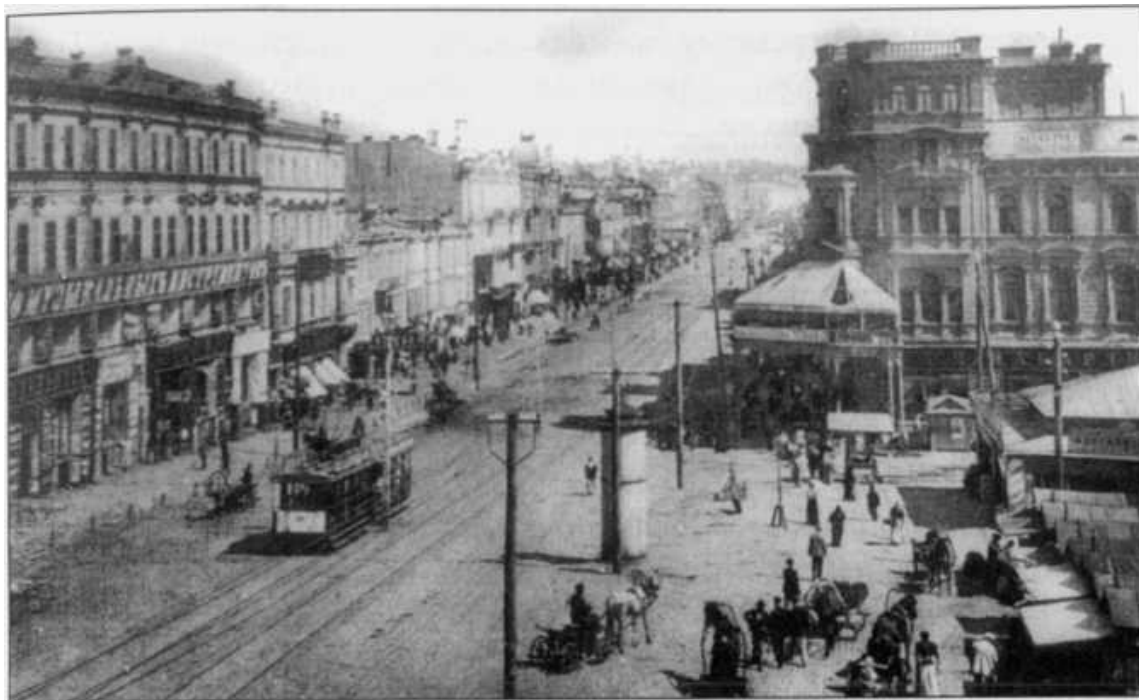
органом мали стати Ради селянських і робітничих депутатів — без комуністів, жидів і росіян.

Василь Кучабський писав: “Казав тоді отаман Зелений — криштально чесна людина, боготворена доколишнім селянством і його провідник, — до своїх дніпровців: “Бачите, діти, самі, що з більшовиками нам не по дорозі. Там усе латиші та китайці, жида та москвини!” [\[132\]](#).



Бій червоної Дніпровської флотилії з повстанцями під Києвом. 1919 р. Копія.

“Ходім, батьку, до Києва, гей!”



Київ, Хрещатик, поч. XX ст. Копія.

“Оце дождались — ждали більшовиків, а тут якась жидівська комуна”, — казали люди [\[133\]](#). Останні ілюзії розтанули зі снігом. Усі чекали, коли зазеленіють ліси і перетворяться на повстанську хату.

Та вже гай листям вкриє, хоч він ще малий. Ой дай Боже!

Щоб скоріше став він зелененький! Ой дай Боже!

Та вже гай листям вкриє, гей, густіше від лози.

“Ой час, батьку, розплатитись за українські сльози!

Ой час, батьку, ой час, батьку, гей, ой час ще й година.

Бо вже стогне від ворога вся Україна!

Ходім, батьку, до Києва, гей!”

Так співалося в думі про отамана Зеленого.

Повстання почалося 20 березня 1919 р. у Трипіллі. У той день зеленівці ліквідували більшовицьких агітаторів і продовольчий загін.

25 березня (ст. ст.) виступ підтримали Васильківські отамани Овсій Гончар-Бурлака і Марко Шляховий. Перший зібрав 7 тисяч повстанців. 25 березня, на Благовіщення (7 квітня за н. ст.), взяли за зброю люди і в інших повітах Київщини.

У наказі № 1 “Всеукраєвкому” команда адресувалася “всім-всім-всім” і кожному — вирушати на Київ... “Московсько-жидівська комуна” незчулася, як Київ, де вона вже зручно вмостила, потрапив в облогу. Зелений перекрив дороги і Дніпро з півдня, а чорнобильський отаман Ілько Струк-з півночі.

З телеграми “Бюро української печатки” до Леніна довідуємося, що “зеленовці осмелели, собираются обложить Киев. Бандиты усиливают свои конные части, направляют разведки для выбора удобных позиций, разведки проникают в город... Силы его исчисляются 4000, конница — 1800... Противник располагает шестью орудиями” [\[134\]](#).

А комендант Деміївського укріпленого району Гальчинський про Зеленого писав так: “Обнаглевший атаман дошел до того, что предъявил ультиматум Совнаркому о сдаче города. В случае непринятия ультиматума он грозился силой захватить Киев” [\[135\]](#).

Звичайно, окупанти, які ще недавно гучно славили “красного атамана Зеленого” за те, що відколовся від Директорії, тепер обкидали його лайкою. 25 березня 1919 р. так звана Рада народних комісарів УССР оголосила трипільського атамана поза законом. “В районе Василькова Киевской губернии именующий себя членом партии независимых с.-д. Зеленый организовал шайки грабителей и насильников, которые терроризируют местное население, производя расстрелы и ведя человеконенавистническую пропаганду против евреев, — шипіли зайди. — За мятеж против рабоче-крестьянской власти и нарушение государственного порядка, выразившееся в насилии и грабежах мирного населения, грабитель и насильник Зеленый объявляется вне закона. Председатель Совета Народных Комиссаров Украины Х. Раковский. Народный комиссар по военным делам Н. Подвойский. Управляющий делами Совнаркома М. Грановский. Секретарь Совнаркома В. Торговец” [\[136\]](#).

У цій постанові чи не кожне слово — брехливе. Народне визвольне військо названо “бандами грабіжників і насильників”, кривавий московський режим — “робітничо-селянською владою, а народного вождя — “грабіжником”. Та що дивуватися — московським людям

збрехнути неважко. Це стиль їхнього життя, їхня віра. Брехати і красти — найулюбленіше заняття москалів та їхніх вихованців...

25 березня комуна спрямувала на Трипілля свої банди. Перший похід на “зелений фронт” завершився швидко. Зазнавши поразки під Обуховом, червоні відкотилися до Києва.

Оскільки Васильківський отаман Овсій Гончар-Бурлака підняв на повстання селян 22 волостей, то і його Совнарком оголосив поза законом. Оскільки значення слова “бурлака” москалям було недоступне, то вони назвали отамана по-своєму — Батраком.

Повстання розливалось Київщиною як весняна повінь. 1–5 квітня революційна повінь зруйнувала у кількох місцях залізницю та низку мостів. 6 квітня зеленівці блокували Дніпро. Про це свідчать записи в оперативному журналі Дніпровської військової флотилії. 7 квітня взяли за зброю селяни Нових і Старих Петрівців та Вишгорода. 8 квітня зеленівці захопили пароплави “Козак” і “Барон Гінзбург”. У той день отаман Зелений закликав “жидівську владу” негайно здати Київ “Армії незалежної радянської України”.

Командувач повстанськими силами Всеукраїнського ревкому Юрій Мазуренко звернувся до Хаїма Раковського з листом, у якому вимагав припинити терор проти українського народу, інакше погрожував зайняти Київ.

Документи свідчать, що зеленівці виступали за Ради “без великоросів і жидів”, за те, щоб влада в Україні була українською. Щодо трипільських жидів, то Зелений наказав їх не чіпати, але розпорядження не стосувалося “жидівських комісарів”, а їх було як гною. В ті роки на Київщині 60 — 70 % керівних посад захопили особи, що сповідували жидівський закон. “В очах українського селянина, — пише Віктор Савченко, — саме євреї були комісарами, комуністами, ревкомівцями, бійцями загороджувальних і каральних загонів” [\[137\]](#). Звичайно, не тільки “в очах”, а й насправді.

Бачачи, що стає непереливки, окупанти поспішили створити оперативний штаб для боротьби з повстанцями. Його очолив “рабочій Донбаса” Федір Ніколаєнко, начальник корпусу ВУЧК, сформованого з патологічних московських убивць та іншого “інтернаціонального” сміття. На чолі кінноти корпусу Ніколаєнко вирушив у район Куренівки — Нових Петрівців, де вже збиралися люди для боротьби з ненависними загарбниками. Не добре повелось того дня головорізам,

невдовзі Києвом блискавкою розлетілась вістка: комуністичний загін повстанці розбили, Ніколаєнка і командира батальйону ЧК Фінкельштейна розстріляно. Ця вістка приголомшила комунарів...

Проти ночі 10 квітня селяни посунули на Київ. Озброєні обрізами, ціпами, мисливськими рушницями та гвинтівками, йшли не тільки трипільці, а й козацтво Василькова, Боярки, Куренівки, Старих і Нових Петрівців, Межигір'я, Горенки, Валків, Лютежа, Вишгорода, Гостомеля, навіть неблизьких Горностайполя і Чорнобиля. На Полтавщині захопив Баришівку отаман Міхно. Почав акцію на Чернігівщині Ангел, який мав привести повстанські ватаги в Дарницю. Український зашморг довкола “московсько-жидівської комуні” затягувався. “Соввласть” кинулася пакувати валізи, та зрозуміла, що далеко не втечеш — дороги з Києва перекрили повстанці. Зловлять та ще й зірку на спині випечуть. Тож мусили битися до кінця. Московський лакуза Грішка Петровський від імені “уряду Радянської України” відповідальність за втримання Києва поклав на червоних дияволів із “Всеукраїнської ЧК”.

Перші повстанські відділи увійшли на Пріорку о 5-й ранку. Дзвін пріорської церкви кликав людей підійматися до боротьби. Повстанські стежі з'явилися на Куренівці. До Києва наближались катери отамана Струка. Ватаги селян заповнили Поділ і Святошин. На рукавах у них біліли пов'язки — щоб часом у свого не пальнути.

На Печерській пристані висадився десант зеленівців — 400 козаків. Селяни від ранку агітували на київських заводах та фабриках. Робітники 24 заводів охоче приєдналися до повстання. А “загін єврейської самооборони” став на боці советської влади. Проти повстанців виступив і особливий корпус ВУЧК. Але селяни не розгубилися. Відчувши п'яний подих кривавої розплати за заподіяні кривди, вони просувалися вперед. Частина відчайдухів на трамваях прибули на Царську площу (тепер Європейська. — *Ред.*). Першими вступили на Хрещатик кінні роз'їзди. На Міській думі хтось уже вивісив жовто-блакитний прапор. Повстанці розклеювали відозви із закликами до населення гнати з України ненависну комуну.

Та маріонетковий уряд кинув у бій нові сили — 15-й прикордонний полк і загін чекістів-залізничників. Обличчя цих похмурих “добродіїв” не віщували нічого доброго. Але й очі селян випромінювали пекельну лють. Засівши на горищах, вони вперто відбивали атаки комуні.

Цілий день не вщухав у Києві бій. На одній із ділянок чекісти на чолі з начальником Київського губернського ЧК Соріним-Блувштейном таки прорвали оборону. Здавалося, що ненавчені військової справи селяни кинуться навікача. Але ні: ненависть до загарбників виявилася сильнішою за страх — повстанці оточили чекістів. Кулі дзикали і дзявкали з усіх боків. Дві з них вжалили Соріна, але на цей раз дідько вберіг йому життя, а от комісара Лісікова якийсь селянин влучним пострілом таки відправив у “земельний комітет” оформлювати документи на постійне проживання у пеклі. Позбавлені командирів чекісти почали піддаватися. Ще трохи — й головна ударна сила ворога буде розбита, розтрощена і перемелена... Ще трохи... Та окупантам вдалося підвезти залізницею підмогу-у криваву січу кинулися зағони жида Михайла Віхмана та китајця Лі Сю-Ляна. Близько 19.00 повстанці через брак набоїв мусили відступити. Влившись у зағони Ілька Струка, Зеленого та інших отаманів, вони продовжили бої в околицях Києва.

Збереглася записка польського агента з оцінкою битви у столиці, яку советські історики нарекли Куренівським повстанням, мовляв, виступ був тільки на Куренівці. “Надто здаля було почато рух і занадто багато про цей рух говорили, — писав поляк. — Воно не придушене, а загнане всередину і розсмокталося повсюди, в потрібний момент воно вибухне, насамперед у Києві... Жителі міста і околиць — Куренівки, Пріорки, Лук’янівки, Шулявки, Деміївки, Звіринця — прекрасний матеріал для антисоветської роботи. Вони чекають кожного, аби лише він скинув жидів та комуністів... Загальний стан радянської влади на Україні такий, що доводиться дивуватися, на чому ж вона тримається” [138]

Попри успіх, більшовикам було не до святкувань — Київ лишався в *облом*: Зелений поширив свою владу на сусідні повіти, Ілько Струк підняв повстання проти советської влади в Чорнобильському та Радомишльському повітах. “Восстание Зеленого, — бідкався зрадник Микола Скрипник, — почти совершенно отрезало Киев от подвоза продовольствия, разрушило военные коммуникации” [139].

Повстанці тим часом безжально громили “советскую власть” де могли. І все ж 12 квітня москалі перейшли в наступ. З Києва вийшли палити трипільські села 24-й полк, батальйон 6-го полку та зағін інструкторських курсів. Їх прикривали бронекатери та бронепароплави

“Адмірал” і “Дорофея”. Та й цей похід завершився швидко. “Недалеко от Триполья, на кругом правом берегу Днепра, зеленевцы создали прочные укрепления — установили пушки и пулеметы” [\[140\]](#), не дозволивши загарбникам пройти далі...

За даними червоної розвідки, сили Зеленого станом на 27 квітня становили 7000 повстанців. Того дня Зелений очистив від москальні Обухів і Германівку, а тоді вислав на допомогу Струку 600 своїх хлопців. Струківці зустрічали їх урочисто, із жидівським оркестром...

Що казати, піднесення було повсюдне. Тільки у квітні 1919 р. на Київщині відбулося 93 повстання проти “соввласті” [\[141\]](#). Український селянин, загалом мирний та гостинний, вийшов з рівноваги. Чужинці на власній шкурі відчули, що таке ображені національні почуття українського народу.

Про причини повстань свідчить донесення завідувача розвідувального відділу Київської військової округи від 19 березня. Цього більшовицького шпигуна піймали були повстанці Ржищева, але йому вдалося приспати пильність коменданта міста і врятувати своє нікчемне життя. Подаю його звіт у перекладі на українську мову. “З розмови з начальником гарнізону м. Ржищева... — писав лазутчик, — ми довідалися, що українці не можуть байдуже дивитися, як російські завойовники, що називають себе комуністами, повсюдно насаджують своїх комісарів (...), що в країні з 80 % українського населення у владі мають бути переважно українці, а не жиди, великороси і латиші, що українці самі зможуть організувати владу і що вони швидше закликають союзників, щоби за їхньою допомогою здобути Самостійну Україну, ніж підпорядкуються російським і жидівським комісарам” [\[142\]](#).

Чи треба інших фактів і аргументів на доказ того, що боротьба мала міжнаціональний, а не класовий характер, як переконують росіяни, котрі, мовляв, прийшли з півночі допомогти українській бідноті скинути владу “українських панів”. Насправді ж була Визвольна боротьба, коли наша нація намагалася скинути вікове панування росіян. Війною пішли москалі не проти української буржуазії — їй навіть не існувало! Вони прагнули знову накинути ярмо на наш народ, щоб і далі експлуатувати його. Тому й намагались поділити українців на бідних і багатих, “раслоїть село”, розколоти наше суспільство, нацькувати батька на сина, брата на брата і назвати це громадянським конфліктом, громадянською війною, хоч насправді

це були Визвольні змагання українського народу за свою незалежність... Та й дані, якими оперують окупанти, суперечать їхнім же висновкам, адже з комуністичних книг відомо, що між 1 квітня і 15 червня проти “совласті” спалахнуло 328 повстань [143]. Цю цифру подав авторитетний для росіян Хаїм Раковський у своїй праці “Борьба за освобождение деревни” (1920) [144]. Зауважмо, не повстань бідняків проти “українських панів”, а українців проти московської комуні! Свідчення Раковського показує ставлення нашого народу до советської влади — насправді диктатури чужинців.

Москва все це розуміла. Ще на початку 1918 р. на т. зв. 1-й Всеукраїнській нараді більшовиків російський діяч Александров визнав: “Нам приходится воевать против почти всего украинского народа, а не против [Центральной] рады”. Подібно висловився й Володимир Затонський: “Получается иностранное вмешательство в местные дела, получается национальная борьба” [145].

Те саме свідчив й інший зрадник, Михайло Полоз (Полозов), колишній член Центральної Ради. В телеграмі заступникові наркома іноземних справ РСФСР Лейбі Карахану і Йосипові Сталіну він реально змалював політику московських більшовиків в Україні. Подаю її у перекладі на українську мову. “Політика в Україні провадиться всупереч всьому, про що ми говорили між собою. За такого курсу ви зможете втриматися (та й то навряд), лише опираючись на інонаціональну збройну силу (...). Внаслідок поголовного розгону всіх тих Рад, де не було комуністичної більшості, і призначення комуністичних ревкомів та виконкомів загрозово зростає антисемітська пропаганда, оскільки в комісари, виконкоми і ревкоми від комуністів потрапляють головним чином євреї-як найбільш активний елемент міст. (...) Агентами на місцях репресується все українське. (...) Зриваються і топчуться портрети Шевченка. (...) Арештовуються люди, які стоять на радянській платформі і які допомагали радянським військам, тільки за те, що вони українці. (...) Через таку політику — сильне незадоволення селянства, а також у наших загонах. (...) Я був найближчим свідком падіння 4-х українських урядів — стверджую, що нинішній стан українського радянського [уряду] надзвичайно небезпечний” [146].

Події весни 1919 року підтвердили прогноз запроданця.

“За вільну Україну, проти жидів і руських”



*Симон Петлюра (другий ліворуч) переглядає відділ Армії УНР.
Копія.*

Історик-чекіст Борис Козельський (справжнє прізвище Бернард Вольфович Голованівський. — *Ред.*) оцінював український повстанський рух як явище “набагато небезпечніше й серйозніше”, ніж “регулярна петлюрівська армія” [\[147\]](#).

Козельський зазначав, що Зелений “дуже добре закріпився у своєму районі, витиснув звідтіля радвладу, обернувши захоплену смугу на добре зміцнену позицію. Цьому надзвичайно сприяв географічний стан Трипільсько-Ржищівського району. Маючи в себе правий високий берег Дніпра, Зелений, з одного боку, забезпечив себе від нападу з Лівобережжя, а з другого — припинив переправу через Дніпро, що саме в цьому місці звужується, а з боку залізниці зеленівський район охороняла сила озброєних повстанців. Провівши мобілізацію, Зелений поширив свій вплив і на лівий берег Дніпра (на Переяславський та Золотоноський повіти на Полтавщині), а так само й на сусідні повіти

Київщини. Сили Зеленого вирости до 30.000 — 35.000 повстанців. Таким чином, під боком української столиці була велика територія, охоплена вогнем повстання, де проводилося формування великого контрреволюційного війська...

Легко зрозуміти, до якої міри був розпечений той ґрунт, на якому доводилося будувати робітничо-селянську владу, — продовжував чекіст. — Через ці обставини міць радянської влади забезпечено тільки по великих центрах... Провадити на селі якусь справу можна було тільки під захистом озброєних загонів. Унаслідок радянська влада не могла налагодити будівництва не тільки в селянських закутках, а навіть і по багатьох повітових центрах. Бандитизм своїм безпосереднім наслідком мав те, що селянство про радвладу мало найнеправильніше й невірне уявлення. Воно бачило радвладу тільки з найневигіднішого боку. Воно бачило її представників головним чином тоді, як приїздили продзагони збирати продрозкладку, коли червона армія переслідувала бандитів, коли ЧК ловила проводирів повстань. Партійних і радянських робітників, що провадили б організацію нових форм суспільного будівництва, воно не могло бачити просто через те, що їх швидко забивали бандити, і праця на селі була за справжній подвиг” [148].

“Майже всі отамани, — продовжував Б. Козельський, — гаряче нападали на радянську владу під “радянськими” гаслами”... Радянську владу організовано не за класовими, а за національними ознаками...” Ідеологію повстанства Козельський оцінив так: “Хай живе радянська влада! Бий жидів, комуністів, кацапів!” — ось офіційна фразеологія повстанства дев’ятнадцятого року” [149].

Подібно оцінювали політику трипільського отамана і його земляки. “Прийшов Зелений до мого батька, — розповідав один із них. — Брат батьків, нежонатий, уже був у Зеленого, тепер Зелений агітував і батька — за вільну Україну, проти жидів і руських...” “За що воював Зелений? Ти не вір тому, що пишуть про нього, мов, бандит був, — свідчив інший трипілець. — Зелений був за вільну Україну, хотів, щоб ми вільними були” [150]. Такою була правда.

У боротьбі за Українську державу Зелений не мав жодного сентименту до ворога. Принаймні про це пишуть більшовицькі історики. “Зеленовцы отличались исключительной жестокостью и зверством в расправе с членами коммунистической партии,

красноармейцами и советскими активистами... — писав один з таких, з дозволу сказати, істориків. — Бандиты не только расстреливали захваченных в плен комсомольцев, они закапывали их живыми в землю, связанными бросали в Днепр...” [\[151\]](#). Може, й не брехав лиходій. Принаймні в це хочеться вірити, бо з лютим ворогом треба і поводитись люто.

Селянський з'їзд у Германівці



Сава Дьяків, кагарлицький отаман (праворуч). З оригіналу.

Але не всі на Київщині визнавали авторитет Зеленого, зокрема його недолюбували козаки Черняхівського куреня — через конфлікт із Директорією. Не довіряли йому й гарматники 2-ї Селянської дивізії Шляхового-Кармелюка. Не бажали мати з ним справи кагарлицькі та став'янські козаки — вони не забули, як Зелений наскочив на Кагарлик, щоб пожитися їхнім хлібом.

Зелений, прагнучи збільшити свої сили, ще на початку квітня попрохав Марка Шляхового помирити його з кагарличанами.

У Кагарлиці, у штабі, над яким гордо маяв величезний жовто-блакитний прапор, Шляхового зустріли з повагою, але, коли він почав розмову про Зеленого, обличчя старшин спохмурніли. Ні отаман Гейченко, ні його начальник штабу Бойко, ні комендант містечка Гордієнко і слухати про Зеленого не хотіли, мовляв, він “такий [же]

грабіжник, як і большевики, а головне, як казали вони самі, — зрадник”. Та врешті-решт Шляховому вдалося переконати кагарличан виступити проти більшовиків разом із трипільцями та іншими повстанцями [\[152\]](#).

Потім Шляховий поїхав у Стави, до отамана Дьякова. Той, знаючи, що до нього прямує посланець Зеленого, про всяк випадок поставив проти волості кулемет та відділ козаків із рушницями, мовляв, хто їх знає, тих зеленівців, може, їм знову пшенички заманеться. Або знову Дьякова спробує полонити.

Та врешті отамани порозумілися. “В розмовах з отаманом Дьяковим я побачив, — згадував Шляховий, — що це людина дуже щира до праці, хоча... видно було, що він був малосвідомий, але зате дуже завзятий до боротьби козак... З початку революції 1917 року Дьяків, пробуваючи на морській флотській службі російської армії, приймав участь в українських військових організаціях Чорноморської фльоти. Коли Чорноморська фльота, як і другі, стала під кінець 1917 р. большевичитись, то Дьяків кинув флоту і свавільно прибув до Центральної Ради в Київ. Тут у часи бійки Центральної Ради з большевиками в січні 1918 року Дьяків був вже яко вільний козак і того часу в своєму районі на Київщині був отаманом Вільного козацтва. Як казав потім мені сам Дьяків, він так любив Центральну Раду і тодішніх її проводирів, що завжди готовий був віддати своє життя в боротьбі з її ворогами, а особливо з московським чорносотенним большевизмом, в початковій боротьбі з яким він, Дьяків, і загартував свою козацьку відвагу” [\[153\]](#).

Ідейно порозумівшись, домовилися, що Дьяків назавтра скличе козацтво волості у Стави — для походу на Київ...

До Зеленого Шляховий повертався у доброму гуморі, адже непросте прохання він виконав.

12 квітня трипільський отаман зі своїм штабом перебував у с. Погребах. Того ж дня він зі Шляховим поїхав “закликати розбігшихся по домівках і блукаючих по канавах поза селом войовничих козаків села Барахт” [\[154\]](#).

У той час Зелений входив до складу т. зв. Всеукраїнського революційного комітету, який формально керував походом повстанців на Київ, був там навіть військовим міністром. “Всеукревком” виявляв невдоволення й Директорією, навіть кликав селян битися з нею. Марко

Шляховий намагався переконати Зеленого, за плечима якого політикували гарячі голови з “Всеукраєвкому”, перестати слухати їх і, попри образу на Петлюру, таки пристати до Директорії. “Але Зелений, — зазначав Шляховий, — якому пообіцяно було, як члену отого ж “Всеукраєвком”, “комісарство” у військових справах України, неохотно приймав від мене оці балачки й поради, хотя, між иншим, сказав: “Хай їм чорт, будем робити своє, та й годі...” [\[155\]](#).

25 квітня, на третій день Великодніх свят, у містечку Германівці, де 260 літ перед тим гетьман Іван Виговський позбувся булави, розпочав роботу Селянський з’їзд Київського та Васильківського повітів. Серед делегатів були представники Дніпровської дивізії та 2-ї Київської дивізії Шляхового-Кармелюка. Зелений же того дня боронив Трипілля, яке більшовики піддали гарматному та кулеметному обстрілу з пароплавів Дніпровської флотилії...

У президії з’їзду “возсідали” майже самі члени “Всеукраєвкому”. Головну промову виголосив колишній член Центральної Ради, тепер член ЦК УСДРП (незалежних) Михайло Авдієнко (Овдієнко). Він запропонував резолюцію, в якій були заклики боротися не тільки проти російських більшовиків-комуністів, а й проти “буржуазної” Директорії. Авдієнко хотів перетворити козацько-селянський з’їзд у Чорну раду, на цей раз не проти Виговського, а проти Петлюри...

Бачачи, що президія не туди гне, слово, ніби для привітання, попросив Марко Шляховий. Вийшовши на трибуну, він одразу заявив, що його дивізія є “частиною, яка, оперуючи в тилу ворога, відновляє вчорашню владу Українського народу — Директорію, і що орієнтація 2-ї дивізії — тільки на Директорію, Петлюру і його фронт”. А самому Авдієнку отаман кинув із докором, що “не йому, який бігав у Харків до Раковського переймать комісарські портфелі [...], не їм, мов, українським “незалежним” с.-д., яких нарід до того ж зовсім не знає, крутити йому голову і збивати його з пантелику. Селянство розуміє одно: “Вчора була влада Директорії, а сьогодні — російських більшовиків, і коли ми, селяни, б’ємось із владою сьогоднішньою, то, значить, ми відновляємо владу вчорашню” [\[156\]](#).

Делегати посхоплювались із місць, гучно вітаючи промовця. Михайло Авдієнко та інші “незалежники”, розхвилювавшись, заявили, що Шляховий образив, “по-перше, всю партію “незалежних”, по-друге, вони, мов, бачать, що такі отамани, як Кармелюк, доведуть

“нас” до гетьманів”. Цікаво було б знати, продовжив Авдієнко, “чи це думки всього козацтва 2-ї дивізії, чи це, може, думки тільки отамана Кармелюка”. Якщо так, “то таких отаманів ми повинні заздалегідь усунути” [\[157\]](#).

У цей момент піднявся козак 2-ї Київської дивізії ілько Пивовар.

— Ми, — гримнув він, — додати до слів свого отамана більш нічого не можемо, бо все, що хотіли сказати тут, на з’їзді, і заявити Ревку, то вже все сказав сам отаман.

Після цих слів зчинився неймовірний галас. Члени президії схопилися з місць. Раптом голова зборів Сергій Донченко повідомив, що на Германівку наступають більшовики. Бій уже йде по залізничному валу. З’їзд перервав роботу. Делегати пішли у бій.

Під вечір спільними зусиллями вдалося відкинути ворога до Тростинки і Вільшанок. Та наступного ранку більшовики знову посунули на Германівку. Їхню ударну силу становили 6-й Советський і 3-й Інтернаціональний полки, “які були сформовані, як вони й самі хвалились, з самих улоговних тюремщиків, китайців і жидів” [\[158\]](#). Врешті ворог вступив у Германівку. Та недовго порядкували зайти — 26 квітня каторжникам у спину раптом ударив Зелений. “Це було для більшовиків такою несподіванкою, що за годину-дві вони опинились в одних сорочках і білих штанах, як казали люди, аж у Василькові...” [\[159\]](#).

Кривава боротьба



Червоноармієць-китаєць карає селян. Малюнок. Копія.

Зелений надавав великого значення розвідці та зв'язкам з іншими протибільшовицькими силами. Він уже зв'язався з підпільниками Києва, таємними організаціями та отаманами, що діяли в сусідніх повітах і губерніях, зокрема з Матвієм Григор'євим, який на Півдні України розворушив повстання проти “московсько-жидівської комуни”. Напередодні “куренівського повстання”, 8 квітня, Зелений встановив контакт із командувачем Північного фронту Армії УНР Володимиром Оскілком, який перебував у конфлікті з Петлюрою.

Оскілко прийняв представників трипільського отамана — Мищука, Савченка та Добровольського. Ті передали листа, в якому Зелений

писав: “Віддаюсь під вашу високу команду і чекаю наказів. Зв’язок утримуватиму постійний тільки з вами. Петлюра продав Україну большевикам, і раджу вам стерегтися його” [\[160\]](#). Делегати поінформували Оскілка, що на Великій Україні скрізь вирують селянські повстання проти червоних, зокрема Дніпровська дивізія зі своїми союзниками розгорнула бойові дії на теренах Київського, Сквирського, Таращанського, Васильківського, Канівського, Золотоніського і Переяславського повітів...

Знаючи, що шлях до українського серця лежить через вирішення земельного питання, що селянин піде за тим, хто дасть йому наділ землі, Зелений взявся за розв’язання цієї проблеми. Окупаційна газета “Більшовик” 10 квітня 1919 р. обурювалася, що Зелений їздить повітами із двома нотаріусами і роздає землю. “Заїжджаючи в село, вони скликають схід. Починається мітинг, а потім поділ землі. Кожному дають наділ землі і видають документ з печатками нотаріуса” [\[161\]](#). Після цього проводилась мобілізація селян у Дніпровську дивізію.

Був у Зеленого і флот — буксирний катер “Шарлотта” і три броньовані пароплави (“Зевс”, “Санітарний” і “Дніпровськ”). Повстанці обладнали їх кулеметами, може, де й гарматку встановили. На “Шарлотті” якийсь час розміщався штаб Зеленого. Навіть Петлюра не мав флотилії. А ще у трипільського отамана були сотні човнів, що ховалися в плавнях. Ними керували озброєні рибалки, вони й контролювали судноплавство на Дніпрі. У середині квітня Зелений, зокрема, захопив 30 барж із сіллю, вугіллям та залізом. Здобич роздав селянам. “Як Зелений баржі брав? — перепитували трипільці. — Узнавав, коли баржа з хлібом ітимає на Київ. Тоді робив у кручах засаду. Впливали з усіх боків на човнах проти баржі і стріляли. А з гори гармата стршяла. Солдати, які на баржі були, — у воду і на той бік. А Зелений притягує баржу до берега і людей згукує — хліб роздавать” [\[162\]](#).

Якось у Трипіллі розгорівся гарячий бій з пароплавами. Один із них сів на косу і не зміг утекти слідом за іншими. Команда довго не здавалася, відстрілювалася майже дві доби. Врешті більшовики капітулювали, але спочатку постріляли 40 коней, які були на пароплаві, та викинули зброю у Дніпро...

Звичайно, і в червоних було достатньо козирів, наприклад 9 броньованих катерів та пароплав-база “Воевода”. Пасажирські пароплави москалі обладнали тридюймовими гарматами, команди ж сформували з моряків Балтійського і Чорноморського флотів. Була серед них і матросня колишнього бронепотяга “Свобода або смерть!”. Командував флотилією “русскій брат” Андрій Полупанов, чоловік дикий і суворий, увесь обвішаний зброєю. 30 квітня він вислав військову експедицію — “каральний” теплохід “Тарас Бульба” і буксир “Кур’єр”. Вони мали завдання запалити спеціальними бомбами батьківщину Зеленого. “В Триполье, — зазначав ворог, — два снаряда попали в школу, три — в церковь, несколько в отдельные дома, которые сожжены” [\[163\]](#).

Жителі Трипілля згадували: “Підійшов корабель під берег і почав бити з гармат по селу... Багато хат згоріло... У Зеленого гармата на кручі була, а стрілять із неї ніхто не вмів. От вони діда мого на кручу і потягнули, бо він у царській армії пушкарем був. Дід каже: “То вона ж у вас без прицілу!” А вони: “Стріляй!” То дід у дуло прицілився на корабель і вистрілив. І попав. Його тоді сам Зелений по плечу поплескав і похвалив” [\[164\]](#).

Але москалі — люди наполегливі. Від них не одхрестища і не відмолища. Москва мусить бути зверху, бо так завше було, каже приказка. У перших днях травня почався новий похід на Трипілля. Вздовж Дніпра рушив загін Толоконнікова, із заходу насувався російський відділ Я. Кіселя, а з півдня — бригада Антона Шарого-Богунського, який, попри вагання, все ж вирішив залишитися на послугах у “соввласті”. З Дніпра жерлами гармат похмуро водили бронепароплави “Адмірал”, “Вірний”, “Кур’єр”, “Арнольд” та бронекатер № 5. Виступили також Київський запасний батальйон, Київський стрілецький батальйон і прикордонний полк. 7 травня на поміч їм посунули робітничі та матроські батальйони, резервний комуністичний полк, загін угорського жида Фекете — всього вісім тисяч зарізяк. Загалом у травні й червні комуністична Москва, за визнанням Антонова-Овсеєнка, послала на Трипілля 21 тисячу червоноармійців [\[165\]](#). Отут і згадуєш слова історика Лева Шанковського про те, що не так важливо, скільки козаків мав отаман, а скільки він стягнув на себе ворожого війська. Петлюра мав би дякувати Зеленому, що той стільки червоного війська притягнув на себе.

Ставити чоло такій армаді сенсу не було, фронтові битви — не для партизанів. А от несподівані наскоки — інша справа. Проти ночі 12 травня Зелений налетів на обухівський гарнізон (300 червоноармійців), близько половини “списав у розход”, інших врятувала темрява. Повернув Зелений і Ржищів. Відчули на собі шаблі зеленівців і червоноармійці фастівського гарнізону.

Та занадто вже густі були московські хмари. Тож через витачівський міст Зелений перейшов на Лівобережжя до свого друга Ангела. Місцем збору призначив Баришполь і село Воронове Гніздо. З’єднавшись із Ангелом, здійснив рейд Полтавщиною та Чернігівщиною. Відомо, що 1 червня зеленівці билися під Борзною. Очевидно, болючих ударів завдали москалям, бо наприкінці травня Совнарком оголосив винагороду в 50000 рублів за голову Зеленого й таку саму суму за Євгена Ангела — живого чи мертвого.

І все ж “Трипільська республіка” впала. 11 — 15 травня Ржищів, Трипільля та навколишні села опинилися в руках ворога. “С Зеленим покончено”, — рапортували чужинці. Дивізія Зеленого справді десь зникла. В окрузі встановилася московська влада.

Черняхівське повстання



Кадр із фільму “Трипільська трагедія” (ВУФКУ, Ялта, 1926; реж. Олександр Анощенко-Анод, сценарист Григорій Епик, оператор Володимир Лемке, художник Р. Шарфенберг).

Дивізія зникла, бо її розпустив отаман. “Тоді ж, — розповідав Зелений, — була пущена чутка, ніби козаки нас, мене і Ангела, зарубали... З того часу я переховувався по житах та в лозах Дніпра. Правда, більшовики скоро дізналися, що я живий, та й стали шукати. Багато разів мені приходилося втікати з-під самого носа їхніх облав, багато разів було так, що от-от, здається, вже піймають, але, як бачите, це їм не удалося...” [\[166\]](#).

Переховувалися й повстанці Зеленого... Все ж у Київському повіті пострілювали, особливо вночі. Так, хтось 2 червня наклав кулеметним вогнем кораблі Дніпровської флотилії біля Ржищева. Наступного дня

розкрилися гарматні жерла московських бронеплавів, що підійшли з Києва, — і Ржищів запалав. Постраждали “винні” й невинні.

Повертаючись на базу, судна знову потрапили під кулеметний і рушничний вогонь, на цей раз у районі Халеп’я. “Матросы-полупановцы” знову дали слово гарматам — і “к 2 часам 30 минутам дня Халопье была сожжена” [\[167\]](#).

Ось як згадувала про той день Євдокія Дмитрівна Нещерет (Куркина), 1901 р. н. “Саме підспіли літні роботи: всі в полі, далеко за селом... — розповідала вона. — По Дніпру ходив пароплав “Тоголь”. Дивимось — горять Халеп’я, Трипілья. Кинулися додому. Селом ходять червоні: одні йдуть на Витачів, інші — на Трипілья. Гвинтівки вперед. Поминули нас. Ми добігли до вулички Катерини Платоничевої (тепер Окружна) — горить її хата. Звернули в Радченкову вулицю... Дійшли до Кіловчихи й Корнієнка — горять Пічкурі, Левовичеві й Кирнощуківі хати, горить і наша хата. Спека, підійшли ближче — не можна витримати. Стою... плачу. З боку Шереметового кутка почалася стрілянина, грім, хмари. Вранці червоні виганяють із села: нас погнали в Козин рубати ліс для плотів” [\[168\]](#).

“За літо большевики-комуністи добре-таки допекли селянам, а особливо нашому селу Трипілью, — розповідав Зелений, — багато козаків, бувших моїх товаришів, похапали та позамучували. Та селяне за цей час і самі вже зрозуміли, що таке “комунізм”. Багато вже тоді пішли жити в “Житомирську губерню”, це означає — в жита. На цей раз козаки самі відшукали мене і стали вимагати, аби я взявся за зброю. Я почував, що ще не час, що рано, що нема сил боротися, але козаки твердо стояли на своєму. І я рішився.

На другий день після Петра ми досвіта підійшли до села Черняхова... де стояла большевицька залага в 56 чоловіка. Мали ми 225 чоловік з 150 вінтовками та 4 кулеметами. Наскочивши несподівано, ми їх почасті перебили, почасті захопили в полон. Це була наша перша перемога” [\[169\]](#).

Дещо іншу версію подій подав Марко Шляховий. “Неділь за дві перед жнивими, — оповідав він, — в с. Черняхіві селяни, чаша терпіння яких, видно, переповнилась, під орудою свого, уже курінного, Завзятого підняли величезне повстання, розсіявши стоявший тут отряд кінноти большевиків, віднявши від них кулемет і іншу зброю, а деяких, половивши, порозстрілювали. Це повстання Черняхівців було

своєчасно підхоплене ховаючимся у цьому районі отаманом Зеленим, і повстання Черняхівців було поширено далеко в більшому розмірі, ніж весняне...” [170].

“Але треба було квапитись, — продовжував Зелений, — бо навкруги вже стало відомо про повстання — треба було ждати з боку большевиків [дій]. Через півтори години ми вже бились під Обуховим, який стоїть за 17 верств, — всю простір ми перебігли босими. Ворог не ждав нас так скоро, і ми і тут мали повну перемогу. Правда, тут моя армія налічувала вже до 3000 при двох сотнях вінтовок, решта з вилами та косами” [171].

От що значить ім'я! Тільки почули селяни, що Зелений знову б'ється з комуною, одразу кинули домашню працю, за вила й коси і — гайда бити загарбників. Отак спалахували в Україні повстання!

В Обухові Зелений уперше зійшовся у бою з китайцями, — “їх було 48 чоловік, та душ 200 кацапів”. Обійшовши з флангу, розбив їх вщент. “Китайці, які не давались живими, всі були перебиті. Тут ми захопили ще 200 вінтовок та 5 кулеметів. Зачувши про се, всі залоги большевиків повтікали, так що села Трипілля, Красне та Долина були захоплені без бою” [172].

У Трипілля Зелений скерував миттєво відновлені 1-й і 2-й полки під командуванням полковника Підкови (Максима Удода) і Максима Терпила, свого двоюрідного брата. Повернулися вони в рідне село вночі 27 червня. А вже 28 червня, надвечір, у Халеп'ї, що поруч із Трипіллям, із пароплава “Тоголь” висадилося чотири сотні спраглих крові московських головорізів. Та за ними вже пильно стежили козацькі очі. Пропустивши бандитів у село, халепці підкралися до корабля і несподівано захопили його. Залога і незчулася, як потрапила у полон. А в селі карателів зненацька атакував відділ Степана Тукаленка. Покинувши вбитих, москальня кинулась рятуватися до корабля. Підпустивши червоних, халепці почали жнива. Косили переважно з кулеметів, але й рушниці допомагали. Тих, хто рвонув назад, вибили кулемети, встановлені на халеп'янських кручах. Близько двох сотень кацапчуків підняли руки у надії зберегти життя, але того дня в полон не брали. Вибили й тих, кого захопили на кораблі. Недаремно у звіті штабу Дніпровської флотилії від 29 червня 1919 р. зазначалося, що “судьба десанта невідома” [173].

Учасниками того щасливого бою були молоді халепці Сергій і Федось Коньки, Зінько Шеремет, Андрій Павельченко, Прохор Удод, Данило Федоряченко, Григорій Кочубей, Іван Нещерет, Данило Лукашенко, Данило Пупченко, Іван Лавріненко, Микола Демченко, Федір Заворотній, Петро Савицький, Роман Джерело, Михайло Василенко, Яків Заворотній, Григорій Лемешко, Григорій Лисенко, Василь Друзенко, Сергій Тукаленко, Михайло Яременко. Керували боєм отаман Халеп'янської козацької сотні Степан Тукаленко, сотник пішої сотні Федір Яременко, сотник Особливої козацької сотні Данило Титаренко, ройовий Гнат Пугач і комендант Халеп'я Федір Лемешко [174].

Трупи бандитів поскидали у глибоку яму. Викопали її ще навесні для криниці, але місце виявилось невдалим. Тепер трипільці тішились, що їхня праця не пропала даремно. Вони змусили скакати у сухий колодязь полонених москалів — на тіла товаришів-поплічників.

“Багато їх там набилося. Як хрущі копошилися, — розповідав Андрій Олексійович Воловенко, 1911 р. н., який на власні очі бачив кінець комунарів. — Деякі майже до верху дотягувалися, так їм... того... руки... — Андрій Олексійович, замріявшись, махнув правицею, ніби шаблею. — Тоді Науму сказали: “Бери камінь і кидай у колодязь”. А камінь був великий. Наум не хотів його кидати. Тоді на Наума навели рушницю, мовляв, кидай, не то... Наум ледь підняв той камінь... Ну і кинув... А тоді землею присипали, та й годі... Земля тоді ще довго ворушилася” [175].

“З того часу, — розповідав Зелений, — і почалася постійна війна з большевиками. Вони висилали полк за полком, але ми їх всіх розбивали. Часто захоплювали вінтовки, кулемети та інше бойове знаряддя. За тиждень я мав уже 2 полки гарно озброєних: перший полк в складі 1500 з 20 кулеметами та другий полк — 700 душ з 15 кулеметами. Скоро також дістали ми в бою і чотири гармати з 25 набоями” [176].

Москва не могла змиритися, що Зелений воскрес і продовжує бити її полки. Для придушення трипільців вона посилала все нові й нові частини. “Біть хахлов” йшли 16-й і 25-й стрілецький полки, саперна рота, Київський резервний комуністичний і 15-й прикордонний полки, бронепотяг, Білоцерківський батальйон, 1-й Інтернаціональний кавалерійський дивізіон, відділ 12-го прикордонного полку, Казанські

піхотні курси, загони Толоконнікова і Я. Кіселя, що прибули з Росії, загони жидівських комсомольців з Києва, китайський інтернаціональний загін Ко Гуа, латиські каральні відділи, інтернаціональний полк Рудольфа Фекете. Цей виродок видав наказ, що “за сокрытие бандитов” знищуватиме села. І нищив! [\[177\]](#).

“Участие интернациональных частей в подавлении кулацких восстаний на Украине крайне будоражило население, разжигая шовинизм, — визнавав В. Антонов-Овсеенко. — К этому прибавлялся избыток революционной энергии таких командиров, как тов. Фекете” [\[178\]](#).

Загальне керівництво здійснював київський губкомісар Павлов. Криваві бої розгорілися на території всієї “Трипільської республіки”. Палали хати, церкви, школи. Московсько-жидівське військо нищило всіх, хто потрапляв на очі. Розбійники пам’ятали слова міністра війни червоної Росії Лейби Троцького, який послав їх сюди: “Человеческая жизнь в оккупированных странах абсолютно ничего не стоит... устрашающее воздействие возможно лишь путем применения необычной жестокости” [\[179\]](#).

Інший катлівіт, Ісаак Ізраїльович Шварц, голова Київської ЧК, закликав за кожного вбитого комуніста знищувати 100 заручників. “Ці заклики завжди перевиконувались — тисячі понівечених тіл і спалені села залишали після себе каральні червоні загони”, — писав дослідник Віктор Савченко [\[180\]](#). “Московсько-жидівська комуна” вливалася українською кров’ю.

Трипільська розплата



Євген Ільїн. “Трипільська трагедія”. Копія.

2 липня московське злочинське військо знову посунуло на Трипільський фронт. Як кажуть: “Москаль із бісом порадились та й на лихо понадились”.

3 Києва виступили 1-й Шулявський робітничий загін, Інтернаціональний загін і 2-й Київський караульний полк, до складу якого увійшло близько сотні київських жидків-комсомольців “з червивими задами” (так про них казали люди). Разом півтори тисячі бандитів. А ще три панцерних пароплави з тридюймовими гарматами.

Зелений довідався про каральну експедицію вчасно — його розвідники справно виконували свою роботу. Отаман постановив не наражати Трипільля на артилерійський обстріл — і так он уже скільки

хат згоріло. Залишивши звідунів, повстанці відступили до Старих Безрадичів.

Вранці 3 липня Дніпровська флотилія обстріляла Трипільля з гармат, хоч містечко опору не чинило. Після цього гвардія антихриста колонами сторожко вповзла у Трипільля. На вулицях — ні душі. Ніхто не вийшов із хлібом-сіллю. Та завойовники на гостинність і не розраховували. Прагнучи зруйнувати, як вони казали, “бандітское гнездо”, червоні анахтеми почали підпалювати ненависні їм стріхи...

Хто тільки не палив Трипільля за його майже тисячолітню історію! Вперше це зробили половці — 28 травня 1093 року. У грудні 1135 р. скоїли злочин Ольговичі, що перемогли Мономаховичів. Наступного року зі смолоскипами ще раз навідалися половці. 1207 року після трьох тижнів облоги і битви Треполь завоював суздальський князь Всеволод, учинивши наругу над містом. У червні 1223 р. Трипільщиною вогненным смерчем пронеслися татаро-монголи. У серпні 1240 р. Треполь здобув хан Батий, немилосердний онук грізного Чингісхана. 1482 року Трипільщину спустошив хан Менглі-Гірей. Через чотири роки кримські татари повторили свій “подвиг”.

На початку XVII ст. не раз палили Трипільщину татари. У 1605 — 1607 роках вони, здається, й не поверталися до Криму — так їм тут сподобалося. Набіги повторювалися і в 1612, 1615, 1617, 1618, 1626, 1628, 1639 роках. Потім прийшла черга московських воєвод. Вони “сожгли” Трипільля в 1658 і 1659 роках. Восени 1672 р. тут лютували поляки. За півтора року розправу над Трипільлям учинив московський воєвода Ромодановський. А 1675 року на Трипільщину із трьома тисячами військових людей “завітав” Георгій Гуляницький. Прийшов він сюди, як твердив полковник Флоріан Новацький, “для отобрания Украины”. Відібрати Україну прагнула Москва і 1919 року.

3 липня московські розбійники знову взяли за звичне діло. Запаливши хати повстанців та закривши у льохах їхніх рідних, почали кривавий бенкет. А що ви хотіли — москаль не свій брат, не помилує. Те саме можна сказати і про “косих” китайців та червоне жидівське сміття.

До пізнього вечора “радіміє” святкували перемогу: пили реквізовану самогонку, жерли відібрані харчі, “пелі революционние песні”, насправді дурнуваті кацапські. Коли вражі люди вже надумали спочити від пекельної роботи, повернулися зеленівці.

Московські “історики” змалювали подію так: “Наши части заняли было утром 3 июля Триполье... но противник, мобилизовав всех поголовно, даже стариков, женщин и детей, вечером 3 июля бешеным натиском... занял опять Триполье” [181]. Це був не бій, радше різанина — того духмяного липневого вечора наші хлопці посікли на капусту близько двох сотень московських шкуродерів.

Прокинулася на Дівич-горі й зеленівська гарматка. Якийсь добрий чоловік першим же пострілом з неї вцілив у ворожий пароплав. Той не барився й одразу почав тонути. З нього у воду горохом посипала блатна матросня.

Хотіли врятуватися у Дніпрі й палії. Вони намагалися переплисти протоку і дістатися острова Лужок. Та того вечора, здавалось, і Дніпро був на боці трипільців. Ніби й трохи підняв хвилю, а скільки потонуло шкуродерів!

Недаремно вже тоді люди співали:

Гей, не дивуйте ви, Українці, Що в Київщині повстало.

Там під Трипільлям, славним містечком, Багато комуни пропало.

У той пізній вечір, а може вже і ніч була, трипільці пов’язали цілу отару — близько 400 овечих душ. Зібрали їх на подвір’ї купця Нюхіна. Вечері не пропонували.

Серед бранців виявилися і “братіки”-українці. Тих, хто покався, Зелений відпустив. Ще й дав на прощання по буханцю білого хліба та перепустку. Але поставив умову — не повертатися до Красноі армії. Вихідців з Чернігівщини перевіз на лівий берег Дніпра та порадив приєднуватися до Євгена Ангела. Близько сотні червоноармійців вирішили пристати до батька Зеленого.

Кажуть, що відпустив отаман і декого з москалів, бо дуже вже божилися-зарікалися, що більше ніколи не визнаватимуть влади жидівських комісарів. Напевно, забув Зелений, що для москалів брехні покров — найзручніший одяг. Усе ж дав їм на прощання різок, щоб пам’ятали козацьку ласку.

Решту на ранок вивели на базарний майдан. Були серед них і шкуродери-латиші, жовто-тупі китайці, не бракувало й кацапів (саме так їх називали люди). Чи не найбільше було переляканих жидків “з червивими задами”, серед яких страшенно хотіли загубитися комісари, організатори карального походу на Трипілья. Вони знали, що комісара ніхто не пожаліє...

Був базарний день. До Трипілля з'їхалися селяни з навколишніх сіл. Війна війною, а не вторгуєш — не проживеш.

Коли на базарну площу на сірому коні прибув отаман, почалося священне дійство. “Зелений виліз на імпровізовану трибуну і звернувся:

— От, люди добрі, покажіть, хто з них палій, хто підпалював хати ваші?

Ну, оскільки це були переважно чужі, селяни відрізнити один від одного не могли, то вони бачили в кожному комсомольці палія. Ті ж казали: “Я не палив...”, тому Зелений вдався до такого соломонівського вирішення справи судової:

— Ну, так-от: ведіть їх, хлопці, до кручі, і з кручі нехай стрибають у Дніпро. Попереджаю: будемо, як тільки стрибнете, і на льоту, і в Дніпрі стріляти по вас. Але Господь Бог знає, хто підпалював хати, а хто ні. І того, хто не підпалював, Господь винесе на лівий берег Дніпра. Там уже ми вас переслідувати не будемо” [\[182\]](#).

Вивели червоних бандитів на кручу. Нічого не лишалося їм, як шукати порятунку в Дніпрі. Один за одним стрибали вони у воду. “Так, стрибаючи, багато загинуло тоді в Дніпрі і на льоту” [\[183\]](#). Сотня комунарів пішла годувати рибу. Тих же, хто досяг лівого берега, Зелений, давши слово, вже не переслідував. Настя Кравченко з Трипілля, 1902 р. н., стверджувала, що Дніпро переплило шестеро комсомольців. “Ховалися в копицях сіна, їх забрали на пароплав біля Козина” [\[184\]](#).

Серед тих, кому дідько допоміг врятуватися, були Матвій Бенедиктович Дубасов і Володимир Фастовський. Їх та інших комсомольців, переляканих, голодних і “віддубасених”, підібрав катер — хтось же мусив розповісти Києву про козацьку силу нескореного Трипілля.

Ось згадка іншої, 82-річної, селянки про фінальний акорд трипільської розплати: “...А вночі Зелений їх, п'яних, і пов'язав. Казали люди, що українців відпустив, хто покався, а руських, євреїв та нацменів усяких постріляв. А хто їх кликав сюди?” [\[185\]](#).

А у неділю рано-вранці, гей, вдарили гармати – То Зелений та почав Україну рятувати.

Пливуть Дніпром комуністи, гей, спілі і неспілі...

Не хоче їх риба їсти, бо осточортіли.

“Спілі — то, як сказати б, дійсні члени партії, а неспілі — так це кандидати”, — пояснювали трипільці немісцевим [\[186\]](#).

А Настя Кравченко додала, що невдовзі з Києва “приїхали матері [вбитих] у сльозах. Більшість євреї” [\[187\]](#). Хотіли забрати тіла своїх синів.

А пісня летіла над Дніпром:

Ой гуркнуло у Трипільлі, гей, в Каневі лунає;

Отаману Зеленому Дніпро помагає.

Ой рятує, вимітає, гей, вичища Вкраїну.

Його слава, поки віку, не вмере, не загине.

Так співали люди про Зеленого та його хоробрих воїв ще у ті часи. Слава про отамана розійшлася Київщиною. Популярність його в народі сягнула вершин: легенди супроводжували чи не кожну його бойову акцію. Розповіді про нього — доброзичливі, приязні.

“Зелений був нежонатий. А дівчата його любили, бо був він дуже гарний лицем, очі такі веселі. Відчайдушний був, нікого не боявся. Сам чорнявий, а вуса рижі... У Зеленого любов була з учителькою. Шура її, кажись, звали. Тут жила, у Трипільлі... Шура з Зеленим так до кінця і була...” [\[188\]](#).

“Оратор він був сильний, бачив наперед, що буде” [\[189\]](#).

Ось згадка жителя с. Халеп’я: “Я Зеленого не бачив. Але стояв він у нашому селі. Пам’ятаю, кінь у нас по вулиці бігав одв’язаний. Гарний такий кінь, білий, а в гриву стрічки кольорові вплетені. То батько приказував, щоб ніхто того коня не трогав, бо то кінь Зеленого” [\[190\]](#).

“А я Зеленого бачила. Ото по тій дорозі, що із Ржищева веде, він їхав, їде, значить, автомобіль, тільки не сам їде, а коні його тягнуть. Поламався, мабуть. То казали, що в тому автомобілі Зелений їхав...” [\[191\]](#).

“Ревком побив і по хліб з Києва не пускав. А в яке село приїдуть хліб забирать, то люди зразу до Зеленого, в Трипільля...”

“Красні як прийшли, так і пішли. А в Зеленого тут в кожній горі — склад зброї, а в кожній хаті — друг-товариш. Вибить його з Трипільля було — це все одно, що он того дуба вирвать” [\[192\]](#).



*Ймовірно, Максим УДОД-“ПІДКОВА”, командир 1-го
Трипільського палку Дніпровської повстанської дивізії. Копія.
Публікується вперше.*

“Все на борьбу с Зеленым!”



3-й Інтернаціональний стрілецький полк Крaсної армії, який бився проти отамана Зеленого. Київ, 1919 р. Копія.

Є така приказка: “Хоч убий москаля, а він зуби вискаля”. Дарма що набили трипільці москалів як мух — ті знову почали лаштуватися до походу. Хіба Москва колись жаліла своїх вояків? Вона готова засипати їхніми трупами чужі позиції, лише б здобути перемогу. Будь-якою ціною, але бути зверху-такий принцип Москви. Була ще й інша причина: на Київ насувався голод. А москалі звикли жити не працею, а грабунком. Правило у них таке було: “Не награбуєш — ходи голодний”. Їхня “ідеологія” зводилася до кендюха, який треба набити чужим коштом.

Але, побоюючись, що Зелений може й сам прийти “в гості”, комуна 12 липня оголосила в Києві стан облоги. Військово-мобілізаційний відділ при Київському губернському комітеті більшовицької партії взявся формувати “війська Трипільського напрямку”. Брали не тільки

комуністів, комсомольців, робітників, курсантів, а й київських нальотчиків, грабіжників і злодіїв. Все це чортовиння об'єднували російська мова і бажання жерти. Комісари казали їм прямо: “Візьмете Трипілля — віддаємо вам його. В ньому — все ваше”. Командували розбійним воїнством губернський військовий комісар Павлов та Яша Епштейн, який своє левітське походження намагався приховати за прізвищем Яковлев. Особливим уповноваженим Ради оборони з придушення повстання у Трипільському районі призначили зрадника-малороса Колю Скрипника.

А Трипільщина вже перетворилася на великий козацький табір. Люди готувалися до війни з лютим ворогом. Тільки у Злодіївці зібралось 5000 піших та 300 кінних козаків. “Оружие имеется в достаточном количестве”, — доповідали московські шпиги. Повстанці стояли у Стайках і Черняхіві. Їхні сторожові пости виглядали комунарів північніше Козина і в Підгірцях. На трипільських кручах, Дівич-горі, інших висотах чигали на Дніпровську флотилію гармати і кулемети повстанців.

Убезпечивши кордони свого району, Зелений з частиною повстанців несподівано вирушив на Лівобережжя. Він мав намір здійснити у Переяславі історичний акт — скасувати Переяславську угоду, яку колись підписав з кацапським царем Богдан Хмельницький.

Отаман поплив на “Шарлотті”.

У Переяславі не тільки побили комуну, а й захопили в казначействі “придане” для пограбованих трипільських жінок — велику суму грошей, зокрема 6 пудів срібла.

Козацьке військо в Переяславі зустрічали радісно — на базарну площу, де колись Хмельницький закликав зігнаний дрючками “народ” вибрати ірода московського за рідного батька, вилилося ціле море щасливих людей. Лунали радісні вигуки...

Над людським виром маяли прапори і хоругви. Було багато священників. А дзвони все гуділи, скликаючи людей.

Гуде майдан, шумить майдан святково, Куди не глянь — шинелі, сіряки...

А хто ж то, хто там промовляє слово?

Кого це так вітають козаки?

Майдан притихнув... Промовля Данило.

Заговкли люди, та говорить кров...

Що ж так серця спрагнілі полонило, Неначе шерех гіллям перейшов?!

— Віднині і навіки-віків Україна буде вільною! — голосно і весело пролунало на майдані.

— Вільна-а-а-а! — відгукнувся майдан. — Вільна-а! Слава отаманові Зеленому!

Та довго святкувати не довелося — треба було вертатися до Трипілля, на яке знову посунули хмари московської сарани. У той день розлючені москалі атакували родинне село отамана з повітря, скинувши з літаків на сільські хати 15 пудів фугасних і розривних бомб. “Триполье горит, деревне, где расположены зазнавшиися бандиты, был нанесен жестокий, но заслуженный удар”, — раділи кати [\[193\]](#).

Московська влада не могла вибачити Зеленому “страшної наруги” над “віковічною дружбою двох братніх народів”, тож знову вирушила в похід проти нього. Змагання набувало принциповості — хто ж кого?!

Спочатку генеральний наступ на Трипільському фронті планувався на 17 — 18 липня, відтак начальник авіазагону просив командування негайно роздобути 100 пудів бензину, що дало б можливість 6–8 літакам продовжувати бомбардувати села і “дерзких повстанцев, угрожающих Киеву”. Окупанти зазначали, що літаки справляють “большое моральное действие на противника” [\[194\]](#).

На цей раз каральною експедицією керувало вище керівництво Червоної армії, включно з працівниками Генерального штабу. В операції взяли участь Київський загін (1590 осіб, 2 гармати), Васильківський відділ (1200,6 гармат), Лівобережний загін (400), відділ Масленнікова (870), Ржищівська ватага з 450 башибузуків. З Обухова вже наближався шеститисячний загін, серед якого виявилось багато курсантів, а то були сміливі й безжальні хлопці. Потужна сила плила Дніпром — пароплави “Адмірал”, “Трахтемирів”, “Поспішний”, “Дорофея”, “Вірний”, “Кур’єр” і бронекатер № 1, берегом сунули броньовики, у повітря піднялась авіація. 12 тисяч зарізяк йшло на “мокрое дело”. Загальне керівництво здійснював військовий нарком Микола Подвойський.

За даними червоної розвідки, 10000 повстанців готувалися до зустрічі непроханих гостей. Звичайно, Зелений, як досвідчений

партизан, не збирався приймати фронтові бої. Його військо ніби розчинилося в повітрі. Мовляв, заходьте, “дорогі гості”, не бійтеся, ніяких повстанців тут немає. Десь щезли, мабуть, утекли. Червоні лазутчики ніде не могли виявити зеленівців. Начальству доповідали, що “бандитов нігде не видно”, нема їх у Германівській Слобідці, в Матяшівці, у Черняхові — аж сюди дійшли більшовицькі вивідувачі.

Москалі “переможно” котилися вперед. Та раптом на них насакували — чи то з кущів, чи з болота, чи вночі, “кагда ані атдыхали” від пекельної роботи. У Злодіївці, наприклад, 21 липня месники відправили у пекло за довідкою про заслуги перед комунною три десятки червоних курсантів. А тоді несподівано вдарили у плечі Добротіну, притиснули його банду до Гусачівки і давай сікти-рубати. Довелося “русскому братіку” брати ноги на плечі. Ледь утік, рідненький. За ним дали навікача й інші комунари. Аж у вухах засвистіло. Не вдалося їм пообідати ні в Гусачівці, ні в Долині.

Та в Москви завжди є резерви. 23 липня в Халеп’ї висадився червоний десант, але й того дня не москалі сікли голови, а їм. Хто вцілів, накивав п’ятами “ат етаво праклятаво Триполья”.

Тим часом розвідка принесла Зеленому радісні вісті: з Поділля на Київ наступає об’єднане українське військо. Жмеринка вже наша! Й отаман вирішив йти назустріч, щоб повернутися переможцем разом із Директорією — і до столиці, і до Трипілля. Була ще одна вагома причина: в обозі страждало понад три сотні поранених, яких треба було рятувати. “Тільки там за фронтом, можна було б їх помістити в шпиталь” [\[195\]](#).

Вийшовши з-під удару червоних, Зелений попростував на південь, дорогою винищуючи скрізь де тільки можна “советскую власть”. А недолугий Скрипник, якого для солідності комуна назвала “народним комісаром”, 26 липня запопадливо доповідав Хаїму Раковському, що Зелений розбитий: “Боевая задача, возложенная на Трипольский сводный отряд, исполнена. Триполье было взято (...) после восьмичасового боя. Затем в течение трех дней Трипольский сводный отряд отбивал на 15-тиверстном фронте непрерывные атаки в 3 — 4 [раза] сильнейших организованных банд Зеленого. (...) Наконец 25 июля наркомвоен Подвойский издал приказ (...) с призывом “в атаку на негодяев”. (...) К 4-м часам 25 июля после ожесточенного ночного боя банды Зеленого были окончательно разбиты. (...) Сам Зеленый с

полутысячей закоренелых бандитов (насправді близько 10000 козаків. — *Ред.*) бросился на запад, разбил один из организованных Подвойским отрядов и прорвался в район Таращи — Белой Церкви...” [196]

Ось так “тікав” Зелений, що дорогою вщент розбив загін наркома з військових і морських справ Подвойського. І все ж Трипілля залишилось на поталу ворогові... “Восстание же крестьян Трипольского района подавлено, — тішився Скрипник. — Теперь остается мобилизация всего населения этого района, обезоружить его и взыскать с него все расходы, понесенные рабоче-крестьянским государством на подавление. Обезоружение населения производится. Все виновные в утайке оружия и военных материалов предаются полевому ревтрибуналу. Что касается мобилизации всего населения, то производить его сейчас же нецелесообразно. Сейчас идет уборка богатейшего урожая. Мобилизацию необходимо произвести по окончании жнивья, дней через пять-семь. Необходимо произвести взыскание продуктами с крестьян расходов, вызванных восстанием. Одновременно ведется работа по организации населения. Устраиваются митинги и сходы, организовываются комбеды. Во всех селах назначены коменданты и политкомы. Необходимо присылка литературы в массовом количестве” [197].

Про які “комбеди” і літературу плів Скрипник, коли червоні знали, що на Київ йдуть дві могутні армії — лівим берегом денікінська і Правобережжям — об’єднана українська? Більшовики вже підбирали поли, щоб тікати у “матушку” Совдепію.

На Умань



Андрій Якович Пустовий, начальник кінної розвідки отамана Зеленого. З оригіналу.

Похід Зелений почав з того, що у с. Горохуватці розбив московський гарнізон (1000 червоноармійців). І, не зупиняючись, пішов на Вінцентівку. Якраз тут переховувався Марко Шляховий. Він охоче приєднався — вже як козак-до повстанського війська.

Дивізія Яші Епштейна (Яковлева) йшла слідом. Ситуація вимальовувалася кепська: на п'яти наступає червона дивізія, а попереду залізниця, яку охороняють більшовицькі бронепотяги. Як непомітно і швидко перейти її з величезною валкою?!

Зелений вирішив перескочити колію в Карапишах. “Тут нас зустріли три бронепотяги, — розповідав Марко Шляховий, — два з боку Миронівки, а іден з боку Білої Церкви — і пересікли нам дорогу в той мент якраз, коли Зелений з піхотою перейшов залізницю і розташувався попід нею в лісі, куди й били весь час із гармат і кулеметів бронепотяги. Я ж залишився по цей бік чавунки. Тут було дві гармати і біля тисячі, а то й більше возів нашого обозу і сотня-дві козаків. Бій продовжувався біля двох годин. Моє становище було далеко гірше, ніж у Зеленого, бо, як передали ззаду, в с. Луб'янку уже прибула ворожа кіннота, а через чавунку нема ходу. Отут і прийшлося старшинам Зеленого скупчитись біля мене для поради” [\[198\]](#).

Становище врятував Самозванець, помічник Зеленого. П'ятим пострілом з гармати (а набоїв було вісім) він потрапив у паровик панцерника імені Юрія Коцюбинського, який надійшов з боку Миронівки, тяжко поранивши командира потяга “товариша Серденка”. “Другий броневик, зачепивши підбитого, потягнув його на станцію”, — оповідав Зелений [\[199\]](#). А броньовик, що стріляв з боку Вільшаниці, теж сховався за насип — верст за дві від місця переправи.

Ситуація змінилася!

Першим зорієнтувався Марко Шляховий. А командувати він звик. Не чекаючи розпоряджень від Зеленого, Шляховий наказав галопом мчати через чавунку. “Ото була чудова картина... — згадував він. — Вози бігли не по дорозі в такому порядку, як вони стояли, а в три рази по десять рядів, бо, по-перше, кіннота вже підходила до самого обозу з боку Луб'янки і ще якогось там, що ліворуч Карапишів, села, а по-друге, той бронепотяг, який сховався був за валом, підійшов знову не більш як на півверстви і почав бити з кулеметів і гармат по обозу, але перебігли все таки майже всі... Забитих зовсім не було, а тільки декілька козаків ранено було осколками з гармат. Тут Зелений,

звичайно, подякував мені за те, що я проявив таку “хоробрість і відвагу в обозі”, але тільки не мені особисто, а через старшин своїх, бо ми тоді з ним уже не балакали і чогось при зустрічі ніби їден другого соромлялись” [200].

Того дня повстанці зупинилися на спочинок у кількох селах — у Саварці, Синяві та Синиці, що за 15 верст від ст. Вільшанки.

Попри те що Зелений знову вислизнув з пастки, червоні чорних надій не губили. “Меры к окончательной ликвидации банд Зеленого, прорвавшихся у ст. Ольшаница и ст. Карапыши в направлении на Таращу, приняты, — оптимістично повідомляли більшовики 29 липня. — ...Поданным разведки банды Зеленого обнаружены у д. Дыбинцы и Раскопанцы, западнее Богуслава” [201].

На другий день через Жидівську Греблю, що на Гнилому Тікичі, повстанці рушили на Ставище Таращанського повіту. “Під Ставищами ми простояли два дні і гарно побенкетували, — згадував Марко Шляховий, — бо в Ставищах тоді ще повні чаші були зі спиртом та горілкою, а на другу ніч, набравши ще й на дорогу по добрій чарці на кожного, пішли на Жашків.

По ранку дуже рано я з командою розвідників (чоловік тридцять) пішов уперед, а решта і Зелений самий йшли позаду. Дійшовши з розвідкою до с. ела Розумниці, мене селяне повідомили, що ліворуч, у ближчому селі Бесідці, повно комунії. Попробував я було повідомити про це Зеленого, аж від Зеленого передають мені, що там вже про це знають і що ззаду вже йде бій — між Ставищем і с. Бесідкою.

Тоді я своїм козакам і начальнику команди розвідників д. Лазаренку з Переяслава наказав розсипатись у цеп, а сам пішов до млина, який стояв при кінці с. Розумниці з боку Бесідки. Видко ж було, як біля самої Бесідки, до якої було верств три-чотири, бігали кіннотчики ворожі і чогось несамовито метушилились, а ззаду почали вже ревти гармати — невідомо чиї.

В цей мент з боку Ставищ підходив лавою 2-й полк наш. Ми тоді з ним разом, зайнявши правий фланг, пішли в наступ на с. Бесідку.

Прорізавши всю Бесідку цепью, ми опинились на тім боці села, як по нас з правого флангу посипались, як дощ, кулі з автоматів і кулеметів, яких строчило не менш як п’ятдесят. Видко, то були в’ючні кулемети, бо це була кіннота ворога чоловік з двісті.

Тут прийшлося повертати фронт назад.

Лава наша вже порвалася, і не тримався як слід зв'язок. Отож я тоді, опинившись в такому становищі і бачачи, що командир полку — дядько Зеленого з Трипілля, якийсь старенький “хвіствебель” (фельдфебель. — *Ред.*), — тільки нервується, гарцюючи на своєму коні і по суті діла, може, й знає, але чогось мовчить, нікому нічого не каже, я тоді рішуче прийнявся за справу і, прийнявши фактично командування 2-м полком, зайняв позицію попід лісом по канаві з боку Ставищ і с. Брилівки — Янівки. Вів бій з отуєю кіннотою ворога, яка, власне, перескочила сюди не для наступу на нас, а для того щоб пробиться. Аж через півгодини кіннота ворога почала проявляти активність свою слабше, а ми у свою чергу теж, бо багато козаків кричали, що нема набоїв. Давши “дружний залп”, ми одбігли заячим кроком на півверстви у поле, а большевики, неначе їм хто підказав, і собі кинулись, тільки не за нами, а назад, на південь, і втекли... Зелений же в цей час зліквідував з першим полком напад на нього” [202]. Знову Подвойському з Епштейном не вдалося перегородити дорогу трипільцям.

У цей час розвідка доповіла Зеленому, що Жмеринку знову захопили большевики, а Умань і Христинівка перейшли до рук повстанців. Під час привалу в с. Розумниці Зелений вирішив змінити напрям руху. “Гайда на Умань”, — сказав він своїм хлопцям. “Це рішення було тим ще ви гідне для нас, — міркував Зелений, — що ми наближались до ст. Вапнярка де, як нам передавали, йдуть бої військ Директорії та большевиків” [203].

Пройшовши Жашків і Устинград, повстанці біля залізничної станції Поташ без пригод перебралися через залізницю. На початку серпня вимандрували в села Бабани і Бабанки, що неподалік Умані. Зустріли повстанців Михайла Павловського (200 козаків і дві гармати), Козака (Козакова?) (200 кінних і 200 піших) та І. Сокола, сина дяка із Тального (600 вояків). Командував з'єднанням Павловський, який називався “Звенигородським полковником”. “Виявилось, що вони дійсно були взяли Умань, — розповідав Зелений, — але під напором ворожих сил мусіли покинути місто. Було вирішено, що ми з'єднуємо всі сили з метою захопити Умань та Христинівку” [204].

Зелений підпорядкувався Павловському, хоч під рукою трипільського отамана були значно більші сили. Зелений пояснив це тим, що Павловський мав вище звання. До слова, Юрко Тютюнник

стверджував, що Михайло Павловський лише єфрейтор Російської армії. Але Тютюнник — чоловік тенденційний, лихий на язик — міг сказати це з метою применшити роль свого земляка. Як би не було, але факт підпорядкування спростовує наклепи на Зеленого, який нібито нікому не хотів підлягати.

А більшовицька розвідка повідомляла: “2-го августа... Банды Зеленого наступают в районе м. Ильинцы силами около 2000 человек при артиллерии, грозят отрезать Умань от Христиновки. Противник подошел к городу и вокзалу Умани на расстояние версты и ведет разведку. Киевский 1-й запасный полк отказался выполнять возложенную на него задачу — выехать в Умань — по мотивам, что противник сильнее его” [205].

Так і було. Невелика залога (600 переляканих душ) після першого ж бою втекла потягом на Христинівку. Повстанці в Умані нарешті поклали в лікарню кількасот поранених товаришів.

Залишивши в місті 2-й полк як залог, Зелений із 1-м Трипільським та загонами Павловського, Козака і Сокола пішов на Христинівку. Її довелося брати двічі. Бої тривали з тиждень. “...За цей час товариш Л. Троцький пожертвував багацько сот своїх кращих бійців — за “светлое будущее вечной комуні”... — казав-усміхався Марко Шляховий. — Билися уперто і довгенько, але Христинівку таки взяли. Чого так уперто билися тут, біля Христиновки, комуністи, будучи з усіх боків оточені повстанцями, так це не так через саму Христинівку, як за ті чотири ешелони комісарського добра, яке вони вивезли з Умані і яке застряло на Христинівській станції. В цих ешелонах, крім золотого добра, як часиків та каблучок, яких майже на кожного козака по штучці прийшлося, але ще й прийшлося багатьом і поженитись на якихось дворяночках, міщаночках та поміщицьких дочечках. І долової душі донечки, побалансувавши в Умані з “всесільними, всемогутімі комісарамі” місяців з чотири і не чекаючи такого солодкого хліба від козаків, рішили з “власителямі вчєрашнього положєнія также уехать”, — “но уви”, по дорозі попалися в кліщі сірої козацької свити” [206].

Тим часом червоні знову відібрали Умань. Довелося звільняти її ще раз.

19 серпня, на третій день перебування на ст. Христинівка, з боку Вапнярки з’явилися ешелони Юрка Тютюнника. За оцінкою Марка Шляхового, з ним прибуло трохи більше тисячі козаків. Незважаючи

на такі сили, Тютюнник захотів підпорядкувати собі отамана Зеленого. А у того, твердив Шляховий, було “тисяч десять озброєних козаків” (станом на 15 серпня військо Зеленого мало 7000 осіб (3 піші курені, 3 кінних сотні, 3 гарматних батареї” [\[207\]](#). “Обидва отамани були гаряченькі, а головне, властолюбиві. Не довго вони мірялися кому що, — як Зелений кинув усе об землю і за своє товариство та й гайда на Київ, аби таки побувати в ньому, а шлях до нього прочищався вже тоді регулярним військом Директорії У.Н.Р.” [\[208\]](#).

Трипільці палали мрією криваво поквитатися з ворогом.



Червоний бронепотяг і його особовий склад. 1919 — 1920рр. Копія.

Петлюра, Денікін і Зелений



Бронепотяг Добровольчої армії “Единая Россия”. 1919 р. Копія.

Шлях на Трипілля проліг через Звенигородщину. Йшли й гостинцями, й путівцями, полями і лісами. Завернули на Жашків. Через Ставище примандрували у “буйну Таращу”, де Зелений, за словами полковника Миколи Капустянського, здобув велику “любов й пошану” [\[209\]](#). Зелений хотів уже йти на Обухів — Трипілля, але до нього звернулися запорожці: “Хлопці, допоможіть захистити Білу Церкву. Он большевики вже з Миронівки пруть”.

Що робити? Думка про долю рідних уже давно не давала спокою трипільцям, але як відмовити приятелям? А тут ще з’ясувалося, що червоних очолює Павлов — отой самий, що палив Трипільщину і прагнув знищити Зеленого з усім його військом.

Ну що ж, нехай ще раз спробує...

Зелений погодився взяти “активну участь в обороні Білої Церкви та... тимчасово підлягати розпорядженням Штабу Запорізької групи”. Але поставив умову перед полковником Володимиром Сальським:

“весь вогнеприпас, який поведеться захопити у ворога в бою”, залишається повстанцям [\[210\]](#).

25 серпня червоні, на своє лихо, підійшли до Білої Церкви — з фронту їм дали в зуби запорожці, а “на большевицькі обози налетів ураганом із своїми повстанцями отаман Зелений. Там було чим поживитися. Червоних розбили вщент. В наші руки дісталася значна військова здобич: панцерні потяги, гармати, кулемети та інше. Отаман Зелений одержав свою частку з військової здобичі, сердечно попрощався з Запорозжцями і далі подався на Канів” [\[211\]](#).

А з півдня вже насувався новий ворог — озброєна за останнім словом техніки Добровольча армія. Петлюра, який мріяв порозумітися з Антантою, не наважувався битися з її протеже. Політика безпідставних мрій Головного отамана межувала зі зрадою. Денікін, не зустрічаючи спротиву української армії, захопив майже все Лівобережжя, вийшов уже і на правий берег Дніпра, а Головний отаман продовжував перебувати в полоні ілюзій, що з Денікіним вдасться-таки домовитися. Той же брутально нищив Україну, жорстоко придушував спротив, встановлював старорежимні порядки, в тому числі й мовні.

Петлюра, як і кожна слабка людина, покладався не на силу, в цьому випадку на силу українського народу, а на ілюзорні перспективи переговорів. Замість того, щоб закликати народ до повстання проти білогвардійців, він чомусь розраховував на Антанту, яка вже поставила на Добровольчу армію. Невже Петлюра не розумів, що володарі світу можуть вести переговори з ним тільки про умови його капітуляції?!

Антін Кравс, який керував українським військом, що йшло на Київ, питав у Петлюри, чи битися з денікінцями, коли наші частини увійдуть з ними в контакт. Відповідь прийшла 23 серпня. Наказ був такий: “На випадок зустрічі з частинами армії Денікіна належить... триматись слідуєчих норм: Перше. Належить безумовно не вдаватись в ворожу акцію. Друге, пропонувати військам Денікіна, щоби вони не займали цих місцевостей, які вже в наших руках або маємо зайняти. Третє. Пропонувати їм звільнити район нашого походу, щоби не спиняти наш рух...” [\[212\]](#).

“Належить безумовно не вдаватись в ворожу акцію”, — так штаб Петлюри наказував ставитися до російських окупантів наприкінці серпня 1919 року, коли народ уже піднявся на боротьбу з ними!

Петлюра дав Кравсу і таку “мудру” пораду: “Тримайтесь на своїх позиціях, але не стріляйте”.

Жалюгідна настанова!

Що казати, “делікатність” Головного отамана могла привести тільки до катастрофи.

Отакий був вождь!

Добровольці не забарилися — того ж дня, 25 серпня, до Білої Церкви підійшла 2-га Терська пластунська бригада. Запорожці, звичайно, рвалися у бій, але наказу битися не було. Більше того, надійшла директива залишити місто.

27 серпня запорожці з тяжким серцем виконали злочинне розпорядження Петлюри, без бою віддавши Білу Церкву заклятим ворогам України.

Щасливі денікінці врочисто вступили до міста.

Та не погодився з Петлюрою отаман Зелений — самовбивчі накази він не виконував. Трипільський ватаг не пішов на північ слідом за друзяками-запорожцями, а зайняв демаркаційну зону між терцями і галицькими стрільцями Кравса і почав готуватися до війни з новим ворогом.

Бої почалися 29 серпня...

А Петлюра, як виглядає, вже майже чув, як Антанта кличе його на переговори в Париж і пропонує допомогу в побудові Української держави, про яку, до слова, і чути не хотіла. Як би не було, але з реальними фактами Петлюра не рахувався. Для нього більше важили фантазії.

“Головний” не раз пропонував Денікіну почати переговори, ніби не знав, що той не визнає ні його, ні України. “Только единая-неделимая!” — така була позиція цього тупого монархіста.

Ще у заяві “К населенно Малороссии” Денікін недвозначно заявив, що Петлюра і його соратники продовжують “свое злое дело создания самостоятельной “Украинской Державы” [\[213\]](#). Як же Денікін міг підтримати отее “злое дело”?

Головного отамана Армії УНР у денікінських колах зневажали. Ось як денікінці оцінювали його: “Московский телеграфный чиновник... сын полтавского извозчика... подкупленный немцами бывший бухгалтер”. Звичайно, це не додавало авторитету нашому війську,

нашій визвольній ідеї, радше тільки підтверджувало в очах ворога “безумие самого существования самостийной Украины” [\[214\]](#).

Саме крізь призму денікінського погляду сприймали нас керівники Антанти. Для них факт, що українську армію очолював неук у військовій справі, тільки підтверджував навіювану москалями думку, що Україна — це щось несерйозне, мати з нею поважні справи неможливо.

Довідавшись від Кравса, якими образливими епітетами осипають його білогвардійці, Петлюра не витримав. “Я пушу на них Ангела і Зеленого”, — грізно кинув він [\[215\]](#).

Помітьте, не регулярне військо вирішив кинути Петлюра на армію Денікіна, а селян! Так “Головний” уже робив — не завжди слухняних повстанців кидав у пекло, попереду регулярного війська. Повстанці й мали врятувати репутацію “вождя” народу, народу, що бореться за свою свободу — всупереч його репрезентантам і керманичам.

Аякже, тепер уже ніхто не скаже, що Петлюра намагається порозумітися з Денікіним — лютим ворогом України.

“Слава Зеленому!”



*Старшини Кінно-гайдамацького полку ім. Костя Гордієнка. 1918 р.
Копія.*

Марко Шляховий згадував, як до Христинівки, коли бої вже скінчилися, прибув “хвилин на кілька” Головний отаман військ УНР Симон Петлюра — для ознайомлення зі становищем на фронті. На коротенькій нараді за участю Петлюри побувати Шляховому не вдалося, але, як сказав йому потім Юрко Тютюнник, “Петлюра наказав, що, коли здибаєтесь із Денікіним, який тоді вже підійшов до Звенигородки, і коли він не повернеться по-доброму назад, пускайте в морду йому відразу той замах, який ви приготували на большевиків, і скажіть це, мов, усім старшинам і козакам” [\[216\]](#).

Ці слова Петлюра сказав повстанцям, за дії яких перед Антантою не відповідав. Чого ж сам продовжував політику упадання і перед

Денікіним, і перед Антантою?

Зелений Петлюру за це публічно не критикував, бо на нього знову б накинулись як на “зрадника, який виступає проти Директорії”... Та все одно на трипільського отамана посипалися критичні стріли — хтось же має бути винний у невдачах Петлюри.

Зеленого звинувачували, що він не виконав наказ командування перейти на Лівобережжя, зайняти місто і станцію Баришполь, щоб перешкодити рухові лівобережної групи Добровольчої армії. “Але він і не міг виконати цієї директиви, — зазначав історик Лев Шанковський, — бо вже від 29 серпня перебував у боях з 2-ою Терською пластунською бригадою, яка, забезпечивши себе від української армії демаркаційною лінією, почала атакувати повстанців от. Зеленого, маючи, до речі, від команданта корпусу наказ очистити район Білої Церкви й Трипілля від “банд” [\[217\]](#).

Чому Петлюра наказав боронити Батьківщину від Денікіна повстанцям Зеленого, а не українській армії, якою командував? Чи ефективно кидати партизанську формацію у фронтові бої проти регулярної армії, оснащеної Францією найновішою технікою, в тому числі танками, літаками та бронепотягами? Може, не знав Головний отаман, що то не справа партизан вести фронтову боротьбу? Вони до неї непридатні, у них своя тактика боротьби, в основі якої — несподіваний удар у слабе місце і швидкий відхід.

Напевно, Петлюра хотів просто спекатися повстанців, пославши їх на малознайомі терени — замість того, щоб доручити вибити ворога з рідного району і закріпити там владу Директорії! Головний отаман ніби знову провокував Зеленого не виконувати його накази. Та Данило Терпило жив своїм розумом, а головне — потребами і настроями козаків, які знали, що їхня справа — бити ворога так, щоб у того в носі свистіло.

В останніх днях серпня Зелений повернувся у Трипілля, повернувся переможцем. Та на лаврах спочивати не було часу: 31 серпня Петлюра без бою здав Київ денікінцям, і українська армія відійшла за Фастів.

Незважаючи на благі сподівання Петлюри, денікінці укріплювали в Україні владу російського народу. Так, 2-га Терська пластунська бригада висунулася з Білої Церкви в бік Сквири, маючи намір відрізати від інших частин української армії армійську групу Кравса, якому був

підпорядкований Зелений. Оскільки наказу воювати проти білих Кравс від Петлюри так і не отримав, то мусив 4 вересня відводити свої підрозділи на лінію Козятин — Бердичів. Відступ супроводжувався наскоками денікінців. А українські вояки не мали права збройно відповісти — цього права їх позбавив Петлюра.

В Армії УНР росло глухе невдоволення і розчарування.

— Доки відступатимемо? — похмуро питали козаки. — Чому немає наказу дати бій ворогові? Чому начальство грається з ним?

Вояки “з кожною годиною все більш і більш обурюються на всіх, команду, і на Правительство, і на Головного отамана, за те, що не дозволено до цього часу битись з добровольцями, — писав державний інспектор Запорозької групи Петро Дерещук. — До мене і до командуючого безупинно прибувають з фронту посланці, через котрих війська вимагають наступу. Держін (державний інспектор. — *Ред.*) 8 дивізії пише так: становище тяжке, козаки і старшини хвилюються відходом з місцевостей, политих кров'ю синів України. Добровольці нахабно йдуть вперед і заявляють, що вони будують єдину неділиму. Наших козаків обеззброюють, а від Начальної команди і до цього часу директиви: “не бить їх”... Це походить на глум. Надалі таке становище продовжуватись не може. Козаки розбігаються, бо їх, як вони кажуть, продали... Все іде до знищення нашої армії... Всі, від найстаршого до найменшого, вимагають наступу. Обурення всіх селян росте, не тільки проти добровольців, але і проти нас за те, що ми не б'ємо добровольців. Одні тільки повстанці то тут, то там мають з добровольцями сутички і мають успіх... Ще раз зауважую: всі, хто живе в цьому районі, дуже бажають бити добровольців, і всіх хвилює вістка про якісь розмови про порозуміння з добровольцями, всі в один голос вимагають наступу...” [\[218\]](#).

Козак Армії УНР Сергій Колубаїв про той незрозумілий відступ боєздатної армії писав так: “Зо всіх нещасних для нашої Батьківщини подій [тих років] ніщо... так сильно, так боляче (...) не вразило, як зайняття Києва денікінцями в літі 1919 року та почавшийся після цього сумний відступ наших військ до західного кордону Вкраїни. Вразив і тяжко засмутив (...) цей відступ. (...) Цей відступ цілком розбив (...) рожеві надії, що ось Україна буде звільнена від хижої московської орди, що наш уряд почує під собою твердий ґрунт, затвердить своє міжнародне становище й матиме сильний голос у себе дома та й за

кордоном, бо матиме опору в населенню великої території й не буде, як досі, урядом без території, бо, мовляв, до того часу влада У.Н.Р. дальше Проскурова не сягала. (...) Гірка була це новина, що так безжалісно прикоротила надії на скоре визволення Батьківщини..." [219].

А зеленівці не нудьгували. Вони билися з москалями під Фастовом, а коли терці 6 вересня захопили ст. Устимівку, наскочили й на них...

Козацька постава повстанців давала надію, що не все ще втрачено. Тож, коли Зелений приїхав у гості до Петлюри в Кам'янець-Подільський, йому влаштували грандіозний прийом. Як видно, саме на нього надіялися люди, що він захистить від московської орди. Тож коли публіка в театрі побачила Данила Терпила в ложі "Головного", всі встали і оваційно вітали трипільського отамана.

"Здалека приглядався я, — згадував свідок події Левко Чикаленко, — до міцно збудованої, кремезної фігури з засмаленим червоним обличчям. Зелений вставав і поклонами на всі боки дякував присутнім за бурхливе "слава Зеленому" та оплески" [220].

Звичайно, отаман викликав інтерес і у журналістів. Зокрема, в газеті "Селянська громада" 28 вересня 1919 р. було оприлюднено інтерв'ю "славного провідника повстанців" (вислів журналістів) отамана Зеленого під назвою "Що говорить отаман Зелений про себе і своїх козаків".

"Я селянин-робітник [із] с. Трипілья на Київщині, — зазначав Зелений. — Називаю себе так, бо, крім землі, біля якої працював мій батько, знаю ще столярство і працював до 1907 року в залізничному депо у Києві... З початку революції я постійно працював по українізації війська, був постійним членом нашого полкового комітету, був делегатом на всіх трьох Всеукраїнських Військових З'їздах.

Я і мої козаки б'ємося і будем битися за визволення України від всіх її ворогів. Ми свідомо йдемо під орудою уряду, який скупчує біля себе найбільші народні сили.

Я приїхав до Кам'янця, щоб особисто звернутися до Головного Командування по справі отримання грошей та одяжі для війська. Мій приїзд не має на меті ніяких справ політичного характеру. Моя майже єдина мета — визволити Україну з-під ярма ворогів. Це переконання моє і моїх козаків. Ми не складемо зброї, поки сам нарід вільно не зможе утворити ту владу, яку сам схоче.

Настрій козаків і всього населення, бо повстанці — це саме населення, зараз надзвичайно гарний, і від проводирів самих буде залежати направляти та організовувати ті народні сили. Наприклад, зараз при відступі від Київа по моему наказу було оголошено селянам припинити подвіз хліба до Київа. І не дивлячись на те, що бідніше населення дуже страждає від того, добровільна блокада Київа тримається і зараз.

Отаман [Зелений] заявив, що він розбив війська Денікіна в 7 боях і що далі буде битись з ним, щоби показати зненависть народу до цієї влади.

Не дивлячись на те, що війська Директорії утримуються від сутичок з Денікінцями, ми, повстанці, цілком свідомо б'ємось з ним”, — так завершив отаман Зелений своє інтерв'ю [\[221\]](#).

Отак, без демагогії і самолюбівання, просто і щиро сказав отаман, що головною метою його життя є визволення України. І це говорив воїн, слово якого з ділом не розминалося.

А в газеті “Стрілецька Думка” (1919. — 19 жовтня. — Ч. 54) з'явилася замітка про січневий конфлікт між “армією Зеленого” та січовими стрільцями. В ній подавалася інформація про бажання старшин і козаків армії Зеленого, яке вони виявили на зборах у вигляді офіційної заяви для преси, щоб Директорія нарешті провела розслідування братовбивчого бою під Обуховом, оскільки непевні чутки, які надходять до Директорії про цей бій, сприяють загостренню стосунків. Тож козаки і старшини “армії Зеленого” просили Директорію у найкоротший термін провести слідство і “суд у цій справі, щоб ті, котрі являються винуватцями цих сутичок, понесли цю кару”. Заяву підписали голова зборів полковник Бобревський і секретар Черняхівський [\[222\]](#).

Осип Думін критично поставився до цієї заяви, зазначивши, що вона “зредагована дуже, а навіть дуже неясно, трудно зрозуміти, про що саме розходилося зеленівцям — чи про скликання суду, який би покарав “винувників” зі сторони Директорії, власне, Осадного корпусу С.С., чи зі сторони зеленівців” [\[223\]](#).

Забракло щирості й відвертості Думіну — він добре розумів, що зеленівці прагнуть, щоб саме він поніс кару, “коли признає суд” [\[224\]](#).

Не забули образи люди!

А Думін продовжував крутити: “Заяву так складено незручно, що хтось незнаючий подій думав би, що в січні 1919 року С.С. стояли десь то разом, очевидно, не як дві ворожі сторони, із зеленівцями, приміром, на квартирах, і як то часто буває між різними частинами, дійшло до сутички поміж ними. Про те, що вони тоді були для Директорії і її армії ворожою стороною, не згадується ані слова” [225]. Для Директорії тоді був ворогом і Петро Болбочан. І Міхновський. І брати Шемети. І отаман Григор’єв, і Божко, і Богунський, і Махно... І десятки тисяч повстанців. Це ж треба вміти так відштовхувати людей!

Зеленівці ж до січових стрільців ставилися добре і виявляли їм приязнь навіть під час каральної експедиції Думіна, годували й добровільно давали нічліг. Безпосередній начальник Думіна полковник Кучабський у своїх споминах так і написав: “Отаман Зелений не хотів проливу крові в бою із січовими стільцями, яких високо поважав” [226].

Слідство Директорія не провела, бо в цей час Зелений був у зеніті слави, а визнавати, що Директорія не мала рації, посилаючи на трипільські села каральний загін для придушення зеленівців, які привели Директорію до влади, а тепер б’ють Денікіна, “безпомільний” Петлюра наміру не мав.

Левко Чикаленко про Зеленого



Левко Чикаленко. Копія.

Повернувшись до свого війська в Козятин, Зелений скликав товариство, щоб поінформувати про подробиці візиту до Кам'янця. Вислухавши отамана, зібрання постановило “довести до загального відома, що в такий грізний для України час, коли боротьба з російськими большевиками-комуністами ще не скінчена і Денікін, що захопив значну частину України, посувається вперед, несе нашому народові чорну реакцію, загрожує незалежності Української Народньої Республіки, — ми визнаємо за верховну владу Українську Директорію з її теперішнім соціалістичним правительством і будемо їх піддержувати до скликання парламенту, обраного згідно з декларацією правительства на основі п'ятичленної формули...” — писав прем'єр Ісак Мазепа і додавав, що зеленівці вважали, що тільки парламент “правосильний змінити закони, видані до цього часу правительством”^[227].

Мудра постанова! Зверніть увагу на застереження — “будемо піддержувати до скликання парламенту... який один тільки являється

правосильним змінити закони”. Мабуть, спостеріг Зелений за кілька днів перебування в Кам’янці, тодішній столиці УНР, правовий безкрай, який Петлюра енергійно впроваджував у дійсність. Голова Директорії рахувався тільки із законами, що його влаштовували, ті ж, які були не до шмиги, ігнорував, не помічав, інтерпретував на свою користь. Зелений, напевно, бачив, що Петлюра вже перетворився на диктатора, на жаль, нездалого та неfortunного. А метою життя Зеленого було не тільки вигнати окупантів, а й встановити владу, якої схоче народ.

В ухвалі козацтво спростувало й наклепи на Дніпровську дивізію, наголосивши, що ніхто з війська Зеленого ніколи не вступав до російської партії більшовиків-комуністів і ніколи не вів переговори про збройну підтримку цієї партії. Цю ухвалу оприлюднено не тільки у “Стрілецькій Думці”, а й у газеті “Селянська Думка” (4 жовтня 1919 р.).

Зелений у Козятині часу не марнував — готувався до акції “на своїй Трипільщині”, збирав повстанців і старшин, пакував у потяги військовий матеріал, зимовий одяг, харчі, амуніцію. Йому всіляко допомагав Марко Шляховий, колишній отаман, а потім козак Зеленого, а тепер ось “комендант міста Козятина і околиць”^[228].

У цей час до Козятина приїхав член Центральної Ради (та її секретар) Левко Чикаленко. Йому треба було перейти фронт, щоб потрапити до Києва. Він шукав зв’язків серед військових, щоб вдало перебратись “на той бік”. Друзі порадили звернутись до Зеленого, мовляв, “у нього найкращі зв’язки з селянами, і він... перепровадить якнайлегше”^[229].

Приїхав Чикаленко до Козятина разом з полковником Різником, який наприкінці 1917 року командував Шевченківським полком, що згодом збільшовичився. Тепер Різник “був у Зеленого начальником штабу”^[230]. Він і організував зустріч. Зелений запросив Чикаленка на обід. Цей епізод зафіксовано у спогадах.

“Отаман, випивши, розійшовся на всю ширину своєї натури і оповідав багато зі свого життя — бурхливого і небезпечного, — згадував Левко Чикаленко. — Як тепер бачу червоне від самогону, спітніле, повне лице з хитрими й розумними очима. За помостом з дощок, замість столу, розсілися у вантажному вагоні свої й гості. Отаман оповідає про свої бої з большевиками. Складно, мабуть не раз перед тим розказуване, ллється оповідання про Трипілья, про

Германівку, Злодіївку, Плюти. Але дивна річ, ніякого героїзму отаман собі не приписує; жадного чванливого слова. Чується об'єктивна правда, хіба тільки що легким гумором оздоблена. З любов'ю підливає отаманові його джура чи виночерп, літній уже “дядько”, і з гордістю за отамана поглядає на нас. Він, власне, не відрізняє отамана від себе. Все те, що оповідає той, бачив і знає він. Тим-то по-панібратському перебиває отамана, піддаючи сили слову, піддаючи фарби, де отаман, на його думку, очевидно із скромности, зменшує вагу своїх учинків...

Отаман оповідає про страшні, дуже небезпечні для нього моменти; каже, що було дуже страшно, що він перелякався, що йому руки тряслися; а справді видно, що ні на хвилину не опанувала його та дика безглузда сила, що страхом зветься, і він тільки через свою надзвичайну міць духову, через свідому любов до життя, завжди активну, завжди бадьору, виплутувався, боровся, тікав, ховався...

Сидів раз у клуні, оточений більшовиками. Сидить і не дише, слухає. Чує, як брама скрипить, бачить, як хтось на брамі з рушницею в руках стоїть і шукає очима по клуні. Його, очевидно! Але після світла в темряві не видно. Як блискавка, думка в голові: ще хвилинка — і буде пізно. Стріляти не можна, бо той, що в дверях, не сам: у дворі ще є люди. Почують постріл і наготовляться. Треба діяти мовчки і якнайшвидше. І от — скік, сухий хруск черепа під прикладом, два, три, десять ступнів через подвір'я. Чути постріли, розрізненні, квапливі, але невдалі, бо вже пізно. Через садок до річки, ступив в очерет, а там... там два дні голодного сидіння. Як загнаний собаками заєць, причаївся, сидів у воді, слухаючи, відкіля чутно голоси та з якого боку свистять кулі. “Було дуже, дуже страшно...” А через тиждень, як божевільна, тікала від нього ціла Дніпровська флотилія більшовицька, бо він як “вчистив” по ній з гармат з Дівич-гори, що коло Трипілля... Переїзд з боєм через Дніпро на дубах, блукання під Переяславом по лісах та плавнях. Всього бачив, усе знає, але тим живе і тим умре...

“Я партизан, я на карту не дивлюся. Так мені якийсь дядько розкаже, яка у них околиця, де лісок, де могила, де млин, де дороги... Обійду все, погляну, з гори роздивлюся, а тоді вже й видно мені, де будемо битись”.

Ніколи не наступає, а розбиває ворога, утікаючи від нього. Ніколи не б'є спереду, а тільки обхопивши ззаду, коли той, захоплений

успіхом, женеться за якоюсь ніби розбитою частиною. Нові, як на наші часи, але які ж старі методи війни! Оповідає про свою босу піхоту, що швидше бігає, як кавалерія, а там ще про щось; і все бадьоро, весело.

Звернули на політику. Отаман зразу притих і насупився, а коли хтось із братії Петлюру не погладив, він суворо і з притиском казав: “Так уже не годиться! Самі ми його вознесли, то нічого й носом крутить; мусимо й далі його триматись”. Просто і мудро.

Отаман декілька днів тому був у “Головного”, з ним про справи говорив, у театрі йому зроблено овацію, і він з того всього задоволений. Але він ціну собі знає і знає своє місце: “Петлюра старший, Петлюра голова, і нічого ногам та рукам на неї ремствувати...”

Мені зовсім невідома суть тих подій, що сталися під час приходу до Києва Директорії і спричинили розходження отамана Зеленого з нею. Що там було?.. Хто завинив? Не питаю з делікатності про це. Тільки випадково чую від вояків Зеленого: “Всьому виною Коновалець”; то “він все наплутав та набрехав, а через нього й незлагодя була...”^[231].

На “базі” Зеленого з’ясувалося, що переправи на той бік фронту доведеться ждати. Зараз із Козятина відходять на захід галичани, а тому, мабуть, змушені будуть відходити й наші військові частини. Правда, Зелений сподівається з дня на день своїх людей з околиць Трипілля, але що буде далі, які диспозиції — невідомо”^[232].

Не знав про це Чикаленко, але знав отаман. Він не збирався відступати з України слідом за Петлюрою, а планував відновити широку повстанську акцію проти денікінців. Хлопці ж скучили за бійкою.

У той час, коли українське військо котилося до західного кордону, зеленівці рушили на Трипілля — “столицю Самостійної України”. Так казав отаман Зелений ^[233].

Отаман не помилився

Армія УНР десь поділася, а Зелений продовжував утримувати позиції у центрі України, ба більше — нарощував бойову активність проти денікінців, або, як казали селяни, “никінців”. Покозачені хлібороби сотнями вступали до повстанського війська. Народ підіймався на боротьбу проти золотопогонників, ненависть до яких була лютіша, ніж до червоних.

Монархічні газети, які відновили свій вихід у Києві, публічно висловлювали невдоволення, що денікінське командування нічого не робить для того, щоб ліквідувати отамана Зеленого, який засів під Києвом. Зокрема, редакцію газети “Кіевлянинь” обурювало, що Зелений серед білого дня, на ярмарку у Ржищеві, скликав віче, на якому закликав вступати до війська УНР.

Нарешті на початку жовтня денікінці спорядили три групи, які мали вибити з Трипілля Зеленого. Одна група йшла з Києва, друга — з Білої Церкви, третя — зі станції Миронівка. Довідавшись про це, отаман не став чекати “гостей”, а рушив на Обухів, а тоді й на Кагарлик. Вибивши з нього денікінців, у місцевій друкарні видрукував тисячі листівок із закликом підійматися на боротьбу проти золотопогонників.

Клич цей було почуто — тисячі хліборобів знову бралися за зброю і ставали козаками. Це був органічний рух, в основі якого лежала люта ненависть до російського пана. Повстання проти Денікіна поширювалося, ставало всенародним. Петлюрі нічого не лишалося, як і від свого імені оголосити війну Денікіну, а відтак і любій його серцю, але ворожій Україні Антанті. Інакше він міг зійти з політичної арени вже восени 1919 року.

Вибивши з Кагарлика білогвардійців, Зелений пішов на Канів. Може, Покрову хотів відсвяткувати в цьому історичному місті та поклонитися Тарасові Шевченку.

Січовий стрілець Лука Луців, який опинився в той день неподалік Канева, зі слів селян казав, що Зелений вислав до Канева сильну стежу, за якою посувався на чолі відділу. Денікінці пропустили стежу. Коли ж

надійшов відділ Зеленого, обстріляли його з кулеметів. “Зеленівці кинулися на Москалів і вирізали їх до ноги, але в бою ранено отамана”^[234]. Ніби осколок гарматного стрільна в нього попав.

Є й інші версії...

Зелений не раз казав козакам: “Ворожа куля мене не візьме!”

Чия ж куля його “взяла”? Хто стріляв у нього?

Перед боєм Зелений сам ходив у розвідку. “Любив усе своїми очима побачить...”^[235].

“Я партизан, я на карту не дивлюся, — казав він. — Так мені якийсь дядько розкаже, яка у них околиця, де лісок, де могила, де млин, де дороги--Обійду все, погляну, з гори роздивлюся, а тоді вже й видно мені, де будемо битись”^[236].

Звичайно, в розвідці його супроводжували. Того дня, 13 жовтня, ніби й Сава Дьяків був з ним. За однією з версій, він під час розвідки і вбив Зеленого. Принаймні так стверджував Іван Пилипович Кравченко, 1919 р. я., із с. Новосілки Кагарлицького району. Казав, що про це оповів йому син отамана Дьякова Яків^[237].

Але дочка Сави Дьякова, Марія, серед своїх братів називала лише Петра і Павла...

Конфлікт між отаманами виник ще під час антигетьманського повстання. Йдеться про наскок Зеленого на Кагарлик наприкінці 1918 року з метою здобути хліба. Кагарлик тоді захистив від напасників отаман Дьяків. У бою загинуло дванадцять трипільців. Зеленівці незабаром повернулися в Кагарлик і полонили Дьякова. Привезли у Трипілля. Судили. Вирішили покарати на смерть. Тоді Дьякову вдалося врятуватися.

Настя Кравченко, 1902 р. н., чула, яку Трипіллі старші говорили: “Бандити настояли, щоб убити Зеленого. Заготовили жеребки. Витяг Дмитро Кравченко і вистрілив у спину своєму отаману, вбив... Кравченко Дмитро Петрович приїхав додому і застрелився, не міг витримати. Йому ввижався Зелений”^[238].

Як би не було, але отаман похитнувся саме під Каневом.

І світ помутився йому в очах...

Та раптом — що це? — крові плями?!
Отамане! Чому поблід?!
Вхопивсь за груди... Смутно глянув,
Як похитнувся сірий схід...

Тяжко пораненого батька-отамана стривожені козаки повезли підводою у Стрітівку до сестри Меланії Корінь. У Стрітівці, за деякими даними, він і помер. Зеленівець Артамон Гришин, щоправда, казав, що отаман упокоївся в с. Долина біля Черняхова. А Василь Ілащук, старший десятник УГА, який, втікаючи з денікінського полону, опинився в селі Македонії, саме тут почув “страшну вістку: отаман Зелений убитий! Його тіло — в селі Ковалях”, неподалік Канева^[239].

Вістка про смерть отамана Зеленого, писав у спогадах Василь Ілащук, “пригнобила сильно македонських селян. За отаманом усі жалували. Пригадую собі слова бабуні, що в неї я ночував із сімома стрільцями. Бабуня, вже літня жінка, мала гарних доростаючих внуків. На Світову війну пішли два сини, й один з них вернувся інвалідом. На вістку про Смерть отамана Зеленого бабуня розплакалася.

— Чому ж я, стара, не вміраю? Я вже досить нажила, а його, молодого, вбили, та й за віщо? Що нам добра бажав? Казав іноді дати підводу, то й давали. Тепер його вбили, а там, кажуть, якийсь “Нікон” і комуна йдуть та й людей граблять. Він був наш, мужик, тому й вбили його.

Свої жалощі бабуня висловлювала так боляче, якби оплакувала рідного сина.

Наші звідуни вернулися щойно рано і вістку про смерть отамана Зеленого потвердили. Нам уже не було потреби йти на Канів і треба було забути про зброю, що її приобіцяв нам герой — отаман Зелений”^[240].

А чекіст Пташинський стверджував, що бачив мертвого отамана в с. Маслівці, біля Миронівки з боку Канева. Ось що писав Петро Пташинський: “При приближении к с. Масловка разведка донесла, что там стоят какие-то партизаны, а под Каневом идет бой. С небольшой группой разведчиков на рысях ухожу к Масловке. В центре небольшого села, вокруг дома с обширной усадьбой собралась большая группа вооруженных людей. На нас не обращают никакого внимания. Спешившись, подхожу к хате, заглядываю в окно через

головы пришедших ранее и вижу лежащего на столе покойника. Спрашиваю у собравшихся:



Євдокія Колісник (Пушкар), дочка Одарки Терпило, сестри отамана Зеленого, і Наталка Колісник (стойть), сестра повстанця Оврама Колісника. Трипілля, 1920-ті рр. З оригіналу.

— Кто это?

Ответ неожиданно ошарашивает:

— Чи тобі повилазило?! Це ж батько Зелений!

Узнаю, что во время атаки на Канев его сразил осколок разорвавшегося в цепи артиллерийского снаряда... Чувствуется полная растерянность (повстанців. — *Ред.*) и неспособность к каким-либо действиям вообще.

Я вошел в хату. Долго смотрел на мертвого атамана, поверженного в прах лютого врага... Мною владело сознание удовлетворенности

тем, що ще одним врагом стало менше!”^[241].

Племінниця отамана Зеленого Свдокія Феодосіївна Пушкар стверджувала, що Зелений перед смертю сказав: “Мене не ворожа куля вбила, а своя. Стріляли з жита...”

Поховали отамана в Трипільлі, неподалік батьківського двору, на Гайдаївському (Базарянському) кладовищі. Відспівували священики всіх трипільських церков — Миколаївської, Свято-Введенської і Преображенської.

З ними була таємна домовленість, що вони “не будуть запечатувати могили”^[242]. Поховали урочисто, “з великими почестями. Було... дуже багато людей. Люди плакали”^[243]. Плакали й козаки. Вони стояли біля труни, вкритої червоною китайкою, низько-низько похиливши голови — щоб ніхто сліз не бачив^[244]. “Була величезна процесія... — розповідала Катерина Булавин зі слів сестри отамана Галини. — Поклали Данила в яму, трохи присипали землею, а вночі викопали труну, і спустилися вниз до річки Красною, і у лозах, у городах поховали його. А в його першу могилу поклали Косенка Головатого, який теж помер у ті дні. Косенко був пришелепкуватий, “з привітом”. На другий день прийшли червоні й відразу кинулися на гору, на кладовище”^[245].

А Настя Сидорівна Кравченко, яка під час похорону співала в церковному хорі, стверджувала, що “почали стріляти з луку. Всі розбіглися”^[246].

“Як поховали Зеленого, — розповідав інший свідок, — то через деякий час приїхали з Києва і відкопали могилу, бо не вірили, що його вбито. А як відкопали, то й побачили, що в труні не він лежить, а якийсь карлик головатий. Хтось переховав його [Зеленого] вночі... А по селу потім балакати почали, що в розвідці ніякої перестрілки не було, значить, його свої вбили. Може бути”^[247].

Коли тіло отамана вночі переносили на берег річки Красною, це бачив весь куток, але ніхто не видав. Те, що чекісти не знайшли тіла отамана ні тоді, ні в наступні роки, свідчить про ставлення трипільців до Зеленого — вони оберігали його і після смерті. Чи відоме точне місце поховання отамана?

Двоюрідна онука отамана Катерина Іллівна Булавин (Глобенко) стверджувала, що його перепоховали над р. Красною, на Забродах, між

вербами. Так “казала баба Галя”, наймолодша сестра отамана, і показувала їй, Катерині, те місце, щоправда здаля^[248].

А Василь Олександренко, мешканець отих Забродів, уточнив: “У діда Макурди на леваді, в ожині”^[249].

“Люте время”



Червона китайська орда на Софійській площі Київ, 1919 р. Копія.

“Зі смертю отамана Зеленого перестала існувати і його армія”, — стверджував Осип Думін. Не знайшлося серед старшин рівного отаманові. Ніхто не зміг його замінити.

“Ні один із зеленівських старшин не лучив у собі тих так потрібних селянському провідникові прикмет: особистої хоробрости (...), матеріальної безінтересовности, великого організаційного хисту, а що найважливіше — уміння навіть серед найтяжших умовин додати бодрости своїм підчиненим”, — продовжував Думін^[250].

Оце вміння в тяжку хвилину додати бадьорості відчув на собі й отаман Марко Шляховий, який після невдалого повстання на Васильківщині наприкінці березня 1919 р. впав був духом, але “від одного погляду [на Зеленого] утішивсь, бо бачив, що в його очах живе повна надія на щось гарне, а тут мені тільки цього й треба було”^[251].

Тепер ці очі згасли...

Думін твердить, що вже за кілька днів після смерті отамана почалася трагедія. Не називаючи прізвищ, стверджував, що “визначніші старшини зеленівської армії порозумілися з Денікінцями, продавали їм військове майно, а гроші ділили між собою і за їх до безтями піячили”^[252].

Що ж, могло бути і таке...

“Розказують навіть, що були старшини, які обіцували Денікінцям перевести на їх сторону цілу зеленівську армію, але того їм зробити не пощастилося, бо козаки зміркували, в чім діло, і потягли хто куди. Одні з них пробилися в ряди Армії УНР, другі поступили в повстанчі ватаги, яких тоді на Правобережжі був не один десяток, та найбільш подалося домів, щоб, заховати кріса на слухний час, взятися знова за рало та зажити мирним селянським життям. Не всім, одначе, так склалось, як бажалось.

Большевики, занявши Трипільщину, взялись у першу чергу за винищування та переслідування Зеленівців. Одних арештовано і розстрілювано без довгої мороки, других висилано в київську Губчеку, а та також не задавала собі много труду в розправі з “зеленівськими бандитами”, як большевики називали Трипільців. Для Зеленівців настало “люте время”^[253].

Частина зеленівців відійшла на Лівобережжя — тут не так тяжко було, як під Києвом. Дехто продовжив боротьбу на Полтавщині, а хтось подався на Чернігівщину до отамана Ангела, який весь 1919 рік співпрацював із трипільцями.

Повстанці Артамон Гришин та Степан Щербак перебравися на Білоцерківщину, де в Лопатинщині приєдналися до отамана Куца, який “боронив місцеве населення від большевицьких “закупів” та реквізицій худоби і харчів”, але до Зеленого йому було далеко^[254].

Звичайно, не всі повстанці розбрелися по інших загонах, частина лишилася під проводом своїх старшин, з якими вже побували в

бувальцях. Так, у Гощеві, між Козином, Старими Безрадичами та Обуховой “спочатку керував бувший командир батареї Дніпровської дивізії Удод Яків”^[255].

Таємничий Гощів — ідеальний терен для партизанів. Це місце “не висихало протягом на 50 верст, а навколо оточене лісами”, які заросли очеретом, молодими вербами, дубами, ожиною так густо, що пройти і з шаблею чи сокирою було часом неможливо. Про Гощів у легендах розповідалося як про місце, де колись водилися всілякі страхіття, “гади товщиною молодих дубчаків, страшні змії-полози і песиголовці. Тут також мали жити в давнину великолюди-герої, а пізніше гайдамаки”^[256].

Тепер тут поселилися партизани. На острівцях в Гощеві поставили курені. Хоч і тяжко жити серед хмар комарів і мошки, зате москалям сюди не пробратися!

У Черняхівській волості та її околицях бив окупантів отаман Завзятий (Йосип Пономаренко). Він і на Лівобережжі завдав ударів ненависній комуні. У Став’янській, Германівській та Кагарлицькій волостях продовжував водити кінну ватагу з трьох десятків козаків Сава Дьяків, але на нього чигала вже смерть “із золотими погонами”.

Отамана видав селянин з Янівки Микита Овсієнко. Начувшись, як ревно захищає Дьяків громадське майно, денікінці вирішили цю його шляхетну рису використати проти нього. Односельчанин Микита розшукав Саву. Сказав стривожено:

— Денікінці грабують у Мирівці цукровий завод. Їх мало....

Сава повірив.

— Зараз ми їм, соплякам, покажемо, — взяв декілька людей на коней — та на Мирівку.

А під Мирівкою на нього вже чекали. Був бій. Деяких хлопців повбивали, інших полонили. Саву розстріляли та повісили на стовпі на ярмарку — навпроти нинішньої аптеки у Мирівці. Трагедія сталася на Андрія, 13 грудня 1919 року.

Микита Овсієнко ніби отримав за зраду двох коней, бричку, килим, якесь ще добро. А може, він помстився за смерть Зеленого? Чужими руками тоді не один намагався загрибати жар.

Три дні отаманова дружина Ганна та інші родичі просили дозволу зняти тіло.

— Пусть ещѐ повісіт, — десь така була відповідь.

Нарешті дозволили.

Тіло привезли до Янівки (тепер Іванівка). Поховали на кладовищі, поставили великий дубовий хрест (його спалили за часів Другої світової війни, коли нічим було топити).

Козаки Сави Дьякова перейшли до отамана Завзятого.

Зима була тяжкою. І все ж гріли чутки, що навесні повернеться українська армія.

Казали люди, що ніби в Польщі вона поповнює сили.

Продовження боротьби



Польський генерал Лістовський розмовляє із Симоном Петлюрою, за спиною якого стоять полковники Володимир Сальський та Марко Безручко. Бердичів, травень 1920 р. Копія.

Навесні 1920 р. всі побачили, як заметушилися більшовики. Зрозуміли: хтось тисне їх на фронтах. Виявилось, що наступало польське військо, у складі якого були й українські дивізії. Під час походу союзників на Київ їм всіляко допомагав отаман Завзятий.

Завзятий мріяв відродити Дніпровську дивізію, назвавши її іменем отамана Зеленого. У травні він вирішив провести вояцьку раду в Трипільлі, щоб дізнатися думку старшин і козаків. Делегатів обирали у Трипільській, Черняхівській, Обухівській, Германівській, Стайківській, Кагарлицькій і Дмитрівській волостях. На раді у Трипільлі постановили прохати польську владу та Головного отамана Петлюру дозволити організувати Дніпровську дивізію ім. отамана Зеленого чисельністю до 1500 чоловік, для яких є і зброя, і старшинський склад. Надіслали до Києва трьох представників — Чечка, Терпила та Басанського. Але

поляки і Головний отаман відмовили. Мабуть, вважали, що вже перемогли більшовиків і допомоги “непевного елемента” не потребують.

Петлюра навіть не прийняв посланців Трипільля. Відмову передав через ад’ютанта Василя Беня. Що казати, зайнятий чоловік Головний отаман! Та й нащо йому своє військо будувати, коли польське є!

Уже в червні, в час наступу Першої кінної армії Семена Будьонного, поляки отямились і самі запропонували трипільцям терміново сформувані повстанське з’єднання, яке б стримувало червоних. Тоді відділи Завзятого і Вакули (Мусія Таценка) об’єднались і, назвавшись загоном ім. отамана Зеленого, взяли участь у боях на Правобережжі, прикриваючи тили польського війська, яке панічно тікало на захід.

10 червня Трипільля здобув червоний командарм Йона Якір, жид за національністю. За “трипільську операцію” Москва нагородила його орденом Червоного прапора. Окрім фронтних частин, у Трипільля прибули “Частини особого призначення”. Його командир, кондовий москаль Шестобитов, та комісари Коган і Ошкурів були невдоволені тим, як трипільці зустріли їх. “Крестьянство отнеслось к нам с недоверием, — повідомляв Шестобитов начальство. — На исполнение государственных обязанностей смотрело как на какую то новость. Тут в общей обывательской массе скрывается очень много бандитского и вообще контрреволюционного элемента. Этот элемент разлагает молодежь. Сельские учителя враждебно настроены против советской власти”^[257].

Саме так і було. Відтоді як Директорія та українська армія знову десь поділися, трипільці не розгубилися, а взялися формувати повстанками та військові ради. Вони і раніше розраховували переважно на власні сили.

Якийсь час перевага була за червоними. Чонівці та інші бандити за звичкою кинулися на людей, які позалишалися в селах. Палили хати повстанців, брали в заручники їхніх рідних, арештовували, розстрілювали, гвалтували, тягли майно — забирали “контрибуцію за зеленівщину”. Винюшували сліди повстанців, а ті й не дуже ховалися — наскакували на червоних і вдень і вночі. Відомо, що в серпні 1920 р. загін ім. Зеленого нещадно бив москалів у Трипільській, Кагарлицькій та інших волостях.

23 серпня інспектор Київського повітового ревкому Шопенко побачив у Трипіллі “еще много зеленовских бандитов и отаманчиков, которые возмущают население Трипольского района, а также побуждают к восстанию”.

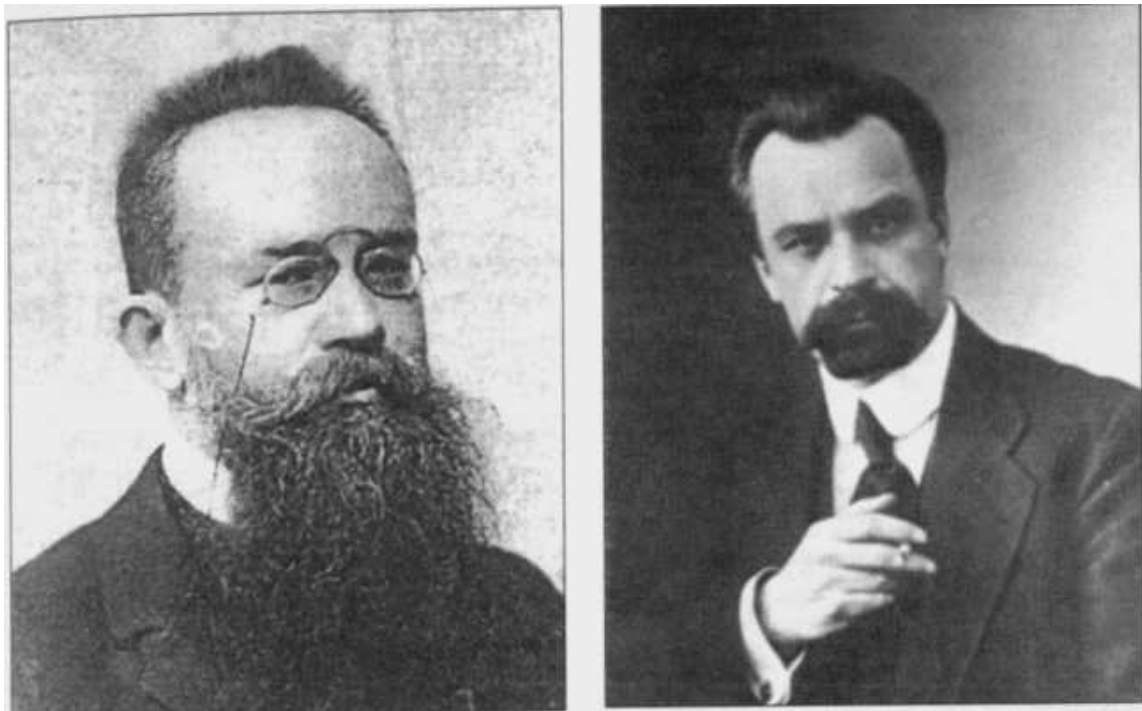
І закликав начальство до рішучих заходів та продовження “беспощадной борьбы с недобитками зеленовщины”^[258].

Того ж дня, 23 серпня, начміл Трипільського району доповідав чекістам, що у Трипіллі, Обухові та Черняхові “готово вспыхнуть контрреволюционное восстание. Крестьяне вышеупомянутых местечек избрали своих главарей банд, которые должны выступить против советской власти” [69]. До Завзятого, Таценка і Самозванця справді весь час приходили посланці від волостей. Питання ставили одне й те ж: готувати постання чи вже піднімати його?

Штаб загону ім. отамана Зеленого перебував то в Щербанівці, то у Красному. Нарешті він оголосив мобілізацію для загального повстання. Одразу відгукнулося до 3000 чоловік. Бойові дії розгорнулися не тільки на Трипільщині, а й у районі Ржищева, Черняхова і Миронівки. “Посланный отряд красноармейцев не в состоянии разбить их ввиду многочисленности последних”, — зазначали із сумом чекісти^[259].

Народ у тяжких умовах продовжував запеклу боротьбу за своє право на існування.

Грушевський і Винниченко пропонують катам співпрацю



Голова Центральної Ради Михайло Грушевський і голова Директорії Володимир Винниченко.

Недавні провідники революційного народу не тільки залишили на поталу свій народ, а й ще взялися ганити його з-за кордону. Вони засуджували петлюрівське повстанство, вважаючи, що з 1920 р., коли уряд УНР став інструментом польської політики, продовжувати боротьбу було недоцільно, навіть злочинно. Так, Михайло Грушевський з комфортного Відня проголошував: “Ми відкидаємо боротьбу з Совітською Росією, з комуністами-большовиками, явну і тайну: тактику оружних повстань і політику зривання зсередини”^[260].

У липні 1920 р. Михайло Грушевський і колишній військовий міністр УНР Олександр Жуківський від імені президії Закордонної

делегатії Української партії соціалістів-революціонерів надіслали листа секретареві ЦК КП(б)У Станіславу Косіору. “В листі визнавалася советська влада в Україні, заслуги більшовиків у боротьбі з капіталізмом, говорилося про перехід УПСР на позиції II Інтернаціоналу, а далі викладалася позиція про співпрацю КП(б)У та УПСР”^[261]. Ось так безславно скінчила свій шлях Українська партія соціалістів-революціонерів — урядова партія Центральної Ради. Що може бути страшніше, як звертатися до катів свого народу з пропозицією про співпрацю!

8 червня, за місяць перед оцим зверненням до нього, Станіслав Косіор, прибічник нещадного терору проти українського народу, в листі від імені ЦК КП(б)У закликав усі губернські комітети Російської комуністичної партії надати ЧК допомогу партійними кадрами, щоб “уничтожить, выжечь каленым железом атаманину”^[262].

Ось до кого звертався Грушевський із пропозицією про “співпрацю”!

16 грудня 1920 р. на з’їзді ЦК КП(б)У поляк Косіор ще раз окреслив свою позицію: “По пятам за победой над петлюровскими отрядами должна идти беспощадная месть. Снисходительности не должно быть места. Беспощадная суровость отобьет охоту от того, чтобы вставать в ряды бандитов или поддерживать их, а милость считается только слабостью. Пойманных бандитов после допроса надлежит на месте уничтожить... Так же следует расправляться с помощниками бандитов... Нет места пощаде для кого бы то ни было. Только беспощадное и полное уничтожение приведет к достижению цели”.

Недалеко від колишнього голови Центральної Ради відбіг і колишній голова Директорії Володимир Винниченко. “Хто стоїть за перемогу контрреволюції... — казав він, — хто мобілізує й організує де-будь сили для боротьби з радянською Україною, з соціалістичною революцією — той є зрадник своєї нації”^[263].

Добре, що народ не чув цих перевертнів. Якби й почув, то не повірив би. Сказали б люди, що то наклеп на провідників народу, чекістська провокація. та що б не писали колишні вожді, хлібороби вже переконалися, що “тільки власна держава могла порятувати від грабунку”^[264].

Мрію про неї вони продовжували відстоювати зі зброєю в руках.

Визволення Трипільля



Дніпро. Художник Сергій Васильківський. 1890-ті рр. Копія.

Увесь вересень 1920 р. тривали запеклі бої. Удача схилялася то на один, то на другий бік. Комунари доповідали голові Київського повітового революційного комітету, що “бандитизм” у Трипільській волості набрав загрозливих масштабів, особливо в Долині, Красному, Дерев’яній, Щербанівці, Жуківцях та Обухові. Писали, що отаман Мусій Таценко має багато рушниць, набоїв, 25 кулеметів і дві гармати.

29 вересня “начтыла” Семенов повідомляв керівництво: “В Трипольском районе продотряд в количестве 125 чел. ввиду наступления организовавшейся банды оставил Триполье и погрузился на бронекатер. Отряд милиции самовольно выбыл в Киев... Мною отдано распоряжение тов. Трехолеву выступить с отрядом в Триполье”.

30 вересня дві сотні повстанців, що діяли в околицях сіл Жуківці, Долина, Красне і Щербанівка, вибили із Трипільщини ще один продзагін, а 2 жовтня розбили відділ трипільської міліції, який

повернувся був встановлювати “соввласть”. Того ж дня месники відправили в пекло організувати комуну голову сільського ревкому І. Мосюренка та члена ревкому Т. Кравченка^[265]. Повстанці вичищали від червоного сміття і Трипілля. Серед комунарів, як завжди, переважали чужаки, та й тих було як кіт наплакав — лише 40 осіб стояло на обліку в комуністичній “ячейці” Трипільської волості. 40 на 50000 населення. Небагато! То були переважно жителі міст, які повернулися у села, де народилися, бо у містах не було чого їсти^[266].

У жовтні притік повстанців до загону ім. Зеленого значно зріс. Це виклигало тривогу в Києві. І окупанти вирядили чергову каральну експедицію на Трипілля. На двох пароплавах плів грізний загін матросів і курсантів. У тому пекельному бою ніхто не переміг, хоч і побили один одного добряче.

Наприкінці жовтня на Трипільщину прибуло ще два каральних загани — Завзятий один розбив, а другий під тиском повстанців відступив. Та в боротьбу втрутилася негода — випали великі сніги. Отамани розпустили козацтво, залишивши керівне ядро та найзапекліших відчайдухів, яким не можна було повертатися в села. В одному відділі залишилося 35 козаків і старшин, а у другому — 27. На той час лісовики налагодили зв'язок з переяславським отаманом Чорним (Гаврилом Куредою) та ватажком Неїжком, що діяв під Ржищевом.

Наприкінці грудня повстанці з'єдналися для спільного нальоту на Трипілля, де в той час перебувало до 600 червоних, що мали 12 кулеметів і 2 гармати. Нічний наскок був успішний: у полон потрапило чотири сотні червоноармійців, інші розбіглися. Усіх їх без жалю розстріляли та порубали. Реквізований хліб повернули людям.

Осип Думін стверджував, що операцією керував Самозванець (справжнє прізвище Заброна). Чоловік це був суворий, козаки поважали його і побоювалися. Слово отамана “було для кожного з них наказом”^[267].

Два дні порядкували у Трипільлі Самозванець, Завзятий, Мусій Таценко та Яків Удод. Отамани вирішили знову зробити Трипілля осердям протибільшовицького повстання на Київщині, але більшовики вислали із Ржищева та Обухова сильні відділи. Партизани мусили відступити в Гощів. Із собою везли кілька сотень рушниць, кулемети та багато набоїв.

Заховавши арсенал у гощівських нетрях, перебралися на полтавський берег до отамана Чорного. Частина хлопців залишилися в лісах. Партизани скрізь де могли нападали на продзагони та невеликі відділи червоноармійців. Один з боїв, у лівобережному селі Кальне, якраз навпроти правобережних Гребенів, став останнім для курінного Завязятого — Йосипа Пономаренка з Черняхівщини.

Невдовзі загинув і Самозванець. Думін стверджував, що після успішної операції у Трипіллі Самозванець почав на власну руку таємні зносини з Трипільським ревкомом. Якого вони були роду — чи отаман добував цінну інформацію від своїх людей, які там працювали, чи домовлявся про “амністію” — хто тепер скаже? Але це викликало підозру у гощівських партизанів. Вони засудили Самозванця на смерть.

Присуд виконав його родич Вакун Удод.

Нещасливе отаманування Мусія Таценка



*Червоний кавалерійський загін (командир Ніколаєв). 1919 р. (?)
Копія.*

Гощівський загін очолив Мусій Таценко. “Була це людина наскрізь ідейна, свідомо національно й образована, — стверджував Осип Думін, — але Таценкові бракувало сильної волі, авторитету і тяжкої руки, чим, попри свої хиби, визначався його попередник — отаман Самозванець. А ці прикмети були тим більше потрібні, коли приходилося отаманувати над такою “вольницею”, якою іменно була гощівська братія. За Таценка отряд став знова наче збіговищем всякого люду, якого одинокою метою було скритись перед Большевиками, а при нагоді добре забавитися і по-козацьки погуляти”^[268].

Та і які операції можливі взимку?! Взимку в отамана одна турбота — зберегти партизанські кадри до весни. Половина сяк-так перезимувала в Гощеві, друга половина — на одному з дніпровських островів. Не припинялася підпільна праця: взимку у Трипільській, Стайківській і Черняхівській волостях та недалеко селах на лівому березі Дніпра створено нові повстанські комітети. Налагоджено зв'язок з отаманами Мельником та Орликом. Шукали виходів на Хмару і Заболотного, та марно.

Усі з надією чекали весни — сподівалися, що Петлюра повернеться з військом. А чутки літали обнадійливі. Трипільці послали зв'язкових до Польщі, де перебував Головний отаман, але без наслідків.

Відчуваючи напругу навколо Києва, “соввласть” розмістила у трипільських селах військові гарнізони. Одразу активізувались комунари і ЧК. Вони намагалися не допустити весняного повстання. Та й взимку партизанів найлегше знищити — в Гощеві замерзали болота, і він ставав відкритим для червоних. У лісах та на дніпрових островах проводилися безперервні облави. Чекісти і чонівці нищили сім'ї повстанців. Усе ж, попри лютневі та березневі втрати, загін ім. отамана Зеленого, відновивши зв'язки з іншими відділами, почав повстанську акцію. У квітні 1921 року нальоти козаків на ворожі частини і гарнізони стали повсякденними. В середині травня зеленівці наважилися наскочити на Обухів. І знову вдало!

Якраз у час отаманування Таценка в загоні з'явився Осип Думін. Чортик таки пожартував над ним — командир карального загону проти трипільців у 1919 р. мусив у червні 1921 р., рятуючись від ЧК, шукати у трипільців порятунку.

На хутір Таценки Думіна привів буковинець Володимир Григорович, представник Цупкому на Трипільщині. Походив він з Чернівців. Від 1915 р. служив в австрійській армії, потім в УГА, а з 1919 р. — в Осадному корпусі СС Армії УНР. Наприкінці 1920 р. він уже — ад'ютант начальника Київської школи червоних старшин. На початку 1921 р. Григорович посів посаду завідувача військового відділу при Трипільському волосному ревкомі.

Про своє піврічне перебування у Гощівському загоні Осип Думін залишив спогади. В одному з них, під назвою “Перші дні в партизанському таборі”, Думін написав, що гощівський отаман Мусій Таценко “робив симпатичне вражіння, вражіння щирої, відкритої і

м'якої людини”^[269]. Його ж заступник, Трохим Колісник, виявився чоловіком недовірливим, замкненим та жорстким. Під час першої розмови він ставив Думіну питання так, начеб той перебував під арештом.

— Про пана Григоровича ми знаємо, він працював у Трипіллі, — казав Колісник, — але про вас ми не чули. Чи могли б ви доказати, що співпрацювали в аовстанському комітеті?

“Про вас ми не чули”... Як видно, не признався Думін, що він і отой командир “отієї експедиції” на Трипілля, що саме він віддав наказ обстрілювати гарматами Обухів і Жуківці... Таценко з докором подивився на свого заступника і, випередивши Думіна, промовив:

— Остав, Трохиме, хіба ти дійсно підозріваєш, що ця людина має щось спільне з більшовиками? Врешті, це галичанин, а галичанин ніколи не служитиме большевикам, а коли й служить, то тільки для того, щоб допомогти рідній справі.

Коли формальності було залагоджено, Таценко і Колісник повели новоприбулих у табір. Думін усе шукав якоїсь стежки, але такої не виявилось — як він не приглядався — лише одна й та ж “зелена непроходима стіна”^[270].

Перебравшись через мочариська, повернули праворуч, пройшли поза корчами. Знову опинилися перед гущавиною. Трохим, що йшов попереду, нахилився і “шугнув у ледь помітний отвір”, за ним Думін, Григорович і отаман. Ще кілька хвилин — і партизани зупинилися “в якомусь наче притемненому коридорі”. Трохим рукою торував дорогу. “Він одним махом відвертав нависаючі заслони дикого хмелю і справно посувався вперед”. Ноги ж Думіна то плуталися в корчах, то ковзалися на слизькому корінні. Він ішов значно повільніше за Колісника, який усе віддалявся і врешті розтанув десь у гущавині. Загубивши навіть його слід, Думін розгублено зупинився. Перед ним стояла лише “жива стіна гущі”. Він не міг зробити вже й кроку вперед. Та Колісник повернувся і, розсунувши дикий хміль і шувар, допоміг новачкові. Не менші проблеми мав і Григорович. Мусій Таценко, йдучи позаду, жартував. Казав, що це не міська бруківка, доведеться звикати “продиратися вовчими стежками”. Але не мине й тижня — ви і вночі, казав отаман, знайдете вхід до табору^[271].

Хоч і нелегка то була дорога, Думін радів, що має нагоду пізнати невідомий світ партизанського життя. “Це справді Великий Луг, —

думав він, — це справді нове Запорожжя”. Його уява вже малювала загони повстанців, що “сходилися сюди з доколичних сіл, щоб звідтіля під нашим проводом підняти цілу Україну на боротьбу проти кривавої московської окупації”^[272].

Його фантазії перебив голос Колісника:

— От це ми вже і в таборі.

Ще хвилина — і Думін опинився на галявині, міцно оточеній гущавиною. Посеред неї палахкотіло вогнище. На пеньку сиділо двоє партизанів — один мішав у відрах, що висіли над жаром, а інший чистив кріс.

— Комісарів привели, — усміхнувся Таценко.

Того ж дня отаман видав Думіну та Володимирові Григоровичу по австрійському крісові та по 100 набоїв до них. Кріси були справні, але поржавіли, тож товариші одразу взялися до роботи...

Через тиждень після прибуття Думіна отаман загинув...

Повертаючись 14 липня з Полтавщини, з Рудякова, де вони гостювали в отамана Чорного, Таценко та Андрій Мовчан посперечалися. Суперечка виникла на березі Дніпра через човен. Він був один, усі в нього не могли вміститися. Таценко сказав, що спочатку поїде він із трьома хлопцями, тоді човен повернеться і перевозитиме інших. Мовчан не погодився, бо його Жуківці”, де він планував днювати, далі, ніж Гощів, куди вертався Таценко.

Обидва отамани ніби були напідпитку. Мовчана підтримав Овсій Удод. Зчинилася лайка, почулися погрози. Таценко замахнувся на Мовчана крісом, можливо, навіть ударив його в руку. Мовчан вихопив нагана. Пролунали постріли. Мусій упав на пісок.

Трагедія сталася якраз навпроти Халеп’я.

Тіло отамана рідня поховала на кладовищі неподалік хутора Таценки.

Андрій Мовчан шкодував потім про свій вчинок.

По смерті Таценка в Гощеві запанувала анархія. “Гощівці стали “промишляти” по шляхах, наче лицарі темної ночі. Не диво, що доколичне селянство, якого симпатії були спершу по стороні партизанів, стали відноситися до Гощівців байдуже, а подекуди навіть ворожо. Щойно пізніше, як ті устаткувалися, селянство знову стало ставлятися до їх по давньому”^[273].

Десь у середині липня 1921 р. гощівські партизани послушали ради Думіна об'єднатися з “Полтавцями” — так вони називали переяславський загін отамана Чорного. Але висунули умову: отаманом з'єднання не повинен бути Чорний. Причиною цієї вимоги була, напевно, дисципліна, яку завів отаман Чорний у своєму загоні, вона, стверджував Думін, “на ціле небо” перевищувала дисципліну в Гощівському відділі, якщо про таку взагалі можна було говорити^[274].

Думін діяв згідно з планами Цупкому, який постановив об'єднати обидва відділи. Новий партизанський загін мав стати восени 1921 року, коли планувалося загальне повстання, “зав'язком Трипільської повстанської дивізії”^[275].

Побиття “кацапні” та зрадників у Воронькові



*Фрагмент обкладинки книги спогадів Осипа Думіна “Партизани”.
З оригіналу.*

4 серпня 1921 р. Гаврило Куреда (отаман Чорний) добровільно поступився посадою і з кількома товаришами пішов кудись на південь. На козацькій раді, яка відбулася в лісі біля села Рудакова, вибрано нового отамана — чи то Осипа Думіна, чи то буковинця Володимира Григоровича (у споминах Думін чітко не з’ясував цієї ситуації). Обидва

вони мали повноваження представників Центрального українського повстанського комітету. Назвали з'єднання як і раніше — загін ім. отамана Зеленого.

“Козаки-партизани спершу посипали голову свого нового коменданта землею, а після піднесли його тричі на руках угору, — згадував Думін. — Після того почалася гульня. При звуці бандури хлопці танцювали [так], що справді здавалося, що земля згинається і стогне. На всіх лицях малювалася така бадьорість і козацьке завзяття, що я справді почував себе наче в товаристві запорозької чубатої братії”^[276].

У загоні згуртувалося близько 60 осіб, з них 10 кавалеристів. Кожний партизан мав, окрім гвинтівки і 80 — 100 набоїв до неї, наган. Було й чимало бомб різних зразків. Отаман поділив відділ на 4 чоти — по 12 — 13 осіб — і призначив командирів. Кавалеристи творили кінну розвідку. При загоні був фельдшер з похідною аптечкою.

Першою — і надзвичайно успішною — акцією нового отамана був нічний напад на відділ “кацапів-продармейців” та міліцію у с. Вороньків. Російський продзагін було розгромлено, а сильний відділ міліції по тривалому бою — ліквідовано. Цей бій детально описав Осип Думін у своїх спогадах (дивись у додатки книги).

Коли відділ після успішного бою покидав Вороньків, до отамана підійшло кілька господодарів і від імені односельчан подякували за звільнення “хоть на часиночку” з-під “большовицько-кацапської кормиги”.

— Ви месники за наші кривди і терпіння, ви наші оборонці й вас ми завсіди пам'ятатимемо та за вас Бога молитимемо, — сказав поважний селянин.

“Мені, — писав Думін, — тоді ясно стало, як селянам далися взнаки чужинці-окупанти і власні перевертні. Я тепер гаразд зрозумів, як радо піддержує, як говорять комуністи, наш український селянин владу червоної Москви. Доказом, як селяни натерпілися, є те, що не боялися прилюдно дякувати отаманові за визволення на “часинку”, бо комуністи, вернувши, могли на них криво пімститися”^[277].

При прощанні у багатьох селян стояли сльози в очах.

— Гукніть нас, а ми всі з вами підемо, — говорили вони. — Ведіть нас хоть сейчас проти комуни.

— Прийде пора, товариство, й на вас. Прийде хвиля, коли не тільки воронківців потрібна буде допомога, а всього українського селянства. Пам'ятайте тоді на ваш обіт! — сказав отаман, сідаючи на коня.

Дух і партизанів, і селян піднявся. Але дуже швидко “кацапня” (так люди називали червоноармійців) перейшла у рішучий наступ. Облави та арешти, арешти й облави — таким стало життя. Місцеві зрадники осмілилися і все частіше видавали односельців, пов'язаних з партизанами.

І все ж у вересні 1921 року повстанський рух різко зріс — адже диктатура чужинців була нестерпною. Ніхто вже не міг відсидітися — всі мусили братися за зброю. На одній з вересневих нарад голова Київської губЧК Яків Абрамович Лівшиц визнав: “Становище в Київській губернії вкрай напружене. Підняли голови недобитки куркульсько-націоналістичної банди Зеленого. Їх всіляко підтримує в селах різний контрреволюційний елемент. Банди ростуть кількісно. Надзвичайне становище у волостях Обухівській, Трипільській, Стаєцькій (Стайківській. — *Ред.*), Ржищівській...”^[278].

Яків Лівшиц призначив уповноваженим губернської ЧК “по боротьбі з бандитизмом” в Обухівській волості патологічного садиста Модеста Вишневського, білоруса за національність. Восени 1921 р. цей виродок з відділом чекістів конвоював до Обухова арештованих заручників сіл Гудимівка та Нещерів. Біля нещерівської церкви повстанці обстріляли чекістів, намагаючись врятувати товаришів. Тоді катюга-білорус наказав розстріляти заручників, що й було миттєво зроблено. Малою втіхою стало те, що в тому бою загинув чекіст Олександр Подольський, а сам Вишневський дістав поранення...

Отримав поранення й Осип Думін — сталося це 9 вересня в бою на хуторі Таценки. Куля потрапила в ліву руку. Керувати загonom він уже не міг, тож наступного дня Думін склав із себе повноваження отамана.

Оскільки зеленівцям не вдалося налагодити зв'язки з Повстансько-партизанським штабом Юрка Тютюнника, то про Листопадовий рейд 1921 року вони нічого не знали. Довідалися лише з більшовицької преси, що “банды Тютюника разбиты”. Козаки не вірили, вважали, що це чергова московська байка.

Тим часом наступила зима. “Ті повстанці, котрі знаходилися в повстанні з 1919 року, майже усі хорі, — розповідав отаман Залізняк (Думін). — Сурова зима та холоднеча примусила їх зникнути з отрядов

на деякий час у чужі села та чекать весни, дуже часто приходиться їм міняти села та перекочовувати з одного повіта в другий. Ліків та засобів для лікування ніяких немає. Ті повстанці, котрі позалишилися по лісах, активно не виступають, завдяки холоду, а також не бажаючи видати схованки, де вони пристосувались на зимівку. [Серед] їх також немало ранених”^[279].

У грудні 1921 р. Думін-Залізник залишив гощівський відділ і виїхав до Києва. У лютому йому вдалося перейти польський кордон. Звіт військовим інституціям УНР про діяльність загону ім. отамана Зеленого він подав як отаман Залізник.

Загальна назва документа — “Донесення розвідки і повстанців, які перебували на терені України, про військовий та політичний стан Червоної армії”^[280].

Повстанський рух та його оцінки



Яків Орел-Гальчевський. З оригіналу.

“На повстансько-партизанську боротьбу багато людей задивляється як на чинник деструктивний, чинник анархії та диверсії. Така однобічна інтерпретація є неслухна... — писав український старшина Аркадій Італійський. — Повстанці можуть відіграти дуже поважну роль у кожній війні та передусім у Визвольній боротьбі, і треба ствердити, що у наших Визвольних змаганнях 1917 — 1920-х рр. українські повстанці, правда не на 100 %, таку роль відіграли... Безумовно, що держава, яка під час війни, крім регулярної армії, вживає також повстанських відділів, має величезну перевагу над ворогом, який легковажить цю методу боротьби... Головним завданням повстанських відділів мало бути дезорганізувати ворожу владу, руйнувати тактичні й адміністративні осередки, нищити

комунікаційні шляхи, зривати продовольчу роботу, нищити військові частини і поодиноких представників влади...”^[281].

Далі український старшина, який еміграційним урядом 1945 року був підвищений до генерал-хорунжого, пише, що вояк регулярної армії має суттєві переваги перед повстанцем: “регулярник” забезпечений харчуванням, медичним обслуговуванням, одягом, зв’язком зі світом, заробітною платою, має приміщення для відпочинку. Йому не треба піклуватися, де дістати набої. Багато його проблем вирішить командир, тільки треба слухати накази. В разі хвороби чи поранення вояка відправлять у запілля, де життя налагоджене і спокійне. Всього цього не має повстанець, у більшості випадків він сам вирішує, “як йому діяти для кращого виконання обов’язків”^[282].

Слушний початок! Але як же швидко Валійський потрапляє у тенета тенденційності й слідом за справжніми винуватцями національної поразки перекладає вину з їхніх млявих плечей на плечі народу та його ватажків!

Ні сіло ні впало Валійський назвав отамана Зеленого “великим амбіціонером і демагогом”^[283]. Це про отамана, під жовто-блакитні знамена якого збиралися десятки тисяч повстанців, відтягуючи на себе чималі ворожі сили із фронту й тим полегшуючи завдання українській армії! У чому полягала “демагогія” Зеленого, генерал Валійський так і не зазначив.

Що ж до амбіцій... їх найбільше мав Петлюра. І вони не були забезпечені військовим умінням чи хоча б везінням. Амбіції ж Зеленого цілком відповідали його здібностям масштабного організатора збройної стихії нашого народу.

Ось ще одна оцінка — командира 7-го Синього полку 3-ї Залізної дивізії Олександра Вишнівського. “Добрий організатор і промовець, український патріот, але політично невироблений, — писав він про Зеленого. — Був популярний не тільки в районі Трипілля над Дніпром, але й на широких просторах Київщини... В ньому переважив амбітник над патріотом... Через кілька місяців Зелений упритомнив собі свій гріх проти України, покаявся і знову розпочав війну проти окупантів України — спочатку проти комуністів, а потім — Добровольчої армії. Денікін був змушений вжити проти нього значні сили”^[284].

Схема знайома: Зелений, звичайно, патріот, але через невиробленість (це про учасника двох російських революцій і політкаторжанина!) нагрів, наробив дурниць, згодом зрозумів це і покався (коли і де?). Полковник Микола Чеботарьов ще додає: “Та було вже пізно”. І Євген Коновалець, і Василь Бень, і Осип Думін ставилися до Зеленого як до ворохобника. “Січовий чекіст” Юліан Чайківський, мабуть, теж поділяв цю оцінку. Як і російські завойовники — червоні та білі. А от ставлення козаків до отамана інакше. Вони любили його, пишалися ним, боготворили. Левко Чикаленко підмітив важливий психологічний момент: вони не відрізняли себе від отамана. Все те, що пережив він, пережили і вони — і радість, і горе, успіх і невдачі.

На жаль, козаки і старшини Зеленого залишили небагато свідчень про свого отамана. Причини зрозумілі — їх майже всіх винищено. Тож свідчення трипільців, які наприкінці 1980-х років зібрав Михайло Карасьов, — на вагу золота. Вони не тільки перекреслюють тенденційні оцінки, а й заперечують загальноновизнану тезу, що, мовляв, немає пророків у своїй Вітчизні. Оцінки земляків Данила Терпила — теплі, позитивні, попри те що вони страшно постраждали “через нього”.

Було ще одне важливе свідчення — спогади зеленівця, пізніше поручника Армії УНР Артамона Гришина, який завершив життя у Франції 19 листопада 1967 року. В рік смерті він написав і передав редакції журналу “Дороговказ” (Торонто) рукопис “Життя і смерть отамана Зеленого” — “28 сторінок дрібного машинопису з докладним і вичерпним описом подій, дієвих осіб, місцевостей і т. ін. Рукопис образно малює повні небезпек будні повстанського життя, цінними даними збагачує нашу повстанську мемуаристику і заслуговує на те, щоб його видати окремою брошурою”^[285]. Та наміри редакції журналу залишилися намірами.

Яка доля рукопису? Чи потрапить він колись до рук історика?..

З найбільшою довірою ставлюся до оцінки повстанського руху сотника Армії УНР і отамана Якова Гальчевського. “В повстанчих відділах був український елемент безсумнівно ідейний, — писав він. — Може, були одиниці малосвідомі, початково та при постійній праці і впливі провідних одиниць і менше свідомі робилися ідеалістами й фанатиками боротьби за національну Україну. В

постійній боротьбі ми стали людьми не з цього світу, а стояли понад людські пристрасті. На землі нічого не було такого, щоби нас до неї притягало: ні батьки, ні родина, ні багатство не могли нам заступити неба, куди наші душі рвались, бо там була ідея. Смерті ми не боялися, бо завжди стояла вона перед нами. Свою смерть кожний із нас уявляв як легкий перехід в інший, незнаний нам світ, де буде вічний спокій, на який ми заслужили своїм бурхливим життям. Перехід повинен бути легким тому, що ми знали, за що вмираємо, [знали], що не один ворог поляг від кожного з нас. Нам легко було вмирати в бою, ми без страху заглядали смерті в очі. (...) Люди з таким наставленням є святі й страшні. Вони можуть бути пророками, войовниками, апостолами. В щоденному житті вони все бачать, гостро обсервують, передбачають майбутність. Прояви людського життя вони, як конденсатори, держать у своєму мозку й серці та дають непомильний осуд. Такі люди можуть проповідувати правди, незнані мільйонам смертників, бо їх чола й серця торкається Перст Божий, внаслідок чого в їхніх душах жевріє іскра несквртельності (безсквртності. — Ред.)»^[286].

Таким був і отаман Зелений, такими були його повстанці.

“То була бандитська влада”



Члени червоних бандформувань Григорія Котовського. Поч. 1920-х рр. Копія.

Українські еміграційні газети початку 1920-х років були вщерть заповнені інформаціями про злочини московської влади в Україні. “Действительная история Русско-Украинских отношений говорит прямо противоположное петлюровской стряпне, — нахабно заперечував правду командувач російських окупаційних військ в Україні Михайло Фрунзе. — В смене исторических эпох Россия выступает как благородная нация, как чистейший выразитель высшего типа мышления и культуры славянских народов, как богатырский боец за культуру человечества, как старший брат и руководитель других народов”^[287].

Цинізм окупантів, як і їхня жорстокість, ніколи не мав меж. 1923 року вони перейменували старовинне містечко з історичною назвою Трипільля на село з ідіотською назвою Комсомолія та почали насаджувати комуну. Першу склепали 1924 року. Назвали її “лірично” — “Ясний промінь”. Потім як чиряк вискочила комуна “Світлий маяк”, організатором якої став сільський активіст Ілля Мартинович Мартиненко. За дружину, до слова, він взяв племінницю Зеленого — Настю Андріївну.

ГПУ систематично виловлювало зеленівців. Роботи вистачало, бо непричетних до боротьби у Трипільлі майже не було. Кого арештували, кого мобілізували до армії, посилаючи подалі від Батьківщини. Івана Терпила, брата отамана, закинули на Кавказ. Там він і склав свої кістки. У с. Тіберда, що в Карачаєво-Черкесії, є пам’ятний знак, де серед прізвищ тих, хто загинув, встановлюючи советську владу, викарбуване і прізвище Івана Терпила^[288].

1924 року арештували двоюрідного брата отамана Зеленого — Максима Юхимовича Терпила, командира 2-го Трипільського полку Дніпровської повстанської дивізії. На допиті повстанець сказав прямо: “Я брав участь у діях проти червоної армії під селом Горохуваткою, станцією Христинівкою”^[289].

1929 року арештовано чимало халеп’янців. Всіх їх обвинувачено в участі у “бандах Зеленого”. Ось кілька прізвищ ув’язнених: Клим Савович Заворотній, Андрій Охрімович Павельченко, Михайло Сергійович Шкуролацький, Оврам Григорович, Яків Карпович, Трохим Карпович і Тимофій Антонович Лемешки. А от Григорія Григоровича Лемешка та Михайла Панасовича Яременка того ж року було розстріляно.

1929 року репресували і сотника Дніпровської дивізії Василя Сильвестровича Назаренка — спочатку він отримав три роки покарання, згодом ще десять. Постійно викликали до Обухова в ГПУ племінника отамана, скарбника Дніпровської дивізії Якова Мартиненка. З допитів вертався побитий. “Йому не один раз ми казали: “Якове, тікай із Трипільля”, — розповідала Катерина Булавин^[290].

Щоб врятуватись, Яків почав “співпрацювати зі слідчим”, зокрема дав 13 лютого 1930 р. свідчення проти Федора Васильовича Петриченка, начальника кулеметної команди Дніпровської

повстанської дивізії. Казав, що Петриченко брав активну участь у “банде Зеленого”. “И пробыл в банде до полной ея ликвидации”. Видав, що Петриченко взяв “самое горячее участие в расстреле комсомольцев в момент налета банды на последних в селе Триполье (...). Петриченко всегда ругал коммунистов, говоря, что “Эх! Если б скорее да пойти бить этих блядей коммунистов”, а також поминалось за Петриченко, що останній вив агітацію серед крест'ян проти колективізації і вообщє он был настроен так, что в момент чего-либо Петриченко был бы первым, который стрелял бы в советскую власть, поскольку он враждебно, можно сказать, как контрреволюционер, ставился ко всем мероприятиям советской власти”^[291].

Наприкінці допиту Яків Мартиненко сказав уповноваженому Богданову: “Вообщє Петриченко настроен был антисоветски, человек, котрого трудно исправить, попутно з тым, Петриченко все время думал про свержение советской власти и как можна скорее надеть пагоны. На сходке он не бывал, но на базаре среди крест'янства всегда говорил и ругался матом, что все равно ихняя колективізація не пройдет. Часто выкрикивал такие фразы, сжимая кулаки: “Эх, когда б скорее!”^[292].

2 березня 1930 р. Яків Мартиненко розповів уповноваженому ГПУ Васику, що начальник кулеметної команди Федір Петриченко брав “активну участь у розстрілі комсомольців у селі Халеп’ї літом 1919 року”, а в грудні 1929 року, вийшовши на базарну площу, де було багато людей, став говорити проти колективізації, мов, не ідїть, добрі люди, до колективу, бо там будете плохо жить, будете з голоду пропадать, там будете робить як воли, а їсти нічого вам не даватимуть, там життя добре буде тільки комуністам та службовцям”^[293].

А ще згадав Мартиненко, як у серпні 1929 р. Петриченко в урочищі Христа, на вигоні, казав людям: “Ех, яка тепер жизнь тяжка, коли б скоріше прийшов той час, щоб з цими блядами комуністами розправиться. Бить їх, сволочей, треба”^[294]. Казав Яків, що подібні висловлювання від Федора Петриченка можна було чути часто.

У цей час Федір Петриченко вже був арештований — на початку лютого він опинився в тюрмі.

Яків Мартиненко врятував себе, виїхав у Малин, де влаштувався завгоспом, але у червні 1932 р. несподівано помер від гострої інфекційної хвороби.

І Микола Касянович Удод, 1904 р. народження, який хлопчиком напував коней зеленівцям, на допиті 14 лютого 1930 р. свідчив проти Федора Петриченка, називав його “активным бандитом в банде Зеленого”, казав, що “бандиты титулували его начальником”, що він “играл крупную фигуру”, перебуваючи “в банде Зеленого с момента ея организации до полной ея ликвидации”, ще й додав, що і дружина його “враждебно относится ко всему”, тобто до советської влади^[295].

Навіть командир 2-го Трипільського полку Дніпровської дивізії отамана Зеленого Максим Юхимович Терпило свідчив проти Петриченка. 15 лютого 1930 р. Максим Терпило показав уповноваженому ГПУ Богданову як свідок, що Федір Петриченко “в банде был все время ея иснування и был на должности командира роты и принимал активное участие в Трипольской трагедии, отношение до советской власти самое скверное и, как видно, что Петриченко до последнего времени ожидал каких-то пришельцев, какие его должны были освободить от советской власти (...). В банду Зеленого пошел добровольно. В случае переворота или что-то другое определенно станет проти советской власти”^[296].

Додав штрихи до портрета Федора Петриченка і трипільець Іван Васильович Мужин, 1901 року народження. 15 лютого 1930 р. він доповів уповноваженому Богданову, що Федір Петриченко як командир сотні “дуже горячу вів страшенну розправу над червоноармійцями, також над комсомольцями. Потім Петриченко Федор за це не відповідав і не амністований”^[297].

Спочатку Федора Петриченка засудили на 10 років. Підписи під вирокком поставили “визволители” Рофман, Ізмайлов та Іванов. Але цей вирок начальству видався гуманним, тож уже 25 березня 1930 р. Судова трійка при колегії ГПУ УССР постановила Федора Петриченка розстріляти.



Федір Петриченко. З оригіналу. Публікується вперше.

І розстріляли!

Рідна сестра отамана Галина, рятуючись від репресій, подалася з чоловіком Данилом Оленичем на Чорноморщину — в с. Воронцовку біля Сочі. Разом з ними вирушили й односельчани Овчарі. Вони й донесли в “органи”, хто такі Оленичі. Напередодні арешту Данило викинув у кропиву сумку з деякими документами, серед яких були і фотографії отамана Зеленого, але під час обшуку уважні працівники НКВД сумку знайшли [\[298\]](#).

Декому, як, наприклад, Максимові Удоду-“Підкові”, командирю 1-го Трипільського полку Дніпровської дивізії, пощастило втекти за кордон...

Незважаючи на репресії, Трипілля продовжувало дихати на окупантів ненавистю. Про ставлення мешканців Київщини до представників московської влади свідчить, зокрема, така публікація в газеті “Правда”. “Начальник Ревкома города Киев вынужден был обратиться в СНК с письмом, в котором с прискорбием обращал внимание на участвовавшие случаи невежливости населения по отношению к представителям Красной Армии, в частности в

непочтительном отношении к солдатам и даже к комиссарам, в нежелании уступать последним дорогу и в проявлении в разных мелких случаях публичкой своей дикости и невоспитанности”^[299].

Недоброзичливість виливалася й на советських службовців, комсомольців, комуністів, учителів, яких присилали, щоб “ідейно разоружить бандітське село”. Ось спогад комсомолки Лесі Радянської (Оксани Савицької), яку направили у Трипілля насаджувати комуністичні та атеїстичні погляди. “У селі до мене поставилися з недовірою. Ця недовіра переросла у ворожість, як я почала відвідувати збори комсомольського осередку. Осередок був невеликий — 10 чоловік сільської бідноти і переростків Трипільської школи... Партосередок — ще менший... Церкви ж завжди були переповнені старими і малими... Діставалося мені, коли пізно поверталася додому: летіло в мій бік груддя, нісся свист, улюлюкання, брудна лайка.

— Стрижена міщанка! Що тобі в нас треба? Чого приїхала колотити село? Забирайся геть!..

Часто й собак з ланцюгів спускали...”^[300].

Багато хто із трипільців не боявся висловлювати свого ставлення до комуни і вдень. Так, учитель Іван Петрович Оленич публічно висміював російськомовних прихвоснів “соввласті”. Заходив серед білого дня до комсомольського осередку і “нав’язував молоді есерівську програму, захищав український націоналізм, висміював людей, які говорять російською мовою...” — скаржився владі секретар халеп’янського комсомольського осередку Олександр Савицький^[301].

“Московсько-жидівська комуна” такого вибачити не могла. Трипілля і сусідні села систематично “проріджували” — висмикували то одного повстанця, то другого, а 1929 року під час “розкуркулення” комунари спровадили до Сибіру десятки багатодітних родин. Може, ще й поталанило їм, бо ті, хто лишився, невдовзі потрапили у смертельні лещата Голодомору. Забрав він півтори тисячі трипільців. А скільки покалічив!

Незважаючи на страшні репресії, з “радвладою” навіть під примусом мало хто хотів співпрацювати — 1933 року комуністична організація Трипілля становила лише 20 членів і кандидатів у члени компартії.

Тих зеленівців, які вижили в час Голодомору, добивали репресіями. 1937 року ув’язнили Григорія Даниловича Удада, гармаша

Дніпровської дивізії. Не забули і про рідного брата отамана Зеленого — Грицька Терпила. Обидва отримали по 10 років російської каторги “за бандитизм”. Григорій Терпило відбував ув’язнення в Башкирії. Додому не повернулися обидва. 1937 року арештували Федора Цюкала із Красної Слобідки, трипільців Леонтія Бельдія, Антона Дзюбенка, Дениса Заброду, Павла Косаря, Петра Кравченка, Якіма Оленича, Юхима Савицького, Якова Терпила, Кирила Цедика, халепця Тимофія Лемешка, Федося Кагарлицького з Черняхова, Федося Кравця з Обухова та багатьох інших. Усім дали 10 років каторги. А трипільців Петра Бельдія, Йосипа Оленича, щербанівця Григорія Рудика, халепця Степана Тукаленка розстріляли. 16 жовтня 1937 р. розстріляли і Максима Терпила, командира 2-го Трипільського полку. 25 жовтня кати обірвали життя вчителя, голови халеп’янської “Просвіти” Гаврила Макаровича Лавріненка. А 8 грудня знищили Павла Яковича Носара, батька сімох дітей. За що? За те, що захищав рідну землю.

Ще раніше, 1932 року, репресували Івана Даниловича Оленича, племінника отамана Зеленого. 1939 року, вже після ув’язнення, він як виконроб брав участь у спорудженні пам’ятника Тарасові Шевченку в Каневі. Був свідком, як розрили його могилу, бачив, як працівниця НКВД (жидівка) проникла до склепу. За словами Оленича, на оцинкованій труні, на шкіряній обкладинці зотлілої Біблії, лежав масивний золотий хрест. Діодібний хрест лежав і всередині дерев’яної труни^[302]. Обличчя Тараса Шевченка від дії кисню, що увірвався до склепу, на очах у свідків розсипалося у прах. Працівник НКВД узяв у кожного розписку про нерозголошення того, що вони бачили, мовляв, тоді мародери почнуть копати могилу Тараса Шевченка і шукати золотого хреста.

Найбільше дісталось трипільцям 1938 року. Тоді було арештовано сотні людей із Трипілья та інших сіл, які давали Зеленому козаків. В одному лише Халеп’ї того страшного року було репресовано понад 90 селян.

Ось розповідь про одну людську трагедію.

4 квітня 1938 р. у хаті Йосипа Федоровича Плюти чекісти під час обшуку знайшли п’ять золотих десятків, які залишила на зберігання сусідка. Золото мали право мати лише представники “московсько-жидівської комуни”!

Пароплавом привезли Йосипа Плюту до Києва. Кинули в підвал одного з будинків на Безаківській. Спочатку у підвалі було тринадцять трипільців. Почали водити на допити. Допитував “енкаведист єврейського походження”, перед ним на столі лежали “залізний прут і з мармуру промокачка”^[303].

— Ти троцькіст? — ошелешив чекіст хлопця.

“Не знаю, що йому казати, — згадував Йосип Плюта, — [не знаю, чи] “троцькіст” — це харашо чи погано?”^[304].

— А що це таке? — наважився спитати.

— Как что?! — голосно обурився кат. — Ти троцькіст, спрашиваю?!

— Не знаю, що воно таке, я неграмотний.

— Не валяй дурака!

— Йй-бо, тільки одну зиму до школи ходив...

— Кто тебя завербовал?!

Йосип не знав, що й відповідати.

— Кто завербовал тебя в троцькітскую організацію?!

— Ніхто мене нікуди не вербував.

“Тільки я це сказав, — продовжував Йосип Плюта, — він устав, узяв вимокачку, став у мене за спиною і тією важкезною вимокачкою мене по плечах, по кістках чотири рази як улупить — у мене й руки потерпли. Це він так, щоб я йому здачі не дав. Довго ще вариводив і за царського золотого згадав”.

— Золота награвіл! Все ви, хахли, бандіти, зельоновци!

— Який же я зеленівець, я малим тоді був...

— Значіт, атец...

— Батько ще раніше від тифу помер...

— Значіт, брат... Зельоновское кодро!

У підвалі вже сиділо півтори сотні арештованих трипільців. “До них добавилося до ста щербанівців, більше ста халепців, і всі за “зеленівщину”, а молодші — за “троцькізм”. І ніхто з них, ні з трипільців, ні зі щербанівців, ні з халепців, не повернувся додому”^[305]. Поталанило, щоправда, Йосипові Плюті. Він і розказав правду про трагедію земляків.

Тільки за однією справою (№ 92288) — Івана Петровича Оленича та інших — 25 квітня 1938 р. “тройка” постановила розстріляти 49 мешканців згаданих сіл.

Ось прізвища борців за волю України: Дмитро Данилович Шевченко, Тиміш Денисович Шевченко, Петро Іванович Любименко, Андрій Іванович, Йосип Михайлович Філоненко, Андрій Ількович Середа, Микола Семенович Янушенко, Йосип Тимофійович Хапков, Семен Петрович Рудик, Микола Петрович Терпило, Яків Петрович Біленко, Яків Григорович Віденко, Марко Якович Біленко, Дмитро Сидорович, Максим Сидорович і Марко Андрійович Заброди, Гаврило Антонович Бойко, Василь Миколайович Плюта... Вбили й Івана Яковича Нещерета, Григорія Самійловича Білошапку, Гаврила Антоновича Бойка та інших (детальніше дивися “Неповний список козаків і старшин Дніпровської повстанської дивізії та загону ім. отамана Зеленого”).

Українських добродіїв розстріляли 5 травня 1938 р. — з нагоди дня народження Карла Маркса і заснування газети “Правда”.

Така була московська правда.

Так діяв “старший брат і керівитель других народів” та його вірні помічники — жиди-чекісти. До слова, українців змусили називати їх євреями. За виголошене публічно слово “жид” могли ув’язнити. І ув’язнювали!

Але терор “московсько-жидівської комуни” добігав кінця...

23 серпня 1941 р. до Трипілля увійшли німці.

Чи не першим рішенням нової влади було підірвати пам’ятник паліям-комсомольцям, яких відправили до пекла трипільські та халеп’янські добродії.

Добре зробили!

Петлюра справжній і несправжній



Симон Петлюра на еміграції. Копія.

Уже кілька років, як я замислив написати книгу про Головного отамана Армії УНР Симона Петлюру. Кожна моя праця про Визвольну боротьбу допомагала глибше збагнути цю постать, відділити тенденційні оцінки від фактів, правду — від міфів прихильників і ворогів. Від самого початку було зрозуміло, що трактування більшовицькими істориками образу Петлюри тенденційне і лайливе, тому й називаю їх пропагандистами, а не істориками. Хоча часом треба прислухатися і до їхніх голосів-оцінок. І все ж важко зважати на того, хто тільки лається, почувши ім'я Петлюри. Ця лайка лунала ще 1917

року, коли стосовно Росії він поводився гречно і дружньо. Несправедливі закиди призвели до того, що все більше людей гуртувалося навколо нього (аби захистити від нападок, образ і погроз), навіть не стільки довкола його особи, скільки уявного образу, адже більшість вояків Армії УНР його ніколи не бачили.

Висвітлення особи Головного отамана білогвардійцями теж було тенденційним. З їхніх уст злітала, щоправда, не стільки лайка, як зневажливий плювок. Діячі білої еміграції дивилися на Петлюру з погордою, як на щось нижче, неповноцінне, несерйозне, комічне у своїх потугах створити державу, дивилися на нього як на убогий персонаж малоросійської комедії, який не вартує навіть іронії. Лише гидливість може викликати цей земгусар” у “здорової людини” — патріота Росії. Ось така позиція!

Хоч інтелектуальний рівень писань денікінської братії вищий, як у більшовиків, та ненависть і їм застеляла очі. Звичайно, в оцінках Петлюри білі часом мають рацію, але ж не їм судити — нехай на себе подивляться, наприклад на свого Денікіна — дерев'яно-тупого московського солдафона — або на генерала-садиста Покровського, політика яких відвернула від Добровольчої армії навіть тих, хто сподівався на неї... Ні, москалі — люди засліплені, на себе збоку подивитися не можуть. Органічно не здатні на це. В чужому оці й пилінку помітять, у своїх же очах не побачать відображень тисяч шибениць із повішеними! Провина жертв білого генерала Покровського полягала в тому, що вони не надто раділи цьому “визволителю”. А не виявляти радості могла тільки людина зловорожа, таким місце в петлі — десь така була його позиція. Незважаючи на нескінченні агресивні війни, які Москва століттями вела проти народів світу, вона нахабно називає свої жертви “негадями, предателями, бандітами, самазванцями”. Аналіз тут ні до чого. “Скажи прямо — ти за Москву ілі протів? Тагда скажу, кто ти”. Від відповіді на це питання залежить й оцінка московських псевдоісториків.

Тенденційно оцінюють Петлюру і єврейські дослідники, але рацію вони все ж мають. Петлюра як голова Директорії та Головний отаман, звичайно, несе юридичну і моральну відповідальність за дії своїх підлеглих. Інша справа, що єврейські дослідники воліють не помічати причин погромів, а вони були серйозні — масова підтримка єврейським населенням терористичної влади окупантів.

У єврейських і російських дослідників є спільна особливість. Байдуже, що коять їхні народи, всі зобов'язані оцінювати ці діяння винятково позитивно, інакше запишуть тебе і твій рід в антисеміти чи русофоби. Якщо ти критично налаштований до їхніх народів, то однозначно не маєш рації.

Але ж подібне твориться і в українській еміграційній історіографії Визвольної боротьби 1917 — 1920-х років. У центрі змагань, звичайно, стоїть, ні — височіє Симон Петлюра — сонячна постать, створена, однак, з напівправди, міфів і, звичайно ж, реальних фактів, але дбайливо перебраних-пересіяних, часом ще й ретушованих. Принцип той самий. Якщо про Петлюру пишеш як про героя, ти — правдивий історик, адже він — вождь Визвольної боротьби українського народу. Якщо ж ти в опозиції до нього чи критикуєш якісь його кроки, значить, ти ворохобник, авантюрист, заколотник і помисли у тебе лихі.

Донедавна я вважав, що нам вигідно правдиво висвітлювати Визвольну боротьбу, бо правда на нашому боці. Так воно загалом і є. Але це стосується не всіх персоналій. Поза критикою мусять лишатися Грушевський, Винниченко, Петлюра, бо вони — символи Визвольної боротьби українського народу, дарма що водночас і головні винуватці нашої поразки. Треба ж нам, мовляв, мати своїх авторитетів. Якщо поставити їх під сумнів, як же тоді бути, на кого спиратися, до кого апелювати? Вся “петлюрівська” історіографія побудована на цьому. Якщо ти критично оцінюєш внесок Петлюри в боротьбу — значить, ти чоловік неправдивий, віри тобі немає, ти, мабуть, підсланий більшовицький агент або збільшовичився.

Усіх, хто не погоджувався зі стилем і рівнем керівництва Петлюри, автоматично записували у вороги України, знеславлювали, компрометували, ув'язнювали, часом і розстрілювали. Вся міфологія починається з Петлюри, він — організатор українського війська, послідовний борець за Українську державу, тому справжній патріот України мусить звіряти свої дії з Петлюрою — чоловіком незаплямованим, твердим, єдиним, хто зумів об'єднати навколо себе Україну. Він — вождь, він — символ, а всі оті Міхновські, Скоропадські, Болбочани, Оскілки, Зелені, отамани і повстанці тільки заважали Петлюрі будувати Самостійну Україну...

Критичне ставлення до керівників УНР у мене з'явилося давно — насамперед через наполегливо-несправедливе перекладання ними (та

їхнім середовищем) вини на плечі інших, у першу чергу селян, мовляв, через їхню темноту, анархічність ми й програли. Це їхні ватажки, оті горе-отамани, накаламутили. Істина ж проста: першим мусить відповідати вождь, Головний отаман, голова Директорії, голова Центральної Ради. Лише потім можна розглядати провину інших. Якби ми перемогли, тоді й промені слави осяяли б спочатку обличчя Симона Петлюри. З цього приводу Наполеон сказав: “Особистість полководця на війні є все. Він не тільки голова своєї армії, він є все в цій армії. Галлів підкорили не римські легіони — їх підкорив Цезар. Не перед карфагенськими вояками тремтіли римляни, а перед Ганнібалом. Не македонська фаланга пройшла в Індію, це зробив Олександр. І не французька армія дійшла до Везера та Інна, а Тюрен, що нею керував. Не пруські війська захищали свою батьківщину сім років проти трьох найсильніших європейських держав. Це зробив Фрідріх Великий”.

Ось так. Не треба цього забувати. Петлюра якщо і вождь, то вождь програних Визвольних змагань. І саме він насамперед винний у невдачах, які склалися в катастрофу, — у трагедії перших українських полків (богданівців і полуботківців), у тому, що 80 тисяч повстанців наприкінці грудня 1918 року покинули УНР напризволяще, у тому, що в січні 1919 р. від Директорії відійшли геніальні ватажки Григор’єв і Зелений, у загибелі Болбочана, в тому, що денікінці влітку 1919 року захопили майже всю Україну, а 31 серпня виперли з Києва українське військо... Винний у тому, що Армію УНР інтерновано в польських таборах, а значить, і у всіх жахіттях, яких зазнали там наші вояки. І у страшному Голодоморі, який став наслідком воєнної поразки в 1917 — 1920-х роках. І в жахливих репресіях 20-х і 30-х років ХХ століття.

Постає питання: чому ми програли? Адже ми воювали на своїй землі, нас було більше, ніж вояків Красної і Добровольчої армій разом. Але читаєш спогади учасників боротьби, особливо петлюрівських істориків, і майже скрізь — “сили були нерівні, ворог переважав”. Ще згадують як причину поразки деморалізуючий вплив більшовицької пропаганди. Як правило, оцими причинами пояснюють катастрофу, інших, мовляв, не було. Але ні, існувала ще причина — завинили повстанські отамани і повстанці. Якби слухали “Головного”, якби одразу стали поруч із ним і виконували його накази — нас ніхто не здолав.

Це нагадує пошук сексота в підпіллі. На того подумують, цього запідозрять, тому висловлять недовіру, на цього вкажуть, когось ще й ліквідують “для профілактики” (ото, мабуть, і був шпигун, а якщо ми й помилилися, все одно, як йому можна було вірити?). А на справжнього винуватця ніхто і не подумає, а він — поруч, з ним же першим і поділяться підозрами.

Так і з Петлюрою. На кого тільки петлюрівські історики та прихильники не кидали тінь звинувачень у зраді! На полуботківців, богданівців, запорожців, зеленівців, григор’євців... Якщо конкретно, то на Болбочана, Григор’єва, Зеленого, Ангела, Струка, Божка, Волинця, Семесенка, Козир-Зірку... А якщо, мовляв, трохи й перегнули палку, то все одно нехай виправдовуються, побачимо, чи ще вийде. Хай інші теж начуваються. Нехай знають, як критикувати провідників нації!

І оця вакханалія необ’єктивності, несправедливості, дрібного підлабузництва, протекціонізму своїх і оскарження “чужих” називалася українською політикою, а потім історіографією.

Чому білі та червоні москалі ставилися до Української державності та її репрезентантів як до чогось несерйозного, кумедного?

Чи були для цього підстави?

Були.

Одна з причин полягала в тому, що українське військо очолювала неавторитетна у військових колах особа. Денікінці зневажливо називали Головного отамана Армії УНР “земгусаром”, бо був він службовцем-постачальником Союзу земств. Такі люди ходили у френчі без погонів і кашкеті без кокарди. Таким очолювати військо справді не личило. Хоча б тому, що армія — це насамперед однострій, погони, кокарди, військові нагороди та інші відзнаки. Якщо ж армію очолює людина у френчі без погонів, зі стеком замість зброї, в кашкеті без кокарди — це сигнал, що то не військо, а якась збиранина, “нерегулярщина”, банда.

Треба знати психологію бойового офіцера, щоб зрозуміти його ставлення до працівника запілля, та ще й зненавидженого всіма інтенданта. Коли ж “земгусар” починає керувати дивізіями і корпусами, то армія і держава, яку він представляє, не сприймаються всерйоз.

Звичайно, якби українське військо очолював авторитетний старшина, наприклад Павло Скоропадський чи Петро Болбочан, підстав для глузування не було б. Хіба що люто сичали б москалі у бік “предателів Росії”. Але саме проти авторитетних українських воєначальників і боровся Петлюра, очевидно через комплекс неповноцінності перед ними, бо ті вже здобули славу на полях Першої світової, а він у запіллі лише мріяв про неї.

Коли цивільна людина в час війни очолює військо, виникає питання: на якій підставі? Ну, нехай немає військової освіти, але, може, є військовий талант від Бога? Чи, може, чоловік той сміливий до нестями, весь час на передовій, водить за собою в атаку козацтво? Чи, може, має видатні організаційні здібності? На жаль, цих рис і якостей Петлюра не мав. Він був безіменним бухгалтером, середньої руки журналістом, одним з невдалих політиків. Краще вже був би ординарним прапорщиком, принаймні військові статuti знав би та вмів подавати команди!

Кажуть, що Петлюра мав ораторський дар, умів впливати на людей, запалював їх. Але хіба цього достатньо? Адже вояків треба ще й годувати, забезпечити медичною допомогою, зв'язком, одностроями. Всього цього Армія УНР майже не мала, хоч саме в Україні були розташовані склади трьох російських фронтів. Головний отаман не зміг розпорядитися навіть тим, що мав під рукою...

Не перестаю дивуватися нестримному бажанню мирної людини керувати військом. Та є ж кому взяти цей обов'язок на себе! Може, Петлюра став Головним отаманом проти власної волі? Може, мав зобов'язання перед залаштунковими діячами? За лаштунками історії завжди ж хтось стоїть...

Істину здатен сформулювати кожен: у час війни не може виграти армія, яку очолює “цивіль” без військової освіти; людина, яка не нюхала пороху, не дружила зі зброєю, кінями, не брала участі у жодному бою, не мала уявлення про військові статuti. На чолі з таким “вождем” армія не мала шансів перемогти. Може, це й розумів Петлюра, бо все сподівався не на себе і свій народ, а на допомогу інших — розраховував, що німці виженуть червоних у 1918-му, а тоді більшовики допоможуть прогнати німців, а в 1919-му вдасться порозумітися з російськими комуністами проти Добровольчої армії або з добровольцями проти більшовиків. А ще мріялося, що в 1920-му

поляки викинуть з України червоних, Антанта визнає УНР, Польща, звичайно ж, відмовиться від територіальних претензій, а Франція почне будувати Самостійну Україну. До речі, пропозиції французькому військовому командуванню очолити українську армію були...

І це називалося реальною політикою?

Це була трагедія українського народу...

Біда полягала не тільки в тому, що Петлюра не мав військової освіти, — Головний отаман війська був позбавлений військового хисту і насаги агресії, як і відваги піти в бій у першій лінії.

Не мав він і дару передбачення. І мужності передати командування кращому.

Не був Петлюра й геніальним організатором — українська армія 1917 року формувалася без нього, часом навіть всупереч йому, як, наприклад, перші два полки української армії — богданівців і полуботківців — або збройні сили Ямпільщини... Армію творили інші люди-Міхновський, Павелко, Смоктій, Гризло, Божко, Гончар-Бурлака, Зелений, Григор'єв, Соколовські, Семен Ільницький, Степовий-Блакитний...

Творили військо явочним порядком. Це була самоорганізація народу.

Петлюра ж у питанні військового будівництва виявився повним нікчемом. Армія цього колишнього інтенданта була обдерта — гола, боса, голодна, завошивлена, без достатньої кількості зброї і набоїв, без польових кухонь і лазаретів, без налагодженого зв'язку. Без амуніції. До речі, Галицька армія таких проблем не мала. Чому? Тому що нею безпосередньо керували військові, а не Петлюра.

Симон Васильович мав би розуміти, що шапка Головного отамана не для нього зшита. Чому ж так уперто тримався за булаву, коли поруч було стільки воєначальників з гучними іменами?! Павло Скоропадський, Петро Болбочан, Михайло Омелянович-Павленко, Олександр Удовиченко, Всеволод Агап'єв, Марко Безручко, Петро Дяченко... Та будь собі вже головою Директорії, політикуй, вдавай поважного стратега на переговорах, проведь пресконференції, але не заважай військовим воювати. Вони ж це краще вміють. Ні, не поступився, навіть ще й побивав конкурентів.

Нікчемність Петлюри як воєначальника з кожним роком досліджень ставала для мене все очевиднішою. Та був один факт, який

підважував мої висновки, їм суперечила оцінка російського академіка Федора Корша, відомого українофіла. Ось як він писав про Петлюру ще до революції 1917 року: “Українці самі не знають, хто серед них перебуває. Вони думають, що Петлюра — видатний редактор, патріот, громадський діяч... Це все правда, але неповна правда. Петлюра безмірно вище того, що про нього думають. Він — з породи вождів, з того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями: бути йому вождем народу українського. Така його доля”.

Наші дослідники із вдячністю цитували московського академіка, казали, що “життя підтвердило правдивість слів Федора Корша”.

Коли 8 січня 2008 р., працюючи над книгою про отамана Зеленого, я намагався відтворити перебіг Першого всеукраїнського військового з’їзду, ще раз зазирнув до книги Романа Млиновецького, зіставив документи, наведені в ній, зі спогадами інших очевидців, наприклад делегата Івана Драбатого, і раптом збагнув: під час цього з’їзду хтось стояв за Петлюрою і настирливо лобював його, невійськового, на посаду голови військового з’їзду, а тоді й на посаду Генерального секретаря з військових справ. Для цього “отой хтось” використовував різні методи, нечесні також... Що ж це за таємничі сили? Може, масони? За цією думкою засвітилась інша: а Корш часом не масон? І чи його надзвичайна оцінка скромного бухгалтера і редактора “Украинской жизни” не була увертюрою масонської змови проти українського народу? Чи не відтоді почалося просування Петлюри?

Я почав шукати відповідь на це питання і з’ясував, що Федір Корш, як і багато інших інтелектуалів, справді був масоном. І саме він засватав Петлюру до масонської ложі, яку й очолював. Виявилось, що саме завдяки масонам скромний бухгалтер опинився на високооплачуваній посаді заступника уповноваженого Всеросійського союзу земств і міст із питань постачання 8-ї російської армії. З цієї посади і почалося сходження Петлюри, штучної постаті, до вершин історичної слави, слави геростратової...

Висновки напрошуються невтішні й печальні. Може, відкласти ручку і цієї теми більше не торкатися? Інакше доведеться піднімати руку на “святе святих” українського міфу про Визвольну боротьбу українського народу, боротьбу, до слова, реальну і запеклу. “Це може

тобі зашкодити”, — підказував розум. “А хіба ти можеш інакше?” — нагадувало серце.

Вирішив писати, як знаю, як бачу, як відчуваю. Знаю, що наклепи будуть. Без них не обходиться жодна серйозна справа.

Буде як і було. Всіх, хто несе правду своєму народові, побивають, аби не вчилися на власних помилках. Знайдеться і якийсь сучий син, поплескає заохочувально по плечу і мовить злорадно: “Маладець, давай, давай, бей етово Петлюру”. Знеохочує й думка про недоступні пласти інформації, які, може, навічно залишаться за масонськими лаштунками.

Як реставрувати події, як не помилитися?

“Оживе ще Січ!”



Гаврило Лавріненко в околицях Трипілля. Поч. 1930-х рр. З оригіналу. Публікується вперше.

16 листопада 2002 р. з Валерієм Войтовичем ми вирушили до Трипілля. Валерій склав мені компанію, бо давно хотів побувати на Дівич-горі, сфотографувати її для книги “Українська міфологія”, над якою завершував роботу, та набрати святої землі для свого музею. Звичайно ж, і я оцінював Дівич-гору як українську святиню, як свідка тих часів, коли нашим прабатькам дорожчою була своя віра, ніж запозичена грецька. Але Дівич-гора цікавила мене і як опорний пункт

славних трипільців у боротьбі за волю. Ще за часів Київської Русі, напевно й раніше, тут стояли сторожові пости трипільців.

Влітку 1919 року, коли козаки виловлювали по чагарниках “радімих”, а на Дніпрі з боку Києва з’явилися підозрілі цяточки, місцеві дівчата на прохання гармаша витягнули на Дівич-гору гармату. Та ще і стрільна принесли. Про це зі слів трипільської жінки написав письменник Борис Антоненко-Давидович.

Тим часом цяточки перетворилися на ворожі кораблі. Першим же пострілом гармаш, колишній унтер-офіцер царської армії, влучив в один із них. “Хто не загинув від вибуху, — переказував Борис Антоненко-Давидович, — той почав рятуватися в Дніпрі, бо пароплав одразу почав тонути. Ну, а другий і третій пароплави, побачивши — “Еге, тут діло погане! Зелений уміє дряпатись!”-повернули назад до Києва...”^[306].

Про трипільського отамана я писав ще в середині 1990-х років у “Незборимій нації”. 1997 року в Київському міському будинку вчителя провів вечір його пам’яті. А 1998 року вийшла моя книга “Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії”, один із нарисів якої було присвячено Зеленому. Зробив про нього я і радіопередачу. Згодом вона увійшла до книги “Повернення отаманів Гайдамацького краю” як розділ. Звичайно, я розумів, що то лише проба пера, що про отамана Зеленого треба писати розлогіше, детальніше. Все-таки це значний козацький воєначальник ХХ століття. 35 тисяч вояків — це ж ціла армія!

Де тільки не побував Данило Терпило — не лише Правобережжя стелилося під босі ноги зеленівців, а й Лівобережна Україна. Якщо бути точним, то Зелений діяв на теренах чотирьох губерній — Київської, Полтавської, Чернігівської і Подільської. Побував і під Львовом, щоправда не із власної волі. Ось деякі міста, де трипільський отаман бив “московсько-жидівську комуна”: Київ, Васильків, Біла Церква, Обухів, Ржищів, Переяслав, Кагарлик, Миронівка, Медвин, Богуслав, Ставище, Рокитне, Христинівка, Тараща, Жашків, Умань... Слава бігла попереду його полків, залітаючи туди, де отаманові й не пощастило бути. Аж на Запоріжжі захоплювалися Зеленим. Про це свідчить спогад Олександра Кошеля, в 1919 р. повстанця отамана Олександра Чайківського. “Імена Соколовського, Чучупаки, Зеленого, Ангела й інших були овіяні легендами, — писав Кошель. — Ці чутки

незвичайно підбадьорували всіх, особливо молодь. На таємних нарадах, що відбувались то на цвинтарі, то в лісі, казали, що й на Запоріжжю вже час підняти повстання”^[307]. Отак працювало ім’я Зеленого!..

Але вертаюся в листопад 2002 року. Поспілкувавшись із Дівич-горою та попросивши в неї вибачення за несанкціоноване вторгнення, пішли шукати Катерину Іллівну Булавин, двоюрідну онуку отамана Зеленого. Йшли вуличкою, яка оперізує Дівич-гору, як кулетметна “лента”. Її назва шокувала своєю невідповідністю — Пушкіна! До чого цей Пушкін тут, у Трипільлі? Невже його дід з Ефіопії добирався у Петербург через Трипільля?.. Назвали б краще іменем Зеленого, Григорія Косинки чи Мусія Таценка. Все ж таки наші люди! Та й талантом їх Бог не обділив! Письменник Григорій Косинка-Стрілець із сусідньої Щербанівки, до слова, у штабі Зеленого був за писаря.

Людина я вільна, незакомлексована. Побачив у траншеї людей (копали щось) і підійшов. А в руці книжка — “Повернення отаманів Гайдамацького краю”.

Привітавшись, питаю:

— Ви колись бачили таку книжку?

Копачі здивовано виглянули із траншеї.

— А тут про вашого земляка, отамана Зеленого, написано. Тут десь його родичка живе — Катерина Булавин. Не знаєте часом, де її хата?

Зав’язалася розмова. Звичайно, я почав оповідати про Зеленого... Хто ж знав, що до нашої розмови уважно, з протилежного боку вулички, з-за паркану виглядаючи, прислухалась Катерина Булавин, онука отамана!

— А ви часом не Роман Коваль? — не витримала вона.

Я здивовано обернувся — ніби ж не представлявся нікому.

Виявляється, Катерина Іллівна чула мою радіопередачу про Зеленого, тож і вгадала із запитанням.

Наша радість була обопільна...

У той день Катерину Булавин було не зупинити. Вона стільки років мовчала, стільки років тримала в душі тягар таємниці... У той день вона спішила виговоритися, вилити своє горе, свою печаль, сказати все, чого раніше не могла сказати.

Хтось недовірливий запитає:

— І це 2002 року, на 11-му році незалежності?

— Так, рідненький, 2002 року, — одповім йому я.

І на 11-му році незалежності не всі трипільські серця ще відкрилися. І на 17-му...

На підтвердження — історія.

Звичайно, я запитав, чи немає у пані Катерини фотографії отамана Зеленого.

— Ні, немає. Ви ж знаєте, які часи були. Люди все палили...

Раптом Оля, дочка Катерини Іллівни, сказала:

— Мамо, я чула, що в того діда, як його, ну, той, що живе на горі, за школою... Цюпка по-вуличному... Опанас Кульбачний! У нього була колись фотографія Зеленого...

Оля зголосилася піти попитати. Повернувшись за годину, переповіла розмову.

— Діду, — запитала вона у старого трипільця, — я чула, що у вас колись ніби була фотографія Зеленого.

Дід Цюпка мовчки підняв палець і після паузи мовив вагомо:

— То є вели-и-ика тайна...

— Діду, — засміялась Оля, — так уже ж Самостійна Україна, вже можна не боятися...

— Це сьогодні Самостійна Україна, а що буде завтра, лише Богові відомо...

Панас Кульбачний мав рацію, адже хто, як не трипільці, знав, що зміна влади — справа буденна. А головне, його мучила пам'ять про страшні часи “московсько-жидівської комуни”... Страх засів так глибоко, що майже й через століття визначав поведінку трипільців. Дідусь знав, що за зберігання фотографії отамана Зеленого він міг далеко опинитися — там, де Макар телят не пас... До речі, чимало його родичів було репресовано, а Івана Федосійовича, Трохима Васильовича і Степана Кузьмовича Кульбачних советська влада розстріляла. Тож і не сказав він нічого про фотографію...

Довго ми її шукали. І Карасьов, і Домотенко, і я, і Горловий... Поталанило Юрію Домотенку. Йому її довірив Дмитро Любименко, племінник сотника Дніпровської дивізії Дмитра Любименка. Тепер ця фотографія широковідома — поруч з отаманом стоять його побратими — сотник Дмитро Любименко і гармаш Василь Дужанов. Спочатку фотографію опублікувала газета “Обухівські вісті”, потім —

“Незборима нація”, згодом інші видання. Є вона і в книзі “Так творилося українське військо”.

Кожний, хто брав у мене подивитися цю реліквію, казав одне й те ж:

— Красивий... Молодий...

Хтось додавав:

— Ариси обличчя благородні....

Попри те що цей красивий і благородний чоловік був незаперечним авторитетом серед трипільців, їхнім захисником, справжнім народним героєм, у Трипільлі донедавна не було йому пам’ятника. Лише один чоловік переймався цим — скульптор Михайло Горловий із сусідньої Щербанівки. Пан Михайло виготовив прекрасне, у три натури, погруддя отамана. Мріяв поставити його у центрі Трипільля. Вже й місце придивився, розрахунки зробив. Та потрібні були кошти і сердечне сприяння місцевої влади. І того, і другого не було. Встановлення пам’ятника відкладалося... Закінчилося це тим, що нащадки “московсько-жидівської комуні”, яку не достріляв і не дотопив Зелений, у жовтні 2007 р. спалили в Щербанівці майстерню Михайла Горлового разом із погруддям Зеленого та іншими скарбами... Що казати, біда!

Ще одна моральна проблема — у Трипільлі досі бовваніє пам’ятник паліям-комсомольцям, яких свого часу трипільці цілком слушно спровадили до дідька в пекло. Ще 1938 року духовні нащадки отих паліїв — архітектор Бялер, скульптори Белостоцькій і Фрідман — поставили у Трипільлі пам’ятник завойовникам, щоб ми, українці, не забували, чия влада в Україні. Недовго він, щоправда, стояв — 1941 року німці його підірвали. Але 1956 року той же Бялер за сприяння комуністичної влади відновив їхню “правду” — встановив 26-метрову стелу з червоного граніту із зіркою у вінку.

26 листопада 2002 р. я підійшов до неї впритул... Почуття мої читач вгадає легко... Але найогидніше було попереду. До пам’ятника підкотило авто, з нього вийшли безтурботні молодята та їхні друзки. У руках вони тримали квіти і шампанське...

Того дня я зі здивуванням виявив, що існує така традиція у Трипільлі: молодята, зареєструвавши шлюб, кладуть квіти до пам’ятника тим, хто вбивав їхніх прадідів, гвалтував їхніх бабусь,

палив їхнє містечко. Ми з Валерієм Войтовичем багатозначно переглянулися.

Молодята були щасливі — пили шампанське, дурнувато реготали...

Ну і ну...

Це вже навіть не страшно, це смішно, адже не соромляться демонструвати свою нікчемність тільки блазні. А оскільки смішним ніхто не хоче бути, то ця дурнувата традиція невдовзі урветься. Хіба духовні нащадки “московсько-жидівської комуни” осміляться уквітчати пам’ятник “козомольцям”. Але й цієї нагоди їх скоро позбавлять, адже пам’ятник невдовзі буде демонтовано — на виконання Указу Президента — або зірвано добрими людьми. На його ж місці постане пам’ятник борцям за волю України — славним трипільцям та їхньому батьку-отаману Зеленому.

І кругом святого Трипільля “сторожа стане з того світу”.

Чекати лишилося недовго, зберуться всі — Зелений і його товариші — Самозванець, Завзятий, Підкова, Дуб, Григорій Косинка, Петро Стрілець, Олефір Лозовий з Гудимівки, Мусій Таценко та інші добродії, принаймні їхні славні нащадки. Тоді й проголосимо знову Трипільля столицею українського лицарства та непоборного духу!

Оживе ще Січ!

І знов з Трипільля полум’ям повіє!

Так писав я у лютому 2008 року.

За час, що минув, пам’ятник “козомольцям” не раз плондрували невідомі українські патріоти, зокрема зняли бронзові плити з текстом на пошану паліям та обписали його білою та червоною фарбами (“Слава Україні!”, “Слава ОУН!” тощо), а на День Незалежності 2008 р. неподалік цього пам’ятника, з якого вже збито чекістську пиху, на самому березі Дніпра поставлено пам’ятник отаманові Зеленому. Недоброзичливці “відомстили”: розбили меморіальну плиту, заляпали пам’ятник фарбою... Отже, боротьба продовжується.

Молодята до пам’ятника паліям уже не приїжджають із дурнуватими посмішками, шампанським і квітами — якийсь неоковирний він став, закопчений, обдертий, не урочистий.

А головне, що все більше людей до свого серця впустили трипільців та їхнього отамана. На екрани вийшов фільм “Отаман Зелений”, створені радіопередачі про нього, написано книгу для дітей

“Таємниця отамана Зеленого”, з’явилися десятки публікацій про нього в газетах, журналах та Інтернеті. В Обухівському краєзнавчому музеї Юрій Домотенко відкрив чудову експозицію, присвячену зеленівському рухові. Проведено низку презентацій книг та вечорів пам’яті отамана Дніпровської повстанської дивізії — у Києві, Трипіллі, Обухові, Кагарлику. У Трипільській школі з нагоди його 120-ліття проведено науково-практичну конференцію. Про отамана Зеленого складено прекрасні пісні. Їх співають Тарас Силенко, Сергій Василюк та їхні послідовники. Образ отамана увічнив на полотні Кий Данилейко. Планує відновити спалене у вогні погруддя славного земляка щербанівець Михайло Горловий. Молодий скульптор Дмитро Бур’ян уже намалював образ “свого Зеленого” та його побратимів, яких хоче виліпити 2012 року.

До 125-ліття Данила Терпила Історичний клуб “Холодний Яр” ініціював відновлення зруйнованої вандалами меморіальної плити у Трипіллі. Втілює ідею Андрій Жованик — власним коштом і власними руками. На дошці написано:

Данило Ількович ТЕРПИЛО (ЗЕЛЕНИЙ)

(16.12.1886, м-ко Трипілля — 13.10.1919, с. Стрітівка).

Отаман Дніпровської повстанської дивізії (1918 — 1919).

Воював за Самостійну Україну.

15 липня 1919 р. у Переяславі скасував угоду 1654 року про “возз’єднання” з Росією.

Вічна пам’ять!

І ось нова подія — вихід 2-го, розширеного, видання книги про славу наших дідів, про міць їхньої зброї. Найбільша заслуга у поверненні заслуженої слави трипільцям та їхньому отаманові, звичайно, належить Історичному клубові “Холодний Яр”.

Дай Боже нам ще щось зробити для своєї Батьківщини!

Спасибі батькові Зеленому та його козацтву за те, що нам є ким пишатися!

Джерела

1. *Авраменко Н.* Спомини запорожця. — Київ: Темпора, 2007.
2. Авторські польові дослідження Романа Ковалю. — Записано від Андрія Олексійовича Воловенка (1911 р. н.) в с. Халеп'я Обухівського району Київської області влітку 2008 р.
3. Авторські польові дослідження Романа Ковалю. — Записано від Василя Олексійовича Олександренка (1937 р. н.) в с. Трипілля Обухівського району Київської області 20 січня 2008 р.
4. Авторські польові дослідження Романа Ковалю. — Записано від двоюрідної онуки отамана Зеленого (онуки сестри отамана Софії) Катерини Іллівни Булавин (1922 р. н.) в с. Трипілля Обухівського району Київської області 16 листопада 2002 р.
5. Авторські польові дослідження Романа Ковалю. — Записано від двоюрідної онуки отамана Зеленого (онуки сестри отамана Софії) Катерини Іллівни Булавин (1922 р. н.) в с. Трипілля Обухівського району Київської області 20 січня 2008 р.
6. Авторські польові дослідження Леоніда Васильовича Череватенка. — Записано від Івана Пилиповича Кравченка (1919 р. н.) в с. Новосілки Кагарлицького району Київської області 1989 р.
7. Акты Леонтовича П, № 525 // Клепатский П. Очерки по истории Киевской Земли. Литовский период. — Біла Церква: видавець Олександр Пшонківський, 2007.
8. *Антоненко-Давидович Б.* Розповідь про отамана Зеленого і “трипільську трагедію” // *Визвольний шлях* (Лондон). — 1985. — Жовтень. — Кн. 10 (451).
9. *Антонов-Овсеенко В.* Записки о гражданской войне. — Москва — Ленинград: 1933. — Т. 4.
10. Архів С. Цапа (СГД). — Спр. 3. — Б/н. Машинописна копія // *Штендера Я.* Засуджений до розстрілу. — Львів: Червона калина, 1995.
11. *Валійський А* Повстанський рух в Україні в роках 1917 — 1922 // *Вісті комбатанта. Квартальний* — Нью-Йорк, 1961. — Ч. 4.
12. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. — Київ: УРЕ, 1987.

13. *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. — Київ, 1998.
14. *Винниченко В.* Відродження нації. — Нью-Йорк, 1968. — Т. 3.
15. *Вишнівський О.* Повстанський рух і отаманія. — Детройт, 1973.
16. *Войнаренко О.* “Самостійник” Петлюра // Батьківщина. — Торонто. — Ч. 14. — 17. — 1971. — 31 липня.
17. *Гальчевський-Войнаровський Я.* Проти червоних окупантів. — Краків — Львів: Українське видавництво, 1942. — Т. 2.
18. Гражданская война на Украине. Том 1. Книга 1. — Киев: Наукова думка, 1967.
19. *Гришин А.* Листопад... На думку приходять Щербак // Дороговказ. — Торонто, 1964. — № 3 (22). — Листопад — грудень.
20. *Галаган М.* З моїх споминів (Світова війна — розвал царату — українська революція). — II частина. — Львів: Червона Калина, 1930.
21. *Галаган М.* З моїх споминів. 1888-ті — 1920-ті. — Київ: Темпора, 2005.
22. ДАКО. — Ф. 403. — Оп. 9657. ^ Спр. 74. — Арк. 423.
23. *Домотенко Ю.* За Стугною, за рікою. Нариси з історії села Перше Травня на Обухівщині. — Київ: Задруга, 2007.
24. *Домотенко Ю.* Преславне містечко Трипілля на Київщині. — Київ: Задруга, 2006.
25. *Донцов Д.* Рік 1918. — Київ: Темпора, 2002.
26. *Донченко П.* День 14 грудня 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3795. — Оп. 5. — Спр. 78.
27. Дороговказ (Торонто). — 1967. — № 14 — 15 (33 — 34). — Січень — квітень. — С. 17.
28. *Драбатий І.* Перший український військовий з'їзд у Києві (5 – 12 травня 1917 року) //Дороговказ. Орган вояцької думки і чину. — Торонто, 1969. — Квітень — червень. — Ч. 24 (43).
29. *Євтимович В.* Поручник Микола Міхновський, творець новітнього українського війська // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 р. — Львів: накладом видавничої кооперативи “Червона Калина”, 1936.
30. *Жуковський А.* На еміграції // *Петлюра С. В.* Вибрані твори та документи. — Київ: Довіра, 1994.
31. *Глащук В.* В денікінському полоні в Дарниці 1919 р. // Вісті комбатанта. Український військовий журнал. — Торонто — Нью-Йорк,

1973. – Ч. 4 (66).

32. *Ілашук В.* В денікінському полоні в Дарниці 1919 р. (докінчення) // Вісті комбатанта. Український військовий журнал. — Торонто — Нью-Йорк, 1973.-4.5–6(67–68).

33. *Завальнюк К.* Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рокиXXст.). —Літин: Літинська райдрукарня, 2005.

34. Звезда (Екатеринослав). — 1922. — 17 декабря.

35. *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році. — Київ: Темпора, 2004.

36. *Карасьов М.* “Бандит” Зелений. — Київ: Український письменник, 1992.

37. Кіевлянинь. — 1919. — 21 августа. — № 1.

38. *Коваль Р.* Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. — Київ: Правда Ярославичів, 1998.

39. *Коваль Р.* Отаман Орлик. — Київ: Стікс, 2011.

40. *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. — Київ: Темпора, 2006.

41. *Козельський Б.* Шлях зрадництва й авантюр (Петлюрівське повстанство). —Харків: Державне видавництво України, 1926.

42. *Колубайв С.* Спогад // ЦДАВО України. — Ф. 3795. — Оп. 5. — Спр. 78.

43. *Коновалець Є.* Причинки до історії української революції // Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. — Київ: в-во “Україна”, 1992.

44. *Кошель О.* Спогад //ЦДАВО України. — Ф. 3795 с. — Оп. 5. — Спр. 78.

45. Красный террор. — 1918. — 5 октября.

46. *КрезубА.* Нарис історії українсько-польської війни 1918 — 1919. Друге видання. — Нью-Йорк: Око, 1966.

47. *Крезуб А.* Партизани. Спомини. I частина. — Львів: видавнича кооператива “Червона Калина”, 1930.

48. *КрезубА.* Партизани. Спомини. II частина. — Львів: видавнича кооператива “Червона Калина”, 1930.

49. *Крезуб А.* Партизанський загін імени отамана Зеленого // Календар Червоної Калини на 1925 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1924.

50. *Крезуба А.* Повстання Зеленого проти Директорії УНР у січні 1919 р. // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1927. — Кн. 5.

51. *Кучабський В.* Переможені переможці // Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. — Київ: в-во “Україна”, 1992.

52. *Летопись революции.* Журнал по истории КП(б)У и Октябрьской революции на Украине. — Харьков: государственное изд-во, 1926. — Сентябрь — октябрь. — № 5 (20).

53. Лист сотника І. Барила до ген. Омеляновича-Павленка // Батьківщина (Торонто). — 1971.-27 березня. — Ч. 6.

54. Лист сотника І. Барила до ген. Омеляновича-Павленка // Батьківщина (Торонто). — 1971. — 17 квітня. — Ч. 7.

55. Лист сотника І. Барила до ген. Омеляновича-Павленка // Батьківщина (Торонто). — 1971. — 29 травня. — Ч. 10.

56. *Литвин С.* Одна із спроб Петлюри докликатись до Європи: невідоме інтерв'ю італійському часопису “Л'ідеа національ” // Людина і політика.-2000,-№ 1.

57. *Лихолат Л.* Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 — 1922 гг.). — Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954.

58. *Лулу Л. (Луців Лука).* На Україні. Уривки споминів. — Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1928 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1927.

59. *Мазена І.* Україна в огні й бурі революції. 1917 — 1921. — Київ: Темпора, 2003.

60. *Маймескулов Л., Рогожин А., Стаііс В.* Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия (1918 — 1922). — Харьков: изд-во Харьковского университета, 1971.

61. *Мишуга Л.* Похід українських військ на Київ. Серпень 1919 р. — Відень, видання “Українського прапора”, 1920.

62. *Мірчук П.* Микола Міхновський — апостол української державності. Філадельфія: Т-во Української студіюючої молоді ім. Миколи Міхновського, 1960.

63. *Млиновецький Р.* Нариси з історії Українських визвольних змагань. 1917–1918 рр. — Друге видання. — Торонто: Гомін України, 1970.

64. На защите революции. Из истории ВЧК 1917 — 1922 гг. Сборник документов и материалов. Киев: Изд-во политической

літератури України, 1971.

65. *Нещерет Т., Домотенко Ю.* Халеп — город над Дніпром: Нариси з історії села Халеп'я на Обухівщині. — Київ: Задруга, 2007.

66. *О. Д. (Осип Думін).* Местники. Спомин партизанки на Великій Україні //Календар Червоної Калини на 1924 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1923.

67. *Оскілко В.* Між двома світами. — Рівне: накладом управи Української народної партії (С. С.), 1924. — Ч. 1.

68. *Петриченко М.* “Самостійник” отаман Зелений // Культура і життя. — № 46. — 1990. — 18 листопада.

69. *Петриченко М.* Спогади про майбутнє //Вечірній Київ. — 1994. — 3 березня.

70. *Петрів В.* Військово-історичні праці. Спомини. — Київ: Поліграфкнига, 2002.

71. Повстанець Петро Заброта провадить бій одним скорострілом оточений зі всіх боків добровольцями // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1926 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1925. — Без зазначення сторінки.

72. *Полупанов А.* Свобода или смерть. — Донецк: Донбас, 1966.

73. *Похилевич Л.* Краєзнавчі праці. — Біла Церква: Яніна, 2007.

74. Правда (Москва). — 1922. — 6 сентября.

75. *Пташчнський П.* Автобіографія и воспоминания. — Глава 9. По дорогам України. — Белгород-Днестровский. — На правах рукописи.

76. *Ріпецький С.* Повстанський рух на Україні 1918 — 22 і пізніших рр. // Енциклопедія Українознавства. — Париж — Нью-Йорк, 1971. — Т. 3.

77. Розмова з отам. Зеленим //Український козак. — 1919. — 21 вересня // *Завальнюк К.* Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки ХХ ст.). — Літин: Літинська райдрукарня, 2005.

78. *Савченко В.* Атаманы казачьего войска. — Москва: Яуза, Эксмо, 2006.

79. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Собрал Лаврентий Иванович Похилевич. — Біла Церква: Яніна, 2005.

80. Спогади Кравченко Анастасії Сидорівни, 1902 р. н., с. Трипілля Обухівського району Київської обл., 14 червня 1990 р.

81. *Стахів М.* Друга советська республіка в Україні. — Нью-Йорк — Детройт — Скрантон, 1957.

82. *Сулятицький П.* Московська преса про українську справу за часів Добармії // *За Державність*. Матеріали до Історії Війська Українського. — Варшава: Українське воєнно-історичне товариство, 1937. — Збірник 7.

83. Так творилося українське військо. 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917 — 1920-х років / *Упор., вступ, слово, примітки, додатки, біограф. довідки Р. Ковалю.* — Київ — Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008.

84. Телеграма від 14 лютого 1919 р. визначного діяча УПСР (лівих) М. Полоза заступнику наркома іноземних справ РСФРР Л. Карахану і Й. Сталіну про політику більшовиків в Україні // *Документи трагічної історії України (1917 — 1927 рр.) / Редактор-упорядник П. П. Бачинський.* — Київ, 1999.

85. Українське слово (Берлін). — 1921. — 1 липня.

86. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших. *Уклав М. Номис.* — Київ: Либідь, 1993.

87. ЦДАВО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 137.

88. ЦДАВО України.-Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 86 // *Лисенко А.* Данило Ількович Терпило (Зелений) // *Постаті Київщини.* — Київ: Міленіум, 2007.

89. ЦДАВО України. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 3 // *Симон Петлюра.* Статті. Листи. Документи. Том IV / *Упор., вступ, слово В. Сергійчука.* — Київ, 2007.

90. ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 2. — Спр. 210.

91. ЦДАВО України. — Ф. 1113.-Оп. 1.-Спр. 10. Склографічний відтиск// *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. — Київ: Темпора, 2006.

92. ЦДАВО України. — Ф. 3172. — Оп. 3. — Спр. 43. // *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. — Київ: Темпора, 2006.

93. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 55.

94. ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 60572.

95. *Цегельський Л.* Від легенд до правди. — Львів: монастир Свято-Іванівська лавра, видавничий відділ “Свічадо”, 2003.

96. *Чикаленко Л.* Уривки зі спогадів з років 1919 — 1920 // *Чикаленко Є.* Щоденник. — Том II (1918 — 1919). — Київ: Темпора, 2004.

97. *Чикаленко Є.* Щоденник. Том 2 (1918 — 1919). — Київ: Темпора, 2004.

98. *Шанковський Л.* Українська галицька армія. Воєнно-історична студія. — Львів: НТШ, 1999.

99. Що говорить отаман Зелений про себе і своїх козаків // Селянська громада. — 1919. — 28 вересня // *Завальнюк К.* Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки ХХ ст.).

Додатки. 1908 — 1921 рр

№ 1 Стаття Андрія Зиля про Усть-Цильму, де в 1907 — 1911 рр. перебував на засланні Данило Терпило

Усть-Цильма

Село Усть-Цильма Архангельської губернії — місце трирічного заслання Данила Терпила. Тут майбутній отаман Зелений гартував волю, проживаючи серед напівдикого населення непривітного північного краю.

Розкинулося село на березі річки Печори у місці впадіння ріки Мезень. Тому й назву таку одержало. Заснування його як слободи відносять до часів царювання Івана Грозного. Збереглися дві грамоти, які вказують, що засновником Усть-Цильми був новгородець Івашко Ластка, якому і дано “на оброк на Печоре на Цильме лес черный”, із правом “на том месте людей називати, жити и копити на государя слободу, а оброку ему платити в государеву казну на год по кречету или по соколу, а не будет кречета или сокола — оброку рубль”. У грамоті зазначалося, що в цій місцевості лісів, обробленої землі, “покосов и рыбных ловищ исстари нет ничьих и от людей далее, верст за пятьсот и больше” (Максимов С., Год на Севере. — Архангельск, 1984. — С. 346 — 347).

У 1564 р. в Усть-Цильмі було 14 дворів і 19 жителів. Про початок ХІХ століття російський письменник С. Максимов наводить такі відомості: 120 дворів, 417 жителів, дві дерев'яні церкви. Дослідник звертає увагу, що всі усть-цильмінські будинки побудовані погано, здебільшого холодні, причому всі вони переповнені чорними тарганами (прусаками). Тривалий час жителі не знали, як з ними боротися. Нарешті знайшли спосіб: під час морозів господарі переселяються до сусідів, а у своєму будинку розчиняють вікна, двері і заморожують тарганів днів два-три, а потім знову повертаються у свій будинок. Сергій Максимов, побувавши в Усть-Цильмі в 1856 році,

побачив, що село розкинулось на сім верст вздовж берега р. Печори, розріджене великими пустирищами та болотами.

Волость Усть-Цильма входила до Мезенського повіту. У 1891 році село стало центром Печорського повіту. Наступного року завершили прокладання 250-кілометрового тракту від Усть-Цильми до Архангельська, а в 1895 році провели телеграфну лінію.

1 липня 1911 р. в Усть-Цильмі відкрито першу у Приполяр'ї наукову установу — Печорську сільськогосподарську дослідну станцію Російської академії наук. Заснував і відкрив її географ, біолог та етнограф Андрій Володимирович Журавський (1882 — 1914), уродженець міста Єлисаветграда (нині Кіровоград). Він здійснив велику дослідницьку роботу зі сівозміни, обробітку ґрунту з оранкою на зяб, вивчав болота та перспективи картоплярства, плодоовочівництва і птахівництва у цьому непривітному краї.

Дослідники, мандрівники, географи, геологи, історики, захоплюючись природними багатствами Півночі, не звертали уваги на племена, що її населяли. Навіть назв їхніх не залишили у своїх працях.

В Усть-Цильмі переважали старовіри, вони хрестилися двома пальцями і були близькі до розкольників. Основна частина населення виникла внаслідок міграції старообрядців із центральних районів Росії та сусідніх районів Півночі — з берегів річок Мезень, Печора, Двіна. Населення бідне, грамоти майже не знало. Займалося риболовлю, звіриними ловами, оленярством, вирощувало дрібну домашню худобу, сало і м'ясо з якої продавало заїжджим купцям. У побуті дотримувалося стародавніх звичаїв. На вечірках дівчата співали переважно пісні, зміст яких не свідчив про їхню моральність.

На початку 1880-х рр. в Усть-Цильмі побував майбутній редактор журналу “Киевская старина” Ксенофонт Гамалія. У своїй книзі “Земля і люде в Росії” (Київ, 1883) він писав: “У похмурі ж, зовсім непогожі дні низько ходять хмари над землею. Сумно і нудно стає чоловікові, й навіть кращими здаються ті дні, коли настає страшна “пурга”, — ця снігова хуга північних країн (...) засипає і людей, і оленів, і оселі... У тихі ж сонячні дні знову біда: дуже вже ясно усюди. Вії пухнуть у вас і наривають. Сніг блищить, огнями горить і оддає перед вами, немов ті іскри, що вибиваються з кременю. Ви не знаєте куди дітись”.

Лише весна має свої барви і принаду: “З вирію злітаються незліченні зграї гусей, качок, лебедів і, мов ті хмари, заступають

сонце. Пісні, голос і стрекіт луною розлягаються на тій землі, що лежала тиха і мертва 9 або 10 місяців. Вона сама хутко оживає, зеленіє і квітчається, вбирається квітками, кущами і травою. Усюди блищать озера, гримотять і клекотять ріки, дзюрчать струмочки і річечки — усе це зливається в один гучний гомін, в одну нескінченну пісню природи, котра спішить пожити хоч ці два місяці... Але й літом є свої вороги у людей і звірів — це комарі та оводи, що хмарами носяться понад землею і шукають собі поживи. Якби не холодні ночі та глибокі долини, де і літом сніг не тане і куди тікають табуни, так усі олені пропали б од цих страшних ворогів усього живого. А на землі під цим хорошим, зеленим, заквітчаним килимом лежить глибоке іржаве болото, що вгинається під ногами чоловіка. Є такі місця, де тільки один олень, легкий на ходу, пройде і де безслідно пропало немало охотників”.

У довідниках Мезенський та Печорський повіти згадуються як місця для політичних засланих, які далеко на північний захід від столиці Півночі Архангельська відбували покарання, перебуваючи під гласним наглядом поліції.

Ось у таких умовах і провів три роки Данило Терпило разом із 150 адміністративними засланими. Але він жив мрією повернення до України, щоб стати в ряди її захисників від посягань завойовників на її свободу.

Андрій ЗИЛЬ, краєзнавець м. Бориспіль Київської обл.

№ 2 Інструкція загону Вільного козацтва с. Красне Трипільської волості Київського повіту. 14 травня 1917 р

Інструкція Отряда Вільного Козачества

На основании постановления Краснянского Сельского Схода от 12 мая 1917 года мною сформированъ отрядъ подъ названіем отряда Вольнаго Козачества. Всехъ членов отряда прошу исполнять нижеследующую инструкцію:

1) Следить, чтобы въ селахъ, которые обслуживаетъ отряд, не было безпорядковъ.

2) У каждого приезжающего агитатора, кто бы онъ не былъ, спрашивать документы.

3) Во время речи каждого оратора нужно присутствовать и въ случае высту́пления против Временного Правительства и против Украины и вообще противъ всякой власти немедленно арестовывать и препровождать ко мне въ канцелярію.

4) Стараться разъяснять населению исторію Украины и настоящий моментъ.

5) Следить, что бы в селахъ не было дезертировъ, а если таковые где окажутся, препровождать ихъ въ канцелярію.

6) Как можно вежливей обращаться друг съ другом и съ населениемъ.

7) Все свободные от дежурства члены по воскресныхъ и праздничнымъ обязаны являться на занятія.

8) При первом экстренном вызове Начальника все члены должны быть в здании Т-ва Просвита.

9) При исполненіи своихъ обязанностей каждый член должен носить на рукаве выданную ему повязку.

Члены, не исполнившие инструкцію, будут придаваться Товарищескому Суду, который будетъ судить по всемъ строгостямъ существующаго закона.

Начальник отряда Военный чиновник М. Черный-Черненко.

14 мая 1917 года.

С подлинным верно:

Председатель Краснянской сельской Рады (*підпис*).

Деловод (*підпис*).

4 сентября 1917 года.

Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр. — Київ: Темпора, 2011. — Арк. 306 — 307 // ЦДАВО. — Ф. 811. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 309–309 зв. Засвідчена копія.

№ 3 Витяг з постанов зібрання робітників Григорівського цукрового заводу

(Київський повіт Київської губернії). 2 вересня 1917 р

Витяг з постанов робочих українців, жидів і поляків Григоровського Пісочно-рафінадного заводу

Визновлю, що виступ генерала Корнилова і других з ним контрреволюціонерів проти Временного Правительства єсть зрада Росії і замах проти свобод добутих народами Росії в революції.

Постановляємо: визнаючи для себе вищою властю у всій Росії Бремене Правительство, а на Україні Центральну Раду і її Генеральний секретаріат, як органи, які стоять на сторожі революції, всіма силами і засобами піддержувать їх в боротьбі з контрреволюціонерами і їх прислужниками.

Щоб забезпечити спокій і лад у своїй окрузі постановляємо організуватись у вільне Козацтво (народню міліцію).

Підписали: Председатель Комитета (*підпис*).

Секретар И. Цибулевський.

З оригіналом згідно за Діловодь (*підпис*).

Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр. — Київ: Темпора, 2011. — Арк. 336 // ЦДАВО. — Ф. 811. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 221. Засвідчена копія.

№ 4 Спогад невідомого автора про бій трипільця Петра Заброди у Києві під час антигетьманського повстання у грудні 1918 р

Повстанець Петро Заброда провадить бій

Повстанець Петро Заброда походив із Трипілья на Київщині. Їх було двох братів. Другий брат, Яків, також визначивсь не раз у боях, які провадив отаман Зелений з добровольцями. Обидва вони належали до найкращих партизанів у цьому загоні, бо були незвичайно спритні до кожного діла і прямо неустрашимі своєю відвагою.

Чи то у лісах Холодного Яру, чи у Дніпрових плавнях, чи серед вулиць великого міста, почували себе певними і все уміли вийти ціло із небезпеки. Бо кожний партизан мусить бути мудрий як вовк, хитрий як лис, а відважний як лев.

В боях з добровольцями зимою 1919 року (йдеться про грудень 1918 р. — *Ред.*) найбільше визначився Петро. Його можна було бачити зі скорострілом у руках в боях під містом Броварами, у Слобідці, а пізніше в самому Києві на Жидівському базарі. Петро був комендантом скорострілів у загоні отамана Зеленого, який добре дався взнаки ворогам України.

При наступі на Київ Петро одержав наказ вибити добровольців із Жидівського базару. З 20 козаками і 4 скорострілами проривається він Дмитріївською вулицею на базар.

Починається завзятий бій... Три лежать мертвими... половина ранена... допомоги немає... А навколо гупають гармати, торохкотять скоростріли.

Петро Заброда відтятий від своїх. Зв'язку нема. Пролине ще 30 — 40 хвилин — і ця маленька жменька повстанців згине. От ворожою кулею ранено в ногу й самого Петра. Біля нього залишилося 7–8 козаків. Не перестаючи стріляти, він заспокоює товаришів, подає надію на допомогу й просить не залишати його й битися до останнього.

Стан критичний... Набоїв нема... Два зіпсованих скоростріли лежать біля вбитих. Ворог напосідає — і вже вигукує, щоб здавалися. От вбито ще одного скорострільця... Петро хапає його скоростріл і вистрілює останні набої.

Оглянувся тривожним оком довкола. Ні звідки рятунку. Із-за мурів висуваються добровольці. З першу одинцем, потім роями, опісля вже цілою карамхою обходять його, обступають. Їх стільки, а він один: один, зі своїм гарячим від вогню скорострілом, серед трупів товаришів.

Бачить, що все пропало.

Прийдеться тільки закінчити геройське діло і віддати життя за справу, бо в полон не піддається — хоч добровольці вигукують до нього, щоб піддався, що вони помилують такого неустрашимого героя.

Остання хвиля!

Наближується смерть.

Спасення ждати нізвідки.

Витягає револьвер, щоб покінчити зі собою...

Раптом — із Кудрявської вулиці вилітає кіннота. Впадає як вихор на голови!

Добровольці тікають!

Хороброго повстанця визволюють товариші — повстанці з відділу отамана Ангела.

Повстанець Петро Заброта провадить бій одним скорострілом, оточений зі всіх боків добровольцями // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1926 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1925. — Без зазначення сторінки.

Автор спомину не зазначений. Назву до спомину я припасував, взявши підпис під малюнком, який супроводжував цю публікацію. — Р. К.

№ 5 Наказ російської окупаційної влади більшовиків до селян Трипільщини. 1919 р

Наказ до всіх селян Трипільського району

Знов куркулі піднімають голову. Знов куються кайдани для бідноти. Відомий бандит Зелений підіймає повстання проти влади робітників та селян. Брехня і шахрайство, обдурювання та ошукування — його засоби повести за собою селян. Згряя бандитів Соколовських, Струків, Зелених, Григорьевих та інших псує залізницю, стає поміхою мобілізації, руйнує спокійне життя робітничого люду. Кажучи на словах, буцім вони стоять за інтереси селян, Зелений та його прихильники в дійсності допомагають царському генералові та поміщику Денікіну, котрий йде знов посадити нам на шию царя та поміщиків.

Всі робітники та селяне України напружують своїх сил для боротьби з білогвардійською погрозою, котра йде від Денікіна.

Більш припускати бандитської діяльності Зелених та інших злодіїв робітничо-селянська влада не може. Головного бандита Петлюру зараз уже остаточно розбито під Жмеринкою. Те ж буде і з усіма куркулями, котрі сміють повставати проти пролетарських інтересів.

Від імені робітничо-селянської влади оголошуємо всім мешканцям Трипільського району:

1. Всю зброю, котра мається у приватних осіб, рушниці і кулемети й т. и., належить негайно здати до військомів та до військових радянських частин.

2. Зелений і всі його бандити оголошується по-за законом. Кожний селянин, робітник і всякий прихильник совітської влади повинні арештовувати Зеленівських бандитів і мають право на місці розстрілювати кожного, хто буде займатися грабунками та вбивствами червоноармійців та робітників чі селянської бідноти.

3. Оголошується по-за законом кожний, хто далі буде як-небудь підтримувати Зеленого чи буде зноситись з ним. Всі такі зрадники будуть суворо покарані, хати їх будуть знищені, всі їх сім'ї будуть арештовані яко заручники, все їх майно буде конфісковано.

Жорстокою та суворою карою совітська влада знищить усяке куркулівське повстання, котре допоможе тільки Денікінові.

4. Поруч з тим оголошується, що совітська влада охоронить і оборонить від усякого самочинства усіх селян, котрі відійдуть від банд Зеленого, боротимуться проти бандитизму та підуть проти Денікіна, котрий хоче забрати засіяний селянами хліб.

Задля переведення цих заходів оголошуємо:

1. Весь Трипільський район (Трипілля та всі суміжні села) оголошуються в стані військової облоги.

2. Забороняється кому-будь переїздити в напрямі на Трипілля, Обухів та інші села, де перебувають банди Зеленого.

3. Забороняється в ночі, засмерки який будь рух зовні села для усіх приватних невійськових осіб.

4. Забороняється будь-кому розказувати хоч-які вістки про червоне військо, його кількість, місце пробування й т. п.

5. Забороняється будь-кому з приватних осіб носити чи перевозити яку-будь зброю.

6. Забороняється кому-будь з жителів сел кидати свої хати і села при наближенні Совітського війська. Всі відсутні будуть прийматься яко перейшовші до Зеленівських бандитів і жорстоко та суворо будуть покарані.

7. Забороняється яке-будь самочинство, грабунки та злочинства, а також усякі самочинні реквізиції.

8. Для карі всяких злочинців буде організовано польовий революційний трибунал.

Окремо-уповноважений Представник Ради Робітничо-Селянської оборони — Народній Комісар Скрипник.

Командуючий Військом Київської Боевої Зони — Київський Губерніальний Військовий Комісар Павлов.

Командир Збірного Загону Війська Трипільського Напряму Яковлев. [1919 р.]. Копія листівки.

Поруч україномовного варіанта листівки — той же текст російською мовою. — Ред.

№ 6 Спомини вояка УГА Луки Луціва про втечу галичан з денікінського полону в жовтні 1919 р., організовану отаманом Зеленим

На Україні. Уривки споминів.

“Почесний полон”

(...) На основі договору між нашою київською військовою групою та денікінською полтавською, підписаного з нашої сторони генералом [Антоном] Кравсом, а з ворожої — генерал-лейтенантом [Миколою] Бредовим, мав відбутися негайний зворот озброєння обома сторонами роззброєним частинам. Та до цього не прийшло. Московська чорна сотня заспівала стару пісеньку про “єдину, невідимую Росію”. Галицька армія гідно сповняла свій обов’язок супроти нового ворога з крісом у руках.

Роззброєні частини опинилися в “почесному полоні”. Денікінці обходилися з нами спочатку досить добре. Приміщено нас при господарській частині дивізії, яка стояла на стації Дарниця, а ми розташувалися в бараках, де “за старого режиму” була переходова станиця для виселенців і полонених. Ми були першими полоненими в Денікінців, з якими не знали що робити, бо всіх своїх полонених більшовиків т. зв. “комуністів” убивали, а “мобілізованих” після короткого вишколення приділювали до своїх частин, які, звичайно, пізніше розкладали їм їхню армію, бо між “мобілізованими” було і

багацько свідомих комуністів, яким вдавалося потрапити в цю рубрику і так ратувати своє життя.

Нами не дуже то вони й журилися. “Як знищимо Петлюру, то відставимо вас до Галичини, а зрештою ми від Польщі відіб’ємо Галичину і ви будете вже наші!” Щоби зрозуміти цю їхню чванливість, треба знати, що вони тоді стояли під “білокамінною” Москвою, що генерал [Костянтин] Мамонтов славним рейдом зайняв був Пензу (насправді Воронеж. — *Ред.*), що тоді саме встановлено прямий зв’язок з наступаючим зі Сибіру “верховним правителем” [Олександром] Колчаком, а під Петроградом стояв білий Генерал [Микола] Юденіч.

Ми мали в “почесному полоні” майже повну свободу. Зносилися з Київом з Головним повстанським штабом, який найспокійніше урядовав під боком Денікінців! Було нас усіх щось 500, в тім до 20 старшин. Полонені Наддніпрянці розбрелися на всі усюди: одні верталися до української армії, другі брали денікінські перепустки і їхали “восвояси” (до себе додому. — *Ред.*). Одні казали, що будуть організувати повстання, а другі “кидали всьо к чорту”. Не втікали ми скорше, бо згідно з пляном повстанської групи мали ми зайняти мости на Дніпрі в часі нового наступу на Київ. Оружжя й амуніції мали нам доставити повстанці.

Та ситуація на фронті стала такою, що про скорий наступ на Київ не могло бути мови, і тому ми постановили втікати. При утечі помагали нам повстанці. Подробиці обговорили наші два старшини зі самим отаманом Зеленим в Трипіллі (припадок хотів, що в нашій делегації до отамана Зеленого був справдішній Зелений, хорунжий У.Г.А.!).

У Івана Івановича

— Іван Іванович? — питаєте.

Це удільний князь, який не признає пануючого формально Денікіна. Влада його простягається на кільканацять сіл, у разі потреби може користуватися поміччю своїх сусідів — Петра Петровича, Онисима Онисимовича і т. д. Фактично влада Івана Івановича простягалася аж до самої Дарниці. Він прислав туди трьох провідників, які мали нас вивести з дому неволі.

Ясна осіння ніч 9 жовтня, 10 година вечера. Дві сотні зібралися втікати (решту нагло вислано на роботи). Стійки, що берегли в нашім сусідстві харчевих складів, присилувано замовчати (це зробили люде

Івана Івановича — придусили їх). Цієї першої ночі треба було забігти аж до Трипілля, столиці отамана Зеленого, — яких 50 верстов! Найгірш прийшлися нам перші 20 верстов, до Чорної Могили, на якій очікувала нас сотня із самим Іваном Івановичем. Вона могла нас уже обороняти перед можливою погонею. Щойно на цій могилі ми трохи відпочили. Нас берегло 50 людей із крісами в руках і з одною мітральєзою... І це все царстві Денікіна... Двацять [і] кілька верстов від Київа!

Ранок. Густа мряка тяжить над Дніпром. Нам треба перейти зо дві верстві до місця на Дніпрі, де стояли укриті в лозах дараби, якими мали ми переправитися на лівий беріг Дніпра до “батька” Зеленого у Трипіллі, який держав зв’язок із нашою армією. Та тут нагла несподіванка! Заревів парохід на Дніпрі, і з мряки почав зарисовуватись його комин. “Чи ж би погоня? — промайнуло в голові. — Невже Денікінці так скоро її зорганізували? А може, це тільки звичайне підприняття проти “банди” Зеленого?”

Ще в Київі читали ми в “Кієвлянині” гострі вигуки проти своєї ж таки влади, яка не забірається (не збирається. — *Ред.*) остаточно знищити Зеленого. Газета доносила, як-то Зелений у білий день устроїв у часі ярмарку в Ржищеві віче, на якому взивав вступати до війська У.Н.Р. Саме в день утечі вчитали ми в “Кієвлянині”, що команда київської групи придумала всі міри задля “ліквідування банд Зеленого”. І дійсно, як ми пізніше довідались, вийшло проти Трипілля три групи: одна з Київа, друга з Білої Церкви, а третя зі стації Миронівки.

Треба негайно скритися!

Але де?

Кругом рівно як на долоні. Лиш де-не-де корчі лозини кругом (навкруги. — *Ред.*) маленьких озерців. Довкола одного такого озера розляглася наша ватага. Та парохід не зникав, став проти Трипілля і задубів. Висилаємо на звіди самого Івана Івановича. В напруженім ожиданні проходить цілий осінній день. Та він не минув без користи для нас, бо дав змогу пізнати весь чар Дніпра і його круч. Під промінням сонця почала мряка опадати, і нам відкрилися невіразні зариси темно-синіх круч, понад якими уносилися мряка, мов ясні духи на сніжно-білих крилах. Коло десятої години відслонилася нам

цілковито права сторона Дніпра, а кручі виглядали немов осілі велети, що ждуть на даний знак до якогось могучого діла.

Щойно перед вечером сповістив нас Іван Іванович, що отаман Зелений не міг спокійно ждати у Трипіллі непрошених гостей, покинув свою столицю і подався через Ржищів до Македон. Його ціль опанувати Канів і згідно з пляном, привезеним їм з Кам'янця, перекинути свої сили на Лівобережжя, в Полтавщину. У Трипіллі появилися вже денікінські стежі, є вони і в селі зараз за нами. Тому треба в тих кущах переждати аж до ночі, а може, й довше. Він постарається для нас про кріси та порозуміється із Зеленим, що з нами далі робити. Чи нас спрямовувати аж до Зеленого, чи вислати прямо на Захід до регулярної армії.

По шматку розділено кілька бохонців хліба, принесених І. Івановичем, і, хоч-не-хоч, треба було розбити кілька копиць отави (трава, що виростає на місці скошеної. — *Ред.*) та старатися спати, хоч осінній холод не зовсім на це дозволяв. І цілий слідуючий день пересиділи ми у дніпрових лозах. Іван Іванович якось не показується! Чи не нова яка халепа?

Щойно вечером з'явився наш спаситель. Ми пізнали тоді його силу. Дві сотні люду розділив він по хатах у найблищому селі. Селяне радо нас прийняли.

— Чим же ж я вас нагодую, — бідкалася молодиця, — та ж у нас уже два тижні не мелють млини, бо не має вітру. Чи будете їсти яєшню із прісним ощипком?

Нище Трипілля переправилися ми на правий бік Дніпра. Пригадалися нам Запорожські часи. На довжезний човен сіло нас кількадесять — багато з крісами від Івана Івановича, а старий дід поважно ударяв широкими веслами об бистрі філі Дніпра. І любо ставало на серці, бо зналося, що кожняя минула хвиля приближає нас до своєї армії, з якою ми стільки горя, але й багато бадьорих хвиль перебули.

На другому боці Дніпра розпрощався з нами Іван Іванович і дав нам провідника, який до рана мав нас передати в опіку Петра Петровича...

Смерть отамана Зеленого

Ми пустилися йти на південь за Зеленим, бо йти прямо на захід було досить небезпечно з огляду на наступаючих із трьох сторін на

Трипілля Денікінців. Дивно виглядав наш похід у царстві Денікіна. Пройшовши декілька верств, треба було заночувати, бо пустився уливний дощ. Провідник-повстанець у найблищому селі застукав у вікно якогось сотника, який зірвався мов на алярм і зараз нас порозкватирював.

До вікна селянської хати бубнить сотник умовлене число знаків. На порозі являється дядько. Кілька шепотів — і вже кілька стрільців іде за хазяїном до хати чи до стодоли спати. За півгодини всі були під дахом. Селяне приймали нас щиро, з отвертими руками. В цей район не заходили ні большевики, ні тепер Денікінці. Там господарювали тільки повстанці. Села жили своїм окремим життям. Нарікали на брак “мануфактури”, соли й нафти. З цікавістю розпитували селяне про Денікінців.

— Скажіть, будь ласка, — звертається стара бабуся (жінки навіть на селі далеко більше цікавляться політикою, ніж це діється у нас!), — чи це правда, що Онікін (Денікін. — *Ред.*) заводить старий режим? Чи правда, що його охвіцери мають золоті погони?..

Так мандрували ми майже цілий тиждень. Смеркалося, осінній дощик пронизував аж до кости стрілецьке тіло. Ось ще кілька хвилин дороги — і опинимося в селі Македонах, де переночуємо. В нічній пільмі бачимо, що якісь особи скрилися перед нами в бульбі. Провідник Наддніпрянець наткнувся на людину з крісом, яка, побачивши нас, опустила оружжя на землю.

— А ти що тут робиш, Іване?

— Тс! — і шепчуть між собою.

Сумна історія.

У Каневі стояло дві сотні Денікінців. Зелений вислав до міста більшу стежу, а вслід за нею посувався сам із відділом. Денікінці перепустили оцю стежу Зеленого. До самого ж відділу, на чолі якого, як звичайно, їхав сам отаман, — почали стріляти зі скорострільів. Зеленівці кинулися на Москалів і вирізали їх до ноги, але в бою ранено отамана. Його везуть на спокійні села лікувати. Команду над повстанчим відділом обняв Пятенко, бувший суперник Зеленого. Деякі повстанці “демобілізуються”, забираючи також із собою зброю, і на таких якраз демобілізованих натрапили ми під Македонами.

Що тут робити?

Перш усього треба переночувати. В селі Македонах тоді був якийсь “празник” (Покрова. — *Ред.*) — от і добре погостилися наші хлопці! Деякі аж по двох днях опустили це гостинне село! Вони з великим відчуттям підспівували собі під носом пісеньку — “Плач Галичанок”, бо дійсно перший раз зрозуміли її автора.

ЛУЛУ Л. (Лука ЛУЦІВ) (1895–1984)

Лулу Л. (Луців Лука). На Україні. Уривки споминів //Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1928 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1927. — С. 94 — 98.

№ 7 Спомини старшого десятника УГА Василя Ілащука про втечу з денікінського полону в жовтні 1919 р., організовану отаманом Зеленим

В денікінському полоні, в Дарниці 1919 р. (докінчення)

(...) Втікати до своїх без сторонньої допомоги було неможливо. А йшлося про те, щоб з табору вивести всіх стрільців, бо майже всі вони пройшли кривавий шлях у лавах III/24 куреня від Львова по Київ, а дехто пройшов той шлях в інших бойових частинах УГА.

Ми рішили зв'язатися з отаманом Зеленим, що оперував у районі Трипілля. До нього — ми вірили — найлегше знайдемо непевні дороги понад Дніпром і знайдемо допомогу в переправі на правий берег Дніпра. Отже, до славного тоді отамана Зеленого ми вислали секретно двох наших відпоручників у Трипілля, де була його головна квартира. Добровільно зголосилися виконати це завдання хорунжий Василь Гречаник і хорунжий Роман Зелений. У дорогу вони рушили в понеділок, 6 жовтня, після полудня.

Була вже пізня ніч у середу, 8 жовтня, коли оба наші відпоручники-парляментарі вернулися, і, на нашу радість, із добрими вістями. Отаман Зелений приобіцяв допомогу, а коли до нього доб'ємося, то і зброю. Щоб утеча нам удалася, він уже в четвер увечері вишле до нас у Дарницю провідників, а ми всі на той час мусимо бути готові. Крім провідників, отаман Зелений обіцяв ще й охорону. Все мусіло йти бисто, бо час не ждав.

До виконання нашою пляну, тобто до втечі з табору, нам залишалось не цілих 24 години, і той час ми мусиш використати, тим більше що денікінський полковник, командант табору, попередив, що всіх нас, полонених галичан, мають перевезти на Дін у розпорядження генерала Бреслера, завідуючого вугільними шахтами в Донецькому басейні.

Заповіджене наше відтранспортування на Дін треба було за всяку ціну випередити. Не відкладаючи, ми рішили нишком вийти з табору завтра, себто в четвер увечері, але про це ще нічого не казали сотням.

Постановили сказати їм це аж у хвилині втечі. Ще треба було знайти дорогу з табору в ліс і її прослідити, бо провідники Зеленого дороги через ліс не знали. До виконання цього завдання зголосився я. Взявши із собою вістуну Миколу Гондюка, ми пролізли через дротяну огорожу і прослідити дорогу через ліс аж до села Бортничі. З розвідки ми повернулися коло полудня. Було тоді свято Івана Богослова, і день був вільний від праці. О 6-й годині вечора покликав денікінський полковник до себе поручника В [олодимира] Струця і доручив йому наглядати за порядком у таборі на час його відсутности, бо він виїздив о 8-й годині вечора до Києва і мав повернутися аж у п'ятницю ввечері. Поручник Струць, повернувшись із тої авдієнції, оповів нам цю новину, що очевидно немало нас врадувала.

Смеркалося, коли командири наших сотень приготували їх до втечі-походу. Цю вістку сотні привітали радісно.

Коло 8-ї години вечора прийшов у барак старшин якийсь денікінський “вольноопределяющийся”. Це був юнак з VI гімназійної класи в Чернігові, уродженець містечка Воронків. Він був змобілізований і служив у денікінській армії, але тепер був на відпустці й виконував службу розвідника в отамана Зеленого. До бараку він прийшов без перешкод, бо його як денікінця сторожа на брамі не задержувала. Сімох його товаришів у селянських одягах ждали в лісі. Вся група — це були ті, що з доручення отамана Зеленого мали нас провести аж у безпечне місце.

Коли у бараках уже все було приготоване, я пішов з хорунжим Гречаником перетинати дроти в північній частині табору. Повернувшись у старшинський барак, ми зголосили, що “ворота готові”. Тут виникло мале непорозуміння. Хорунжий Яримович Микола почав у останній хвилині переконувати, що старшини повинні втікати самі, бо “гуртом буде тяжко”. Одначе на його “пораду” ніхто не звернув уваги, і він замовк.

Коло 9-ї години сотні почали виходити. Поручник [Степан] Слюсарчук стояв коло старшинського бараку і спрямовував кожного до “воріт” у перерізаних дротах. Біля дротів стояв хорунжий Гречаник. У сотнях — 1-й, 2-й і 3-й — з бараків виправляли людей команданти сотень. У 4-й сотні виправляв я. Інші старшини пішли наперідуліс і там усіх утікачів збирали в одному місці.

Одначе втеча нам не вдалася так, як ми плянували. 1-ша і 2-га сотні, які приміщувалися в бараку біля брами, наробили такого шуму, що його почула стійка на брамі і заалармувала сторожу, яка незабаром з'явилася в бараку і спинила вже розпочату втечу. В бараку 4-ї сотні мені вдалося виправити всіх людей. Наостанку тільки я і стрілець Дмитро Максимчук залишилися всередині бараку. Заки ми вийшли, я вислав Дмитра поза старшинський барак, а сам розглядався, чи ще хто не лишився. За хвилину прибіг Дмитро переляканий.

— Що сталося, Дмитре?

— Ми пропали! Перед бараками денікінці!

— Пст! — подав я знак і сказав йому піти у другий кінець бараку і там відчинити вікно, а я сам пішов перевірити ситуацію.

Перед баракком дійсно стояло 5, може, 6 денікінців, а перед ними гурток стрільців.

— Ви куда? Куда вам забажалось? Сволоч! — кричали денікінці, перетикаючи свою лайку невідлучними в таких випадках матюками.

Стрільці скрутилися їм перед носом і забігли в таборовий виходок (туалет. — *Ред.*). Денікінці їх там лишили, а самі попрямували до бараку, в якому я стояв у дверях. Я на них не ждав, тільки грюкнувши дверима, зачинив їх і пішов у протилежний бік бараку, де біля вікна ждав на мене Дмитро. Через відчинене вікно ми оба вискочили. Коли ми вже були за вікном, денікінці якраз увійшли в барак. Ми тихцем причинили вікно і подалися в ліс. Коло старшинського бараку і біля дротів уже нікого не було. Дмитро все ще був переляканий і замість іти поруч зі мною, заліз у дроти і подряпав собі лице. Одначе з цього нічого собі не робив. У лісі ми ще дігнули тих, що були заховалися у виходку. Вони використали хвилину, коли денікінці ввійшли в барак, і вспіли ще втекти. На місці, де всі мали зібратися, ми застали вже інших, готових до походу. Тільки поручник Слюсарчук усе ще здержував, бо сподівався, що ще хтось надійде.

— От добре, що ми зачекали, — говорив він. — Я так і думав, що мій справник прийде.

— Тільки щастя, пане поручнику, — відповів я, — що в тому бараці великі вікна, бо у двері вже не було як.

Я зголосив, що в таборі вже не бачив нікого, і ми рушили. Ми поспішали, бо ще до ранку бажали бути під Трипіллям. А з Дарниці до Трипілля 43 верстви. Гуртом ми пішли вперед. Чотирьох провідників

— попереду. З ними я і вістун Гондюк. Інші три провідники і “вольноопределяючийся” йшли позаду. Ми бігли і майже не зупинялися, бо запевняли нас провідники, що у віддаленні 15 верст, у Баришполі, стояла денікінська кіннота і вона могла нас у кожній хвилині наздогнати. “Вольноопределяючийся” зі своїми товаришами біг за нами та й усе накликав:

— Ще трохи, хлопці, ще хвилину — і будемо безпечні.

Як довго ми бігли і скільки вже зробили дороги, ми не знали, але дорога була дуже тяжка, бо весь час треба було брести у глибоких пісках. Але втоми ми не відчували, бо нас окрилювала одна думка — чим скорше, щоб подальше від денікінців і від Дарниці.

Удалині перед нами ми побачили якісь ніби фігури, що, як нам здавалося, у місячному сяйві рухалися.

— Що це там таке перед нами чорніє? — спитав я одного з провідників.

— Це кущики. Щоб нам скоріше та добитися туди, то будемо вже зовсім безпечні й тоді вже там віддихнемо.

Ми йшли мовчки далі, бо на розмови і відпочинок не мали часу, а по-друге, для віддиху ми ледве вловлювали повітря.

Ось і кущики. Та, коли ми до них наблизилися, вони таки почали рухатися, наче живі, а нарешті ми почули різке:

— Стій!

Ми оторопіли.

— Хто такий?!

— Город Київ! — гукнув один провідник.

— Всіх спасли?

— Не повелось! Чоловік із двісті, мабуть, є, а яких 80 остало.

— Слава Богові і за те. Ото наш батько зрадіє!

Слухаючи, ми й не завважили, як біля нас з'явилося яких 30 повстанців із крісами в руках і з двома скорострілами. Це була наша охорона, що її вислав отаман Зелений.

Тут ми відпочили і перевірили, скільки нас. Усіх було 184. Коло 80 — 90 стрільців не встигли вийти з табору.

Ми відпочивали з півгодини, опісля рушили далі, але вже вільним кроком. Від Дарниці ми пробігли 25 верст дороги. Ми йшли посередині, а наші охоронці напереді, позаду і по боках.

Наша дорога входила в якесь село, перед яким ми саме зупинилися. До речі, ми старалися через те село перейти непомітно і бажали його мати за собою. Наші провідники нас заспокоювали, що нічого нам боятися. Ми ж не бажали селян тривожити. Це були часи, в яких дуже часто траплялися нічні грабежі, тому в селах виставляли на ніч сильні варти.

Перед селом ми посідали на піску, закурили і почали балачку про нашу втечу. Кожний висловлював свої думки відносно денікінців і про полковника, команданта табору. Ми уявляли собі його в ситуації, коли він почує телефонічне повідомлення про нашу втечу, або в ситуації, коли не буде кого транспортувати на Дін. Балакали і сміялися. Яких 50 кроків перед нами, а 100 від села, зарисувався тіннями високих дерев якийсь хутір. Ми пізнали його по журавлі, що височів над деревами саду, який ховав у своєму затишку хату і господарські будинки.

— Чи не було б нам краще зупинитися в селі або бодай край села. Могли б бодай води напиться, — сказав хтось із гурту.

— Ну й втомились ми! — докинув хтось другий.

— Ох, води, води! — хором загуло кілька голосів.

Тепер кожний заявляв, скільки води він випив би.

Виринали питання — чи не замало нам одної криниці?

Щоб вгасити спрагу, я вибрався по воду, прямуючи на журавель. Незабаром я вже був під воротами просторого господарства. Посеред подвір'я біліла хата, а дещо далше від хати лежало кілька штук худоби. Криниця була під самою хатою. Ворота були сильно зав'язані, і я ніяк не міг через них дістатися на подвір'я. Одначе вода була так близько, що без неї жалко було вертатися. Я обійшов подвір'я і переліз через пліт зараз за хатою та й простісінько попрямував до криниці. До жердки від журавля прив'язав мою ідунку і потягнув жердку вниз, але при цьому журавель заскрипів так сильно і жалісно, що від нього заворушилися в хаті. За хвилину рипнули двері й перед хатою станув статочний, яких 50 років, дядько з рушницею в руці.

— Добрий вечір, хазяїне! — привітався я. — Не гнівайтесь, дядьку, за мою сміливість, що зайшов у ваш двір. Але ми пропадаємо без води. Потомилися у важкій дорозі. В нікого ні краплини водички, а страх як хочеться пити!

— Доброго здоров'я! — відповів у свою чергу дядько. — А ви хто такий, звідкіля і куди Господь провадить?

— Хто я — це цікаве. А провадить Господь із Дарниці до перевозу.

— Ага! То ви, значить, із галичан і йдете у Трипілля до батька Зеленого. Знаю, знаю, бо мій син пішов вас виручати з Дарниці. Ну, виходить, діла непогані. Нехай Господь вам помагає. Та краще, замість воду пити, зайдіть у хату. Молока поп'єте.

— Спаси-Біг, дядьку. Зайшов би радо, але там, за вашим хутором на піску, мої товариші на воду ждуть.

— Так подождіть хвилину. Я винесу сюди. — І добрячий дядько пішов у хату і за яку хвилину виніс глечик солодкого молока.

Я випив молоко, подякував, набрав води і пустився до своїх. Дядько провів мене аж за ворота і тут, побажавши нам щасливої дороги, попрощався зі мною. Коли я прийшов до гурту, він готувався вже в дорогу. Через село ми й не дуже поспішали. Було вже над досвідком. Село вже будилося, і деякі селяни йшли вже в поле кінчати осінні роботи.

Вранці, коло 6-ї, ми вже були в лузі над Дніпром, якраз проти Трипілля. Зморені цілонічним маршем стрільці полягали відпочивати, а хорунжий [Василь] Гречаник із двома провідниками переправився човном у Трипілля. З нами лишилося тільки 8 провідників, що їх отаман Зелений прислав до Дарниці, а інші — розійшлися.

На березі Дніпра ми поставили сторожу, що мала нас повідомити, коли повернуться наші післанці з Трипілля. На сторожі були два брати Мули, вістун Гондюк, стрільці Трофимчук і Максимчук. Всі п'ять зголосилися добровільно, бо хотіли посидіти на березі славного Дніпра та полюбуватися його видом. З ними сторожили також три провідники. Наш відпочинок перемінився у твердий сон.

Як довго ми спали, ніхто не знав, але, коли нас збудили, кожний відчув, що спав добре. Саме повернулися післанці з Трипілля і принесли нам вістку, що отаман Зелений пішов у похід проти денікінців у район Обухова. Одначе цим нам нічого турбуватися, бо із Трипілля пішов до отамана післанець і найдалі завтра до вечора ми довідаємося, де отаман Зелений перебуває. Нам не залишилося нічого іншого, як заночувати на березі Дніпра і чекати вістки від трипільського батька Зеленого.

Ми назбирали сухого ріща (хмизу. — *Ред.*), порозкладали вогні й варили каву. Цукор і хліб ми мали із собою, бо харчі, що їх ми дістали на два дні, себто на 9 і 10 жовтня, ми розділили між себе і все, що

можна було забрати з Дарниці, ми забрали. Погостивши кавою і хлібом наших провідників, ми полягали довкруги вогнів і відпочивали. Для вигоди ми могли набрати на підстілку сіна, що стояло в лузі в кільканадцятьох копицях, але ми шкодували. Все ж ми не могли без нього обійтися. Вночі впав зливний дощ і нас, сплячих, промочив до нитки. Хлопці дрижали і з холоду дзвонили зубами. Ми кинулися у пільмі до копиць. Одні заривалися в сіно, щоб загіртіся, інші розкладали вогні, розпалюючи сіном, щоб хоч трохи себе обсушити. Луг ожив, загомонів. Стало ясно, наче вдень. Дехто нарікав на дощ, але інші жартували і “брали на бас” нарікайлів.

— Чого ж нарікаєш? Ми не мали змоги скупатися у Дніпрі, так скупалися над Дніпром.

На жартах і балачках скоро і ніч проминула, а день, що починався, заповідав гарну погоду. Вранці, як тільки сонечко почало пригрівати, повилазили з копиць і ті, що в них були позаривалися. Почалися нові жарти і сміхи. Ті, що спали в копицях, повилазили з них, наче позакосичувані сіном від ніг до голови. Хлопці сміялися з них і радили не показуватися на пасовиська, щоб випадком худоба не поїла їх замість сіна.

Перед полуднем знову переправилися наші провідники, а з ними і поручник [Петро] Кривоносок у Трипілля на розвідку. Ми чекали на них у лузі, доварюючи останки нашої кави. Вони вернулися пополудні, але не принесли нічого потішаючого. Післанець до отамана Зеленого не знайшов його в Обухові, але від людей довідався, що отаман подався в напрямі Канева. З цього виходило, що зв'язку з отаманом Зеленим не нав'яжемо. Але ми мусіли переправитися на правий берег Дніпра. З уваги на те, що у Трипіллі нема отамана Зеленого, наші провідники радили піти ще кілька верст долі Дніпром і переправитися на другий берег нижче Трипілля. Там вигідніше і безпечніше, бо в Трипілля часто навідуються денікінці.

Перед заходом сонця ми рушили вниз Дніпра. Спочатку йшли лугом, опісля пасовиськом. Смерком ми станули над річкою Трубежем, що розмежовує Чернігівську та Полтавську губернії. Сам Трубіж — річка невелика. Її ширина 6 до 8 метрів, а глибина різна: в наймілкішому місці один метр, а в найглибшому навіть 8 метрів. Нам треба було перейти на другий берег Трубежа. Для цього ми використали міст. Але при переході не обійшлося без пригод. Міст був

зовсім знищений. З того, що колись називалося мостом, залишилися тільки бальки, а на бальках — кілька дощок при другому березі. В'язання моста, цебто повздовжні й поперечні бальки, піднімалося над водою на яких 4 метри. Отже, по цих повздовжніх бальках ми мусили перейти на другий берег річки, бо близько другого моста не було, а пускатися вбхід було годі, бо вода була заглибока і на лихо не всі стрільці вміли плавати. Ми мусили через більшу половину моста, приблизно 30 метрів, рачкувати по бальках, а тільки невеличку його частину переходити вигідно по залишених на мості дошках. Рачкування по бальках тривало досить довго. Тим часом смерклося, і нам треба було рачкувати дуже обережно, щоб припадком не скупатися.

Вже половина з нас була на другому березі, коли нараз ми почули на мості крик:

— Четар Балицький впав у воду! Хто плаває, скачи на рятунок!

— Не журіться! — заспокоювали ті, що знали четара Балицького ближче. — Він скоріше буде на другім березі, як ви по бальках. Він не любить топитися. Коли кинуло його у воду, то знало кого кидати!

І дійсно, четар Балицький був скоріше на другому березі Трубайла, як ті, що рачкували по бальках. А коли прийшов до нас, сміявся зі своєї пригоди.

Далі ми йшли якимсь довгим вигоном, аж на кінець зупинилися перед одним селом. Тут ми розтаборилися. В село пішли поручник Кривоносюк, хорунжий Гречаник і два стрільці, щоб зорганізувати вечерю. Перед селом ми не ждали довго. За якої півгодини прийшли стрільці й сказали, що можемо йти в село. В селі вже все було зорганізовано. Нас розпровадили по хатах. До кожної по 4 — 6 стрільців. Господарі приймали нас дуже гостинно — “чим хата багата”. По вечері збірка була назначена біля церкви. Там ми й зійшлися, а звідсіль подалися над Дніпро, до порому. Було вже по 10-й. Погідне і зоряне до того часу небо затяглося густими хмарами. Нас оповила пітьма. Почав накрапати дощ.

За ціну 300 гривень, що їх за нас заплатили перевізникам-гребцям наші провідники, бо ми грошей уже не мали, старий перевізник-дідуган і два гребці-парубки перевезли нас двома наворотами на правий берег Дніпра. Тут ми попрощалися з нашими двома провідниками. Третій мав нас провести до найближчого села і

передати в опіку місцевому отаманові. В кожному селі в околиці Трипілля і Канева правили в ту пору місцеві отамани. Всі вони були підпорядковані отаманові Зеленому і йому в усьому помагали.

Пізно вночі прийшли в село Стайка (тут і далі Стайки. — Ред.). Наш провідник пішов до місцевого отамана, а ми, щоб схоронитися перед дощем, поставали під широкогіллясті липи біля церкви. Старі, з широченним віттям липи, свідки не одної бувальщини, могли без пересади (без перебільшення. — Ред.) захистити під своїми віковими коронами не то нас, воєнну сотню, 184 стрільців, але й цілий бойовий курінь.

Під липами ми довго не ждали. За яких 20 хвилин вернувся наш провідник з місцевим отаманом і з 5 козаками. Отаман назначив кожному козакові окремих район і сказав, у кого нас примістити. Ми розділилися на 5 гуртів. Кожний козак попровадив свій гурт у назначений район. Розміщення було переведене так тихо, що коли козак приміщував наших стрільців в одного хазяїна, то його сусід про це нічого не знав.

Господарі, як це було й досі в інших селах, прийняли нас дуже сердечно. Одні примістили своїх квартирантів таки в хатах, інші у клунях.

Другого дня, в неділю, 12 жовтня, увесь день падав дощ. Ми лишилися в селі до вечора, знайомилися із селянами і говорили з ними про актуальні тоді справи: про війну з Денікіном, про Українську Армію, про майбутній громадський лад в українській державі тощо.

Стайка — це велике село, розположене на кручах правого берега Дніпра. Селяни національно свідомі, щирої української вдачі, хоч не бракувало між ними і “хахлів”, малоросів. Уночі, коли ми прийшли до призначеного нам господаря, і козак, що був з нами, його розбудив та йому нас передав, наш господар дуже бідкався, що немає в хаті місця, хіба в клуні. Запровадив нас до клуні, постелив і просив не курити. Вранці, скоро світ, прийшов до нас, а що ми вже не спали, сказав:

— Мабуть, померзли, хлопці? Та якось воно буде. Вставайте і ходіть у хату. Повмивайтеся і погрійтесь.

Ми повдягалися і, коли ввійшли в хату, застали хазяйку із двома дочками, що поралися біля печі, а хазяїн сидів біля стола і читав часопис “Слово”. Згодом у хату ввійшли два хлопці-юнаки, сини наших хазяїнів. Усіх дітей у них було четверо: дві дочки, старша

Мотря і молодша Параска, а сини — Микола 17 років і Василь років 15. Усі діти дуже милі та й привітні, як і їхні батьки. Батько дітей, високий і кремезної будови, нагадував статечного запорожця з картини [Іллі] Рєпіна “Запорожці пишуть лист до султана”. Мати дітей — хоровита, середнього росту. В її рухах, у словах і у виразі лиця позначувалася щира затурбованість господарськими і громадськими справами. Тому що хворіла на легені, просила, щоб ми в хаті не курили.

Під час снідання нас розпитували про всячину. В нашій розмові завжди повторювалося слово “Україна”. Ми старалися говорити тільки про українські справи, та й про ці говорили, як їх знали і як уміли. Назви “Самостійна Україна” і “Самостійна Українська Держава” ми наголошували там, де відчували це за найдоцільніше.

Після снідання ми повиходили в садок, щоб закурити. З нами вийшли також оба сини наших господарів. Старший натряс сливок, а молодший приніс із клуні яблук. У садку ми знову говорили на теми Української державности, бо цим питанням оба національно свідомі юнаки живо цікавилися. Старший, Микола, умів співати “Не пора”, “Ми гайдамаки” та інші національні пісні. Звідкіля і від кого він навчився цих пісень ми не розпитували. Ми почувалися щасливими, що ці пісні ми могли слухати тут, серед дніпрових круч.

Із садку нас закликали на обід. Припрошуючи до обіду, наш господар якось особливо торжественно сказав:

— Вас, пане, бо ви, мабуть, між вашими вояками старший, прошу за стіл першого. Сьогодні всі ви будете в нас надзвичайними гістьми.

Господар сів ліворуч мене, біля нього його дружина, потім стрільці, за ними оба сини, а доньки замикали коло.

Ми їли з апетитом. Борщ, гречана каша на молоці, вареники зі сметаною та книші з маком смакували нам, як ніколи досі.

По обіді господар пішов за своїми хазяйськими справами у село, бо старший син мав їхати увечері зі збіжжям — “із хлібом” — до Києва.

Ще під час сніданку я зауважив у хаті поважну кількість книжок. Після обіду я попросив позичити мені яку книжку, бо вже довший час нічого не читав. Молодша доня метнулася і подала мені з полиці кілька книжок. Між ними був Шевченків “Кобзар” женеvського видання і книжки київських, катеринославських і львівських видань. Коли я

оглядав книжки, доня принесла мені альбом різних малюнків і рисунків з підписом “Петро Середя”, і я спитав про нього.

— Це наш батько! — не без гордощів відповіла дівчина.

В альбомі я знайшов проект “Як має виглядати сільський театр?”. Під ним підпис “Петро Середя”, а далі, між рисунками, чернетку його прохання про прийняття до Київської академії мистецтв. Дівчина стояла тут же і слідувала за виразом мого лиця. Було видно — дівчина вдоволена.

Переглянувши альбом, я подякував їй і попросив, щоб вона переказала батькові нашу подяку, якщо б він не вернувся перед нашим відходом.

Коли я переглянув проект сільського театру і прочитав прохання його автора про прийняття в академію, мене вже не дивувало, звідкіля в господаря стільки книжок, і на додачу женеvського та й львівських видань. Це був чоловік, що знав ціну книжки і важливість освіти в житті людини та й громади. Тому він працював над собою і бажав працювати для добра других. До кожного він був привітний, тому й все село ставилося до нього з пошаною.

Господар вернувся аж перед вечором, але тільки на хвилину — щоб допомгти синові навантажити збіжжя. Відходячи, попрощався з нами і просив вибачити йому, що не може бути при нашому відході.

Уже смеркалося, коли ми прощалися з хазяйкою і молодшим сином. Ми прощали її як рідну маму, бо хоч ми були в них тільки день, то коли відходили, здавалося нам, що відходимо з рідного дому, що ми не в добрячих своїх людей, а покидаємо рідню. Обі дочки пішли з нами аж на місце нашої збірки біля церкви і тут з нами попрощалися, як з рідними братами.

Зі Стайок ми подалися в напрямі Канева, де, за відомостями, мав перебувати отаман Зелений. Він, як говорили стайкічани, пішов викурювати денікінців з Канева.

Стайківський отаман дав нам провідника, що мав нас провести в село Гребінки (Гребені. — Ред.). В селі дорога була трохи тяжка, бо після цілоденного дощу вулиці розмокли, і ми мусіли йти густим болотом. Зате за селом дорога була краща. Ми могли оминати калабані боками.

Ніч для нашої мандрівки була як вимріяна. Небо ясне, зоряне. Повний місяць сріблів нам дорогу. Все ж таки на душі було чомусь

важко, сумно. Ми боляче переживали те, що на нашій рідній і гарній Батьківщині скитаємося вигнанцями, що на ній шукаємо захисту і, що ще болючіше, — що під покровом ночі ховаємося від ока не тільки ворогів, але й від ока незрячих братів, що замість них ніч і місяць нам друзями.

У Гребінки ми прийшли на 11 годину ночі. Зупинилися на майдані перед громадським домом. Наш провідник пішов до місцевого отамана, але не скоро його знайшов. Отаман був на весіллі, а що в селі тої днини було 7 весіль, тому довелося нам ждати на отамана до її ночі. За той час ми добре померзли. Ніч, щоправда, була погідна, місячна, але по опівночі потиснуло морозом і холод таки добре почав нам дошкулювати. Черевики на наших ногах позамерзли, і нічого не помагало — ні тупцювання, ні, тим більше, срібне сяйво місяця. Ми тупцювали та й проклинали порядки гребенківського отамана. Нарешті отаман з'явився і “потішив” нас, що не може нам дати провідника зі своїх людей, бо вони всі на весіллях.

Що ж нам робити? Дороги не знаємо, та ще й уночі нікого запитати. Ми запропонували отаманові, щоб знайшов когось, хто б показав нам дорогу до містечка Ржищів.

— Га, може, й знайдеться такий, але треба буде йому заплатити! — сказав спокійно отаман і пішов кудись із нашим провідником, запевняючи нас, що за яку хвилину прийдуть із чоловіком, який нас проведе.

І дійсно, незабаром вернувся наш провідник з якимось дядьком, але вже без отамана. Дядько був нічним сторожем, з вигляду не більше 50 років, добродушна і щира людина.

— Проведу вас і покажу дорогу так далеко, як далеко зможу і вспію зайти, бо до дня мушу бути в сільській управі, — проказав наш новий провідник.

Ми рушили в напрямі Канева.

Дядько провів нас через Ржищів аж за якесь село, а там сказав:

— Дальше не піду. Вже співають півні й мені пора вертатися, бо й моя жінка буде бідкатися, що довго не вертаюся.

За його труд ми дали йому 40 керенок. Дядько подякував і відійшов.

До найближчого села прийшли без провідника. Вже починало світати, коли ми входили в село. Але в селі ми не могли задержатися і

відпочити, бо село лежало при “столбовій” дорозі, отже, було на очах денікінців, що звичайно швендялися, власне, по таких шляхах-дорогах. Нам треба було шукати якогось глухого села, серед степу, подальше від людних шляхів. Треба було знайти когось, хто б таке село знав і нас туди провів.

При кінці села наздігнав нас якийсь дядько з палицею в одній руці, а в другій з глечиками-близнюками. Ми його зупинили і запитали, чи не міг би він провести нас у таке село.

— Даром не хочемо, заплатимо! — заохочували ми дядька.

— Знаєте, гаспада, — відповів дядько. — В мене немає часу, але я вам посовітую. В крайній хаті за селом, ліворуч, живе один чоловік, і він вас проведе. Він усі ходи знає, бо був предсідником “комб’єду”. Зветься від Артем Ковальчук.

Дядько, мабуть, мав з Ковальчуком щось “на пеньку” і хотів нам його видати, хоч він не знав, хто ми. Ми зрозуміли: дядько і хитрував, і хотів на своєму ворогові помститися. Дядька з гладушиками-“близнкжами” ми лишили, а самі пішли далі. Поручник Кривоносюк, я і стрілець Захарук Іван пішли наперід, щоб знайти хату “предсідателя комб’єда”.

У хаті вже світилося, “предсідатель”, уже одягнений, ходив по хаті. На постелі лежало троє дітей, у віці від одного до п’яти років. На краю печі сиділа Ковальчукова жінка, вродлива молодиця, що сподівалася четвертої дитинки.

— Ви колишній предсідатель комб’єду? — спитав поручник Кривоносюк.

Ковальчук налякався і, не кажучи ніже словечка, видивився на поручника.

— Чоловіче, — відозвався я. — Не бійтеся нічого. Ким ви колись були, цим ми зовсім не цікавимося і до цього не маємо жадного діла. Ми зайшли до вас за допомогою. Нас спрямували до вас і назвали вас комб’єдом, і тому ми так питаємо, бо не знаємо, чи гаразд потрапили. Нам потрібно чоловіка, який би нам допоміг і за винагороду показав дорогу та й провів нас у якесь село, що не при шляху. Ми бажаємо там дещо відпочити. Криємося від ока теперішніх володарів. Ще до сходу сонця бажаємо там бути.

— Мусимо знайти якесь глухе село. Розумієте? Нас не лякайтеся! — обізвався поручник Кривоносюк.

—Гаспада, мені казали бути предсідником, то й був, — виправдовувався переляканий Ковальчук.

— Дядьку Артеме! Нас це ні трішечки не цікавить, хто ким був. Ми ніякі гаспада, а такі самі селяни-мужики, як і ви. Проведіть нас скорше, бо незабаром день та й хлопці там на дорозі мерзнуть.

— То вас більше? — спитав недовірливо.

— А ви думали, що тільки нас трьох? Нас не цілих дві сотні. З денікінського полону тікаємо. Йшли цілісіньку ніч. Зморилися і хочемо відпочити.

— Найближче звідсіля село Янівка. Воно серед степу, в балці. Там зможете спокійно відпочивати навіть кілька днів. Звідсіля 5 верст. Туди вас проведу.

“Комб’єд” натягнув на себе свитку, і ми вийшли, але не пішли дорогою, тільки прямо через поля — ярами та долинами.

— От тудою, праворуч, від нас через степ дорога в Янівку, але ця дорога дальша. А от сюдою за годину будемо в селі, — говорив, показуючи дорогу.

Ковальчук говорив правду. За годину ми побачили верхи дерев. Це були садки в Янівці.

Сходило сонце, як ми доходили до Янівки. Провідник, одержавши за труд 20 керенок, вернувся, а ми задержалися.

Усім разом входити в село було незручно. Поручники Слюсарчук, Кривоносюк, хорунжий Гречаник і два стрільці пішли в село до старости попрохати його, щоб дозволив нам через день перебути в селі.

У тодішніх часах це була найкраща “дипломатія”, бо в селах, що були положені подальше від центрів, старости ще мали сяку-таку повагу і населення їх слухало.

— Пане старосто! — заговорив поручник Слюсарчук, коли делегація станула перед начальником Янівки. — Поможіть нам, будь ласка. Ми свої люди. Йдемо з полону. Цілу ніч ми в дорозі і поморилися. Хочемо в селі трохи відпочити.

Староста — малий, присадкуватий і рухливий чоловічок, яких 40 — 45 років, з посивілим волоссям і малою лисиною на голові, подумав, а далі спитав:

— А ви хто такі?

— Ми, пане старосто, галичани, — відповів поручник Слюсарчук.

— А, то ви англічани, значить, — сказав, зрадівши, староста. — Про вас ми чували. Народ ви хороший і просвіщений. За нас, темних мужиків, не жалієте вашого життя. Ви наші брати. Сідайте. Поснідаємо дещо.

— Нам ніколи сідати, пане старосто. Ми не самі. Нас більше, — говорив поручник Кривоносюк. — Інші ждуть за селом, і нам треба всім допомогти. Ми всі поморені.

— Подождіть отут, а я покличу десятників, і якось поладнаємо. Подождіть трохи. Ти, жінко, дай людям дещо перекусити, а я піду за десятниками.

Тим часом ті, що ждали за селом, побачили далеко на полі, на схід від села, чотирьох вершників, які, у віддалі яких сто кроків один від одного, їхали в напрямі села, а потім повернули направо. Четар Балицький, що якось зумів зберегти свій польовий далековид, приглядався вершникам, а стрільці тим часом заховалися у крайньому садку. Через далековид було видно, що вершники озброєні.

— Хто це може бути? — спитали ми дядька, що почувши гамір, вийшов з хати.

— Це, мабуть, Зелений буде, — пояснив дядько. — Кажуть, що вчора вночі він десь сюдою проходив.

Ми також думали, що це повстанці, бо це було в районі Канева. Тим часом надійшли наші делегати, а з ними староста і трьох сільських десятників.

— Добрий день вам, людоньки Божі, — сказав староста. — Давно не мали ми таких гостей у нашому селі, хоч багато дечого чували про вас.

— Доброго вам здоров'я, пане старосто, — відповіли ми гуртом.

Ми розбалакалися. З тону розмови ми вичули, що в селі багато оповідали про галичан. Нарешті староста сказав десятникам, щоб нас розмістили по таких господарствах, що в них можна б людям підживитися і відпочити.

— У нашому селі, — продовжував староста, — нічого вам боятися, а вашим збірним місцем виберіть собі найлучше — майдан біля сільської управи, а на який час — це вже ваше діло.

Свою поведінкою і порадами староста виявив свою щирю до нас прихильність. Ми поділилися на три групи і з десятниками пішли в село. О 2-й годині всі ми мали зійтися біля сільської управи. Господарі

прийняли нас дуже прихильно і угощували нас чим хто міг. День був погідний, і господарі скоро виїхали в поле орати і сіяти, а ми з хазяйками осталися на домашніх господарствах.

У Янівці ми знайшли нарешті зв'язок з повстанцями отамана Зеленого. В селі задержалися до вечора в надії, що 2-ї ночі будемо вже під Каневом, у славного отамана. Так бодай запевняли нас повстанці. Було їх біля нас чотирьох. Були це ті самі вершники, що їх ми бачили рано на полях Янівки. Їх вислав отаман Зелений нам назустріч, і вони шукали нас уже від недільного ранку. Зеленівці притягнули звідкись польову кухню, привели бика, селяни дали картоплю, і ми знову по довшому часі могли їсти справжню стрілецьку страву з польової кухні. Вечоріло, як ми рушили з Янівки в дальшу дорогу, в напрямі на Канів. Добросердний наш староста дав для виснажених стрільців сім підвід.

— Що ж, — говорив він, — усякому, хто тільки до нас приходив, ми поневолі помагали, то чому ж не допомогти вам, що за нас воюєте.

Коло 9-ї години вечора ми наблизилися до села Македони. Вечір був гарний і теплий. Кругом нас стелилися по степу густі вечірні тумани, і нам приходилося довший час іти в сутінках навмання. Аж під Македонами зійшов місяць і освітив дорогу. Але в наших серцях було чомусь невесело. Давив якийсь тягар-смуток. Ми йшли мовчки, пригнічені чимсь важким, чимсь невідомим. У міру того як ми наближалися до Македон, наші почування ставали що раз більше гнітучими.

І дійсно, наші прочуття віщували лихо. В Македонах ми почули страшну вістку: отаман Зелений убитий! Його тіло — в селі Ковалях.

Повстанці розбіглися. В Каневі — денікінці!

Це все ми почули в Македонах від селян і кількох повстанців, що верталися з околиці Канева. Спочатку до цих вісток ми поставилися з недовір'ям. Все ж таки наші сумніви в їх правдивість не зменшувалися і не поправляли наших пригноблених настроїв, але навпаки — їх поглиблювали і переконували, що під Каневом не все гаразд. У зв'язку з цим наші надії одержати від отамана Зеленого зброю і партизанським порядком добиватися до своїх розвівалися.

У нашому положенні треба було шукати виходу, а передусім — треба було перевірити вістку.

У Македонах ми зупинилися біля церкви і тут, порадившись, рішили в околицю Канева вислати розвідку і ждати, аж вона

повернуться з незаперечними вістями.

У розвідку вибрався поручник Кривоносюк з одним десятником і стрільцем Іваном Захаруком. Поїхали підводою, що її вчора дав нам староста з Янівки. До Канева з Македон було 15 верст з гаком, тому ми й не чекали скорого повороту наших звідунів. Тимчасово ми розмістилися в районі біля церкви — по кількох на одній квартирі. Була вже пізня година, але в багатьох хатах ще світилося. Господарі прийняли нас гостинно. На другий день припадало свято Покрови і в селі був празник. Для нас склалося так щасливо, що в Македонах ми мали бути першими гістьми.

Вістка про смерть отамана Зеленого пригнобила теж сильно македонських селян. За отаманом усі жалували. Пригадую собі слова бабуні, що в неї я ночував із сімома стрільцями. Бабуня, вже літня жінка, мала гарних доростаючих внуків. На Світову війну пішли два сини, і один з них вернувся інвалідом. На вістку про смерть отамана Зеленого бабуня розплакалася.

— Чому ж я, стара, не вміраю? Я вже досить нажилася, а його, молодого, вбили, та й за віщо? що нам добра бажав. Казав іноді дати підводу, то й давали. Тепер його вбили, а там, кажуть, якийсь “Нікон” і комуна йде та й людей граблять. Він був наш, мужик, тому й вбили його.

Свої жалощі бабуня висловлювала так боляче, якби оплакувала рідного сина.

Наші звідуні вернулися щойно рано і вістку про смерть отамана Зеленого потвердили. Нам уже не було потреби йти на Канів і треба було забути про зброю, що її приобіцяв нам герой — отаман Зелений.

У Македонах починався празник. Хазяйки приготувлялися зустрічати гостей і їх угощували. Але ми мусіли вдоволитися тільки ситим празничним сніданком.

Тим часом поручник Струць уже скликав нараду старшин і старших підстаршин, щоб обміркувати плян нашої дальшої мандрівки. Йти далі гуртом, як досі, було неможливо. Нашою ціллю було Поділля, де, за відомостями, в околиці Брацлава змагалася з денікінцями 8-ма бригада УГА. До своїх треба було нам передіставатися одинцем, а властиво малими групами, по 3 — 4 чоловіки.

Довше цю справу обговорювати не було потреби. Ситуація для кожного була ясна, тому й рішили, що увесь наш відділ (184 втікачів)

поділимо на стільки гуртків, скільки є старшин і стрільців, що здатні взяти провід і відповідальність за них, доки не діб'ємося до своїх.

Вирішене постановили зараз же реалізувати. Стрільці прощалися зі своїми хазяйками і вже перед 9-ю гуртувалися біля своїх провідників. Незабаром вирушили з гостинних Македоніє.

За селом усі стрільці і старшини прощалися по-братньому, бажаючи собі взаємно щасливої дороги і побачитися у відновленому III/24 курені.

Ми розійшлися.

Кожний відходив в іншому напрямі.

Я зі своїм гуртом — разом зі мною було нас 12 вояків — подався на Таращу (...)

Василь ІЛАЩУК, булавний, старший десятник УГА (1893 — 1965)

Ілащук В. В денікінському полоні в Дарниці 1919 р. (докінчення) // Вісті комбатанта. Український військовий журнал. — Торонто — Нью-Йорк, 1973. — Ч. 5 — 6 (67 — 68). — С. 27 — 44.

№ 8 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про Гощівський партизанський загін та партизанський загін ім. отамана Зеленого в 1919 — 1921 рр

Партизанський загін імени отамана Зеленого

Зі смертю отамана Зеленого перестала існувати і його армія. Не знайшлося між його старшинами ні одного здібного заняти місце творця іспанських (Дніпровських. — *Ред.*) дівізій.

Ні один із зеленівських старшин не лучив у собі тих так потрібних селянському провідникові прикмет: особистої хоробрости в першу чергу, далі матеріальної безінтересовности, великого організаційного хисту, а що найважніше — уміння навіть серед найтяжших умовин додати бодрости своїм підчиненим.

Вже в кілька днів після того, як Зеленівці поховали свого отамана, почалась трагедія. Визначніші старшини зеленівської армії порозумілися з Денікінцями, продавали їм військове майно, а гроші ділили між собою і за їх до безтями піячили.

Розказують навіть, що були старшини, які обіщували Денікінцям перевести на їх сторону цілу зеленівську армію, але того їм зробити не пощастилося, бо козаки зміркували, в чім діло, і потягли хто куди. Одні з них пробилися в ряди Армії У.Н.Р., другі поступили в повстанчі ватаги, яких тоді на Правобережжі був не один десяток, та найбільш подалося домів, щоб заховати кріса на слухний час, взятися знова за рало та зажити мирним селянським життям. Не всім, одначе, так склалось, як бажалось.

Большевики, занявши Трипільщину, взяли у першу чергу за винищування та переслідування Зеленівців. Одних арештовано і розстрілювано без довгої мороки, других висилано в київську Губчеку, а та також не задавала собі много труду в розправі з “зеленівськими бандитами”, як большевики називали Трипільців. Для Зеленівців настало “люте время”. Много із їх, більше скомпромітованих перед червоною владою, з першого дня повороту домів стали жити нелегально. Вони все ж таки надіялися, що, переждавши найгірший

час переслідувань, зможуть пізніше доступити отпущенія гріхів. Але помилились. Большевики лютували чимраз більше і дедалі принимались енергічнійше за винищування всіх тих, що служили в зеленівській армії.

Спочатку скривалися таки по селах у своїх знайомих і рідних, але большевики, набравши більше досвіду, перетрушували мало не кожную хату в Трипільщині. І те переслідування дедалі ставало більш систематичним. Большевицькі агенти, ознакомившись з місцевими умовами, бушували навіть там, де їх ніхто не надіявся (не сподівався. — *Ред.*). Їм помагали також місцеві запроданці — як славний Шевченко Совіцький, садист і п'яниця, далі Рудич і Оленич, два найбільш небезпечні большевицькі агенти-донощики.

Зеленівці, побачивши, що не так скоро їм діждатися амнесії, почали “емігрувати” в поблизький ліс Гощів.

Першими “емігрантами” і зав'язком пізнішого партизанського гощівського отряду були: Трохим Колісник, бувший командант тила зеленівської армії, далі Мусій Таценко, колишній ад'ютант отамана Зеленого, вкінці Овсій і Вакун Удоти (тут і далі Удоди. — *Ред.*). За тими почали стягатися в Гощів і інші зеленівці. При кінці 1920 року зібралось в Гощові до трийцять люда — як з Трипілья, так і з поблизьких сіл.

Мало що не до самого кінця 1920 року про Гощівців як про організацію не можна говорити. Зеленівці збігалися в Гощів просто з метою окриватися аж до того часу; поки не верне Українська армія або не злагідніє большевицький режім. Деякі з їх скривався “на рівних правах”, кожний поступав як знав і як йому було догіднійше. Про те, щоби вести боротьбу проти Большевиків, ніхто з їх не думав. Так було аж до тої пори, поки в Гощів не прийшов один з бувших зеленівських визначнійших старшин, [а] іменно Самозванець (псевдонім) (справжнє прізвище Заброта. — *Ред.*). За його ініціативою Зеленівці-збігці зорганізувалися в партизанський отряд, який від місця осідку назвався гощівським.

Під отамуванням Самозванця Гощівці розвинули живу партизанську діяльність у районі місточок Трипілья й Обухова. Побіч многих менших сутічок з большевицькими відділами слід згадати напад на місто Трипілья зимою 1920 — 1921 рр., який належить до найгарнійших сторінок історії партизанського гощівського отряду.

В Трипільлю під той час стояла сильна большевицька залога, яка числила до 600 люда піхоти при одній батерії і кільканайцятьох скорострілах. Гощівці, увійшовши одної ночі в Трипільля, позносили большевицькі варти і по короткій боротьбі опанували місточко. Гощівці, занявши Трипільля, думали його зробити знова огнищем протибольшевицького повстання на Київщині, але це їм не вдалося. Большевики зрозуміли небезпеку і вислали з поблизьких гарнізонів, головно з місточок Ржищева і Обухова, сильні відділи, які цілу затію скоро зліквідували. Партизани мусіли знова податися в Гощів. Одиною користою того нападу була велика скількість зброї, здобута на червоноармейцях, в яку отряд заосмотрився (забезпечився. — Ред.) на будуче.

Після того нападу отаман Самозванець розпочав на власну руку коншахти (таємні зносини. — Ред.) із трипільським Ревкомом і навіть кілька разів потаємно ходив у Трипільля. До цієї пори невідомо нікому, якого рода були ті коншахти і до чого, власне, зміряв (вів справу. — Ред.) Самозванець. Гощівці, довідавшись, одначе, про те, засудили Самозванця на смерть, а присуд виконав таки його кривняк Вакун Удот (Удод. — Ред.).

Після Самозванця команду над гощівським отрядом обняв Мусій Таценко. Була це людина наскрізь ідейна, свідомо національно й образована, але Таценкові бракувало сильної волі, авторитету і тяжкої руки, чим, попри свої хиби, визначався його попередник — отаман Самозванець. А ці прикмети були тим більше потрібні, коли приходилося отаманувати над такою “вольницею”, якою іменно була гощівська братія.

За Таценка отряд став знова наче збіговищем всякого люду, якого одиною метою було скритись перед Большевиками, а при нагоді добре забавитися і по-козацьки погуляти.

Вправді (щоправда. — Ред.), за отамування Таценка в квітні 1921 року гощівський отряд разом з партизанами отамана Чорного (з Лівобережжя) (справжнє прізвище Гаврило Куреда. — Ред.) пробували були занята місто Обухів, але напад не вдався. То остаточно підорвало авторітет Таценка в отряді.

Подібно як Самозванець, скінчив і Таценко трагічно. В часі іменно одного походу прийшло між їм а (і. — Ред.) двома партизанами, Овсієм Удотом і Андрієм Мовчаном, до суперечки, в часі котрої ті вбили

Таценка (та подія мала місце 14 липня 1921 р. на лівому березі Дніпра, проти села Халеп'я. Тіло Таценка поховала рідня на кладбищі близько хутора Таценків.).

По смерті Таценка запанувала в Гощеві повна анархія. Відносини в отряді нагадували все інше, тільки не партизанів. Гощівці стали “промишляти” по шляхах, наче лицарі темної ночі. Не диво, що дооколичне селянство, якого симпатії були спершу по стороні партизанів, стали відноситися до Гощівців байдуже, а подекуди навіть ворожо. Щойно пізніше, як ті устаткувалися, селянство знову стало ставлятися до їх по давньому.

У тому часі отряд числив 25 до 30 добре узброєних партизанів, в якому переважали числом Трипільці.

Ще в першій половині 1921 року Центральний повстанчий комітет (якого zorganizовання треба завдячувати енергічному старшині С.С. [Іванові] Андрухові) поставив собі між іншими завданнями також увійти в контакт зі всіма повстанчими Групами, отрядами і загонами, які тоді існували на Україні, і підчинити їх своїм наказам і директивам.

Ту задачу у трипільському районі, то є в першу чергу увійти в контакт із Гощівцями й отрядом отамана Чорного, що оперував на Лівобережжі в околицях містечок Воронькова і Переяслава, було доручено Григоровичеві (Григорович Володимир, родом із Черновець. Служив від 1915 р. в австрійській армії, опісля в У.Г.А., а в 1919 р. прибув з маршовим курінем у корпус С.С. При кінці 1920 р. (у большевиків) займав посаду ад'ютанта в “Галицькій школі Червоних Старшин”. Увільнившись зі школи в початку 1921 р., Григорович виїхав у Трипільля на посаду завідуючого військовим відділом при волосному ревкомі).

Згідно з інструкціями і інтенціями Центрального повстанчого комітету ті два отряди на час загального протибольшевицького повстання, яке плянувалося на осінь 1921 року, повинні були злучитися в один загін і стати зав'язком Трипільської повстанчої дивізії.

Григорович до червня, то є до часу викриття Ц.П.К. (Цупкому. — Ред.), успів частинно вив'язатися зі своєї задачі. Йому вдалося було увійти в контакт з Гощівцями, що ж до отряду отамана Чорного, то Григорович до липня з їми зв'язків не мав.

Після арештування сотника Андруха і товаришів провід Ц.П.К. обняв [Микола] Опока (також старшина С.С.). Праця хоча й дещо через арешти в місяці червні та липні зменшилася, але опісля пішла попереднім темпом.

З початком липня 1921 року Григорович і старшина С.С. Д. (Осип Думін, він же Антін Крезуб. — Ред.), обидва скомпромітовані в зв'язку з викриттям ЦПК перед червоною владою, мусіли шукати захисту в партизанськiм отряді в Гощеві. Вони то й зачали працю в дусі інструкції Ц.П.К., себто працю над об'єднанням Гощівців і отряду отамана Чорного в один загін.

З початку ця ідея натрапляла на великі труднощі, головню із-за того, що ЦПК бажав бачити на чолі об'єданого загону отамана Чорного, а цей не мав у Гощівців ніяких симпатій. Навпаки, Гощівці ставлялися до нього навіть ворожо. Щодо отамана Таценка, який по злученню обох отрядів був би мусів зрезигнувати зі своєї гідности, то справа стояла добре. Отаман Таценко — треба йому признати в заслугу, ставляючи висше загальне добре, чим свою амбіцію, був згоден піддатися команді отамана Чорного.

Побіч неохоти до отамана Чорного зі сторони Гощівців, була й друга причина, яка утруднювала переведення інструкцій і побажань Ц.П.К. у життя, [а] іменно: Гощівці, злучившись із Полтавцями (так називали отряд отамана Чорного в Гощеві), були б мусіли піддатися тій дисципліні, яка була серед їх. А вона на ціле небо перевишала дисципліну — коли взагалі про таку можна говорити — в гощівськoму отряді.

Так справа об'єднання стояла до половини липня. Після смерти Таценка Гощівці надумалися і рішили злучитися з Полтавцями, але під одним услів'ям, [а] іменно, що отаман Чорний уступить.

Дня 2 серпня перейшов гощівськiй отряд на Лівобережжя в село Рудяків, де під той час перебували Полтавці. В два дні після того, то є 4 серпня, отаман Чорний зрезигнував з отаманства і подався з кількома своїми особистими приятелями кудись на південь, а Гощівці й Полтавці на загальній козацькiй раді вибрали собі командіра Д[уміна], згаданого вже старшину С.С-ів. Так повстав загін, який названо “партизанськiм загoном ім. отамана Зеленого”. Під той час числив загін до 60 люда, з їх 10 кавалеристів. Узброєні партизани були на

загал вдоволяючо, кожний, побіч кріса і 80 до 100 набоїв, мав також самопал “наган”. Многі мали бомби ріжних взірців.

Тоді також зреорганізовано загін у цей спосіб, що поділено його на чотири чети по 12 до 13 люда і назначено командантів чет. Кавалеристи творили кінну розвідку. При загоні була також похідна аптичка і один фельчер.

Мотив, який спонукував Гощівців згодитися на об’єднання, впливав, одначе, не із зрозуміння загальних національних інтересів чи інтересів будучого повстання, а тільки зі сподівань, що Армія У.Н.Р. скоро явиться на Україні та прожене большевиків. Гощівці, підчиняючись директивам Ц.П.К., хотіли зайняти легальне становище супроти української регулярної армії і тим ніби вимазати зі своєї історії колишний бунт проти Директорії У.Н.Р. Зовсім іншими мотивами руководилися Полтавці. Вони були в порівнанні з Гощівцями елементом на ціле небо ідейнішим і патріотичнішим. І тому Полтавці підчинилися наказам Ц.П.К. не з якихсь особистих рахунків на будуче, а тільки тому, що того вимагала загально національна справа, [а] іменно, справа заповідженого на осінь повстання.

Загін після об’єднання зачав свою діяльність нападом на місто Воронків уночі з 4 на 5 серпня. В місточку перебито міліцію, що прийшла туди збирати продналог, а в руки партизанів попало много зброї і набоїв. Після нападу загін вернув знову в Рудяківський ліс. Большевики, занепокоєні діяльністю загону, вислали проти нього значні сили з Трипілля і Баришполя.

Під їх напором мусів загін податися на південь у Гусинецький ліс із наміром у найблизших днях ударити на Переяслав або Ржищів.

Та цього нападу вже не вдалося перевести, бо між Гощівцями і між Полтавцями виникли непорозуміння. Полтавці були невдоволені поведінням Гощівців супроти місцевих селян, поведінням, яке нагадувало червоноармейські ватаги або гетьманських карательників. Зачалися сварки, а вкінці із-за якоїсь дрібниці мало не прийшло до кровопролиття.

Командір загону постановив розділити знову загін на два отряди і зводити їх тільки в случаю потреби. Полтавці мали залишитися на Лівобережжі і продовжати боротьбу з большевиками в околицях Переяслава, а Гощівці перейти на Правобережжя в Гощів.

Дня 14 серпня в селі Гусинцях загін розійшовся. Команду над полтавським отрядом у заступстві (як заступник отамана загону ім. Зеленого. — Ред.) обняв Неїжко (колишній старшина 3-го полка С.С.), а Д[умін] пішов з Гощівцями.

В кілька днів після того Григоровича, який ішов у Київ з дорученням до Ц.П.К., зловили Большевики. А коли з початком вересня Д[умін] зістав ранений і передав команду загону [Трохиму] Колісникові, питання про спільну працю обох отрядів на будуче зістало припечатане. Обидва отряди більше ніколи не зішлись.

Гощівці з того часу, коли не числити незначні напади на большевицькі транспорти з харчами або менші групи червоноармійців, припинили свою діяльність, дожидаючи спасіння із заходу.

Коли стало видним, що на прихід Української армії не можна покладати ніяких надій, дух серед Гощівців упадав щораз більше. Дехто з їх радив перейти знова на Лівобережжя, інші були за тим, щоби податися на північ і прилучитися до отамана Орлика. Але ні один, ні другий проект не знаходив ніколи загального одобрения і оставалося по старому. Гощівці й далі сиділи в Гощеві.

Вправді (щоправда. — Ред.), коли при кінці падолиста 1921 року прийшли вістки про похід отамана [Юрка] Тютюнника на Україну, Гощівці стали наче бути активними. Але це трівало недовго, а після того наступив ще більший упадок духа. Отряд знайшовся (опинився. — Ред.) просто в розпучливому положенню, через те що гощівські болота позамерзали і большевики послали в ліс облаву за облавою, а рівночасно й обсадили всі дооколичні села так, що ніяк харчів не можна було дістати.

Деякі з Гощівців почали тоді переговорювати з большевиками, які обіщували їм амнестію за ціну видання бувшого командіра загону Д[уміна]. Не дожидаючи кінця переговорів, Д[умін] виїхав потайки в Київ, а Гощівці перейшли до Большевиків. Та гірко прийшлося їм того пожалувати (пожалкувати. — Ред.): большевики кількох з їх вневдовзі розстріляли (між ними Вакуна Удота), а решта успіла в час (вчасно. — Ред.) утекти.

Кінчаючи інформації про гощівський отряд, не від річі буде, думаю, згадати про славний в цілій Трипільщині ліс Гощів.

На північ від Трипілья майже над самим Дніпром лежить село Злодіївка (перейменоване після убійства Столипіна на Столипинівку, а

в 1917 році-на українівку) (Українку. — *Ред.*). Від Злодіївки починається ліс, що тягнеться вздовж правого берега Дніпра мало що не до самого Києва.

Вигляд того ліса є на цілій його довжині одинакий. Творять його переважно сосни. В одному тільки місці, [а] іменно від сторони полуднево-західної, його характер міняється. Сама почва у противенстві до сухої почви цілости ліса є в тому місці багнистою, а на ній поросла вільха, ліщина і густий, віками некошений очерет і чагарник. Та часть ліса є саме цей славний Гощів (на російських картах видання генштабу він значиться як “урочище Гощів”).

Про Гощів ще тепер народня легенда розповідає як про місце, де колись водилися всякі страхіття, гади товщиною молодих дубчаків, страшні змії-полози і песиголовці. Тут також мали жити в давнину великолюдн-герої, а пізнійше — гайдамаки.

І недаром народня фантазія зробила Гощів обиталищем всяких видовищ. До останніх часів були в Гощеві місця, яких людська нога не дотикала. Величезні мочари й трясовиска, порослі густим очеретом, який диким хмелем зв'язаний у таку гущавину, як полуднево-американські ліяни, робили Гощів непроходимим і таємничим. Партизанам доводилося не раз закладати табор у місцях, до котрих прохід треба було собі торувати шаблями і сокирами.

Для партизанів Гощів був неоцінимим. Близькість сіл давала змогу завсігди запастися харчами, а ще важнійше, мати завсігди добрі інформації про большевиків. Гощів, одначе, тратив на вартости в зимі, коли очерет зісох, а болота позамерзали, тоді він стояв наче на розтік відкритий.

В послідних роках перед війною обухівський поміщик, властитель того ліса, взявся був за осушування Гощева. В Гощеві покопано канали, якими мала стікати вода в річку Стугну, але їх викопано мало, а під теперішню пору вони знову позасипувалися.

7-12. IV. 1924.

Антін КРЕЗУБ (Осип ДУМІН) (1893 — 1945)

Крезуб Антін. Партизанський загін імени отамана Зеленого // Календар Червоної Калини на 1925 р. — Львів-Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1924. — С. 107 — 116.

№ 9 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про дії Цупкому та ЧК на Трипільщині у травні — червні 1921 р

В сітях київської чрезвычайки

При кінці травня 1921 року одержав я від сотника [Івана] Андруха^[308], що був у тому часі головою Центрального повстанчого комітету в Києві, наказ — виїхати у справах організації на Катеринославщину. Сю місію доручено якраз мені з двох причин: раз тому, що я, як інструктор (“преподаватель”) У Київській школі червоних старшин, міг найскорше одержати відпустку, а по друге, Катеринославщина була мені добре знакома. Там пробув я біля двох літ як полонений, там також довелося мені прожити якийсь час за гетьмана, після того як Німці роззброїли в Києві Січових стрільців.

Крім організаційних завдань у самій Катеринославщині, сотник Андрух доручив мені перевірити діяльність [Володимира] Григоровича, мужа довір'я повстанчої організації на Трипільщину. Тому що Трипілля, де жив Григорович, лежить над Дніпром і залізниці до нього нема, я постановив із Київа дібратись туди парохомом.

1 червня були в мене вже всі потрібні відпускні й подорожні документи. Ще того самого дня вистарався я також візи відділу чеки на пристані й на другий день сів на парохом.

З Григоровичем я був знайомий ще давніше — зі Школи червоних старшин, де він займав посаду ад'ютанта. І не диво, що моєму приїзду він дуже зрадив, тим більше що в Трипіллі взагалі не мав відповідного товариства. Григорович прохав мене зістати в нього кілька днів у гостях. Сеї пропозиції, хоч як приманливої, я не рішився прийняти, бо переді мною лежало ще багато праці в Катеринославщині, з якою я хотів як найскорше упоратися. Зате обіцяв у поворотній подорожі задержатися в нього на довше. Та мені вже на другий день проти моєї волі прийшлося начати гостювати в Григоровича, бо через низький рівень води у Дніпрі (літо 1921 року було посушливе) пароходи перестали курсувати. А з Трипілля в Катеринослав мені також найдогідніше було дібратися парохомом.

Після київської суматохи, денервуючої конспіративної праці й після советського пайка, про який звичайно говорять, що на ньому жити не можна, але і вмерти годі, побут у Трипіллі був для мене вимріяним місцем відпочинку. Цілими годинами ходили ми з Григоровичем понад Дніпром — або по гарячому піску, або лежали на кручі, вдивлялися вдалечінь, у сірі піски, зелені килими лугів і смарагдові пасма лісів, що простягалися на другому березі Дніпра від Кального, аж ген десь до Гусинець та до “Переяслава Старого”.

На чистому воздуху, перечищеному соняшним світлом й теплом, на вільному просторі романтичного українського степу і золотистих піль нерви розпрягалися, думки ставали свобіднішими, а душа бадьорилася і напувалася вірою в успіхи начатої праці та скоре звільнення краю веселого, степу широкого з-під московської кормиги.

Вечорами знову виходили ми на улицу і слухали пісень — а трипільські дівчата знають їх чимало — або заходили до котрого з дядьків у гості. І не було майже дня, щоби хто-небудь із Трипільців не запросив нас до себе. Часто, бувало, ми відмовлялися (місцеві комуністи дивилися криво на наше гарне пожиттє із селянами), та се нічого не помагало. Дядько гукне на своїх товаришів, хоплять нас попід руки, силоміць затаскають до хати та посадять за стіл. А тут і самогон, і каша, і вареники...

— Їжте, брати Галичане. Не гордуйте нашим хлібом-сіллю, не цурайтесь нас. — приговорює господар, і починається гостюваннє мов за гарних часів, мов і не під большевиками.

Звичайно кожду таку гостину ми використовували для того, щоби із селянами поговорити по душі. А Трипільці — се мудрий народ, слухають, бувало, й тільки на вус мотають... Вони розуміли, що на нас однострій советський, та душі рідні...

Після восьми днів побуту в Трипіллі почали знову курсувати пароходи по Дніпру і я виїхав дальше в дорогу. Від’їжджаючи, обіцяв я Григоровичеві ще раз вступити в Трипілля в поворотній подорожі. До сього часу він мав припорученнє зладити звіт і нав’язати зв’язок з Германівкою і Кагарликом, а з Гощівцями^[309] остаточно перебалакати, чи вони згідні підчинитися наказам Центрального повстанчого комітету в Києві.

Хоча на Катеринославщині я упорався зі своїми завданнями досить скоро, та знов через остановленнє плавби на Дніпрі мусив задержатися

в Криворіжжі довше, як бажав. Щойно в останніх днях червня міг я прибути знову в Трипіллі. Я зайшов до Григоровича, та на квартирі його не застав. Господиня сказала, що він сидить уже від рана в канцелярії, бо в Трипіллі приїхали якісь комісарі для “праверки”. Що вони мали провіряти і звідкіля приїхали, господиня не вміла сказати. Щоб не лізти всяким комісарам в очі, я не пішов до канцелярії, але постановив заждати на Григоровича в хаті. Біля 2-ї години пополудні він вернувся. З його лица видко було, що візита комісарів була йому не особливо приємна. Показалося, що комісарі приїхали на контролю волосного ревкому.

— Морочили мені голову від самого раня, — розказував Григорович. — Розпитували про відносини у волості, а при тому найбільше цікавилися Гощівцями. Не знаю чому, розпитували дуже точно про мою службу в школі Червоних старшин. Я мусив розказувати їм, де давнійше чим займався, з ким тепер живу і чому не належу до комуністичної партії, словом, те все виглядало більше на “допрос” арештованого, як на контролю моєї діяльності у волости.

Я слухав, не перебиваючи його.

— А знаєш, що я чув? — начав він тихше, підходячи ближче до мене. — Коли те правда, то було б дуже погано. Сьогодні приїхав з Києва один Трипілець, наш чоловік, і розказував, що там перед кількома днями арештовано багато Українців, а навіть мали арештувати цілий Центральний комітет.

Було помітно, що Григоровича ті вістки дуже хвилювали. Правда, на мене його оповідання зробило також вражіння, а рівночасно в думці прокинулось якесь підозріння, якась неясна і туманна ще комбінація, в котрій лучив я ті поголоски про київські арештування з приїздом контрольорів у Трипіллі. Але мої домисли були ще такі хаотичні, що Григоровичеві наразі нічого і згадувати не хотів, щоби його тим ще більше не хвилювати. Він замовк і проходжувався по кімнаті.

— А ти коли хочеш їхати в Київ? — запитав дещо спокійнішим тоном.

Наразі я не знав, що йому відповісти, бо моментально шибнула мені в голову думка, що може бути Григоровичеві моя присутність у Трипіллію не на руку. Можливо, що при арештах у Києві і я скомпромітований. Я відповів по хвилі коротко, що завтра з Трипілля виїду. І справді, тепер я вже прийняв рішення чимскорше виїхати в

Київ. Перш за все я був цікавий довідатися про дійовий стан речей на місці, побачитись із Андрухом, передати йому звіт і переховати в безпечне місце деякі записки, що були в мене у школі в сховку.

Хоча під першим вражінням вістки про арештовання в мені й збудилося підозрінне щодо ролі тих комісарів контрольорів, про яких мені щойно розказував Григорович, але дедалі я начав забувати про них. Правду говорячи, і до поголосок про арештовання я не прив'язував великої ваги, бо з досвіду знав, що на Україні все перебільшується. В Києві могли бути арештовані які-небудь базарники, а на провінції могли говорити про масові арештовання — й то Українців, бо Українці є завсіди в моді й коли ще хто-небудь дотепний причепив до того повстанчий комітет, то виходило таке, що не раз і найосторожнішого могло збити з пантелику. Взагалі, в фамі на Україні найчастіше трудно визнатися, де кінчається провокація, а де починається правда.

Григорович, здається, не сподівався від мене такої відповіді, бо пристанув і довший час дивився мені в очі, немов хотів переконатися, чи я не жартую.

— Хіба ти з ума зійшов? — акцентуючи кожде слово, начав він по хвилі реагувати на мою відповідь. — Ти хочеш їхати в Київ тепер, коли в кожній хвилі можуть тебе арештувати. Ні, се неможливо, ти не поїдеш... Ти мусиш тут зістатися, поки все як спід не виясниться. В Києві, без сумніву, попадеш у Чека.

Я старався успокоїти його, що мені поволі й вдалося, але ще раз сказав йому, ЩО завтра виїжджаю в Київ без огляду на те, що там діється.

Григорович не старався більше відводити мене від мого наміру.

— Гаразд, — сказав укінці, — то поїдемо разом. Я маю також завтра бути в Києві на з'їзді делегатів із волости. Добре, що так склалося, поїдемо обидва, а в товаристві все якось веселійте.

Я був радий такому оборотові справи. Його пропозиція була для мене не тільки приємна, але й з різних оглядів вигідна.

Григорович після того зовсім успокоївся, і мені стало дещо відрадніше. Ми поклалися на ліжка на пообідню лежанку і обговорювали деталі завтрашньої подорожі та снували здогади на тему київських арештів. Я й даліше обстоював здогад, що в Києві нічого надзвичайного не лучилося, хоча вкінці і допускали можливість

арештовання деякого з членів Центрального [повстанського] комітету, та ніяк не міг погодитися з думкою, що арештовано Андруха або когонебудь з організації у Школі червоних старшин. Мій скептицизм, зрештою, був зовсім оправданий. Наша організація, а особливо в “Червоній Школі”, вела себе так обережно і працювала так конспіративно, що просто трудно було вірити в її викриття. До організації належали люде певні та випробувані так, що про зраду не могло бути й мови. Можна було тільки допускати якийсь випадок, що допоміг большевикам відкрити дещо чи декого з одної або з другої організації.

Скінчивши балачку, почали ми дрімати. Я був сонний після невиспаних трьох ночей на совітському пароході. Мені вже почали клеїтися очі, коли в тім почув я в передній кімнаті якісь чужі голоси. Хтось говорив з господинею. За хвилину постукало до наших дверей, і майже в тій хвилі ввійшли в хату два “по-комісарські” одиті чоловіки. З такими типами мені часто доводилось стрічатися під час мого побуту в большевиків, і я зразу догадався, що се ті самі контрольори, які сьогодні стільки Григоровичеві напсували крови. Перший з них — високий, плечистий і червоний, мов буряк, учорній чумарці, в чоботях, у високій баранковій шапці, з наганом^[310] при боці, подоба радше на якогось гайдамацького отамана, як на “советского ответственного работника. Другий — нижчий, у гострій большевицькій шапці, так званій будьонівці, більше підходив під поняття комісара, а ще більше чекіста.

Непрошені гості зайшли в хату і без ніяких церемоній підсунули собі крісла та посідали. Мене дуже неприємно вразило їхнє безцеремонне поведіння в чужій хаті, і я хотів уже вийти з кімнати, та надумався. Григорович представив мене спершу сьому червоному, а потім його товаришеви.

— Ну і что ж, таваріщ Грігоровіч, как вам живіотса? — звертаючись із достойницькою міною до мого товариша, запитав сей червоний комісар, похожий на гайдамацького ватажка.

Я глянув у його бік і замітив на тій босяцькій пиці ледве помітну хитру, відражаючу (відштовхуючу. — *Ред.*) усмішку, а в очах, в яких малювалась жорстокість, якби утаєну злобу. В сій хвилі в моїй думці допущення, що їх приїзд може мати дещо спільного з арештованнями в Києві, якщо такі дійсно мали там місце, ставали правдоподібнішими.

“Чекісти!” — мигнуло мені в голові, і я інстинктивно присунувся ближче до подушки, під якою лежав мій наган.

Григорович тим часом щось відповів і присунув до гостей тютюн.

— Да, у вас льогкий, — знімаючи “бумажку” і вдоволено посміхаючись, відізався другий комісар. Його фізіономія, хоча і зразу було по нім пізнати “совітського работника”, не мала тих відражаючих рис, що фізіономія його колеги. Сей робив вражінне чоловіка мало, вправді (щоправда. — *Ред.*), інтелігентного, але бодай не жорстокого.

Закуривши, товариші комісарі порозпиралися на кріслах і розглядалися мовчки по кімнаті, неначе хотіли побачити щось цікавого. Я сидів на своєму ліжку і старався не звертати на себе уваги. За хвилю одначе почув на собі їхній допитливий зір. Я мимоволі глянув на здорового комісара. Наші очі зустрілись.

— Ви что, таваріщ, тоже Галічанін? — запитав, пускаючи клуби тютюнового диму перед себе і придивляючись мені з увагою.

Те питанне, признаюся, мене дещо заскочило і неприємно вразило, та відпиратися, що я не Галичанин було б щонайменше наївно. Комісарі й так від місцевих чекістів, “Саветского Шевченка”, Рудика і Оленича, які мене знали, могли довідатися, що я не тутешній, а тоді було б тільки на мене й на Григоровича падало більше підозрінне.

— Так, я також Галичанин! — відповів я різко.

Комісар ще якийсь час мірив мене своїм проникливим поглядом, потім, присунувшись ближче до стола, на якому лежали мої карти та військові підручники (я возив їх зі собою), почав їх переглядати.

Його товариш тим часом розпитував про щось Григоровича, але я, занятий своїми думками, що в тій хвилі хмарою саранчі тиснулися в мою голову, не слідив уже за їхньою розмовою. Мені все ще настирливіше тиснулися в мозок підозріння, що Київська чека таки дійсно мусіла щось відкрити, зловити якісь нитки нашої організації. У мені все більше й більше укріплялася, хоча не було до сього наразі ніяких основ, думка, що сі типи ніхто інший, тільки агенти Київської чрезвичайки, яка приїхала в Трипіллі за тим, щоби арештувати Григоровича.

— Ви где састаїте на службе? — замикаючи останню книжку, звернувся ДО мене знову червоний комісар.

— У Школі червоних старшин у Києві.

— На какой пасаде?

— На посаді інструктора науки стріляння.

— А как ваша фамілія? — повертаючись раптово до мене цілим тілом, запитав він.

Я сказав йому своє прізвище і замітив, як обидва комісарі значущо переглянулися. Червоний навіть ледве помітно усміхнувся, але в його усмішці було щось такого, що мені стало ніяково.

Комісар тепер уже не переставав задавати мені різні питання. Я мусив йому розказувати, де служив давніше, як попав на Україну, як дістався у школу Червоних старшин, одним словом, розповісти йому все своє життя. Коли я згадав при кінці, що належу до комуністичної партії, він безцеремонно начав сміятися.

— Так вам у нашій партії харашо! Нравітьса, значитса. Да? — і переморгнувся злобно зі своїм товаришем.

Ціла розмова, а особливо її фінал мене майже виводили з рівноваги. Я думав устати, сказати мійому співбесіднику кріпке слово й вийти, але свідомість, що такий поступок може не тільки мені, а ще й Григоровичеві пошкодити, казала відкинути сю думку. В мене вже тепер майже не було сумніву, що ті комісарі-контрольори — се агенти Київської чрезвычайки. Їхнє поведєние, нахабні питання, зловіщі погляди, злосливі і цинічні усмішки та переморгування — все те ще більше укріпило мене в тому переконанню. Я зрозумів, що вони мене здемаскували, пізнали. На те вказували їхні задоволені міни, які, здавалося, говорили: “Ось його, голубчика, маємо”.

Одначе моє зденервованне трівало тільки хвилю, після того я зовсім усиокоївся. Я просто дивувався, що так скоро зумів відзискати рівновагу духу. Мої думки вже не тиснулися безладним роєм у голову, але плили рівно, і я їй кожній наче приглядався, наче важив її...

Я розумів, що вони можуть нас у кожній хвилині арештувати, маючи в своїому розпорядженню біля двох сотень червоноармійців місцевої залоги, але якийсь внутрішній голос переконував мене, що вони сього тепер не зроблять.

Під впливом тих вражінь і думок мої нерви були подразнені, а властиво передразнені. Я відчував певного роду приємність, таку, як відчувається після ужиття якого-небудь наркотику. Мене цікавила та гра в ката і мишу, я старався дати собі відповідь на питання, чим та гра скінчиться та, наразі не знаходив відповіді.

Балачка з комісарами тягнулася біля двох годин. Урешті вони повставали і почали прощатися. На їхніх лицах видко було задоволення тими відвідинами.

— Ви кагда уезжаєте в Київ? — запитав червоний комісар, подаючи мені руку.

— Завтра парохомом їдемо з Григоровичем разом.

— Зафтра? — повторив той здивовано і хвильку, здалося мені, надумувався. — От, харашо сложилось, ми тоже завтра вазвращаемся в Київ, значітса едем вместе.

“Начинається опіка”, — подумав я, стараючись умить вхопити інтенцію (намір. — *Ред.*) замаскованого чекіста. І, як показалося пізніше, я відгадав її зовсім влучно.

З тим і вийшли вони з кімнати. Я глянув на Григоровича і здивувався. Його лице було спокійне і не зраджувало ніякого занепокоєння. Він, навпаки, мав задоволену міну.

— Ну, що ж ти на та все? — звернувся я до нього, коли гості були вже надворі. — Як ти думаєш, що се за птиці?

— Се такі голодранці, які, хоча й є дійсно контрольорами для волосних ревкомів, їздять туди більше для того, щоб при нагоді добре наїстися та попити самогону. І нічого в них підозрілого нема. Приїхали, погуляли в Трипіллі та й завтра заберуться к чорту.

А коли я Григоровичеви начав про них говорити так, як думав, то він мене просто висміяв. Щоб свобідніше поговорити про те все, я запропонував Григоровичеви піти над Дніпро на прохід (прогулянку. — *Ред.*).

Уже сонце заходило, а ми все ще гуляли понад Дніпром і сперечалися та переконували один одного. Тепер я змінив свою думку, остільки, що їхати в Київ парохомом разом з комісарами нам ніяк неможливо.

Мій плян був такий, щоб на другий день рано тишком виїхати підводою в Київ, там обережно розпитати про арештовання і щойно рішитися, чи оставати нам на своїх місцях і дальше, чи шукати якогось захисту.

Григорович і тепер оказався непоправним оптимістом. Він не вірив, а навіть не хотів допустити найменшої тіни підозрі, що контрольори — се агенти чека. Він був за тим, щоби їхати в Київ таки з цим

пароходом, бо коли б вони, мовляв, були агентами, то були б нас арештували ще в хаті.

Я побачив, що мого впертого товариша (а Григорович був дуже впертий) ніщо не переконає і радий-не-радий мусів згодитися на подорож пароходом.

II

На другий день була неділя. Пообідавши, почали ми лагодити в дорогу свої сумки. Біля полудня до трипільської пристані мав причалити парохід, що вертав знизу, на якому ми мали дібратися в Київ.

Парохід мав відійти за півтори години, а до пристані, що в сей час була аж під Халеп'ям, був порядний шмат дороги. Треба було спішитися. Ми готові були вже до виходу, як нараз почули в передній кімнаті знакомі нам із вчорашніх відвідин голоси. За хвилину в хату ввійшли комісарі, і з перших їхніх слів ми пізнали, що вони “вдрезбегті” п'яні.

— Здрастуйте, таваріщі, — крикнув червоний комісар, подаючи нам руку. — Так ви уже гатови в путь?

— Та вже пора на парохід, — відмітив Григорович і взяв на плечі сумку.

Я зробив те саме.

Червоний комісар сів тим часом на моє ліжко, закурив і, сплюнувши на підлогу, лаяв когось (руським словом); його товариш мовчав і тільки глуповато-п'яно усміхався.

А ми з Григоровичем все ще стояли із сумками на плечах біля дверей і ждали, щоб “гості” винеслися з кімнати.

Нагло (несподівано. — Ред.) червоний комісар вийняв з кобури нагана і кинув з цілої сили на стіл, а потім ударив міцно рукою по столі, аж шиби задзвеніли.

— Ех, ми, чорт пабері!.. — гукнув, мов скажений, і глянув визиваючо в нашу сторону.

Мені від його погляду — такий він був звірський — аж мороз пішов поза спиною. Я глянув на Григоровича, — той держав руку в кишені на револьвері...

— Да брось, что ти дурака валяешь, да брось, Ванька, — кинувся до роз'яреного червоного комісара його товариш.

Він узяв нагана та поклав знов у кобуру червоного комісара. Той дещо успокоївся і, закашлявши ще пару разів, підвівся з ліжка. Що мала означати ціла ця сцена, годі сказати напевно, але з погляду його очей я догадувався, до чого воно йшло...

— Йдьомте, таваріщі, йдьом на паракход, а то ещо апаздаем к чорту, — запропонував комісар у гострій шапці.

Ми з Григоровичем вийшли з кімнати перші. Господиня, переполохана лайками та криком п'яного комісара, стріла нас на порозі та якось несміло побажала нам щасливої дороги.

— Скоро та щасливо вертайте, — сказала, віддаючи Григоровичеві клунок із приготованими на дорогу харчами.

Червоний комісар вийшов зараз же за нами.

— Нечево, хазяйка, не беспокойтесь, ми скоро вазвратімся вместе живи да здорови, — сказав він господині, вимовляючи слова “живи да здорови” з якоюсь многозначущою злобою.

По дорозі до пристані комісарі дещо прочуняли. Началася балачка про погоду. Здавалося, ніби сей прикий настрій, спричинений нетактовною поведінкою “гостя”, уступив. Так, розмовляючи про всякі дурниці, дійшли ми до пристані.

На паракход прийшлося нам ждати більше двох годин, й так, на мое велике здивованне, ми його не діждалися. Вже над вечір вернули домів. По дорозі ми умовилися з Григоровичем, що на другий день рано виїдемо в Київ підводою. Для нас такий оборот справи був корисний. Підводою, власне, треба було їхати на села Злодіївку, хутір Граби, а потім лісом через хутори Плюти і Рудики. Я тут зовсім певний того, що комісарі вже тепер не будуть мати відваги їхати з нами по тій дорозі, бо особливо біля Плютів і Рудиків вешталися часто Гощівці. І круто приходилося комуністам, коли який попав у їхні руки. Розуміється, що для нас із Григоровичем ся дорога не представляла ніякої небезпеки, бо ми вже давно з Гощівцями стояли в порозумінню, а Григорович був у них навіть у гостях.

Та яке було наше здивованне, коли пізно ввечері комісарі знову прийшли до нас, тепер уже майже зовсім тверезі й, довідавшись, що ми на другий день ідемо підводою в Київ, заявили, що й вони поїдуть із нами. Правда, їх дивувало те, що ми рішили їхати так небезпечною дорогою для совітських служачих дорогою, і вони розпитували, що ми робитимемо, коли на нас нападуть “бандіти”^[311]. Ми відповіли, що

будемо боронитись до останку, а Гощівцям у руки живими не піддамося. Не знаю, чи повірили вони в наші запевнення, але бодай удавали, що вірять. Розпрощавшись із нами “падружескі”, комісарі відійшли.

Тепер і скептик Григорович призадумався над тим, чого комісарам так спішно в Київ, і то обов’язково хочуть їхати з нами. Тут Григорович ще пригадав, що вони говорили про поїздку в Германівку, про яку уже тепер не згадують.

З такими думками і роєм питань, догадів і сумнівів полягали ми спати.

У понеділок ледве почало світати, як уже обидва комісарі, а з ними чотири червоноармійці прийшли на нашу квартиру. Заїхало чотири підводи. Ми розмістилися на них. На першій і на другій сіли по два червоноармійці, а на третій обидва комісарі. Ми з Григоровичем сіли на останню підводу. Видно, що комісарі здавали собі справу з небезпеки, яка їм грозила з боку Гощівців, бо, крім власних револьверів, озброїлися ще у кріси, позичені у котрогось з місцевих комуністів. Ми теж із Григоровичем озброїлися в обрізи^[312], щоб заманіфестувати наші льояльні наміри у випадку небезпеки.

Небо на сході покритою легкою пурпурою, перетканою золотом. На землю впала рання роса. Заповідався гарячий спекотливий день.

Підводи виїхали з Трипілля, минули левади й виїхали на село Злодіївку. Звідтіля починався ліс, що тягнеться аж до Вити-Литовської. Комісарі й червоноармійці сиділи на підводах чолом до ліса і держали кріси у поготівлю на колінах. Вони пильно слідили за кожним придорожнім корчем, за кожним бугром, яких так багато на дніпровському березі.

З початку ми з Григоровичем старалися грати ту саму комедію, але пізніше відложили кріси, а самі поклалися на підводі та наздоганяли недоспану ніч. Коли ми розбудилися, сонце стояло вже високо і немилосердно припікало.

Тепер їхали ми вже широким лугом, ліс тягнувся по лівій стороні, або по віддалі якоїсь верстви. На передніх підводах червоноармійці також спали, тільки комісарі все ще сиділи з крісами, готовими в кожній хвилині до стрілу.

Біля полудня в’їхали підводи в село Мишолівку. Тут дядьки-підводники пристанули, щоб відпочити. Коні мусіли набратися сил, бо

перед нами була ще Деміївська гора.

Комісарі під час постою зайшли до якоїсь хати, а ми з Григоровичем почали обговорювати плян діяння у випадку, коли б заповілося на наше арештованне. Григорович, що й тепер не дуже вірив у те, що наші супутники чекісти, але вкінці висказав думку, що якщо се дійсно агенти чрезвичайки, то вони спробують нас арештувати зараз же, на початку Київа.

Я, однак, дивився на сю справу дещо інакше. Я був переконаний, що гра в kota і мишу буде проваджена дуже зручно ще довший час, може, навіть кільканадцять днів. Перш за все, по моїм переконанню, вони вкажуть нас іншим чекістам, а ті начнуть ходити за нами, будуть слідити доми й особи, з якими ми будемо стикатися, одним словом, будуть пильно — так, як вони те вмюють, — розтягати довкола нас невидимі сіті, щоб у відповідному моменті стягнути їх і омотати ними свої жертви. Проти сього погляду, що комісарі чекісти схочуть нас арештувати зараз по в'їзді в Київ, промовляло ще й те, що ми були узброєні і могли будь-що успішно боронитися. При стрілянині, очевидно, повстало б замішанне й паніка, і тоді нам не тяжко було втекти. В найгіршому разі можна було припускати, що мене арештують із прибуттям у школу, а Григоровича на з'їзді.

На всякий випадок ми згодилися з Григоровичем на те, що коли б нас наші опікуни пробували арештувати де-небудь на улиці, то ми почнемо стрілянину і будемо тікати за місто у бік Байкової гори. Там мав я знакомих, і ми могли дуже скоро скритися перед евентуальною (можливою. — *Ред.*) погонєю.

На короткому відпочинкові підводи рушили в сторону Київа. Ми доїхали до першої трамвайної станиці на Деміївці. Комісарі позлізали з підвод і підійшли до нас.

— Ну, до свіданія, таваріщі, ми паедем на трамвае в город, потому что у нас много дел, — сказав червоний комісар, а його товарищ, подаючи нам руку, запитав, де ми стрінемося.

Григорович сказав, що він іде просто на з'їзд, а я вертаю в Школу червоних старшин.

З тим комісарі відійшли, як мені здалося, з дуже задоволеними мінами. Вони, певно, раділи в душі, що без мороки “галубчіки” самі залізуть у розставлені ними лабеті.

Чекісти-комісарі відійшли.

— Бачиш, хто вони такі, тепер, мабуть, повіриш, що се не чекісти, — сказав, усміхаючись, Григорович, коли ми остались самі. — Хіба вони так оставили б нас “на произвол судьби”, коли б мали намір нас арештувати? — філософствував він даліше.

Я не відповідав наразі нічого, бо й сам не розумів, що має означати їх поступок. У мені навіть на хвилю збудилися сумніви, чи підозріння щодо комісарів були оправдані. Дійсно, на такий фінал я не був приготований. Усе те ставало для мене раз зовсім незрозуміле, то знов ясне — і просте, і звичайне, що аж дивувався.

Та все-таки думка на осторожність укінці перемогла, і я рішив, що тут розходиться про якийсь підступ.

Розтягнувшись знову вигідно на підводах, проминули ми Деміївку і в’їхали на Велику Васильківську. Вона була оживлена як звичайно. На її хідниках просувалася пестра (різношерста. — *Ред.*) обдерта публіка, а серединою проїжджало чимало вантажних підвод та “ізвощиків”.

У ті часи, коли прийшлося мені стояти тут залогою, я любив Київ, любив його, не вважаючи на те, що він і не мав характеру українського міста, та тепер зненавидів я його цілою душею. Я зненавидів його тепер до безкраю за безхарактерність, підлоту і рабство мешканців, що жили в ньому, за їхнє примирення з московською окупацією, за їх шапкування перед кожною владою. Я ненавидів Київ тепер і за те, що його підле населення сплямило гордість української столиці.

Весь час могого побуту у Школі червоних старшин я рідко виходив у город, бо коли переходив знайомими вулицями, де лилася кров Січового стрілецтва, де впали доспілим колоссям буйні голови Вільного козацтва, то сі ясні спомини в порівнянні з теперішністю мене занадто хвилювали.

У сій хвилі я був ще більш приголомшений, а спомини радужними метеликами, хрещатим золотим барвінком стелилися в моїй душі і викликали невисловлену тугу і жаль за минулими днями Стрілецької Слави, що колись пишалася тут, в українському Єрусалимі.

Підводи поволі котилися по лихо брукованій улиці й немилосердно трясли. Мовчки так доїхали ми до того місця, де сходяться Хрещатик і Караваївська. Тут рух був ще більший. На хіднику тиснулася просто в одну і другу сторону юрба народу, поштуркуючи і лаючи себе взаємно.

Підводи в’їздили вже на Хрещатик, коли з юрби підбіг до нас Жидок. Був се тип чекіста гіршого сорту, скулений (згорблений). —

Ред.), мало не горбатий, нехлюйний, з наганом при боці й великою п'ятираменною зіздою на шкіряній шапці. Він робив просто відразливе і комічне вражінне.

— Стой, таваріщі! Ви адкуда єдете?

Збуджені його криком ми прочуняли із задуми.

— А вам яке діло, звідкіля ми їдемо? — відрубав Григорович.

Жидок спочатку дещо сконфузився такою відповіддю, але не дався збити з пантелику.

— Мене нужно знать, я хачу знать, я хачу знать, аткуда ви єдете? — варнякав він, йдучи за підводою.

Я нічого не відзивався, та Григорович (він взагалі був гарячий) не видержав:

— Пішов ти к чортовій матері! Я тобі як скажу, звідкіля ми їдемо, то й не ворухнешся, жидівська пико!

Природно, що як я, так і Григорович зразу догадалися, що маємо діло з чекістом. Тому я трутив (штотхнув. — *Ред.*) Григоровича, щоб мовчав, та він тим більше роз'ярився і начав лаяти Жидка, що аж публіка стала збиратися.

Жидок ще якийсь час йшов за підводою, а потім, відійшовши кілька кроків убік, звернувся до нас та підніс затиснений кулак угору.

— Падаждіте сейчас, сейчас, ми...

Дальших його слів я не чув і не розумів, зрозумів, однак, те, що він грозив нам.

Жидок швидко зникав у юрбі, оглядаючись пару разів у наш бік. Його лютого гадючого погляду, з яким проводив нас, я ще й тепер не в силі забути. А в тому погляді містилося все, що можна назвати звірячим: і кровожадність, і дика лють, і безгранична жадоба мести — все те містилося в погляді Жидка-чекіста.

Та після того інциденту я більше не надумувався, не комбінував і не ждав на розв'язанне Гордіївого вузла, але миттю скочив з підводи і майже силою стягнув з неї Григоровича.

— Тікаймо звідсіля, друже, чимскорше, бо побачиш, що з того вийде...

Григорович спочатку глядів на мене здивовано, але, засугестований моїм рішучим поведінням (під впливом моєї рішучості. — *Ред.*), узяв свій клунок і плащ та пішов за мною. Підводчикам-дядькам і червоноармійцям сказали ми, що їдемо купити дещо з'їсти і за

півгодини вертаємо сюди назад і поїдемо на з'їзд. За кілька хвиль ми йшли по улиці Караваївській у бік університету.

— Чого ж ти так схопився як опарений? — запитав вкінці Григорович, який усе ще не розумів, здається, того, на що заносилося.

Ми збільшили кроку, а я начав йому вияснити, в яку ми могли попасти халепу, і так уже сіті чрезвычайки починали обмотувати нас. На мій погляд, комісарі, оставивши нас на підводах на початку Києва, виїхали самі чимскорше в Чека і вислали проти нас агентів. Ті мали нас стрінати і весь час слідкувати за нами, а в догідний момент арештувати. Видко, однак, що вислали до сеї справи якихось дураків, бо хитрий агент був би не приступив ніколи до нас на вулиці й був би не питав, звідкіля ми їдемо. Очевидно, що проти нас вислано кількох агентів, але вони не були разом і не могли один другому допомогти, а вирвався тільки дурний Жидок. Не було сумніву, що вилаяний Григоровичем агент пустився в юрбу для того, щоб відшукати своїх товаришів.

Григорович не відповів нічого на мої виводи, тільки уважно слухав. Мені здавалося, що на сей час я таки переконав його.

Щоб довідатись, що діється у школі, в першій мірі я запропонував піти на Жидівський (Галицький) базар. Там завсїди можна було стрінати кого-небудь та курсантів, які, голодуючи у школі, виносили туди свої шинелі, черевики, біллі і продавали за хліб та за сало. Я сподівався стрінати кого із знайомих мені курсантів і довідатися, що діється у школі й, евентуально (можливо. — Ред.), хто арештований.

Ся думка сподобалась і Григоровичеви, і ми пустились у бік базару та біля Кузнечної зустріли одного курсанта. Сей курсант належав до комуністичної партії, навіть був діяльним її членом, але ми дуже добре зналися і я надіявся, що він мені розкаже правду про відносини у школі.

На мій запит, що нового чувати в них, якось дивно замислився.

— Нічого нового, — відповів він, не дивлячись мені в очі, — хиба се, що школа стоїть тепер у Святошині в літньому таборі, а канцелярія школи на давньому місці, в Кадетськім гаю.

— А що, комісар ще той самий чи, може, иншого прислали? — питаю дальше.

— Комісаром і дальше Баран, тільки прибуло кілька нових учителів, — тут він вичислив мені кілька невідомих назвищ.

Коли розмова пішла на поголоски про арештування, курсант хотів нас попрощати, вимовляючись браком часу. Та я задержав його.

— Ну скажіть, товаришу, хто арештований у школі. Чого боїтесь?

Курсант хвилю надумався.

— Арештований, скажу вам правду, тільки начальник школи, за спекуляцію сіллю, — сказавши се, він поспішно попрощався.

Мене зразу вдарив нещирий тон його розмови. Тепер я пригадав собі, що сей тип належав до найбільше завзятих комуністів і найпевніших членів комгуртка. За нього говорили також, що він стоїть на службі Чеки. Тепер мені було ясно, що він не сказав правди, а як і сказав, то не всю. Передовсім арештовано начальника школи — за спекуляцією шкільною сіллю. Мені було занадто добре знайомі шкільні відносини, щоб я міг повірити в сю байку. Я знав, що начальник ніколи не мав з харчами ніякого діла.

По такій відомості пробиралися ми вже на базар бічними улицями, щоби знов не стрінути якого комуніста зі школи.

З розмови з курсантом я додумався, що у школі мусіла лучитись якась більша халепа, бо чогось він укривав навіть арештування начальника школи. Але ніколи не припускав, щоб воно було так погано, як і я пізніше довідався.

З тої розмови і стрічі була, однак, ся користь, що тепер Григорович перестав *бути* невірним Томою. І він відчував у сій хвилі, що довкола нас розтягнуто зрадливі сіті. Якщо вліземо в них, ми пропали — датися омотати ними означало страшну смерть у підвалах чрезвычайки.

В якої чверть години [після] того, як розпрощалися з курсантом-комуністом, були ми на базарі і зараз замішалися у найгустішу юрбу. По півгодинному вештанню поміж бублейницями, столами й м'ясивом, базарними кофейнями і книгарнями побачив я того, за ким шукав, а саме одного курсанта-Галичанина. Той не належав до комуністичного гуртка, і я знав його як гарного і порядного хлопця.

Я з Григоровичем скоро дотиснулися до нього.

— Товаришу Вовтуренку, що купуєте? — шепнув я, беручи його легко за рам'я.

Вовтуренко, зайнятий оглядинами розложених на столі ковбас, шинок і сала, обернувся... Не знаю, яке вражінне зробив я в тій хвилі на нього, бо він якийсь час дивився на мене з широко розкритими

очима, в яких малювався більше жах, ніж здивування, неначе перший раз я його бачив.

— Я вийшов на базар дещо купити, — приходячи в себе, вкінці відповів Вовтуренко і, оглянувшись обережно на всі боки, дав нам легко знати, щоб іти за ним.

Ми перейшли в місце, де не було стільки людей і де можна було свобідніше поговорити.

— Де ви тут взялися, що ви тут робите? — було його перше питання.

Я не хотів так відразу приступати до річи та розповів йому, що приїхав із Катеринославщини, куди їздив у відпустку. Щойно згодом звернув я розмову на арештованне начальника школи і запитав, чи, крім нього, не арештовано в школі ще кого.

— А хіба ви не знаєте? — здивувався Вовтуренко.

Я відповів, що не знаю, чув тільки, що начальника школи арештували за спекуляцію сіллю.

— Се брехня. Начальника школи арештували, але не за спекуляцію, а за приналежність до тайної організації. Крім нього, арештовано також Владичку, Репетуху, Бойка. І ще кількох старшин, а між ними також ад'ютанта Залужного.

Між іменами, які вичислив Вовтуренко, і справді були члени нашої організації. Тепер мені було все ясно.

Наприкінці курсант запитав, чи я вже був у школі.

— Ні, ще не був, але думаю піти туди подивитися.

— Бійтеся Бога, що ви за дурницю хочете зробити? На вас уже давно там ждуть. Про се я чув від комуністів. Зникайте чимскорше з Києва. За Григоровича також уже балачки були, що він арештований. Не показуйтеся до школи, бо пропадете! — Вовтуренко говорив хвилюючись і щохвилі оглядався на всі боки.

Я стиснув йому руку і підійшов до Григоровича, що стояв оподалік.

— Ну, що він розказував? — запитав Григорович, коли я станув коло нього.

— Купуймо махорки, сірників та хліба і берім ноги за пояс. По дорозі будемо мати час побалакати.

На другий день пополудні були ми обидва втягнені в реєстр Гощівського партизанського відділу, а отаман [Мусій] Таценко вручив нам по одному крісові й по сто набоїв.

Антін КРЕЗУБ (Осип ДУМІН)

1-5 листопада 1923 р.

Крезуб А. Партизани (Збірка споминів із партизанки на Наддніпрянській Україні). І. В сітях Київської чрезвичайки // Літературно-науковий вісник. — 1925. — Кн. 7 — 8. — С. 246 — 261.

№ 10 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про похід Гощівського партизанського загону на Полтавщину в липні 1921 р

Козацьким шляхом

В останніх днях липня [1921 р.] одержав наш загін лист від отамана Чорного (Гаврила Куреди. — Ред.) із пропозицією прийти в Рудяківський ліс, там злучитися з його партизанами і спільно почати боротьбу проти большевиків в околицях Переяслава. В цій акції обіцяв взяти участь також отаман Луценко зі своєю кіннотою.

З цією пропозицією Гощівці в засаді (принципово. — Ред.) були згодні тим більше, що в своєму власному “районі”, то є в околицях містечок Трипілля і Обухова, мусіли на деякий час припинити всяку діяльність. Під цю пору йшла в большевиків якась “перегрупування” і в дооколичних селах та обох згаданих містечках скупчилася мало що не ціла ворожа дивізія. Наш загін мав тоді всього біля 25 люда, і звичайно, що проти так великих большевицьких сил не міг діяти нічогосько, в цих умовах навіть на скромні успіхи не було найменших виглядів.

Зате в околиці Переяслава, куди думав ударити отаман Чорний, положення було далеко краще. Большевики мали там всього один курінь піхоти та біля півсотні кінноти. Наші піхотні сили по злучі з відділом отамана Чорного можна було числити на 70 крісів, значиться, чисельна перевага була по стороні ворога, але при смілих нападах ми надіялися ініціативу держати у своїх руках. І ще один факт укріпляв нас у надії, що ми в околицях Переяслава будемо мати перевагу над большевиками, а саме: участь отамана Луценка. Його кінний відділ, може, дорівнював большевицькому, а може, був і менший від його, але щодо боєздатності і сміливості, то він, як запевняли мене Гощівці, перевищав ворожу кінноту. А відомо, що добра кіннота в партизанці грає головну роль.

Немаловажним, між іншим, було й те, що Гощівці й Полтавці — як ми називали партизанів отамана Чорного — воювали колись разом в

армії отамана Зеленого. Спільна традиція споїла їх, витворила взаємне розуміння та довір'я, що у війні має також велике значіння.

Але одно, Гощівці не терпіли чомусь отамана Чорного і тепер ніяк не годилися підчинитися його команді. Ще до описуваного мною часу гощівський загін бував не раз у гостях у Полтавців, а ті також деколи приходили в Гощів, але тоді Гощівці мали свого отамана. Тепер же в їх було “безотамання”, і природно, що по переході в Рудяківський ліс вони мусіли б слухати отамана Чорного, а цьому гощівські партизани рішучо протиставились. Отаман Чорний, побачивши вкінці-кінців, що з об'єднання обох загонів і спільної акції проти большевиків, як довго він остане в Рудякові, нічого не вийде, в ім'я доброї справи переміг себе і зрезигнував зі свого отаманства. Після цього Гощівці й Полтавці злучилися в один загін та спільно вибрали собі нове начальство. Та про це буде даліше.

А в Гощові надокучило було вже сидіти. Кожний з нас радів, що трапилася нагода на якийсь час покинути це багно. Життя на Полтавщині манило нас. Большевики рідко заходили в наддніпрянські села на тому березі, а як і зайшли, то лиш на короткий час — забрати яку-небудь “развйорстку” чи “продналог” (податок збіжжям) і знову виносились туди, звідкіля їх принесло. Полтавці тижнями цілими було сидять по селах. У нашому районі це було прямо немислимим, і ми тішились, що будемо мати змогу посидіти в одному чи другому селі. А відомо, що сидіти в селі не те, що в лісі, та ще в такому, як Гощів.

Після обіду на другий день по одержанню листа від отамана Чорного наша зброя була почищена, харчі розділені, а барахло заховане в непроходимих гощівських очеретах. Ми були готові в похід, дожидали тільки вечора.

Вирішено було йти відомим вже з давнішого, а до того і ближчим напрямком: отже, вийти через хутір Плюти на Дніпро, сісти там на рибацькі човни і в них доплисти до Стайок. Ранком за дві години до схід сонця по цьому напрямку ми могли бути в Рудякові.

Цей шлях, хоча й ближчий, був, одначе, не дуже безпечний. На Дніпрі можна було наткнутися або на звичайні, або панцирні ворожі пароплави.

На звичайних бувало завсіди по 15 — 20, а на панцирних навіть по сотні червоноармійців. Крім цього, нам треба було проїжджати повз Трипілля, де на березі стояла завсіди большевицька сторожа з двома

скорострілами, спрямованими на Дніпро. Достріл із кручі був туди знаменитий, і попасти на човнах під большевицькі кулі певно не належало до приємності.

Перебратися через ці перешкоди до ціли можна було, розуміється, тільки під охороною ночі, і то з великою обережністю. Щоправда, в Рудяків, чи пак Рудяківський, ліс до Полтавців ми могли дібратися й іншим шляхом, а саме: проти хутора Плюти переправитися півпереки Дніпра (через Дніпро. — *Ред.*) і піти на Койлів (тут і далі Кийлів. — *Ред.*), а звідтам у Рудяків. Але ця дорога була задалекою і заважкою; щоб на ранок дійти до Рудяківського лісу, треба було цілу ніч нагального маршу по глибокому піску. За напрямком по Дніпру, окрім того, що він був коротший та вигідніший, промовляв і романтизм старого козацького шляху. Особливо в погідну літню ніч. А ніч заповідалася чудова.

Сонце сідало за обухівські кручі. Послідні його проміння золотом і пурпуром обливали темно-зелений килим розвинених понад Дніпром лугів та лісів.

З-поміж густих чагарників, очеретів, непроходимих боліт та темних борів на зміну золотому сонцю стали висуватися вечірні сутінки. Виснажену цілоденною спекою землю вкривали поволі серпанки білявої мряки. Легонький вітер грав листям кучерявих дубів, розлогих вільх та вітками струнких сосон, видобуваючи з них цілу гаму акордів, що зливалися в якусь м'яку, сентиментальну симфонію. В ній чулося немов згадку минулих днів, немов тугу за гарним давнім з надією на краще майбутнє.

Вкінці згасло й останнє проміння заходячого сонця. На ясній блакиті блиснула перша зірка. Ліс немов ожив. Із глибини очеретів і чагарників розносилося по цілому Гощові хрипке брехання лисиць та рик диких козлів під супровід зловіщого крику сичів.

Колісник, який тепер тимчасово сповняв функції отамана, видав наказ рушати. Дорога з нового табору, куди ми перейшли перед кількома днями, вела спочатку густим чагарником і очеретом, а далі ліщиною. Щокількасот кроків стрічалися поляни, і краєвид безнастанно мінявся. Вночі на ледве помітних стежках людині, не привичній ходити вовчими стежками, зблудити було неважко, але партизани були тут наче в себе в кишені. Не один раз сходили вони цей Гощів уздовж і впоперек.

Загін йшов мовчки. Задава, де большевики могли засісти на нас, була недалеко. Тут слід було добре нашорошити вуха та напружити очі, щоб не впасти в большевицькі пастки.

Здається, що кожний з нас опускав у Гощів з почуттям певної полегші, з надією і мрією хоч деякий час подихати вільніше повітрям полтавського дозвілля та охотою погарцювати з ворогом. З такими почуваннями принайменше я опускав гощівські нетрі.

Вскорі пройшли ми Антонів острів. Гощів, як я чув від партизанів і місцевих селян, був колись цілий залитий водою. Та перед війною власник наддніпрянських лісів граф Орлов (жив, здається, в Обухові) викопав у йому канали та дещо осушив його. На деяких частинах Гощова, що давніше стояли під водою, тепер косять сіно. Антонів острів, може бути, що колись був облитий (оточений. — Ред.) довкола водою, але тепер з неї у цьому місці не осталося й сліду.

Опинилися в Задаві. Тут не було нікого. Довкола царювала тиша. Тільки з хутора долітали звуки веселих пісень. То на вулиці співали таценківські хлопці й дівчата.

Мені на хвилину зробилося важко на душі. Я не міг зрозуміти, як тепер на Україні може хто-небудь співати та веселитись. Загальна мовчанка та тиша повинна залягти всюди — як німий протест проти дикого наїзника з півночі. Та в цій хвилині я пригадав собі вдачу нашого племені, я пригадав собі, що воно навіть на палях у Царгороді вмирало зі своєю гучною піснею на устах, з цією піснею, якій рівної на світі немає.

Із Задави вийшов загін на шлях, що веде до Плютів. Туди було яких дві години ходу густим сосновим бором. Із практики нам було відомо, що вночі комуна в ліс не запускається і тут перед нею небезпеки немає ніякої. Одиноким, чого треба було берегтись, це засідка в Задаві або в котрому-небудь з поблизьких хуторів, а особливо в Таценках. Тепер могли ми взяти кріси і на плечі.

Між партизанами піднялася гутірка, а далі стало навіть весело. Оповідання та анекдоти мішалися з жартами та сміхами. Дотепи і безжурність Гощівців нагадували мені колишніх Запорозжців, тих одчайдухів, що їм навіть у пеклі було б весело. Час минув, і не знати коли.

Вкінці дійшли ми до краю соснового ліса. До Плютів осталося пройти ще трохи молодим, недавно висадженим лісом. Наперед

вислано стежу. Вона скоро відійшла в напрямі до хутора і небавом стрінула нас біля перших плютівських хат зі звісткою, що комуна була сьогодні тут, але перед вечером вернула у Трипілля.

Ця відомість була певна, стежа одержала її від нашого повірника у Плютах. Як по інших поблизьких селах, так і тут мали ми свою людину, якої обов'язком було глядіти за всім, що діється в хуторі. Через своїх повірників гощівський загін був звичайно доволі добре поінформований про рух большевицьких частин в околицях Трипілля, про їхню силу, озброєння, настрої і роботу. На жаль, згодом Гощівці перестали цікавитися цими справами, зв'язки з більшістю повірників затрапилися і довідатися, що діється довкола Гощова, стало доволі трудно.

Біля хутора ми відпочили півгодини. Тут можна було балакати тільки шепотом, а курити тільки під плащем, щоб не видко було огню. Ми рішили навіть Плютівцям, по більшій частині людям зовсім певним, не зраджувати нашого переходу на Полтавщину.

По відпочинку рушив загін у бік Дніпра. Минувши послідні хати і церкву, вийшли ми на дніпровий луг. Удень звідтіля, як говорили Гощівці, видко було аж під Койлів, а тепер у тій стороні маячили численні огні, розкладені рибачами по дніпрових островах і плавнях. Рибачькі огнища то пригасали, маліли, блимали вовчими очима, зникали, то знову ненадійно росли і блистіли в окутаній ніччю далині, наче пожарища.

За чверть години дійшли ми до "пристані", малої дніпрової затоки, де, звичайно, стояли човни плютівських та грабівських рибалок. Біля "пристані" тліло велике огнище. Біля нього куняв сторож, що пильнував човнів, та кілька якихось торговців, або, як їх звичайно називали большевики, спекулянтів, що їхали Дніпром з товарами в Київ. Коли ми наблизилися до човнів, заспаний сторож підвівся. Він із просоння не пізнав нас, але за хвилину прочунав, підійшов і запитав, скільки нам треба човнів. Він говорив пошепки, щоб не почув хто зі "спекулянтів" і не зрадив комуні того, що він стоїть із нами у зв'язку. Правда, загально було відомо, що торговці не любили большевиків, але краще було оберігатися, бо і між ними міг трапитися їхній агент.

Гощівці розпитали ще дещо сторожа, а потім вибрали п'ять найлегших човнів і зараз же в них розсадовилися. Треба було поспішати, щоб перед сходом сонця бути в Рудякові. Сторож видав нам

весла. Човна відчалили від берега. Гребці вдарили по воді... В їхніх сильних руках весла з плюскотом то поринали у воду, то знову піднімалися з неї і легко, колихаючи човна, гнали їх зі струменем по гладкій тафлі (тут: гладкій, як кахля, поверхні. — *Ред.*) старого Дніпра.

Ми виплили на середину ріки. Гребці повитягали весла, гребти було вже не потрібно, бо нас несла сама течія, тільки керманичі мусіли пильнувати напрямку.

Я переконаний, що в загоні не було ні одного, котрий пожалував би того, що ми не пішли безпечнішим шляхом, сухопуттям, а пустилися Дніпром. Щось більш романтичного, як ця наша подорож, годі собі уявити. Над нами — чисте небо з мільйонами зір, що мерехтять у невідомій, таємничій далечині, а під нами — гладке, вилискуюче, великанське водяне дзеркало. В нічній темноті береги Дніпра зіллялися з обрієм, малося вражіння, що ми пливемо по морю. Рибачькі вогні, блимаючи по островах, то зникали, то знову показувалися в ріжних сторонах, наче душі, що блукають над своїми могилами. Тільки дике птаство, піднімаючись час від часу з вереском із прибережних чагарників і очеретів, перебивало глибоку тишину, що лягла на дніпровому річищі. Все це робило вражіння чогось небуденного, романтичного і западало глибоко в душу, жадну вражінь та переживань.

Човни пліши один за одним тихо і майже непомітно. На них царювала глибока мовчанка, навіть Овсія не було чути, тільки Колісник, котрий плів у першому човні, де примістився і я, глядів пильно вперед і щось бубонів під ніс. Але довкола не помічалось нічого підозрілого. Як розказував сторож, на Дніпрі сьогодні не видно було ніяких пасажирських пароплавів за винятком “броневика” (панцирного пароплава), що біля четвертої години пополудні подався кудись на низ у бік Трипілля.

Спочатку партизани зберігали тишину. Але згодом, коли показалося, що на Дніпрі не має жадної небезпеки, не видержали. На човнах, пливучих позаду, почувалася найперше гутірка, а далі понеслася притишена мелодія звісної козацької пісні про Дорошенка та Сагайдачного. Пісня про великого земляка-Галичанина, що проміняв жінку на тютюн та люльку, як співається в ній, зродила в мені цілий рій думок і спогадів. Перед моїми очима, немов живі, стали наші чубаті завзяті предки.

Вони колись також цим самим шляхом плили на своїх човнах, щоб погуляти на Чорному морю та погостювати в Кафі, Трапезунді, Синопі, а навіть під мурами султанської столиці Царгороду. Так само в першому човні їхній отаман напружував свій зір та розглядав, “де тут будуть роботи”. Як сьогодні, так і тоді лилася тиха пісня по хвилях дужого Дніпра, і так само як наша горстка мріяла про визволення України з-під червоної московсько-комуністичної корми, мріяло і чубате козацтво про визволення своєї Батьківщини з-під чужого ярма і лило обильно свою кров.

Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові; ще понесеш, друже!

Пригадалися Кобзареві слова... І справді, скільки нашої крові переніс старий Дніпро у Чорне море! Та, може, в цьому й лихо, що цю дорогоцінну кров проковтнуло море, замість того щоб вона всякнула в нашу многострадальну землю. З неї були б вирости по українських ланах червоні маки і нагадували слідувачим поколінням, хто вони, яких батьків діти, ким і за що закуті. А так — забулося. Багато забулося...

Скільки схожості ві всьому прийшло мені на думку, дарма що три століття минуло з того часу. Як тоді козаки, так тепер ми, партизани, пробираємося Дніпром — тихо, нишком, укриваючись у темряві ночі перед клятим ворогом. Як тоді, так і тепер українську землю гнітить змора незгоди її власних синів і ще страшніша змора чужого панування. Але прийде час... Все минеться!

Вечірня зоря тим часом піднялася ген високо понад трипільськими кручами, а Давидів (Чумацький. — *Ред.*) Віз скопив свій дишель на полтавські луки. На наших човнах знову успокоїлось. Ми наближались до одного з дніпрових островів. Здалека понад дзеркалом води зарисовувався він перед нами легкою темною лінією.

У задумі я й не зазримітив, як Колісник піднісся з лавки. Щойно, коли він скомандував спинити наш човен, я схаменувся і побачив, як Колісник, опершись руками об краї човна, слідив за чимсь уважно попереду. На питання, що сталося, він показав мені темну точку, що манячила трохи правіше обрисів острова.

— Там берлина або якийсь пароплав пристанув ночувати, — сказав він і показав рукою у бік чорної точки. — Якщо це берлина з хлібом,

то ми її заберемо і спалимо, а коли “пасажир” (пасажирський пароплав), то минемо його струєю між лівим берегом і островом, — додав Колісник, сідаючи знову на лавку.

(У 1921 році літо на Наддніпрянській Україні було посушливе і пароплави ходили тільки вдень, а вночі мусіли приставати і ночувати).

Зараз з човна в човен передано наказ: не гомоніти, плисти якнайтихіше і не плескати веслами. Човни, що були на хвилину зупинилися, рушили знову *вперед*. У кого руки були не заняті веслом, той лагодив кріса. Чорна точка тим часом росла, більшала, але все ще не можна було сказати, що воно таке — берлина чи пароплав.

У першому випадку не було для нас ніякої небезпеки, бо вантажні берлини йшли звичайно під охороною не більше як 4 — 5 червоноармійців. Ці, певно, спали тепер на березі, і їх легко можна було застукати. У другому випадку, то є, коли це був би пасажирський пароплав, небезпека для нас була доволі велика. На них завсіди було по 15 до 20 червоноармійців охорони, але тому, що на пасажирських пароплавах уночі большевики варті не виставляли, то і попри нього, врешті-решт, можна було проскочити непомітно.

За кільканадцять хвилин ми були вже на такій віддалі, що могли розпізнати комин. Перед нами був пароплав. Він стояв під правим берегом ріки на висоті початку дніпрового острова, що зачинався високим гострим рогом і ділив річище на дві половини — ширшу праворуч і вужчу ліворуч, коли стояли лицем з бігом води.

Колісник був переконаний, що це звичайний пасажирський пароплав, і щоб не тратити часу на опливання острова лівою течією, відступив від свого первісного наміру та рішив далі плисти прямо по правому річищі, так сказати б, пароплавові попід ніс.

Човни йшли тихо, не чути було найменшого плюскоту, ні голосів розмови. Ніхто не пускав ні пари з вуст. До пароплава оставалося ще з півтону. В цій хвилі різке сичання випущеної пари з кітла пароплава перервав тишу. Ми підплили ближче. Обриси пароплава на тлі неба стали ще різкіші. Можна було вже і чердак (верхню частину. — Ред.) розпізнати. Нагло на його другому кінці зарисувалася гармата...

— Це ж “броневик”, трясця його матері! — прошепотів Колісник. — Повертай чимскоріше на ліву струю! Чимскоріше за острів! — командував він Гощівцям.

Гребці опустили тихо весла у воду і натиснули на них з цілою силою. Човни повернули вліво навскіс.

Від панцирного пароплава були ми в цій хвилині зовсім недалеко. Розмову, мабуть, вартових на палубі було нам чути доволі добре. І саме в тому наше щастя, що червоноармійці, заняті балачкою, не звертали увагу на ріку. Бо що ждало нас на випадок, коли б вони були нас в час (вчасно. — Ред.) зауважили, легко собі уявити. З одного боку — панцирник з гарматою, двома скорострілами на палубі й сотнею червоноармійців, а з другого — п'ять легких човнів по середині ріки...

Щастя наше, що ми ще в час побачили гармату та не підплили зовсім близько до “броневика”. Тоді, певно, сторожа, якої завданням задержувати і перевіряти їдучі по Дніпрі човни, була б нас помітила. Пробратися непомітно повз панцирний пароплав було виключено.

Перший човен допливав уже до острова. Ще кільканадцять хвиль — і ми будемо ним закриті. Тепер за островом було наше одиноке спасіння. З цього кожний здавав собі справу. Гребці натискали щосили на весла, стараючись при цьому не робити ні найменшого шуму. Та в поспіху на одному з останніх човнів плюснув хтось кілька разів веслом об воду. Балачка на палубі пароплава нараз притихла. Я запер у собі дух і стиснув сильніше кріса, хоч він тепер і допомогти не міг нічого. Хвилина тиші... Серце б'ється, наче урватися хоче.

— Кто єдець? — почувлося в цій хвилині з пароплава.

Не було сумніву, що ми зрадилися, що комуна почула плескіт весла.

— При щосили! — скомандував півголосом Колісник.

Гребці не зважали вже на ніщо. Всю силу, всю енергію вложили вони тепер у свої весла і вдарили ними — аж луна Дніпром пішла. Човни летіли мов стріли вперед.

— Кто єдець? Пріварачівай суда! — репетував на палубі кацап-вартівник.

Перший човен зрівнявся з рогом острова. Він був уже безпечний. На пароплаві заметушилися, почувлися крики і, коли наш останній човен заїхав за ріг острова, гострий свист куль прорізав повітря.

“Так, так, так”, — клацав на панцирнику скоростріл.

“Так-так-так”, — відповідала йому луна у прибережних лозах та шуварах і губилася десь на дніпрових лугах.

Большевицькі кулі свистіли зразу десь далеко збоку нас, але згодом засвистіли і над нашими головами. Комуна, видко, добре зміркувала

наш напрям, але було пізно. Ми були заслонені островом, наче стіною.

Доїхавши менш-більш до половини острова, човни зменшили швидкість. Ми причалили до лівого берега Дніпра. Тут загін висів, щоб гребцям дати змогу відпочити.

Про те, щоб панцирний пароплав переслідував нас, не було й мови. Дніпро в цьому посушному році був у деяких місцях такий мілкий, що пароплави вдень наїжджали на піщані лави і застрягали в них не раз на кілька днів. А ніччю, то пароплав взагалі не важився рухати зі свого становища.

“Ще одної схожості більше з козацьким походом на море”, — подумав я, висідаючи на беріг — Кизикермен минули щасливо, щоб так і Очаків”^[313].

Антін КРЕЗУБ (Осип ДУМІН)

Крезуб А. Партизани. Спомини. I частина. — Львів: видавнича кооператива “Червона Калина”, 1930. — С. 76 — 95.

№ 11 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про перемогу партизанського загону ім. отамана Зеленого у Воронькові в серпні 1921 р

Местники. Спомин партизанки на Великій Україні

В останніх днях липня 1921 р. партизанський відділ з Гощівського лісу, що розкинувся на правому березі Дніпра між Обуховой, Таценками, Рудиками і хутором Плюти, перейшов на Полтавщину до партизанського відділу отамана Чорного (справжнє прізвище Гаврило Куреда. — Ред.). Відділ отамана Чорного оперував у районі містечок Переяслава, Ржищева, Воронькова і, подібно як Гощівський відділ, складався з козаків бувших Дніпровських дівізій, опісля Зеленівської армії. Між обома відділами від самого початку їх існування відносини були дуже дружні, однак не було случая, щоб обидва відділи оперували разом, що розуміється могло вийти тільки на їх користь.

Ще в марті того ж року Центральний повстанчий комітет у Києві робив заходи, щоб обидва ті відділи злучити у більшу боєву одиницю під командою отамана Чорного, та старання в сьому напрямі не довели до нічого. А не довели з многих причин. Перш тому, що Гощівці взагалі нерадо опускали свій район, т. є. Трипілля — Обухів і свої славні гощівські болота, а друге, тому що особа отамана Чорного не дуже була в Гощові любленою. Скажу навіть більш, що отаман Чорний мав навіть серед Гощівців запеклих ворогів.

Коли в червні 1921 р. мені довелося поступити в гощівський відділ, я начав докладати старань, щоб перевести в життя проект Центрального повстанчого комітету. Більшість членів того Комітету, вправді (щоправда. — Ред.), в цьому часі вже була большевиками арештована (між їми і бл. п. сотник С.С. Іван Андрух), але сам Комітет існував дальше і продовжав працю, яка заключалася в підготованню загального протибольшовицького повстання на Україні під осінь.

З початку мої заходи не довели до нічого. Все розбивалося об упір (небажання. — Ред.) Гощівців віддати себе під команду отамана Чорного. Вкінці вийти з Гощова на Лівобережжя вони все-таки

погодилися. По довгих “балачках” між Гощівцями і партизанами відділу отамана Чорного дійшло до порозуміння на тій основі, що отаман Чорний уступить, а на його місце має бути спільно обидвома отрядами вибраний новий командант.

Отаман Чорний справді уступив і з кількома собі відданими козаками подався на полудне (південь. — *Ред.*) у район Переяслава, щоб там організувати новий відділ. У цьому случаю отаман Чорний поступив дуже патріотично, бо коли б він не схотів був уступити, то було б ніколи не дійшло до об’єднання обох відділів, тим більше що серед своїх Полтавців він був досить популярний і вони були б отверто проти його ніколи не пішли як цього бажали Гощівці.

З резигнацією отамана Чорного питання об’єднання було рішене. Дня 4-го серпня проголошено злуку обох відділів — Гощівського і Полтавського — в загін імені отамана Зеленого. На загальній козацькій раді, яка відбулася в лісі біля села Рудакова, вибрано нового коменданта, одного старшину С.С. — Галичанина, інші старшини задержали свої місця.

II

Вибори нового отамана відтворили мені живцем подібну сцену з головою Тараса Бульби. Козаки-партизани спершу посипали голову свого нового команданта землею, а після піднесли його тричі на руках угору. Після того почалася гульня. При звуці бандури хлопці танцювали [так], що справді здавалося, що земля згинається і стогне. На всіх лицах малювалася така бадьорість і козацьке завзяття, що я справді почував себе наче в товаристві запорозької чубатої братії.

Новий отаман не довго роздумував, що йому робити. Вже в дві години після свого вибору (обрання. — *Ред.*) наказав лаштуватися до нічного походу. Хотя й нікому не звісно було, куди він поведе загін, та всі догадувалися, що він думає добути коней. Для об’яснення треба згадати, що в загоні було всего 12 кінних на близько шістьдесят п’яти піших партизанів, і не раз над тим [ми] застановлювалися, в який спосіб цілий загін перемінити на кавалерійський. А нагода тепер була добра. Недалеко від Рудакова, [а] іменно на лугах під селом Вишеньки, пасся табун коней большевицької кавалерії, яка стояла по доколичних селах. У табуні могло бути коней до двісті штук, а сторожа при їх не особливо сильна.

Треба було бачити, з яким завзяттям партизани взялись за чищення зброї, а зброю любили вони більш за своє життя. Я не раз подивляв, з якою пильністю козаки доглядали своїх крісів та револьверів, і то без ніякого примусу, а просто зі самого замилювання до зброї. Зрештою, кождий розумів, що справна зброя — це його одинокий ратунок не раз в безвихідній ситуації.

Ніколи не лучилося мені бачити у партизанів заржавілої зброї, а тим більше несправної, хотя й на війні в регулярних арміях це було буденним явищем. А на партизанці особливо трудно було держати зброю в чистоті, коли приходилося перебувати в лісах, болотах на дощі не раз цілими днями та ночами.

Сонце вже схилилось було з полудня. З партизанів хто спав у холодку під ліщиновим корчем, хто читав книжку (в нас була своя похідна бібліотека), інші знову зібралися в гурток і грали “в дурака”, слухаючи при тому анекдотів незабутнього нашого оповідача Дудуна Семена.

Та й лучшого поки що не було нічо до роботи. Похід був заповіджений, як звичайно, аж під вечір, а часу ще оставалося не менш годин три. Тільки отаман на боці зі старшиною над розложеною на траві картою обговорювали сьгоднішню виправу. Нарада недовго трівала, і старшина скоро зачала розходитися, щоб відпочити де-небудь в тіні, бо цілу ніч прийдеться не спати.

Втім, появився в таборі наш муж довір'я з поблизького Рудакова і доніс отаманові, що якісь люди з Воронькова хотять із їм бачитися та дещо “побалакати”, Поява Сидора (так звали нашого мужа довір'я) в таборі всіх зацікавила, кождий став допитуватися, хто прийшов у село і що нового приносить. Та Сидір на всі запити мав тільки одну відповідь:

— Не знаю.

Отаман скоро зібрався, кликнув на Вороньківців, яких трьох люда служило в нашому загоні, й пішов із Сидором у Рудяків. Через годину вернулися. Отаман зараз же зібрав усіх до купи, і заявив, що сегоднє вночі загостимо в місточко Вороньків, звідкіля якраз прийшли делегати від селян, з якими він, власне, перед хвилию (щойно. — Ред.) балакав. Отаман розказав про те, що місцева міліція, яка складається з вороньківських комуністів-голодранців, немилосердно знущається над народом, грабить, що тільки попаде під руки, а часто й побиває селян,

які спротивляються грабежу, до смерті. Від кількох днів сидить у місточку також отряд із сотні чоловік червоноармійців з комісарем. Ті знову прийшли за “продналогом” і відібрали в селян все посліднє, не зіставляючи нічо навіть на засів.

— Комуна нам допекла до живого і налляла здорово сала за шкуру, та немає в нас сили, рідні брати, боронитись, — передав слова делегатів отаман. — Ми вас прохаємо: дайте нам помочи вигнати з місточка цю босячню, а ми вам во вік того не забудем.

Партизани слухали із затертим віддыхом слів отамана, і коли той укінці сказав, що нашим обов’язком є помочи (допомогти. — Ред.) селянам, цілий загін крикнув тричі:

— Слава!

Всі були вдоволені, що прислужаться добрій справі, та найбільше, здається, вдоволені були ті три партизани Вороньківці, яким міліція найбільш далася взнаки. У всіх трьох цею босячною було пограблено дотла, а що натерпілися їхні сім’ї, то цього не можна нарозказувати.

Отаман одначе поступив розсудно. Він передав делегатам, щоб селяни не брали участі в нападі, бо комуністи за це могли пізнійше пімститися. Вони мали тільки до ночі провести точну розвідку і нас із підходом під Вороньків повідомити про її результати. З тим делегати і відійшли.

III

Вже сонце сиділо над Трипільськими кручами, як загін вийшов з лісу. Вперед вислано кавалерію. Задачею її було розглянути дорогу і ще перед північю (до опівночі. — Ред.) прибути в умовлене місце під Вороньків, де мали стрінутися з делегатами від місточка. Делегати до цього часу мали вже принести вислід своєї розвідки.

Вийшовши з лісу, загін пройшов уздовж Рудаковой (через Рудяків. — Ред.). Цікаві селяни виходили надвір, ставали у воротях і зично здоровили нас та бажали “щасливої путі”. То з одної, то із другої хати вибігали дівчата з кошиками яблук, слив, груш та давали партизанам на дорогу. Такої теплої симпатії, такого співчуття і прихильності, яку мали партизани на Лівобережжі, мені в регулярній армії рідко довелось стрічати.

Коли ми минули село і увійшли знову в ліс, уже нам добре стемнілося. Дорога стала тяжкою, треба було бродити у глибокому,

сипкому снігу (піску. — *Ред.*), та оминати зісохлі корчі, що похід ще більше утрудняли.

Ліс ставав чим раз густіший, і становилося так темно, що з великим трудом міг один другого бачити перед собою на найблишчу віддаль. А в лісі було так тихо, наче він зовсім завмер. Здавалося, будьто все довкола прислухується до наших слів, нашого віддиху, хоче схопити наші думки. Без пересади (перебільшення. — *Ред.*) треба сказати, що тихий ліс, а до того вночі, робить на людину глибоке вражіння більш, може, чим степ або вода. Думка під тими вражіннями працює сильніше, фантазія викликає різні невидимі, яскраві образи, що криються будьто би за чорною стіною мовчазного лісу. В часі маршу розмови притихли, мовчали навіть Дудун і Овсій, кождий був або змучений, або зайнятий своїми думками. Може, в цій хвилі духом витав при рідні, при дорогих йому особах. Власне, в таких хвилях найбільш на душу сунуться спомини.

Після годинного ходу впереді роздався отаманів голос. Приказано відпочити.

Здається, що ніхто більш не був тим так вдоволений, як я. В цьому поході кріс чогось то особливо тяжив на плечах, наче прибрав на вазі, а ноги прямо відмовляли послуху. Та в кілька хвиль усе те проминуло, до голосу, як звичайно, прийшов перший Дудун. А треба сказати, що Дудун — один з найстарших, найбільш закалених партизанів — був для нас прямо неоціненною людиною.

Я прямо не міг зрозуміти: серед найбільшого перемучення, не раз пригноблення, упадку духа, він умів усе розвеселити товаришів-партизанів своїми оповіданнями. Не одно оповідання мали ми нагоду чути по кілька разів, та в нього все воно виходило свіжим і цікавим, як би його оповідав щойно раз перший. Кожде з його оповідань мало в собі тільки здорового гумору, що мусіло всякого розвеселити.

А це дуже підносило упавших на душі.

Відпочивши з півгодини, загін знову рушив у дорогу. Треба було поспішати, щоб перед північю (опівночі. — *Ред.*) стати під Вороньковом.

IV

Могло бути коло години одинадцятої, як здалека на овиді в тьмяному світлі заходячого місяця зарисувався перед нами вітряк. Він

стояв перед Вороньковом на горбку, так що його можна було зовсім гарно бачити. Довкруги — тишина, нічо не зраджує присутності хотя й би живої душі в поблизькості, тільки здалека, з місточка, долітає уривана лайка собак.

Ми взяли напрям на вітряк і підійшли до його зовсім близько, коли почули свист із лівою боку. Це був умовлений знак. Там нас ждали Вороньківці — розвідники і наша кавалерія, що виїхала була кілька годин вперед.

За хвилю весь загін опинився на горбку за кладбищем. До отамана підійшли розвідники. Як і належало сподіватися, комуні й в голову не приходило, що ми можемо загостити. Розвідники розказали також, що сьогодні якраз і відбулося у штабі міліції гуляння, на яким був комісар і командір червоноармейського відділу, що прийшов у місточко за “розвійорсткою”. Гуляння, розуміється, було не на сухо, а із самогоном, якого випили до п’ять “четвертей”. Щоб забаву ще більш уприємнити, міліціонери “соціалізували” в кого-то грамофон та грали всякі “яблучка” собі на втіху, а контрреволюції, говорили, на погибель.

Отаман, здається, був тими відомостями вдоволений, а розпитавши ще дещо про розташування красноармейців та штабу міліції, розказав (наказав. — *Ред.*) виставити дві варти, одну від сторони місточка, другу на кладбищі, й постановив заждати до першої години по півночі. Його приказ вмиль сповнено. Все відбулося так безгомонно, тихо, що найбільш строгий начальник міг бути вдоволений.

— А тепер, хлопці, будем віддыхати та набірати сили до роботи, — сказав отаман, звертаючись до загону, коли видав потрібні зарядження.

Ми були раді, що зможемо відпочити, бо робота заповідалася поважна. В місточку самої міліції було більш як сорок люду, місцевих комуністів, звісних (відомих. — *Ред.*) босяків та лодарів, а крім того, червоноармійський отряд у сто чоловік.

Хотя й число противників було мало що не у троє більше за наш отряд, та справа для нас представлялася остільки корисно, що ні міліція, ні “кацапня”, як звичайно партизани називали червоноармейців, не ночували разом, а були розміщені по кватирах. Тільки у штабі міліції держано поготівля дванайцять люду, а при волості також около п’ятьнайцять люду червоноармейців. Тому зразу й постановив отаман розділити загін на дві часті, одна мала зайняти штаб міліції, а друга, сильніша, вдарити на волость. Оскільки ми були

у вигідній позиції нападаючого, остільки було не вигідне для нас, що неціла міліція і нецілий отряд кацапів були разом. Треба було числитися з тим, що, впоравшись з обома поготівлями, нам прийдеться мати до діла з обороною поодиноких квартир. Ми числилися з тим, що пробуджені нічною стріляниною червоні або опустять квартири і злучаться у відділ до спільної оборони, або зачнуть боронитися з домів. А це була не дуже потішаюча перспектива, при цьому ми були в меншості, а до того район розташування червоних був дуже широкий і розтягнений. Тому отаман рішив сейчас же по розбиттю одного і другого поготівля зібрати знову загін до купи, щоб бути готовим на всяку несподіванку.

На землю впала роса. На овиді край неба ледве-ледве зблід, а зорі почали живійше моргати, немов прочуваючи, що їм прийдеться незадовго уступити перед соняшним кружком. Здалека долітав крик півнів. Ранок заповідався холодний.

Отаман встав і приказав розбудити всіх, що ще спали. За кілька мінут провідник того відділу, що мав йти на штаб міліції, одержав послідні розпорядження. Сам отаман обняв команду над відділом, призначеним до нападу на червоноармейців у волостному будинкові. Коротке “Руш” — і за хвилю ми машерували. Я знайшовся у відділі, що мав задачу захопити штаб міліції. Коло перших хат місточка загін розділився. Отаман зі своїми хлопцями пішов полем поза хати, [а] наш відділ вийшов на дорогу.

У місточку все ще спало, тільки собака від часу до часу брехав. Ми без найменшого гомону посувалися гусаком попід забори до центра місточка. Впереді йшов провідник Воронківець, один з тих, що сьогодні приходили до нас в делегації.

Пройшовши не більше п'яти мінут, відділ задержався. Провідник рукою показував комендантові нашого отряду хату, в якій містився штаб. Великий будинок, покритий червоною бляхою, робив миле вражіння. Був то один з тих українських будинків із білими стінами у вишневому садку, в яких звичайно живуть багаті полтавські дуки-козаки. Величеньке подвір'я, а за хатою — обширні клуні й комори вимовно (виразно. — Ред.) свідчили про багатого хазяїна.

— І знала “комуна”, де усадовиться, — шепнув хтось із гурту, — в куркуля розгостилась.

— Вперед! — тихо, але різко розказав (наказав. — Ред.) комендант, сам відчинив широку браму і з крісом, готовим до стрілу, увійшов на подвір'я.

Ми увійшли за ним і сейчас же розділилися, одні пішли прямо під дім, а другі зачали його оточувати із садку.

На подвір'ю ми йшли, вже не заховуючи звичайної осторожності, себто не робили т. зв. котячих кроків, а йшли повною ходою. Ще кілька кроків — і ми будемо під самими будинками.

— Кто там йдьот? — роздалося нараз з-поза хати, і в ту майже мить гримнув вистріл, але з нашої сторони.

Ми кинулись бігцем під хату і зачали жарити у вікна, та в тій же хвилині посипались із вікон густі стріли. Міліціонери, видко, хотя й і по гульті, вмить зрозуміли, що за гості в їх, і начили боронитися. Всередині було їх, здається, чоловік біля дванадцяти, а один, цей, що крикнув “кто йдьот?”, держав сторожу надворі. На наше щастя, сторожовий ходив не біля брами, а тільки поза хатою з другої сторони, бо коли б він був нас зауважив скорійше, то зрозуміло, що ми були б так скоро не знайшлися під вікнами “штабу”.

У кілька мінут і зі сторони волості почулося кілька поодиноких вибухів, а далі піднялася така стрілянина “як на фронті”. Видко, що там діло йшло поважнійше, як у нас. Ми стояли між вікнами (у вікно тепер годі було стріляти, бо міліціонери відстрілювалися з їх), другі в садку, а треті за клунею. По першій густій перестрілці настало ніби примусове перемир'я.

— Жарте, хлопці, у вікна! — крикнув в кінці командант до тих, що були в саді й за клунею. — Та осторожно, щоб тих не побить, що під будинком.

І знову почалася перестрілка. Ми за всяку ціну старалися якнайскорше покінчити зі “штабом”, щоб піти з підмогою відділові отамана, та, мимо нашої охоти, все йшло досить поволі. Міліціонери зайняли всі вікна, і годі було приступити. Деякі з партизанів начили кричати до міліціонерів, щоб піддалися, та ті навіть не відвічали, а ще завзятійше відстрілювалися. Це було зрозуміле. Міліціонери знали, з ким мають до діла, знали, що їх ждало, коли б живими їм впасти в руки партизанів, тому постановили боротися, мабуть, у надії, що їм з поміччю наспіють червоноармейці. Та вони не знали, мабуть, того, що кацапні було ще горячійше, чим їм.

За якої півгодини стрілянини біля волості зовсім утихло. Кавалерія, що їздила по вулицях і держала службу між обидвома відділами нашого загону, донесла, що біля волості “діло кончене”. І дійсно, небаром відділ отамана вже був під штабом — нам на допомогу. Тепер прийшла черга й на “товарищай міліціонеров”. Щонайлучші стрільці зайняли місця на городі проти вікон, що виходили до клуні, й почали “жарити”, що аж з вікон дребезги летіли. В кілька хвиль потім міліціонери опустили ці вікна, а почали боронити тих, що виходили до дороги і на подвір’я.

Щоб чим скоріше упоратися зі штабом, отаман приказав підпалити хату. Це, хоть крайнє средство, одначе мусіло бути вжите з огляду на положення в місточку. Бо хотя й відділ під проводом отамана розбив большевицьке поготівля — вистріляв їх много по кватирах, то все-таки більша частина кацапні остала в живих, криючись на перший відгомін стрілянини по городах та бур’янах. Так само міліціонери, які ночували по хатах, могли зібратися і пробувати ставляти опір. А найважнійше було те, що з Баришполя, де стояв великий большевицький кавалерийський отряд, могла наспіти поміч.

Отаман видав приказ, і за хвилю хлопці тягнули вже з клуні околоти соломи і, закриті углом хати, підпихали їх під дерев’яний рундук. Коли біля рундука було до півфіри соломи, запалено на довгій тичині віхоть сіна і підіпхано туди, бо підійти близше до рундука було небезпечно. Міліціонери, коли побачили, на що заноситься, стали знову “жарити” з вікон від подвір’я. Та те все нічо їм вже не помагало. За кілька хвиль солома зайнялася і в гору піднялися клуби диму.

У місточку тим часом все розбудилося. Селяни боязко визирали з хат, та на вулицю ніхто не посмів вийти. Кавалерія дістала наказ вислати розвідку в сторону Баришполя і патрулювати по вулицях.

Уже зовсім розвиднілося, сонце викотилося із-за степу, і перші проміння впали на землю. Ми стали ждати, аж займеться рундук, а від него й цілий будинок. Та все те йшло дуже поволі, треба було знову докинути мало що не чверть скирти соломи. По цім рундук зайнявся, потім начав горіти верх будинку, а вкінці огонь перекинувся й досередини. Міліціонери, мабуть, із розпуки стріляли без пам’яти, як скажені. Та наші хлопці також не дармували.

Коли вкінці огонь охопив і ту часть будинку, де міліціонери боронилися до останку, наші заперестали стріляти. Наша ціль і так

була осягнена. Міліціонери, чи живими, чи мертвими, мусіли попасти в наші руки. Кількох з їх пробувало було вискочити вікном, та впали, прошиті нашими кулями. Коли вже видко було як огненні язики лизали канцелярію штабу, почулося ще кільканайцять вистрілів ізсередины, а потім страшний гук. По цім усе затихло. Ми підіждали ще кілька хвиль і підійшли до вікон. Ізсередины ніхто не відізвався. Міліціонери-комуністи, кати і розбишаки місцевого населення, одержали належну їм нагороду. Наша праця у Воронькові була наразі скінченою.

Тепер отаман приказав скликати селян гасити хату, що селяни скоро виконали. До отамана між тим підійшло кількох селян і в імені населення подякували за освободження “хоть на часиночку” з-під большевицько-кацапської кормиги.

— Ви местники за наші кривди і терпіння, ви наші оборонці, й вас ми завсігди пам’ятатимемо та за вас Бога молитимем, — говорив один старий поважний селянин.

Мені тоді ясно стало, як селянам далися взнаки чужинці-окупанти і власні перевертні. Я тепер гаразд зрозумів, як радо піддержує, як говорять комуністи, наш український селянин владу червоної Москви. Доказом, як селяни натерпілися, й те, що не боялися прилюдно дякувати отаманові за визволення на “часинку”, бо комуністи, вернувши, могли на них криваво пімститися.

При працанню з нами многим селянам стояли слези в очах.

— Гукніт нас, а ми всі з вами підемо, — говорили многі з них. — Ведіть нас хоть сейчас проти комуни.

— Прийде пора, товариство, й на вас. Прийде хвиля, коли не тільки Вороньківців потрібна буде допомога, а всього українського селянства. Пам’ятайте тоді на ваш обіт! — сказав отаман, сідаючи на коня.

Сонце вже підходило до полудня, як наш загін на підводах, нагружених здобутою зброєю і набоями, співаючи, опустив бідне, пригноблене, беззахисне місточко.

О. Д. (Осип ДУМІН)

О. Д. (Осип Думін). Местники. Спомин партизанки на Великій Україні // Календар Червоної Калини на 1924 р. — Львів — Київ: накладом в-ва “Червона Калина”, 1923. — С. 158 — 166.

№ 12 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про провокацію Київського губернського ЧК проти нього в серпні 1921 р

Чекіст

Після нашого нападу на місто Вороньків уночі з четвертого на п'ятого серпня 1921 року стягнули большевики в район Рудакова — Кального значні сили. Наша розвідка оцінювала їх на три курені піхоти і дві сотні кавалерії.

Наш загін числив тоді до 50 люду і був завеликий, щоб міг безслідно зникнути в дооколичних селах. Щоб не дати большевикам змоги ставати нам по п'ятах, ми постановили розійтися. Полтавці мали остати на Лівобережжі й пересунутися далше на південь в околиці Переяслава, а Гощівці вернути в Гощів. За дві-три неділі оба відділи постановили знов зійтися в Рудяківському або Гусинецькому лісі.

Над полтавським відділом на час розлуки обняв команду Неїжко, а Гощівцями мав командувати отаман цілого загону.

Під вечір 14 серпня (я належав до гощівського відділу) попрощалися ми з Полтавцями і подалися дніпровськими луками в напрямі села Злодіївка. Переїхавши вночі Дніпро, ранком другого дня відділ станув у Гощові.

Треба було закладати новий табор, бо попередній, відходячи на Полтавщину, ми зруйнували. По довгих торгах і суперечках, які завсіди виникали, коли розходилося про вибір місця під новий осідок, усі погодилися закласти новий табор у густому очереті на краю вільхового ліса. У протягу дня лежанки і криниця були готові.

Та тут почалася біда. Вночі впав величезний дощ. Він залляв не тільки огнище, але й лежанки, кубла майже плавали у воді. Ніхто не подумав над тим швидше, що місце на табор вибрано дуже невдало, бо якраз у найнижшому і мочаристому місці.

Та вночі годі було переноситися куди-інде, бо кождий був змучений полтавським походом, тому рішено пересидіти тут уже два-три дні, а опісля перенестися на котрийсь зі шпилів.

Цілий ранок того дня, від якого напинається отее оповідання, дощ не переставав ляти мов з цебра. Кашовари все ж таки взялися за приготування обіду, а решта партизанів, хто заліз у курінь і спав, а інші порозходилися — то в хутір, то по лісу. На сих трьох, які пішли в Таценки, вложено обов'язок дістати дещо з харчів.

Я спочатку також мав охоту заглянути в хутір, але надумався, остав у таборі та взявся до писання листа до Опоки, що, після розстріляння чекою Андруха, обняв провід у Центральному повстанчому комітеті. А вечором того дня мав вийти з Нещєрова один чоловік у Київ, через якого я думав сього листа передати.

Зближався час обіду, а вислані в хутір партизани все ще не вертали. Кашовари, не ждучи на них, стали знімати з огнища кїтли. Ми мали вже розсістися до обіду, як здалека почули хрускіт гилячок і голоси розмови. Розмовляючі наближалися до табору. Вправне вухо Дудуна, про якого партизани жартом говорили, що він не тільки вночі бачить як сова, але й чує, як трава росте, розпізнав знайомі голоси Петруся, Середи і Кума. Вони вертали вже з Таценків. Першим у табор увійшов Петрусь.

— Гостя ведемо, — сказав, загадково усміхнувшись.

— Що за гостя, звідкіля, де він? — посипалися з ріжних сторін питання.

Вістка про гостя всіх зацікавила; навіть вічно сплячий Пушкар розбудився, протер очі й став пильно прислухатися розмові.

— Подождіть, зараз побачите, — флегматично і ще з більш таємною міною відповів Петрусь.

Він вийняв з-за холяви ложку і присів також до відра із “супом”.

Я був переконаний, що хлопці привели кого-небудь із таценківських парубків. Ті часто заходили до нас погуляти. Але ні. Очерет зашумів, захрустїли знов гилячки під ногами хїдців, а з-за корчів висунувся з рушницею в обох руках Середа, потім якийсь чужий чоловік, а за ним Кум.

Я ще не вспів гаразд приглянутися незнакомцеві, як він станув і, оглянувшись по присутніх, запитав за мною. З партизанів хвилю ніхто не відповідав. Усі дивилися на нього та на мене.

— Вам Крезуба, добродію, то хиба ви його не бачите? Отам лежить він у курені! — показуючи на мене, сказав врешті Дудун.

Незнакомец звернувся в мою сторону. Я вихилився також із куреня. Наші погляди стрінулися. Наче крізь сон, начав я пригадувати собі ту фізіономію.

— Здорові були, товаришу Крезуб, — незнакомий гість підійшов до мене, простягаючи свою руку.

Щойно тепер пізнав я старого знайомого від С.С. четаря Горачука. Та й не диво, що з першої хвили я не міг його пізнати. Горачук носив тепер здоровенну бороду, яка зміняла його і робила на кільканадцять літ старшим.

Моє зачудованне зросло тепер ще більше. Виїжджаючи з табору Української бригади в Німецькому Яблонному, я оставив його там. Як він узявся тут у Гощові на краю світа, я не міг зрозуміти. Ціла історія виглядала небуденно.

Ми привіталися. Горачук сів коло мене. Хвилю ми приглядалися один одному, наче перший раз у життю себе бачили. Партизани забули на обід, окружили нас і нащурили вуха. Се-ж не ледь сензація була.

— Ну, слава Богу, що вас знайшов! — сказав по хвилі мовчанки мій гість. — Я думав, що вже прийдеться вертати з нічим.

Мене цікавила історія Горачука, і я попросив його, щоб він розказав мені, як він дістався сюди.

Показалося, що Горачук невдовзі після мене також виїхав з табору в Чехії на Україну і переходив цілу Одисею, заки дістався в Київ. Тепер був він зв'язковим у Центральному повстанчому комітеті. Тому кілька днів одержав від Опоки припорученне відшукати наш загін і передати мені листа. Даючи Горачукови се припорученне, Опока не поінформував його про все як слід, сказав тільки, що нас може найскорше подибати в Гощові. Горачук думав, що Гощів — то село, і, йдучи з Київа, розпитував дядьків про нього. А в околицях Обухова і Трипілля Гощів “славився”, і найменша дитина знала, що там сидять хлопці.

— Їде дядько, — розказує Горачук, — я його питаю: “Скажіть, будьте ласкаві, дядьку, кудюю тут до села Гощова?” Дядько глянув на мене якомсь із-під лоба, а далі питає: “А вам до кого в Гощів? Ви Галичанин?” “Галичанин”, — відповідаю, бачу ж, що пізнав, відпиратися ніяково. “То йдіть, — каже дядько, — туди то й туди, а там запитаєте людей. Тільки обережно питайте, щоб комуна ся клята не почула. Та й нікому не признавайтесь, що у вас брат у Гощові”. “А хіба

що таке? Чому не говорити?” — здивувався я. Дядько подумав щось і усміхнувся: “Так бачите, добродію, Гощів — се ж не село, а ліс. У ньому сидять наші хлопці, яких комуна бандитами називає”.

— Зрозумієте, мабуть, як мені стало ніяково, коли почув таку історію, — продовжував Горачук.

Партизани почали сміятися та приговорювати:

— От хитрий мужик, от бісова мазниця, зрозумів, бач, кудюю гнути.

— Приходжу далі в якесь село і питаю вже тепер, оглядаючись на всі сторони, де тут буде Гощів. Мені показали. Зайшов у ліс, ходжу, ходжу і ніяк не придумаю, як би вас відшукати. Так я більше двох годин ходив по стежках, аж надійшли отсі добродії, — Горачук показав на Середу, Петруся і Кума, — та привели мене, спасибіг їм, сюди.

Партизанів се оповідання розвеселило, а особливо Дудун зі сміху аж заходився і все до себе приговорював:

— Ну і чудний-же той добродій Галичанин; думав, що Гощів — то таке село. Ну й чудака же він...

— Гарно, добродію, що ви знайшли Крезуба, а то було б з вами погано. Ми вас узяли за большевицького шпига, — обізвався Петрусь, коли Горачук скінчив своє оповідання.

На тому прийшлося дальші балачки скінчити, бо обід стинув, а до того кожний уже був проголодався. Горачук віддав мені листа, і ми присіли до товариства при відрі.

По обіді балачки зійшли на справи Центрального [повстанського] комітету. А справи ті стояли не найліпше.

— Члени Комітету, — розповідав Горачук, — у більшій частині виарештовані, розстріляні київською чрезвычайкою. При праці остався майже сам Опока і ще два чи три старшини С.С. У листі, який я від нього одержав через Горачука, прохав Опока мене приїхати до нього в Київ, щоби спільно вирішити декілька важних справ.

На жаль, із Полтавщини вернув я в такому стані, що не міг сповнити його бажання. В мене почалася в Гощові лихорадка, а до того права нога розпухла, що я не міг ходити. Треба було, однак, когось вислати на своє місце. Розуміється, до того найбільше надавався [Володимир] Григорович, і стануло на тому, що він виїде разом із Горачуком у Київ.

17 серпня, тобто на другий день перед вечором, Горачук і Григорович зібралися в дорогу. Григорович перебрався в селянську

одежу, взяв на руку кошик, а на дорогу одержав документи бувшого австрійського полоненого. Ні один, ні другий не мав зі собою ніякої зброї.

На відхідному ми умовилися, що Григорович має до трьох днів або сам вернути, або прислати когось із вісткою, що з ним діється. Якщо до трьох днів не верне, ні відомости не дасть про себе, то має означати, що він попався в руки большевиків.

Смеркало. Обидва спутники вийшли з табору. Ми випровадили їх аж до Забави. Тут розходилися шляхи. Один провадив у Київ через село Козин, другий — у Таценки, а третій у ліс.

У хвили, коли ми доходили до того роздоріжжя, лучилася одна неприємна річ, а саме: з дерева сич крикнув так зловіщо, що дехто з партизанів (а вони були дуже забобонні) аж пристанув.

— Хлопці, якесь нещастє віщує! — сказав на те Кум і перехрестився тричі.

— На голови комуни лихо віщує, а не на наші, — відрубав Пушкар, одинокий між Гощівцями, може, що не вірив у крики сичів.

Його слова ніби підбадьорили відділ, але поганий настрої того вечора вже не уступив, а те, що пізніше лучилося з Горачуком і Григоровичем, іще більше укріпило в партизанах забобонність.

Побажавши Горачукови і Григоровичеві щасливої дороги, ми пішли в хутір.

II

З нетерпіннем ожидало у відділі вістки від Григоровича. Минав другий, минав третій день, а про нього ні слуху. На четвертий день, вертаючи з Таценків, стрінули ми одного селянина, нашого симпатика. Він їздив чогось у Виту-Литовську і тепер вертав домів.

— Чи не ваших то хлопців арештувала передучора комуна у Виті? — запитав дядько, коли порівнявся з нами.

Ми підійшли до нього, почали розпитувати і довідалися, що два дні тому назад провадили червоноармійці двох арештованих через згадане село.

— Один із них, — розповідав дядько, — з бородою, а другий, наче молодший, без бороди і без вусів, а із золотими зубами. Місцеві селяни говорили, будь-то би то той молодший, без бороди, був колись большевицький комісар у Трипіллю.

Не було ніякого сумніву тепер, що Григорович і Горачук попалися.

Нічого дивного, що ся вістка викликала серед партизанів пригноблююче вражіння. Вони згадували сича і його зловіщий крик, а кожний запевняв, будь-то мав прочуттє, що воно тим скінчиться.

Охоловши з першого вражіння, я став застановлятися над тим, що чув від дядька, і так не міг зрозуміти, як воно до того дійшло. Григорович і Горачук вийшли вночі, а Григорович знав занадто добре дорогу в Київ, щоб міг набрести на большевиків. Мені здавалося неправдоподібним, щоб вони були настільки наївними і неосторожними, щоби йшли селами, в яких стояли червоноармійці.

“Можливо, що вони йшли в товаристві червоноармійців, а селяни, побачивши, зробили з них арештованих, — шибнула мені ще одна думка. — Може бути, стрінули салдатів по дорозі, дали їм закурити, кусок сала та хліба і пішли разом у Київ. Мені пригадувалися такі практики з російсько-австрійської війни, де, бувало, австрійські розвідники за папіроси, за горілку або “палтиннік” так здружались з російськими жовнірами, що ті ще їм дорогу показували і остерегали перед жандармерією. Таке саме, може бути, і їм вдалося”, — все крутилося в голові.

Але я відчував, що те об’яснення дуже непевне і мене не заспокоює.

— Їх одвели, мабуть, у Чека, — закінчив дядько своє оповідання.

Ми вернули назад у табір, кожного наче гнітило щось, бо Григорович у відділі мав немалу симпатію.

У нас був один гарний звичай. Як тільки хто-небудь із наших попав большевикам у руки, щоб він був навіть найкращий товариш, ми вже не довіряли і зараз переміняли місце осідку. Так зробили й тепер. Ще того самого вечора, забравши всі свої причандали, відділ перенісся в ліщину.

Тепер уже про Горачука і Григоровича говорилося як про втрачених для нас. Ще тої самої ночі вислав я до Опоки повідомлення про цілий інцидент.

Здавалося, що історія з Григоровичем і Горачуком скінчилася і більше нам не прийдеться займатися нею. Та вийшло инакше.

На другий день після того, як дядько сповістив нас, що Горачук і Григорович арештовані, прибігла в табір наша курієрка з Таценків

Марійка і розповіла, що до неї прийшов якийсь чоловік і хоче бачитися зі мною.

— Сей чоловік, — говорила вона, — має від Григоровича листа, але не хотів його мені передати.

Ся вістка поділлала на всіх неначе електрична струя. Марійку розпитувано, звідкіля сей чоловік, коли і де бачився з Григоровичем... Природно, що Марійка не могла заспокоїти цікавості партизанів, бо сама про те нічого не знала. Кілька живійших хотіло вже скочити в хутір, щоби про все те розпитати самого післанця, але Колісник здержав їх.

— Їй Богу, дядько набрехав. Се неправда, що Григорович і сей другий Галичанин арештовані! — кликнув хтось із гурту, що обступив Марійку, і кождий уже тепер був тої самої гадки.

У мені також під впливом сеї відомости збудилися деякі надії. Раз, допускав я можливість, що Горачук і Григорович через те, що йшли в товаристві солдатів, були взяті за арештованих, то знову потішав себе надією, що хоча, може бути, й були арештовані, однак зуміли видертися з рук большевиків.

Я почав вірити, що з тих двох допущень одно або друге правдиве. Зрештою, сам факт, що післанець із листом знав, до кого звернутися в хуторі, вказував на те, що він говорив із Григоровичем, який дав йому в тому напрямі вказівки. А те все виглядало, що Григорович на волі.

“Та чи справді мужик видумав цілу історію з арештуванням? Невже ж він так помилився?” — тиснулася знов инша думка в голову.

“І чому Григорович не прислав післанця тоді, коли було умовлено, а прислав аж тепер?” — повставало нове питання.

Усі ті думки будили в мені знов якийсь неспокій і підозрінне. Колісник був також тої думки, що ся історія не зовсім ясна і до неї треба забратися обережно. Він зразу натякнув, що все те може бути провокацією.

Довго ще радили ми над питанням, що робити з післанцем, чи його спровадити до нас, чи післати кого по листа в хутір. У кінці кінців усі згодилися на Колісникову пропозицію, а вона була така: Марійка верне в хутір і спровадить незнайомого чоловіка на поляну, т. зв. Антонів острів. Нас трьох вийде напроти нього, і там побалакаємо з ним та побачимо, що воно за лист.

Як сказано, так і зроблено. Марійка зараз відійшла в хутір, а я, Колісник і Середя, забравши кріси і набої, вийшли на умовлену поляну. Ми посідали на землі й стали ждати. За яких п'ять мінут здалека показався якийсь незнакомий нам чоловік. Ми догадалися, що се й є той київський післанець із листом від Григоровича.

Незнакомець зближався повільною ходою до нас. У лівій руці його був вузлик. Він сам середнього росту, літ 21 — 22, сильно, майже атлетично збудований мужчина, тип степового Українця, з першого погляду зробив на мені неприємне вражіння. Його хитрі сірі очі бігали нервово на боки. Я мав вражіння, що він уникає нашого зору, але рівночасно приглядається нам пильно. Він підійшов зовсім близько.

Я сидів на краю по правій стороні, всередині Колісник, а по лівій його руці Середя. Незнакомий окинув нас іще раз своїм проникливим поглядом і звернувся до мене:

— Здрастуйте, товаришу Крезуб, — він ухилив дещо свого картуза і подав мені свою кріпку жилясту руку.

Привітавшись також із Колісником і Середою, незнакомий присів біля нас на землі. Вже тепер не могло бути ніякого сумніву, що післанець із Київа бачився з Горачуком або з Григоровичем, а може, з ними обидвома. На се вказував факт, що він пізнав мене і назвав по назвиську. Очевидно, хтось із них описав йому мою особу.

— Ви, товаришу, з Київа? — запитав Колісник, коли післанець сів біля нас.

— Да, з Київа, — відповів запитаний, сягнув за холяву свого чобота, витягнув звідтіля листа і подав не Колісникові, але мені.

— Від кого сей лист? — запитав я.

Післанець відповів, що від Григоровича. Я розгорнув папір і став читати. Зміст листа такий: “Дорогий Товаришу! Я тепер у Київі. Бачився з Опокою і переговорив з ним. Горачук на його доручення їде на зв'язок на захід, а я на схід. Опока прохає, щоб ти також приїхав сюди. Є справи, які з Тобою мусить вирішити. Коли поїдеш у Київ, забери із собою мої річи і документи. Твій Григорович”.

Лист був писаний рукою Григоровича. Його почерк був занадто оригінальний, щоб я його не пізнав. З того виходило, що історія арештовання нашого висланника була фальшива. Лист був найліпшим того доказом. Та все-таки вглибині в мені ворушилося щось — неначе підозріння, неначе недовір'є.

Моєї уваги не уйшло (не минуло. — Ред.) те, що чоловік, який приніс листа, через весь час слідкував за кожним моїм рухом і за вражіннями, яке викликає на мені лист. Я весь час чув на собі його проникливий погляд.

По прочитанню листа вдруге виринули в мене деякі питання, на які треба було собі самому відповісти. Найбільше дивувало мене Григоровичеве повідомлення про поїзду на зв'язок на схід. Він був уже у большевиків добре скомпромітований, як же він міг куди-небудь їздити?! А по-друге, він вийшов у Київ у справах нашого загону, по полагожденню яких повинен був як найскорше вернути в Гощів. І мені якось не хотілося вірити, щоб Центральний [повстанський] комітет чи Опока сам були настільки необережні, а попри те, і нетактовні та ужили Григоровича на свого кур'єра чи зв'язкового.

Дальшим таким “неясним місцем” у Григоровичевому листі було його прохання, коли поїду в Київ, забрати із собою його річи і документи. Навіщо були йому потрібні старі, австрійські й інвалідські, папери, навіщо йому посвідки з Галицької армії? На отсі то питання треба було собі самому відповідати, бо лист був закороткий, щоби з нього що-небудь більше додуматися.

По прочитанню листа я запитав післанця, чи він бачив Григоровича.

— Да! Я його бачив, — відповів він, злегка червоніючи.

— Де ж ви його бачили, добродію? — розпитував я його даліше.

Післанець якось збентежено присунув до себе клунка, ніби закашлявся, і сягнув чогось до кишені. Словом, поведився як людина, яка хоче скрити своє зденервованне, а їй то не особливо вдається. Оповідання, яке я почув тепер від нього, ще більше здивувало мене.

По його словам, Григорович заходив будь-то би передо вчора на квартиру, на якій жив він (післанець. — Ред.) зі своїм двоюрідним братом.

— Брат із Григоровичем, — оповідав він, — довгенько щось балакали у другій кімнаті, а коли вийшли з неї, Григорович дав мені отсього листа і розповів, куди його занести. Про що вони обидва балакали, не знаю.

Се оповідання послужило мені вихідною точкою для засягнення ближших інформацій щодо самого післанця, а рівночасно дало змогу

задати йому кілька питань, які могли мати деяке значінне для висвітлення неясностей Григоровичевого листа.

Я запитав його, чи Григорович був перед тим знакомий з його братом, чи вони щойно тепер познайомилися.

Тут післанець знову змішався. Глянув найперше на мене, потім на Колісника та Середу і відповів, що Григорович з його братом і з ним самим уже давно знакомий. Коли був у Києві в школі, то навіть часто заходив до них на квартиру.

Настала коротка мовчанка. Мені насувалося тепер стільки різних питань, що я не знав, від котрого зачинати, щоб не зіпсувати історії, яка ставала мені чимраз більш підозрілою.

На питання, де їхня квартира, післанець відповів, що при вул. Великій Васильківській, ч. 34. Моє здивованне і підозрінне скріпилося.

— А як ваша фамілія, добродію? — вмішався до розмови Колісник. Він, видко, зрозумів також гру, бо весь час пильно слідив за нашим гостем із Києва.

На те післанець витягнув якийсь папір і подав мені.

— Будьте ласкаві, ось мій документ. Моя фамілія Шевчук. Я служачий Гублескома, а мій брат служить на залізній дорозі.

Колісник присунувся до мене, і ми уважно прочитали документ. Він був наче правдивий. Дивувало мене, однак, те, що в Києві я так близько жив із Григоровичем ще тоді, коли він служив у школі, й майже всюди ходили разом, а він ніколи не згадував мені про ніякого Шевчука, ні про Велику Васильківську, ч. 34. А вкінці й при партизанах за два місяці ми доволі набалакалися і не раз згадували всяких знайомих, та Григорович про ніякого Шевчука навіть не заїкнувся.

Прочитавши документ, я віддав його власникові з міною, яка не зраджувала недовір'я, ніби від неохоти знову запитав, в якій порі дня Григорович був у нього на квартирі — вдень, вечером чи вночі.

— Він був у нас у полудне, — не надумуючись, бовкнув Шевчук. Та в тій хвилі наче схаменувся. Мені здавалося, що він хотів сказати щось іншого, але вже було запізно.

Бо, поминувши те, що Григорович вийшов у Київ перебраний за селянина, у білій сорочці, білих штанах і босий, чим був би дуже звертав на себе увагу, він по місті й то вдень не міг ходити, бо ж який-

небудь комуніст-курсант зі школи міг його дуже легко пізнати. Значиться, що Шевчук таки здорово пустився брехати.

— Та ж Григорович босий, не одітий як треба. На нього всякий глядітиме як на чудака. Як же він може по городі шлятися? — завважив Колісник тоном, в якому пробивалося недовір'є і наче насмішка.

Шевчук по першому, очевидно, схвильованню дещо опанувався і спокійно вияснив, що його брат позичив Григоровичеві свого убрання і черевиків. У тій хвилі прийшла мені думка запитати післанця, чи він не бачив Григоровича з ким-небудь на улиці.

Се питання було справдішною “лапкою”. Я не числив на те, щоб воно віддало нам стільки услуги у висвітленню справдісної ролі Шевчука і Григоровича, але вийшло инакше. Шевчук, збентежений попередніми своїми оповіданнями, хвилю надумувався, а вкінці сказав, що Григоровича бачив коло університету з якимсь батюшкою із сивою бородою.

Тепер мені вже сміятися хотіло, просто сміятися йому в лице. Шевчук чув, що десь дзвонили, та не знав де. Історія з батюшкою, якого він бачив нібито в товаристві Григоровича, занадто довга, щоб її розказувати на сьому місці, але вона якраз була того роду, що тільки скріпила в мені підозріння і майже незбито доводила, що перед нами большевицький агент-провокатор.

У тій хвилі розходилося вже тільки про се, щоби у післанцеві не збудити підозріння, що ми йому не віримо, не дати пізнати, що він наполовину здемаскований. Тому просив я в нього вибачення за те, що питав про назвисько, про брата, про квартиру. Я об'яснив йому, що того він мені не повинен за зле брати, бо мусимо бути обережні, мусимо уважати, з ким балакаємо і хто до нас приходить. Дальше я запевнив Шевчука, що тепер він може бути спокійний, ми переконалися, що він “свій чоловік”. Вкінці подякував йому за листа та за його труди.

Після того ми повставали із землі. На лиці Шевчука видко було цілковите заспокоєння. Він був навіть веселий і задоволено усміхався.

— Як же ви мені радите, добродію, — звернувся я ще до нього, коли ми мали розходитися, — їхати мені в Київ чи не їхати?

— Канешно, треба поїхати, — підхопив Шевчук поквалпно. — Григорович прохав приїхати непременно. Він переказував навіть, щоб спішилися, якесь важне діло до вас є.

— А мене в Києві не пізнають?

— Та де там пізнають! Одіньте нові брюки, новий гарний френч, на шапку причепіть большевицьку звізду, до боку — нагана, то на вас ніхто й уваги не зверне, — без стриму балакав тепер Шевчук. — Усякий подумає, що ви який комісар. Хто ж тоді може вас за документи питати?

Та балаканина переконала мене, що провокатор ще не орієнтувався в ситуації. Йому, видко, ані в голову не приходило, що ми про арештованне Григоровича і Горачука вже чули. Він не припускав також, що його розмова, поведіння й відповіді його самого здемаскували. Я подав йому руку і сказав, щоб він ішов у хутір, пообідав та там заждав до вечора. Ввечері я приобіцяв приїхати туди підводою і разом із ним відправитися в Київ.

Шевчук, видко було, аж підріс на radoщах і обіцяв у хуторі підїждати на мене.

III

Вернувши до табору, ми не встигли ще відложити крісів та набоїв, як уже біля нас зібралося все товариство та обступило зі всіх боків. Кожний хотів почути про київського післанця, про те, що діється з Григоровичем, а найбільше цікавило партизанів те, що він пише в своєму листі.

Щоб не розказувати кожному зосібна цілої історії, я відчитав на голос одержаного листа, а потім за порядком перейшов усі сумніви, які піддала мені розмова з післанцем. Партизани вислухали моєї балачки із запертим духом.

— Се ж агент, се ж ніхто инший, тільки провокатор, — крикнуло кілька з товариства, коли я скінчив говорити.

— Привести його сюди і тут його допросити, сучого сина. Тут він признається, хто він, — радив хтось із гурту.

Умить сю раду підхопив цілий відділ.

— Привести його сюди. Ми його “припрохаємо” розказати, звідкіля він має листа від Григоровича.

Тепер ми жалували, що Шевчука зразу не взяли до табору. Ану ж він понюхає письмо носом і драпне з хутора! Не можна було гаяти часу! Три партизани зараз зібралися і відійшли в Таценки з припорученням обійти хутір довкола, переконатися чи немає де в

поблизьких чагарниках засідки, а потім слідити з півгодини за хатою, де сидить післанець. Се останнє припорученне мало на меті переконатися, чи він не схоче тікати з хутора. За півгодини мали його привести в табор. Коли стежа вийшла в хутір, ми приготували записку, якої зміст був такий:

“Брати Гощовці!

На днях з’явиться у вас людина з листом від Григоровича, якого ви вислали в Київ. Знайте, що Григоровича по дорозі большевики арештували і він сидить тепер у Чека. Його примушено написати до добродія Крезуба листа, щоб він також прийшов у Київ. Післанця, який вам принесе листа від Григоровича, арештуйте, бо се агент-чекіст. Ваш Борис”.

Небаром хлопці вернули з хутора з Шевчуком. Видко було, що табор зробив на ньому не дуже приємне вражіннє. Він озирався несміло, мов зловлена звірюка, і глипав з-під лоба, наче сич. У цілому його поведенню відбивалася непевність і недовірливість. Шевчука завели в курінь. Я прохав його сідати.

— Ми мусимо, товаришу, з вами побалакати відносно поїздки в Київ.

Коли післанець примостився в нашому гурті, я сказав:

— Я рішив їхати, тільки зайшла перед хвилию одна неприємна історія. Ми маємо в Києві в Чека свою людину, яка нам про все доносить, і від сього нашого симпатика ми щойно одержали листа. Зміст його збив мене зовсім з пантелику так, що я просто тепер не знаю, що робити — їхати чи не їхати. От нате, добродію, прочитайте листа та скажіть, що ви про те все думаєте.

При сих словах я подав йому власною рукою написану записку. Лист був навмисно написаний дуже виразно. Ходило про те, щоби Шевчук, читаючи його, не міг довго застановлятися над невиразно написаними словами. А нечітко написаний лист був би йому дав змогу читати його довго і опанувати своє евентуальне збентеженнє.

Шевчук узяв листа дрижачою рукою, хоча лице було ще зовсім спокійне. Партизани окружили нас зі всіх сторін і слідили за вражіннєм, яке викличе на “милому гостеві” зміст сфальшованої записки.

Післанець оперся на руки і став читати. Його лице задрижало і стало мінятися. Він зразу почервонів мов буряк, опісля знову збілів, а на чоло виступив краплистий піт. По хвилі він звернув мені листа і ледве видусив:

— Се, добродію, не до мене відноситься. Тут зайшла якась похибка.

Та його очі говорили що иншого. В них малювався невимовний жах і тривога. Він просто говорити не міг зі зворушення, а партизани глядять — ніхто й пари з вуст. Все із запертим віддихом слідкує за ним.

Після такої його відповіді я від балачок зі Шевчуком усунувся. Ролю слідчого судді перейняв тепер Колісник. А він до того надавався. І Колісник узявся до слідства відразу так, як воно в тій ситуації одиноко було доцільне.

— Добродію Шевчук, ви дурака не валяйте, а признайтеся, хто ви, та розкажіть, що з Григоровичем і звідкіля ви маєте його листа? Якщо признаєтеся зразу, буде краще, а ні, то ми зараз зніmemo з вас допит, що пеклу жарко стане! — таким вступом розпочав Колісник своє урядуванне.

Шевчук зробив великі очі — він ще й тепер не вірив, що його роля нам ясна, що він здемаскований, що ми доволі розшифрували його місію, і дивився то на мене, то на Колісника, думаючи, що те все, мабуть, якийсь несмачний жарт.

— Ну що ж ви, “таваріщ”, так вилупили баньки, немов баран? — обізвався хтось із партизанів, — відповідайте на те, про що вас питають, а то смотріть, ми вас зараз візьmemo в оборот.

— Добродії-брати, раді Бога, я не винуватий! — пролепетав Шевчук.

Та Колісник не звертав на його слова уваги.

— Хлопці, — гукнув він голосно, — готовсь, ану винимайте шомполи!

Умить у руках найздоровіших партизанів грізно мигнули залізні палички і нагайки. Шевчук безрадно глянув довкола себе.

— Брати, простіть мені, я нічого не винен, а всьому винен мій брат, — прошепотів ледве чутно.

— А хто ваш брат? — питав дальше Колісник.

Шевчук дрижав як осиковий листок і ледве у стані був відвічати.

— Мій... мій... брат — агент губчеки.

На лиці Колісника мигнула вдоволена усмішка. Партизани переглянулися.

— Твій брат агент губчеки, а ти хто такий, добродію? — гукнув сердито Середа.

— Яслужачий гублескома, добродію, — обстоював своє Шевчук.

— Ну розкажуй за Григоровича. Про те, хто ти такий, пізнійше побалакаємо, — звернувся Колісник уже лагідніше до нашого “милого гостя”.

— Брати, я все розкажу, нічого не скрию перед вами, тільки скажіть, то зі мною буде, що ви зі мною зробите. Приобіцяйте, що мене не розстріляєте, приобіцяйте, що даруєте мені життє! — просився Шевчук. — Товариші, я маю жінку і малу дитину Я вам усе розкажу, тільки скажіть, що мені за те буде.

— Архієреєм тебе в нас зробимо! — глузував Дудун.

— Ми його Леніном наставимо в Готові, — докинув Овсій.

І кождий з партизанів видумував якусь нову “потіху” омліваючому зі страху провокаторови. Ні в кого не завважав я ні крихітки до нього співчуття. Партизани занадто добре знали, що за птиця в їхніх руках, щоб милосердитися над ним. Знали, як би він їх пожалував, коли б йому так хто з партизанів попав у руки.

З великою бідою, серед стогонів, зітхань і мало що не плачу, начав провокатор оповідати. Показалося, що Григорович справді арештований і сидить у Губчека, а Горачук по дорозі в Київ утік салдатам з рук.

— Учора покликав мене до своєї канцелярії председатель Губчеки, представив Григоровича, дав його листа і сказав йти до вас та передати сього листа Крезубу, — закінчив своє оповіданнє.

— Так, се гарно, що розповів, але скажи, брат, хто ти такий. Хіба председатель губчеки уживав би до сього діла якогось служашого гублескома? Подумай і признайся, хто такий, — знову вмшався Середа.

Се питаннє Шевчука до решти прибило. Він начав плакати.

— Брати, я признаюсь, я — агент Київського політотдела, та молю вас, пожалійте моєї молодї жинзі, моєї жінки та ребйонка. Я поступлю до вас на службу Я вам зроблю все, іщо схочете, буду служити вірно, як собака, тільки не розстрілюйте, не убивайте мене! — хлипаючи, лементував чекіст.

— Доволі, доволі, ви вже нам наслужилися, — відповів Колісник, піднімаючись із місця.

Сонце заходило за обухівські пригірки. Його промінне, продираючись крізь вітки дерев, клалося золотими плямами на зелений, рівний килим гощівської мурави. Тільки в одному місці недалеко табору під розлогими корчами ліщини сей килим, наче продертий, світив сірим піском і зеленковою глиною.

То була свіжа могила. В ній перед хвилиною зложено на відпочинок неfortunного післанця.

— Жалко парня, що за юдин гріш пішов убивати своїх, пішов служити комуні, — промовив, опершись на лопату, високий, дебелий партизан до свого товариша, що стояв недалеко під вільхою і флегматично докурював папіроску.

Другий партизан помовчав, потягнув ще два рази диму і кинув папіроску під ноги.

— Еге ж, жалко, та що ж зробимо. Вчи своїх так же, як і його, то і зрадників не буде, — промовив укінці, підняв лопату на плечі, й оба партизани направилися в табор.

Антін КРЕЗУБ [Осип ДУМІН]

Львів, 10/III — 12/III 1924 р.

Крезуб А. Партизани (Збірка споминів із партизанки на Наддніпрянській Україні). II. Чекіст //Літературно-науковий вісник. — 1925. — Кн. 7–8,- С. 10–24.

Висловлюю міркування, що і колишній січовий стрілець Горачук став сексотом, тож я би назвав цей спомин не “Чекіст”, а “Чекісти”. — *Р. К.*

№ 13 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про випробування партизанів холодом і голодом у листопаді — грудні 1921 р. та доброзичливість селян хутора Таценки

За хлібом

(...) Поволі відділ зблизився до Таценків.

Здалеку серед ночі заблимали, наче очі хижаків, світла з хутірських хат. Я глядів на їх з невимовною, розпираючою груди тугою. Скільки принади, скільки сімейного тепла, радощів і усміхів скуплялося біля отих мерехтячих у далечині світел...

Як розкішно було б тепер, поки надворі вітер завиває піснею голодних вовків і тисне тріскучий мороз, у найбіднішій з отих хат! Чи розуміють, чи вміють оцінити це блаженство люди, що живуть у них?!

Я рішучо уважав у цій хвилині всякого, хто може нагрітися в теплій хаті, найбільш щасливою людиною. Моїм самотнім тепер бажанням було бодай одну ніч переспати в нагрітій чистій світлиці. Скільки б я дав був за те, щоб мої бажання сповнилися!

Здається, що такі самі бажання, такі самі думки нуртували і в кожного з товаришів-партизанів.

До хутора оставало не більше як двісті кроків. Наперед висунулося трьох чоловік, як передня сторожа. Вони взяли кріси до рук і, пильно слідячи за хутором, посувалися попід забором уздовж хутірської дороги.

У хуторі загавкали собаки. Сторожа пристанула і хвилю надслухувала, потім знову, наче тіні, двигнулася вперед.

Відділ йшов за передньою сторожею яких п'ятдесят кроків позаду. Розмови затихли, здавалося, наче кожний запер дух у собі. Чути було тільки, як лід тріщав під нашими ногами.

До хутора треба було підходити обережно. Большевики знали, що тут часто буваємо, і могли нас "привітати".

Відділ підійшов до перших хат. Тут розділився. Нас трьох, [Семен] Дудун, Кум і я, осталися у Таценках, а Колісник і решта партизанів пішли на Підгору (присілок с. Трипілля. — Ред.).

[Трохим] Колісник зі своєю компанією скоро зник у темноті ночі, а наша трійка подалася на огороди і ними зайшла під Опанасову хату.

Мені чудно якось стало, коли ми осталися самі. Душу пронизувало якесь дивне почуття самотності. Мені здавалося, що я якоюсь злою, чародійною силою перенесений на край світу, у відлюдні снігові пустелі, понурі, окутані вічною темрявою. Цю ілюзію знаменито піддержував ще і краєвид — сніжна одноманітна рівнина, унята з двох кінців хутора в темні рами ліса. Ліс напроти середини хутора віддалявся і виднів на овиді ледви помітним вигнутим гребенем. А на

його наче сперлися цілим своїм тягарем чорні смоляні хмари, збиті, одностайні, гнітючі, мов смертна тривога.

Ми підійшли під хату. Я з Кумом станули при дверях, а Дудун зблизився до вікна і тихо застукав. Зі світлиці продиралася у ванкир, під яким стояв Дудун, смуга світла. В йому, мабуть, не було нікого, бо ніхто не відозвався. Дудун постукав ще раз.

На півтемній шибі показалася широка тінь. Тінь ворушилася, зменшувалась і зарисовувалась усе виразніше. Хтось підійшов до вікна.

— Хто там? — почувся з ванкира дівочий голос.

Це була хазяйська дочка. Дудун нахилився попри вікно.

— Оксано, це ми, хлопці. Слухай, Оксано, скажи, хай батько вийдуть.

Дівчина мовчки стояла хвилину у вікні й, нічого не відповівши, відійшла. Через деякий час двері від світлиці заскрипіли, а в сінях почувлися кроки. Ще хвилину — і засув у дверях з тихим скрипом відсунувся. У дверях станув дядько Опанас.

— Хто тут такий? — запитав він, виходячи із сіней.

— Ми, дядьку Опанасе, — прошепотів Дудун. — Це ми. Не гнівайтесь, що вас турбуємо, але таке положення, що мусіли до вас зайти. Просто ніяково й говорити за чим.

Дядько Опанас пізнав Дудуна зразу по голосі, а мені й Кумові почав приглядатися зблизька, немов на те, щоб упевнитися, чи це дійсно “свої хлопці”.

— Так це ви, хлопці, — й дядько Опанас об поли вдарив. — От бідняги! Чого ж ви так довго не заходили? Я вже не один раз споминав вас. Ви голодні, мабуть? От лихо, от доля проклята, бодай і собаці не доводилося так жити! Де ж ви тепер пробуваєте?

— Звісно в Гощові. А де ж ще жити? — відізвався Кум. — От тільки що вилізли з його, клятого.

Господар розкрив широко двері.

— Заходьте в хату, брати, заходьте, — беручи мене і Дудуна за руки, прохав він, — заходьте, повечеряєте. От жизнь, от доля! Бідняги ви! Заходьте ж!

Дядько стиснув нас ще сильніше за руки і намагався ввести досередини. Та ми мусіли тому відмовити, бо в хутір могла надбігти комуна і нам треба було матися добре на чеку. А ще до цього входити в

освітлену кімнату, з якої через освітлені й незакриті вікна всякий міг нас побачити з вулиці, було надто ризиковано.

Ми вимовляли, що в хату не можемо заходити, та в кожного на думку, що там можна погрітися і повечеряти, аж слина підходила до рота, а голод пригадувався з подвійною силою.

— Ні, дядьку Опанасе, не тягніть нас до себе. Якщо у вас є лишній бохонець хліба, то ви нам його дайте і ми підемо дальше. А заїдемо, то знаєте, що з цього може вийти? Надбіжить комуна, ми шугнемо в Гощів, а ваша хата з димом піде, — уговорював Кум дядька Опанаса, який усе ще намагався ввести нас до себе в гості.

Дядько подумав хвилину, пустив наші руки і запропонував, щоб ми зайшли принаймні до сіней, звідкіля нас ніхто не побачить.

— Сюди, — каже, — винесе вам жінка вечерю, а Оксану пішлю на дорогу посторожити.

Ми глянули один на другого. Пропозиція була надто заманлива, щоб від неї відмовитися. Не думаючи довше, ми увійшли до сіней, а дядько Опанас вернув у світлицю. За хвилину вийшла Оксана на вулицю вартувати, поки ми будемо в сінях, а господиня винесла казан з борщем.

— Ах бідні ви, ах сердеги! — мало не заголосила тітка Опанасиха, побачивши нас при світлі сірника. — Як вони, бідні, похуділи! Ах лишечко! Гляди на них, Опанасе!

— Та я бачу, бачу. Ех, хлопці, хлопці, щоб вас уже на волі побачити, — понуро промовив господар.

У його голосі чулося стільки спочуття для нас, стільки спожаління, що нам самим ніяково стало. І всі Таценківці відносилися до нас як до рідних, як до своїх. Кожний дивився на нас як на своїх оборонців. Ми були для їх лицарями-героями, що стали за селянську кривду, за правду та за бездольний нарід.

З'ївши поспішно вечерю, ми подякували і хотіли відійти. За хліб згадувати тепер було вже ніяково. Доволі того, що повечеряли. Та дядько Опанас був з цих щирих українських натур, що любив поратувати “своїх хлопців”. Він не забув, чого ми заходили.

— Жінко, а дайно двоє хлібенят, — закликав він.

Господиня вийшла, винесла хліб і подала йому. Ми відмовлялися як могли від цієї милостині, та дядько Опанас не уступав.

— Беріть, хлопці, хліб, беріть. Дав би ще, та Бог свідком, що більше немає, остався ще тільки бохонець для дітей. А візьміть ще махорки на дорогу, — сказав, підсуваючи мішок з тютюном.

Нічого було робити. Ми взяли хліб, взяли махорки, бо в нас її також від двох днів не було ні крихти, і, попрощавшись, вийшли.

Щирість цього селянина зворушила мене до глибини душі. (...)

Антін КРЕЗУБ (Осип ДУМІН)

Крезуб А. Партизани. Спомини. II частина. — Львів: видавнича кооператива “Червона Калина”, 1930. — С. 65 — 71.

№ 14 Спогад члена Цупкому Осипа Думіна про спробу більшовиків знищити Гощівський партизанський загін у грудні 1921 р

Облава

Від чугунної грубки, уставленої в куті проти входу, розходилася по цілій землянці приємна теплота, охоплюючи тіло солодкою втомою, спокоєм і блаженством.

У тій хвилині був я так задоволений своїм положенням, що цілий світ, здавалося, обнімав би. Жорстока дійсність із примарами певної смерті з голоду і холоду або від ворожої кулі наче злагідніла, випогодилася, ступила (загупила. — *Ред.*) свої гострі зариси, а вкінці зовсім зникла за серпанком ясних споминів, залитих соняшним сьйвом.

У землянці під цю пору, крім мене та партизана, якого в загоні звали Кумом, не було нікого. З тих, що тут спали, Петрусь пішов за біллям (білизною. — *Ред.*) в Обухів, а Середа, Колісник і Пушкар вибралися в гості у “Трипілля”, себто в сусіди, у землянку, звідкіля від часу до часу долітав веселий гомін.

Я ще вигідніше витягнувся на своєму м'якому запашному сіні і знову, не знаю вже, котрий раз того вечора, закурив люльку. Синьо-білявий дим, піднімаючись угору, звивався дивачними спіралями, якимись фантастичними лініями — тоншав, віддалявся і згодом зовсім зникав, залишаючи по собі гострий запах махорки.

Підложивши руку під голову, я лежав горілиць і вдивлявся у слабкий племінчик нафтяного каганця, то знову слідкував за хмарками люлькового диму, а мої думки піднімалися по його дивовижних лініях, продиралися через покрівлю землянки й летіли світами. То були хвилини справдішого щастя, благодати, хвилини, в яких тіло, виснажене голодом, холодом і походами, випочивало, набирало нових сил. Зима того року вже веліла дошкулити нам до живого, хоча був це щойно початок грудня.

У землянці ставало гаряче. Грубка розпеклася до червона. В покрівлі, в тому місці, де димар із залізної труби притикав до неї, злітали рясні іскри. Я натягнув чоботи і поспішно вийшов надвір, щоб зверху землянки обложити трубу свіжою, вже заздалегідь наготованою, дерниною і снігом. У печі горіло сухе дерево, і димар викидав цілі снопи іскор.

Я станув над землянкою і взявся до праці. Ледяний вітер дув і гуляв по замерзлим гощівських болотах, шелестів сухим очеретом, шумів густим бором і завивав у нічній темряві собачими голосами. Він на хвилину ніби затихав, змовкав і свистів де-не-де пискливим голосом сопілки, але опісля зривався ще з більшою силою.

Коли я взявся до праці, покрівля землянки вже тліла, ще хвилиною — і готова була спалахнути полум'ям. Кинений мною у прогалину довкола димаря-труби сніг засичав, і звідтам піднялися клуби густої сизої мряки. Після того обложив я ще димар дерниною. Покрівля була на якийсь час забезпечена.

Я вернув знов у землянку і затулив вхід закривалами. Тепло наноно обхопила моє тіло ніжно й солодко. Мої повіки важко опускалися на очі. Я зайшов неначе за стіну дрімоти і півсну, в якій чув тільки уривчасте голосне хропіння Кума. Він одинокий з партизанів остався зі мною в землянці. Чи я спав, не можу певно сказати.

Враз біля землянки почулися важкі кроки. Я, все ще півсонний, став прислухуватися до них та інстинктивно вхопив за самопал, що висів у мене невідлучно при боці. Кроки зближалися, розмови не було чути.

“Це Петрусь, мабуть, із кимсь з Обухова вертає”, — майнуло мені в голові.

Я успокоївся, але все-таки підвівся, оглянув, чи кріс набитий, положив набої біля себе і ждав. Кроки поволі стихали, віддалялися. То, видно, не був Петрусь, бо він був би зайшов у нашу землянку.

У цій хвилині долетів до мене гомін розмови — хтось балакав неначе при сусідній землянці. Голоси, однак, були чужі. Мене це зацікавило і дещо схвилювало. Хто вночі міг зайти чужий аж до нашого табору?

Я знову встав, узяв кріс і вийшов надвір. Але нікого не було видно. Я догадався, що незнайомі гості зайшли до другої, т. зв. Дудунової,

землянки, звідкіля чути було голосну розмову. Про що говорено, наразі трудно було розібрати, бо вхід до землянки був закритий.

Я пішов в цю сторону. Біля входу почув ізсередини чужий голос. Незнайомий чи незнайомі, які туди зайшли перед хвилиною, щось розповідали. Голосів наших хлопців не було чути, видно, вони слухали щось цікавого.

“Це, мабуть, післанці з Полтавщини від Неїжка”, — подумав я і хотів вертати вже до себе, та в цій хвилині долетів до мене зовсім виразно голос Колісника:

— Скільки ж їх прибуло?

— Дві сотні піхоти і тридцять кавалеристів, — відповідав незнайомий.

— Говорять, що ранком має прийти ще дві сотні піхоти, — додав хтось другий.

Голос того другого я пригадував собі, але де його чув, не міг нагадати. Ще хвилинку я надумувався, чи вернути у свою землянку, чи зайти до Дудунової, але цікавість перемогла. Я відхилив заслону і ввійшов досередини.

У землянці було страшенно гаряче. Біля розпаленої грубки сиділи два хлопці. Я пізнав їх. Один був брат Кума — Никифор, а другий його товариш, Андрій, обидва з Нещерова.

Перший з них, Никифор, парубчак не більш як вісімнадцяти літ, виглядав далеко старше. Його чорне волосся, чорні, густі й брови, що зрослися над осадою носа, робили його понад вік поважним. Великий простий ніс надавав йому серйозности. Другий, Андрій, на цілу голову вищий від свого товариша, з гладким і чистим лицем, подобав (був подібний. — Ред.) на дівчину.

Я зайшов у землянку, присів на одному з мішків з картоплею та слухав новини. Вона була не дуже потішна. В Нещерів приїхали, як розказували хлопці, Никифор і Андрій, київські чекісти з відділом, зігнали селян до збірні й зажадали, щоб вони вказали їм місце, де живуть Гощівці, та ніхто зі селян, хоча й багато з них знало, де ми живемо та в якому місці наші землянки, чекістам ні словечка нічого не зрадив. Не помогли ні прохання, ні погрози чекістів, селяни все в одно говорили, що про нас нічого ніхто з них не знає. Чекісти розізлилися і сказали, що завтра ціле село, всі мужчини від двадцяти до п'ятдесяти

років, забравши в *руки*, що в кого є — вили, сокири, ціпи, — підуть із ними в Гощів на облаву.

Хлопці, розповідаючи те, хвилювалися, але їхні очі не зраджували страху. В обох у руках були обрізи.

— Так як бути, панове, що повинні робити дядьки? — запитав укінці Никифор, звертаючись до нас усіх.

— Відмовитись буде, мабуть, неможливо. А якщо... Ну, звісно, що діло неприємне... В перепльот можна попасти, — почав Андрій, та балачка йому не клеїлася. Він замовк і потупив очі в землю.

Вияснилося при тому, що кілька дядьків, наших симпатиків, вислало тих двох хлопців до нас, щоб про все звістити і щоб порадитися, що робити на випадок, як чекісти справді погонять усіх у ліс на облаву.

Справа була справді важна, і треба було конче її якось вирішити, зокрема треба було повідомити нещерівських дядьків, що ми зробимо: чи уступимо перед комуною, чи будемо відбиватися. В тім випадку треба було також дати їм вказівки, як вони повинні в часі облави поводитися.

Очевидно, що цього питання не можна було рішити за кілька хвилин. Треба було розважити, застановитися. Партизани в таких випадках звертали очі на Колісника. Кожний хотів послухати його думки, почути його слово.

Колісник сидів мовчки і не відзивався.

— Що ж ти на це, Трохиме? — звертаючись до Колісника, запитав Овсій. — Уступимо перед комуною чи привітаємо її у Гощові як слід?

Колісник флегматично потягнув рукою по вусах.

— Треба подумати...

— А знаєте, що цікавого забув сказати? — не даючи докінчити Колісникові, промовив Андрій. — З чекістами приїхав Антін.

— Який Антін? — відізвався кілька голосів зразу.

— А який, а хіба ви не знаєте? Перетятій, той, що літом у вас у відділі був.

Партизани зацікавилися.

— Та франтом яким він вирядився! — розказував Андрій далі. — Галіфе на ньому з лямпасом, і не пізнаєш. А йде як! Голову держить прямо, неначе гусарська коняка, й набік не гляне.

Андрій підняв голову, притиснув руки до штанів, наслідуючи Антона.

— І одежа на ньому, куди там! Капітан старорежимний! Серйозний такий, що куди! Тільки рило чудне. Коли глянеш на його вирячкуваті очі, на ніс, як кислий огірок, та на ті губи, що закотилися, неначе холяви, то хоч сядь і малюй його.

У землянці, залунав сміх і на адресу Антона, якого ми всі знали добре, посипалися дотепи. Антін той був молодий паруб'яга, що літом плентався в нас у відділі. Ми тільки його для того держали, що мали з нього сто потіх. Уже із самої Антонової пики можна було щиро насміятися. Широкий, мов розрізаний від вуха до вуха, рот на великій баранячій голові й ненаситність у їдженні робили Антона до того смішною, а разом і популярною фігурою серед Гошівців, що не раз, навіть у найгірших хвилинах, ми насміялися до розпуку.

— Та тільки приїхали чекісти, — продовжив розказувати Никифор, — так Антін зараз запровадив їх до Кажана, найбагатшого господаря в Нещерові, і приказав йому наварити для чекістів (ну, і для себе, розуміється) вареників, курей, принести самогону. Вони, мабуть, ще дотепер десь там у Кажана пиячать. Я бачив їх кількох, так вони в дошку п'яні. А Антона всі червоноармійці комісарем величають. Він у них тепер шишка не мала; говорять, що стане обухівським комісарем.

— Та не може бути. Антін комісарем? От цікаво було б побачити його з червоною зіркою на лобі! — обізвався хтось із гурту.

Товариство аж заходилося від сміху.

— Ну, аж тепер він насититься! В горлянку, мабуть, по три вареники зразу пхає, — додав серед загальної веселости Пушкар.

Забулась облава, забулося дві сотні червоноармійців. Партизани сміялися і видумували нові дотепи на Антона.

— Товариство, час би вже рішити, що його робить, — перериваючи розмову на тему Антонових прикмет, відізався Колісник. — Комуна завтра буде в Гошові, хто зна, чи не найде наших землянок. Тому сьогодні треба би нам заховати харчі та барахло. По моїй думці, найкраще заховати все тут, у землянках, закопавши мішки у призьби. Дещо можна б також перенести в сіно, що на лузі.

— А хіба комуна, коли землянки знайде, не перешукає їх? Вона переверне все верх дном, буде ритися, мабуть, і у призьбах, — обізвався на те Овсій.

Колісник закурив папіроску. По його лиці перебігла тінь невдоволення. Він не любив, коли йому перебивали балачку.

— Тепер у Нещерові є дві роти, — продовжував він, не звертаючи ніякої уваги на Овсієву замітку. — Хлопці говорять, що комуни має прибути ще дві сотні з Обухова. Та мені здається, коли б мало прийти звідтіля ще дві сотні, то були б зразу прийшли. А двом ротам, які числять, мабуть, не більше як сто люда, можна задати чосу, що вони не спам'ятаються.

— Правда, що ті роти можна в пух розбити, — завважив один.

— Зробити на них засідку. Половину їх перестріляємо! — крикнув другий.

Партизани счинили гомін, мов на ярмарку. Кожний мав якусь пропозицію, кожний старався бути вислуханим. Був, правда, і голос за тим, щоб комуни не чіпати, бо тоді, мовляв, цілу зиму за нами ганятиме, але тільки одинокий голос, якого ніхто не слухав. Уже давно в Гощівців не було такого запалу боевого, як тепер. Та річ природна: тепер у нас від кількох днів харчів було доволі, хлопці по землянках відпочили, нагрілися і мов не ті стали. Коли порівняти було теперішніх Гощівців із тими, з перед двох неділь, то просто не вірилося, щоб у них зайшла така зміна.

— А як же буде з дядьками? — запитав Пушкар. — Чи в них також стрілятимемо, коли їх комуна пожене в облаву?

— Не вірю в те, щоб чекісти справді захотіли взяти Нещерівців в облаву, — відповів на те Колісник. — Вони полякають їх і тим способом захотять від них дістати хабара — сала, муки, самогону тощо.

Як виявилось опісля, Колісник ні трохи не помилився. Побіч здібностей витягати льогічні висновки в найтруднішій навіть ситуації, видко було в Колісника чудове знання большевицької психології та їхній метод поступовання — від насильства до провокації включно.

— А ви, хлопці, — звертаючись до Никифора й Андрія, говорив він, — вертайте зараз у Нещерів і повідомте дядьків, що ми Гоцова не залишимо, а комуни привітаємо тут, що вона не знатиме, куцою тікати. Найліпше було б, щоб дядьки заткали чекістам пельки і дали, чого вони захотять. Нехай стараються всіма силами в облаву не йти. Я певен, що це pomoже. Та тільки знайте, що кому розказувати.

Никифор і Андрій піднялися, мовчки хитнули головами і хотіли вийти з землянки. В цій хвилині у дверях станув Петрусь. Він вернув якраз з Обухова. Хлопці задержалися. Петруся закинено питаннями, що чувати в Обухові, а хлопці коротко розповіли йому про завтрашню облаву і про поголоски, що з Обухова ранком має прийти ще дві сотні червоноармійців.

Петрусь слухав, а далі неначе з пересердя крикнув:

— Брешуть, сучі сини. Бреше клята комуна! В цілому Обухові нема більше як двадцять п'ять червоноармійців, і ті міняються чобітьми, коли приходиться вартувати.

Ця відомість справила на всіх гарне вражіння і ще більше підбадьорила партизанів. Чулося, що в кожного вступав новий дух.

Усього сотня, а не дві сотні, все-таки справа піде легше!

— Ну а що ви думаєте завтра робити? — звертаючись до хлопців, запитав Колісник.

— Що ж ми маємо робити? — відказав Никифор. — Будемо дома сидіти та дивитися, як комуна господарить по селу. А скучновато буде дома. Хотілося б побачити, як комуна з Гоцова тікатиме.

— Хотіли б і обрізів своїх попробувати, — додав Андрій. — Правду сказати, і не знаю, як він стріляє, ще нагоди не мав його попробувати.

У молодшого хлопця при тих словах очі запалали якимсь чудним блиском, його лице в одній хвилині втратило всю ніжність, що робила його подібним до дівчини. Мимо гарних і м'яких рис, його лице в цей мент набрало завзяття, того козацького завзяття, що наших предків робило ворогам страшними і жорстокими.

Колісник задоволено глядів на парубка.

— То не діло, брати, сидіти дома. Йдіть тепер у село і полагодьте те, що ми вам доручили, а над ранком вертайте до нас. Завтра, мабуть, і ви прийдіть і попробуєте своїх обрізів. Ну, прощайте та спішіть.

Колісник дав їм знак рукою, що можуть відійти.

Смільчаки не дали собі два рази говорити. Миттю вискочили із землянки і майже бігцем віддалилися з табору. Ще кілька хвилин було чути їх кроки, потім усе замовкло, тільки вітер гудів і завивав, ударяючи об заслону до землянки, наче хотів туди вдертися.

Слідячи за вражінням, яке справили на них обох слова Колісника, я ні трохи не сумнівався, що хлопці тепер тільки й про це думатимуть,

щоб завтра показати себе героями.

По відході Никифора та Андрія в землянках заметушилося. Партизани складали свої речі, лаштували сумки і чистили зброю. Тепер до голосу прийшов Овсій. Він невтомно розказував свої цікаві пригоди з того часу, коли був шахтарем у копальнях вугілля в Донецькому басейні. Щохвилини вибухали сальви сміху. Сміявся навіть звичайно поважний і задуманий Колісник.

За годину у трьох землянках були вириті у призьбах глибокі ями. Туди поклали мішки з харчами. У першій землянці закопали цукор і два мішки муки, в другій — крупи, сало, сіль і махорку. Ями по вложенню в них мішків засипано піском і знову накрито сіном та соломою. Ніхто не був би й догадався, що там що-небудь заховано.

Тільки у третій землянці яма наразі остала свобідна. Вона була призначена для іншої цілі.

По вечері ще якийсь час товариство весело гуторило і дожидало з нетерпеливістю завтрашнього дня.

Опівночі ми розійшлися по землянках спати. Тому що в нашій землянці через викопану яму не було місця на спання, ми перенеслися до Овсієвої землянки. При варті осталися тільки два чергові, які мали приготувати на рано сніданок для цілого відділу.

Надворі починало шаріти. Дерев і корчі, що дотепер творили чорний, збитий тин довкола наших землянок, звільна зарисовувалися сірими, синявою ранку оповитими лініями. Зариси їх із хвилини на хвилину ставали різкіші й виразніші. Можна було вже розрізнити стовбури поодиноких дерев, а навіть вітки ліщинових корчів стали зовсім замітні. Вітер десь опівночі притих — і ліс тепер не ревів, а неначе шепотів тільки, здавалося, тиху ранню молитву. Її переривало від часу до часу крякання круків та скрегіт сорок, що зграєю крутилися біля землянок у надії чим-небудь поживитися.

Заповідався звичайний сірий зимовий день. З олов'яних, простягнених по небі хмар злітали рідкі, пухнаті сніжинки і з тихим шепотом клалися на землю.

Біля ватри вже недовго по опівночі зібрався мало не весь відділ. У землянках годі було заснути, бо в них уже грубок не було. Грубки ще звечора тоді, коли закопувано харчі, винесли хлопці й заховали в безпечне місце. А тепер кожний ліз до ватри, щоби погрітися.

Спочатку при огні було тихо. Розмова не клеїлася. Кожний був сонний. Та тільки присів до товариства Овсій, усі неначе ожили. Він розказував історію “про бурдюжок” і розказував її уже в десятий раз, але так, що всі й тепер слухали його з увагою.

Ватра розгорілася, коло неї близько трудно було всидіти. З казанів, завішених над огнем, клубами бухала сива пара. Від них шугало приємним запахом печеного м'яса. Сніданок був недалеко, здається, це також допомогло усунути попередні сонні настрої.

Зробився день. Кашовари зняли з вогню казани і розбудили тих, що ще спали по землянках. Сніданок був готовий.

— Хлопці з Нещерова ще не вернули? — запитав Колісник, підходячи до вогню.

Один з кашоварів відповів, що їх ще не було.

Товариство, узброєне ложками і заостреними шпичками для витягання м'яса, обсіло казани. Тепер стало тихше. Кожний був зайнятий тим, щоб зручно, не заважаючи товаришам, витягнути з казана свою пайку. Тільки Овсій і Дудун не замовкали. Вони й тепер балакали без кінця, наче київські бублейниці.

Сніданок доходив кінця, як враз почулися кроки. Партизани насторожилися. Замовкли Овсій і Дудун. Кожний інстинктивно підтягнув до себе кріс. Поблизький чагарник зашелестів, розхилилися корчі, й з-поза них вийшли Никифор і Андрій.

Партизани звільнили їм місце біля казанів. Парубки присіли і, снідаючи, розказували про те, що діється в Нещерові.

Принесені ними вісти були вдоволяючі. Селяни дали чекістам хабара і в облаві участі не візьмуть. З Обухова, розуміється, ніяка підмога, себто ще дві роти, не прийшла.

— Здається, тільки, — сказав Андрій, — комуну в Гощів поведе один з нещерівських комнезамів. — Він подав його назвисько.

На лицах партизанів видно було задоволення. Турбота про дядьків відпала, тепер прийдеться мати діло тільки з червоноармійцями, а за тих нічого було турбуватися.

— А цікаво, чи чекісти також підуть у Гощів? — звертаючись до парубків, запитав Пушкар.

— Не знаю, — відповів Никифор, — говорять, будь-то би й вони, й Антін, — усі підуть із червоноармійцями.

— А добре було б, щоб вони пішли, — додав Андрій, — у чекістів галіфе, брате ти мій, як у охвицерів, а в декотрих шуби так шуби: в найбільший сніг у них лягай. А червоноармійці, наче цигани, всі в лаптях. Шинелі в них також ні к чорту, а деякі в мужицьких свитах. Десь заграбили, мабуть. Хворменні у них тільки що шапки, гострі, з червоними звіздами на лобі.

— От коли б Антін з ними вибрався в Гощів, було б цікаво, — піднявшись із місця, промовив Овсій. — Я б його, сучого сина, почастивав.

Партизани знову пригадали собі Антона. Його парсуна знову стала предметом влучних і потішних дотепів.

— Ну, товариство, що задумуєте? — звернувшись до відділу, почав Колісник. — Як же ми маємо зустрічати комуну? І чи взагалі її зустрічати?

— Звісно, що стрінемо, хіба ж ми про це не говорили? — закликав Овсій.

Партизани притихли. Справді, найвища була пора уложити якийсь плян на випадок, коли справді большевики зайдуть у Гощів. А як про те інформував Пантелеймон, то й сумніву не було, що вони виберуться до нас у гості. Зима — це ж для них найвідповідніший час, щоб упоратися з Гощівцями. Вони ж осінню ще хвалилися, що в зимі нас усіх переб'ють.

Середа піднісся з пенька і, тримаючи кріс у правій руці, неначе надумувався.

— Я думаю от як зробити, — промовив він по хвилі. — Треба покинути землянки і відступити за канави в цю ліщину, що літом у ній сиділи. Як ще аж туди комуна добереться, тоді їх із двох боків обступити і дати порядного жару.

— А якщо вона за нами не піде в ліщину, а задовольниться тим, що поруйнує землянки? — запитав хтось із гурту.

— Та не тільки поруйнує землянки, але й харчі знайде, бо ми їх із собою забрати не можемо, — перебив Овсій.

— А чого нам від землянок відступати, тут подождати на них.

— Понятно, що тут.

— Нікуди не відступаємо, куди нам, хіба на Полтавщину одступать.

Зчинився крик, гамір. Кожний мав щось сказати. Кожний старався переконати інших, що його рада найліпша. Вже тепер не можна було

розібрати, хто що радить. Напиналося справдішне мітінговання.

— Та перестаньте, — гукав Дудун, — перестаньте, чортові діти, кричати. Давайте спокійно об'явимо, як і що робити.

Та гамір не вгавав. Хтось кричав, щоб взагалі комуни не чіпати. Інший знову хотів вийти проти облави над річку Стугну і її ще там прогнати і взагалі не пускати в Гощів.

— Ну годі, годі, давайте спокійно будемо балакати, — успокоював партизанів Петрусь. Та і йому не вдалося привернути мовчанку.

Колісник увесь той час сидів, держачи при собі кріс, і ні словом не відзивався. Він знав натуру Гощівців, знав, що їм треба викричатися, а головно посваритися та полаятися потрохи, тоді й говорити спокійніше з ними можна.

Гамір тривав з десять хвилин і почав стихати.

— Та як бути, що рішили? — іронічно запитав Колісник, коли всі заспокоїлися.

— Ми своє балакали, а тепер ти, Трохиме, говори, що задумав, — озвався Овсій.

— Якщо мене схочете послухати, то я вам скажу, який мій план, — Колісник при цих словах встав. — Так от, товариство, що я пораджу, — говорив він, окинувши партизанів поглядом, в якому була певність і сила переконання.

Я відразу догадався, що його проект буде прийнятий.

— По моїй думці, нам найліпше стрінутися з комуною недалеко від землянок. Представте собі, вона прийде сюди. Побачить, що в землянках нікого немає, і начне нишпорити по всіх усюдах за укритими речами. Сюди збіжиться їх більше, зробиться гурма. Тоді комуна, переконавшись, що нас у землянках нема, не буде вже така обережна.

— Правду говорить, — озвався один партизан, а за ним те саме повторили мало не всі, похитуючи головами, ніби на знак, що годяться з Колісником.

А він говорив даліше:

— Нам треба розділитися на дві часті. Одна скриється отут, за тими корчами, а друга піде вліво в ту сторону — на отой острів. І коли пощастить і большевики вийдуть в облаву і знайдуть наші землянки, то ми припремо їх із двох сторін. Це моя рада. А може, хто придумав що-небудь кращого, то нехай він виступить та скаже.

Колісник сів. Його короткий і ядерний плян був усім зрозумілий. Партизани, розуміється, прийняли його якнайліпше.

По нараді два партизани пішли в нашу землянку (в ній ще нічого не було заховано) і у призьбі закопали бомбу. Шнурок її прив'язали до старої шинелі й зіставили її на сіні. Ми знали, що большевики, як прийдуть до землянок і побачать, що в них нікого нема, кинуться забирати все, що осталося. Розуміється, що й шинелі, прив'язаної шнурком до бомби, не оминуть...

Ми ще трохи посиділи біля вогню і стали збиратися на “позицію”. Кашовари згорнули багаття на одну купу і залили його водою, щоб, коли большевики прийдуть, не догадалися, що ми тут недавно ще були.

Невдовзі вийшов відділ на призначені собі місця. Позиція відділу, що мав скритися в корчах проти землянок, була недалеко, всього 120 — 130 кроків, і була дуже догідна. Цей відділ зайняв малий горбок, що півколом окружав землянки. Відділ же, що відійшов уліво, був ще у кращому положенні. Він зайняв край ліса, а маючи перед собою луг, перший мав змогу достерегти противника. Над лівобічним відділом обняв команду Дудун, а над тим, що проти землянок, Колісник.

Перед тим як іти на призначені місця, було умовлено, що коли большевики не вийдуть просто на землянки і взагалі візьмуть інший напрям, ніж ми сподівалися, тоді обидві партії повинні старатися зайняти проти них таке становище, щоб партія під командою Колісника знайшлася проти ворожого центра, а партія Дудуна — проти правого ворожого крила. В тім випадку відділ мав, маневруючи, відступити за канаву і аж там ударити на большевицьку розстрільну. На партію Дудуна покладено обов'язок старатися передовсім знайтися большевикам у крилі.

Правда, що у випадку, коли б нам прийшлося відступати за канаву, а рівночасно маневрувати, було менше виглядів на успіх. Така ситуація вимагала доброї орієнтації щодо большевицької лінії, а зокрема справного зв'язку між обома нашими партіями. До того ми, відступаючи, оставляли за собою сліди. По них большевики могли зорієнтуватися, що ми недалеко.

Я остався з партією Колісника біля землянок. Обидва нещерівські парубки пішли з Дудуном на крило.

Ми зайняли позицію і ждали. Але згодом очікування стало нам надобри-дати. День був морозний, дув холодний вітер, і стояти у глибокому снігу не було особливо приємно. Ми дали собі радити і на те. Один відгорнув сніг і наклав собі в те місце сухого листя, другий — гиллячок, дехто устелив собі справдешнє леговисько і положився.

Уплило більше півгодини. Хлопці нетерпеливилися.

— Чого вони вже не йдуть, бісові діти? — говорив один або другий з партизанів і тужно споглядав у бік землянок.

— А може, вони й не підуть в облаву? — замітив Петрусь. — А шкода було б, якщо вони роздумали б.

Ледве він скінчив, коли здалека, від сторони Нещерова, гукнули два, один по одному, постріли; за хвилину — третій.

— Еге, комуна відзивається, — засміявся Кум, що весь час нишпорив коло свого японського карабінка. Його лице тепер прояснилося.

Кум був типом партизана-заводіяки. Він мало балакав і майже ніколи не забирав голосу на мітюжках, але як прийшло до діла, Кум показував, що вмів. Що він узяв на мушку зі свого карабінка, то вже його було.

— Що Кум візьме на свого зиза (він був косоокий), це вже не уйде, — жартували хлопці.

У тій хвилині від Дудуна прибіг зв'язковий і доніс, що большевицька розстрільна наближається до річки Стугни і може бутї; що в тій хвилі вже переходить її. По його розказам видно було, що большевики йдуть у напрямі на землянки, куди якраз випадає їх центр. Із того ми догадувалися, що облаву веде хтось із нещерівських комнезамів, який провідав про наше місце розташування. Зі слів зв'язкового виходило, що большевицька розстрільна не дуже довга, так що ліва партія зможе вдарити на її праве крило, тільки за розстрільною підступала слаба резерва.

Я не раз застановлявся над питанням, чому большевики, коли йдуть в облаву, то стрілянням у повітря неначе навмисне заповідають свій прихід. Ще літом було, коли виходили в Гощів, завсїгди вистрілюють за дві-три верстви так, що, коли ми були попереджені про облаву, зараз знали, що комуна йде проти нас. Партизани об'яснили собі їх поступовання тим, що вони в облаву йшли по наказу вищих команд, а не бажаючи з нами стрінутися, хотіли нас стрілянням

попередити. Вони були задоволені, коли пройшли лісом і нікого не стрінули.

Так було й тепер. Їхні постріли були для нас знаком, що облава таки вийде в Гощів. Чекісти слали, нічого було робить — червоноармійці мусіли виконати наказ. Та і тепер певно, що, коли б були дійшли до землянок наших, їх робота була би скінчена. Вони з тріумфом були б вернулися в Нещерів — і облаві кінець.

Зв'язковий віддалився. Над Стугною знову розляглися три постріли. Тим разом здавалося нам, наче стріляє хтось за поближкими стогами сіна на нещерівському лузі.

Не було сумніву, що большевики підходять, ближче і серце вдарило живіше. Я ще раз оглянув замок кріса, налагодив набійницю і прикляк на одно коліно. Вся моя увага була прикута в тій хвилині до кущів по тому боці землянок, звідкіля мав явитися ворог.

Подув вітер, кущі біля землянок заколихалися, і здавалося, що от-от з-поза них вихилиться гостра шапка з червоною зізвздою. Хвилі очиданнятягнулися в нескінченність, напружуючи нерви і сповняючи ціле тіло ніжним, трепетним подразненням.

Зайнятий думкою про недалеких гостей, я не помітив, як до мене наблизився Андрій, і щойно упімнення Колісника, щоб він не щвендявся, бо в кожній хвилині можуть надійти большевики, звернуло на нього мою увагу. Андрій у тій хвилині прикляк також на землю і розложив біля себе набої. Усе те робив він так спокійно, флегматично і зрівноважено, неначе на вправах. У його лиці не можна було достерегти ні тіни хвилювання. Зрештою, річ зовсім зрозуміла в таких моментах. Я дивився на його струнку, дівочу постать, на ті дитинячі руки, на ніжне обличчя і дивувався. Цей парубчак своїм холодним спокоєм рішучо імпонував мені.

Я глянув наліво і направо. За деревами, за кущами, із зором, зверненим до землянок, причаїлися партизани. Цей образ нагадав мені живо Запорожців, коли чатували серед ночі на турецькі Галери.

— І лізе ж та комуна, наче ніг у неї нема! — промовив ніби до себе Андрій, а очі йому блиснули, як у мисливця, що чує добичу. Він хотів ще щось сказати, та в тій хвилині долетів до нас здалека легкий гомін, а з ним і крик, подібний на команду.

— Йдуть, — шепнув Андрій, хватив кріса до плечей, прибираючи поставу до стріляння. Видно, що в нього вже не ставало терпцю ждати.

Гомін посилювався і наближався чимраз ближче до чагарників. Напряма, звідкіля він долітав, вказував, що большевики йдуть таки на нас. Зі сторони лугів, де стояли копиці сіна, перелетіло над нами сполохане криком стадо сорок і, скреготячи, подалося на Рудики.

По хвилині гомін стих, але нараз знову почувся на краю ліщини. Можна було розрізнити вже поодинокі голоси, але слова ще годі було розібрати.

Минула ще хвилина. Хвилина нервового очікування, напруження до найвищого степеня всіх нервів.

— Четвортій взвод! — відбилося вкінці зовсім виразно в наші вуха.

Дальші слова вітер розніс по лузі.

У нас запанувала глибока тишина. Ніхто і словом не відзивався. Малося вражіння, що чується, як у кожного серце у грудях б'ється. Над нами знову перелетіло з криком кілька сорок. Недалеко кущів ліщини почало голосно шелестіти, а з них обережно висунулася одна, потім друга постать із гострою шапкою, з крісами і насадженими на них багнетами.

— Червоноармійці, — шепнув хтось із партизанів.

Це була, видно, стежа. Червоноармійці вийшли з чагарників, на хвилину пристанули і стали розглядатися. Невдовзі за ними висунулося ще кілька гострих шапок, а далі зарисувалася ціла розстрільна.

Спочатку большевики не зауважили землянок. Покриті снігом, вони були малопомітні на сніжному фоні. Щойно коли червоноармійці опинилися біля огнища, стали як вкопані. Вони зрозуміли й побачили, де в тій хвилині знайшлися.

Із-за корчів ми виділи їх зовсім виразно. Ми могли навіть зауважити те збентеження, яке опанувало їх у першому моменті, але вид підходячих товаришів додав їм бадьорости. Вони кинулися до землянок.

— Здавайсь! Вилазі наружу! — крикнуло кілька з них і, станувши над землянками, спрямували на них свої кріси.

Червоноармійці були, мабуть, переконані, що заскочили нас зненацька, таки в землянках. Туди підбігло їх іще більше. В одній хвилині біля землянок зчинився такий крик, що його, мабуть, аж у Таценки було чути.

Вони безперестанку кричали:

— Здавайсь! Давай вінтовки! Вилазі, а то стрелять будем!

Тим часом підходило їх до землянок усе більше.

Уже не було ніякої ворожої розстрільної, а була купа людей, що збилася в одному місці, тільки ще десь зліва і справа чути було команду, видно, там не орієнтувалися, що те все значить. По боках ще осталися частини розстрільної.

Ситуація біля землянок ставала прекомічна. Большевики галасували, метушилися, наставляли кріси до землянок, але ніхто з них не хотів туди зайти, поглянути, чи в них є хто-небудь, чи нема нікого. Хто знає, як довго була би тривала ся атака криклива, коли б не з'явився комісар. Він влетів перед землянки з наганом у руці і наказав червоноармійцям перешукати землянки.

Усе складалося для нас якнайліпше. Вийшло все майже так, як ми надіялися. Большевики знайшли наш табор і поперли всі туди, щоби поглянути “как бандіти живут”. Певно, нікому з них тепер і в голові не було шукати нас дальше по Гощові.

Біля землянок роїлося від гострих шапок. Одні з червоноармійців поставали на покрівлях, а інші почали обережно підходити до входів і відслоняти заслони. Коли переконалися, що всередині нікого нема, заgrimіло:

— Ур-р-ра!

Аж тепер побідники почули себе безпечними і кинулися хто куди. Одні знімали завішене недалеко огнища на дереві м'ясо (його ми оставили навмисне), другі кинулися досередини землянок.

З напруженням стежили ми за землянкою, де були закопані бомби. Над нею і біля неї стояло до двадцяти червоноармійців. Три з них пустилися досередини. Нам видно було, як вони піднесли заслону на дверях, переступили, згинаючись, поріг і зникли в землянці. Один із большевиків придержував заслону, щоб товаришам було видно всередині. Тут підбіг і комісар, який був віддалився.

— Обіскать землянки, нет лі в ніх аружія! — приказав владним голосом і знову подався кудись убік.

Партизани взяли кріси до плечей. Кожний з нас шукав котрогось із салдатів при землянці, щоб посадити його на мушку “свойого кріса”.

Хтось шепнув:

— Гляди, зараз буде їм масляниця.

У напруженню, яке годі передати словами, ждали ми півхвилини. В тім покрівля землянки неначе піднялася, за нею показався стовп чорно-рудого диму, а потім розлігся оглушливий гук. Кількох большевиків вибух наче підкинув понад землянку.

Загриміли вистріли з двох сторін. Секунду стояли червоноармійці приголомшені, не знаючи, що діється. Та опам'ятання прийшло скоро. Червоноармійці ринулися в паніці тікати, як отара овець.

А ми слали в їх сторону кулю за кулею.

— Слава! — крикнув Колісник.

Ми вискочили з укриття і пігнали за утікаючими. Вистріли гриміли безперестанку і мішалися з криками втікаючої комуни.

— Вперед, хлопці, вперед! — кричали партизани, додаючи собі взаємно духу.

Ми впали в ліщину. Червоноармійці не привичні ходити по корчах і не знаючи добре дороги, моталися в корчах, падали або, скинувши шинелю, гнали, мов божевільні, у бік нещерівського лузу. Кого з них партизани допали, того востаннє бачили його товариші.

Зліва, де скрився зі своєю партією Овсій, стрілянина йшла ще сильніша. Вони мали большевиків на чистому лузі й стріляли їх, мов зайців.

За годину робота скінчилася, ми вернули до табору. Довкола чути було ще якийсь час зойки і стогони та прохання пощади ранених большевиків. Потім і те замовкло, тільки з Нещерова чути було большевицькі постріли. Пощо большевики тепер стріляли, Бог його знає!

Через замерзлий Дніпро

Останнього прочухана біля наших землянок запам'ятала собі комуна добре. В Гощів від цеї пори з большевиків ніхто не показувався, а селяни розповідали, що красноармійці дезертирують, коли довідаються, що їх мають туди післати.

— І страху ж набралася собача наволоч, — розказують дядьки, — більше боїться, як чорт свяченої води.

Про останній наш бій з большевиками і про їхні великі втрати скоро рознеслася звістка по цілій Трипільщині. Дядьки потирали руки.

— Отак клятих кацапів вчіть, хлопці, розуму, — підбадьорювали вони нас при кожній нагоді.

Взагалі, наш останній вчинок викликав серед населення велике вражіння а в декого із селян і кров живіще заграла... Були й такі, що вже готовилися викопувати зі землі свої кріси і небаром пристати до нас.

Наші наддніпрянські брати, звісно, гарячі голови, і на “діло” пірвати їх не трудно. Протигетьманське повстання — це найкращий зразок цього, як легко на Наддніпрянщині піднімається те, що називається народньою стихією, як в одному дотепно вибраному менті можна цю великанську силу підняти на ноги.

Такий був тепер настрій і у Трипільщині. (...)

Крезуб А. Партизани. Спомини. II частина. — Львів: видавнича кооператива “Червона Калина”, 1930. — С. 77 — 112.

№ 15 Телеграма Х. Раковського про повстанський рух на території Трипілья, Ржищева, Макарова і Борисполя у грудні 1921 р

*Киевское Губсовещание по борьбе с бандитизмом.
Совершенно секретно.*

За все три года периодических пребываний Советской власти на территории Украины район Триполье, Ржищево, Макарово, Борисполье являлись и в настоящее время продолжают оставаться бандитскими гнездами.

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что такой длительный период борьбы Советской власти с бандитизмом в этих районах до сих пор не дал возможности окончательно ликвидировать в них бандитизм.

Дальше — о принятии серьезных мер.

Предсовещания Раковский.

[Грудень 1921 р.]

Телеграфные сведения о положении в Киевской губернии и переписка с Киевским губсовещанием о мерах и ходе борьбы с бандитизмом. 12.03 — 12.12.1921. — Витяг. — ЦДАВОВУ. — Ф. 3204. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 6.

Роман Коваль. Неповний список козаків і старшин Дніпровської повстанської дивізії та загону ім. отамана Зеленого

БАСАНСЬКИЙ Антон Васильович (1893, с. Щербанівка Трипільської вол. Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 1927?). Лікар Дніпровської повстанської дивізії (1918 — 1919). Арештований 1927 року (Тут і далі **фотографія** стосується першого (верхнього) прізвища. — Ред.).



БАСАНСЬКИЙ Гаврило Мусійович (1887, с. Щербанівка Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — кін. 1940-х?). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Один з керівників повстанського руху на Трипільщині після загибелі отамана Зеленого. Старшина загону отамана Йосипа Завзятого (1920). Арештований 1938 року.



БАХУРИНСЬКИЙ Петро Петрович (1889? с. Злодіївка Київського пов. Київської губ. — 1919). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії.

БЕЛЬДТЙ Леонтій Іванович (1898, містечко Трипілля — ?). Повстанець отамана Зеленого. 1937 року засуджений на 10 р. позбавлення волі.

БЕЛЬДІЙ Михайло. Повстанець отамана Зеленого із Трипілля. Ув'язнений до північних таборів. Вантажачи дерево на корабель, який плив до Франції, непомітно залишився на ньому. Коли корабель вийшов у море, виліз зі схованки і показався на очі французьким морякам. Так опинився у Франції. У 1950-х рр., відчуваючи наближення смерті, написав рідним у Трипілля, що хоче повернутися і померти на Батьківщині. Сімейна рада вирішила, що для його рідних можуть виникнути проблеми і що Михайла треба відговорити від повернення. Отримавши відмову, розхвилювався, через що у нього стався інсульт і він помер.

БЕРДНИК Петро Олександрович (1881, с. Кийлів, тепер Бориспільського р-ну Київської обл. — 1933). Перевізник через Дніпро. Сприяв отаманові Зеленому. Двоюрідний дід письменника Олеса Бердника.

БЛЕНКО Марко Якович (? м-ко Трипілля — 05/1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БЛЕНКО Яків Григорович (1891, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БЛЕНКО Яків Петрович (? м-ко Трипілля-5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БЛЮШАПКА Григорій Самійлович (1895, с. Красна Слобідка Київського пов., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Голова колгоспу в с. Долина. Розстріляний.

БОБРОВСЬКИЙ. Помічник отамана Зеленого. Полковник.

БОЙКО Гаврило Антонович (1888, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БОЙКО Данило Сергійович. Учасник Першої світової війни та Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Родом із с. Дерев'яна Київського повіту, тепер Обухівського району Київської області. Поранений у ногу в боях з червоними.

БОНДАРЕНКО Роман Олексійович (1897, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БОРЕЦЬ Микола (? с. Стайки Київського пов. — 1923). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БУЛАВИН (БУБОН). Власник млина у Трипільлі. Повстанець отамана Зеленого.

БУЛАВИН Василь Степанович (? м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БУЛАВИН Петро Юхимович (1904, м-ко Трипілля — 1937). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

БУРЛАКА. *Див.:* ГОНЧАР Овсій.

БУТКО Прокіп Омелянович (? с. Витачів Стайківської вол. Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 1938). Учитель Витачівської школи (1920 — 1922), диригент хору витачівської “Просвіти”, священник Витачівського Христо-Воздвиженського храму УАПЦ (з 1924). Сприяв Зеленому. 30 серпня 1938 р. засуджений до розстрілу.

БУТРИМ Гаврило Михайлович (? с. Щербанівка — 1937). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії.

ВАДИС Іван Юхимович (1895, м-ко Трипілля-22.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ВАДИС Степан Юхимович (1893, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. На Першій світовій війні здобув Георгіївський хрест. Розстріляний. Його син Василь став директором Григорівської школи.

ВАКУЛА Мусій. *Див.:* ТАЦЕНКО Мусій.

ВАСИЛЕНКО Дмитро Пилипович (1887, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ВАСИЛЕНКО Михайло Митрофанович. Козак Халеп’янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в с. Халеп’ї 28 червня 1919 року. Репресований у 1930-х роках.

ВАСИЛЕНКО Сергій. Голова Халеп’янської сільради. Допомогавав зеленівцям. Репресований у 1930-х роках.

ВАСИЛИЦЯ Петро Петрович (1892, м-ко Трипілля — ?). Повстанець отамана Зеленого. 1930 року засуджений на 10 р., згодом розстріляний.

ВАСИЛЬЧЕНКО Михайло Митрофанович (1900, с. Халеп'я — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ВЛАСЕНКО Антон. Учасник Першої світової війни та Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Родом із с. Дерев'яна. Тяжко поранений у ногу в боях з червоними.

БОЛОВЕНКО Лука Йосипович (1892, с. Халеп'я Трипільської вол. Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ВОЛОВЕНКО Олексій Йосипович (1890? с. Халеп'я — ?). Повстанець отамана Зеленого. Учасник розгрому червоного десанту у Халеп'ї влітку 1919 року.

ВОЛОВЕНКО Терешко. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ВОЛОШИН Петро Федорович (1886, м-ко Трипільля — 1938?). Повстанець отамана Зеленого. Репресований 1938 року.

ГАРКАВИЙ Олександр Миколайович (1884, м-ко Трипільля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ГЕРАСИМЕНКО Андрій Ярмолайович (1901, с. Халеп'я — ?). Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Служив і у Красній армії. 4 жовтня 1937 р. свідчив проти отамана Степана Тукаленка. Репресований наприкінці 1930-х років.

ГЛОБЕНКО Ілько Данилович (1899, м-ко Трипільля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Побрався з Настею Андріївною Мартиненко, племінницею Зеленого. Арештований 1936 року. Розстріляний.



ГОНЧАР (БУРЛАКА) Овсій Іванович (1888, с. Панська Мотовилівка Васильківського пов. Київської губ., тепер Фастівського р-ну Київської обл. — 1921, Харківська губ.). Громадський і військовий діяч; голова Васильківської повітової земельної управи (1917), засновник “Просвіти” ім. Бориса Грінченка, мотовилівський отаман (1919). Узгоджував дії з отаманом Зеленим. Організатор Васильківського повстання (весна 1919), до якого приєдналися селяни Барахтів, Глевахи, Руликова, Великої Вільшанки, Яцків, Митниці, Крушинки та інших сіл. 1921 року арештований і вивезений у Харків, на Холодну гору. З в’язниці втік, але незабаром загинув у перестрілці.

ГОРБЕНКО Володимир (? м-ко Трипілля — 1929). Слідчий Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

ГОРБЕНКО Карпо Лукович (1898, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ГРИГОРОВИЧ Володимир (? Чернівці, Австро-Угорщина — 1921?). Представник Цупкому, можливо, отаман загону ім. отамана Зеленого (1921). Від 1915 р. служив в австрійській армії, потім в УГА, а з 1919р. — в Осадному корпусі СС. Наприкінці 1920 р. він — ад’ютант начальника Київської школи червоних старшин. На початку 1921 р. посів посаду завідувача військового відділу Трипільського волревкома.

ГРИЦАЄНКО Андрій Гаврилович (1898, м-ко Трипілля-21.04.1938). Писар і кулеметник Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

ГРИШИН Артамон (1900 — 1967). Військовий і громадський діяч, публіцист; козак Дніпровської повстанської дивізії (1919) та штабової сотні 6-ї Січової стрілецької дивізії Армії УНР (1920 – 1922), член Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції (1920-ті — 1967); військове звання — поручник Армії УНР. Перебував у польському таборі в Олександрові-Куявському, звідки виїхав до Франції. Спочатку жив в Омеркурі, потім — в Оден-де-Тіш, де став співзасновником Українського драматичного товариства та Асоціації українських комбатантів у Франції. Від 1964 р. — представник журналу “Дороговказ” у Франції. Автор спогаду про героя Другого зимового походу свого товариша Степана Щербака “Листопад... на думку приходить Щербак”, посмертних згадок про побратимів, зокрема “Пам’яті Зіновія і Марії Ямкових”, “Поручник Петро Білинський”, коротких біографій вояків, наприклад старшин Армії УНР Петра Гринюка й Олексія Мандрики, статей про українське культурне життя на еміграції тощо. Понад 40 р. віддав українській громадській діяльності.



ГУЛЬОВАТИЙ (? м-ко Обухів — 10.09.1921, Гощів). Козак Гощівського партизанського загону. Загинув у переможному бою проти червоних. Похований на кладовищі м. Обухова.

ДАВИДЕНКО Олексій Тихонович (1892, с. Григорівна Київського пов. Київської обл., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 1921). Повстанець отамана Зеленого. Працював, очевидно, у штабі писарем, оскільки у Першу світову війну служив писарем в одній із частин російської армії. Розстріляний.

ДАНЧЕНКО Олександр (1887, Полтавщина — 1920?). Військовий діяч; командир 25-го Туркестанського полку 7-ї Туркестанської дивізії (1917), начальник організаційного відділу Українського генерального штабу (листопад 1917), командир 2-ї Дніпровської повстанської дивізії (грудень 1918), командир Запорозької дивізії (поч. 1919), Запорозького корпусу (березень 1919), отаман повстанських військ на Волині (1.12.1919); військові чини-капітан російської армії, отаман Армії УНР. У грудні 1919 р. разом з отаманами Юхимом Божком та Омеляном Волохом у порозумінні з Волинським губернським повстанським комітетом проголосив створення Волинської крайової революційної ради, яку очолив місцевий боротьбист Коваль. Це була протидія і безвладдю Директорії, і претензіям російських більшовиків на владу в Україні. Ймовірно, вбитий О. Волохом.

ДЕГТЯРЬОВ Степан Олександрович (1898, с. Зікрачі Київського пов. Київської губ., тепер Кагарлицького р-ну Київської обл. — ?). Перебував при штабі отамана Зеленого, очевидно, був писарем.

ДЕМЧЕНКО Микола Семенович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

ДЕМЧЕНКО Михайло Самойлович (? с. Халеп'я Трипільської вол. Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 1938?). Повстанець отамана Зеленого. Репресований у 1930-х роках.

ДЕМЧЕНКО Семен Терешкович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.

1933 року “розкуркулений”, а 1938 року ув'язнений.

ДЖЕРЕЛО Денис Володимирович (1890, с. Халеп'я — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ДЖЕРЕЛО Денис Микитович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ДЖЕРЕЛО Михайло Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ДЖЕРЕЛО Роман Іванович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халепі' 28 червня 1919 р. Репресований.

ДЗЮБЕНКО Антон Микитович (1886, м-ко Трипілля — ?). Повстанець отамана Зеленого. 1937 року засуджений на 10 років позбавлення волі.

ДЗЮБЕНКО Михайло Павлович (1904, м-ко Трипілля — 1938). Сприяв повстанцям отамана Зеленого. Секретар сільської ради. Розстріляний.

ДЗЮБЕНКО Олексій Микитович (1889, м-ко Трипілля — 1938). Кравець Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

ДІДИК (ЯКИМАХА, “ХРИНДЯ”) Христя Марківна (? с. Григорівка — 1990-ті?). Зв'язкова Дніпровської повстанської дивізії (1919). Сестра Сергія Якимахи. Зберегла прапор і документацію загону.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. Посланець отамана Зеленого до Володимира Оскілка, командувача Північним фронтом Армії УНР.

ДРУЗЕНКО Василь Петрович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Родом із Трипілля. Репресований у 1930-х роках.

ДРУЗЕНКО Матвій Іванович (1901, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ДРУЗЕНКО Степан Миколайович (1904, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ДРУЗЕНКО Яків Микитович (1901, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ДУБОВИЙ. Комендант м-ка Трипілля, підпорядкований отаманові Зеленому.

ДУДУН Семен. Учасник Визвольного руху в лавах загону ім. отамана Зеленого.



ДУЖАНОВ (ДЮЖАНОВ) Василь. Гармаш Дніпровської повстанської дивізії.



ДУМІН (ДУМИН, “КРЕЗУБ Антін”)

Осип (23.09.1893, с. Грушів, повіт Дрогобич, Австро-Угорщина — 05.1945, поблизу м. Гданська, Польща). Військовий діяч, редактор, автор споминів, перекладач; підстаршина австро-угорської армії, сотник Галицько-буковинського куреня СС (1918), старшина Запорозької дивізії Армії УНР (1918), командир сотні, куреня та полку СС (1918 — 1919), командир експедиційної групи 1-ї дивізії СС (20–28.01.1919), викладач вогневої підготовки Київської школи червоних старшин, член Цупкому, Військової організації Січових стрільців та Української військової організації (Київ, 1921), отаман партизанського загону ім. отамана Зеленого (4.08. — 10.09.1921), референт розвідки та член керівної “п’ятки” Начальної команди УВО (1920-ті, Польща), редактор видання “Український революціонер”.

Син дяка грушівської церкви. Закінчив Дрогобицьку гімназію (1912). Навчався у Львівському університеті. Активіст товариства “Січові стрільці II” та Пласту. Закінчив підстаршинську школу. Учасник Першої світової війни. У вересні 1915 р. під Луцьком потрапив у російський полон. Перебував у таборах у Царичині та на Криворіжжі. Від 1920 р. — у таборах для інтернованих у Німецькому Яблонному (ЧСР).

Знав декілька мов. Від 1941 р. — службовець міністерства східних окупованих територій Райху (міністр Альфред Розенберг). Дружина — німка Еріка. Дітей навчив української мови. Автор історичних праць та багатющої мемуарної спадщини. Розстріляний НКВД.

ЄВДОЧЕНКО Марко Миронович (1889, м-ко Трипілья — ?). Старший унтер-офіцер Чорноморського флоту. Служив на броненосці “Чесма”. Учасник протигетьманського повстання у складі кулеметної ватаги Федора Петриченка. Влітку 1919 р. — капітан (боцман) корабля “Шарлотта” отамана Зеленого. Курсував між Трипільям і Переяславом. Брав участь у боях проти червоних. Організував зеленівський загін, одягнений у матроську форму. Коли під Трипільям висадився десант матросів-більшовиків, їх увели в оману, сказавши, що також приїхали ліквідувати “банду”. Після цього більшовиків перебили. Брав активну участь у захопленні санітарного пароплава “Шарлотта” з пораненими червоноармійцями. Команду пароплава було розстріляно. Учасник рейду на Умань.

Дружина Віра Антонівна, діти — Олена, Катерина, Ганя, Микола. Арештований 10 лютого 1930 року. Обвинувачувався як активний учасник “зверской расправы” над комсомольцями, а також в антисоветській агітації. За свідченням Івана Васильовича Мухіна, Марко Євдоченко казав: “Позбирались босяки, не хотять робить та устроюють комуни та колективи, щоб на їх робили та їх годували (...). А коли стали йому говорити, що тепер нема іншого виходу (...), то він каже: ідіть, ідіть, побачите, що там буде, будете ходить хліба просить до нас (...). Ця людина як і раніше, так і в сучасний мент згодна утопить кожного бідняка, який іде до колективу”. А свідок Микола Кононович (Касянович?) Удод 15 лютого 1930 р. додав: “В оіучае чего-либо безусловно пойдет проти в власти, изоляция последнего необходима”. Відсидів 10,5 років. Винним себе не визнав. Похований у Трипільлі. Могила збереглася.

ЄВДОЧЕНКО Яків Васильович (1896 — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. 1921 року засуджений на 2 роки ув’язнення, а 1938 року розстріляний.

ЄВЛАШЕНКО Михайло Васильович (1893, с. Верем’я Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 29.04.1938). Повстанець Зеленого, після його загибелі — інших отаманів. Жив у Трипільлі. Розстріляний.

ЖУК Іван Кирилович (1895, м-ко Трипілья — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЗАБРОДА Данило Костянтинівич (1901, м-ко Трипілья — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЗАБРОДА Денис Васильович (1897, м-ко Трипільля — 1976). Повстанець отамана Зеленого. Вправний кіннотник, “рубав аж до сідла”. Репресований 1937 року. Після 10 р. перебування у неволі повернувся у Трипільля. Реабілітований.



ЗАБРОДА Йовхим (Ювхим) Федорович (? с. Трипільля — після 1929). Повстанець отамана Зеленого.

ЗАБРОДА (ГАМЗА) Максим Сидорович (1890, м-ко Трипільля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЗАБРОДА (ГАМЗА, САМОЗВАНЕЦЬ) Петро Сидорович. Командир полку Дніпровської повстанської дивізії. Родом із Трипільля.

ЗАБРОДА (ГАМЗА, САМОЗВАНЕЦЬ) Яків Сидорович. Помічник отамана Зеленого. Родом із Трипільля. Один із Самозванців (чи Петро, чи Яків) — організатор та отаман Гощівського партизанського загону та звільнення Трипільля у грудні 1921 року. Засуджений на смерть за таємні контакти з трипільським ревкомом. Вирок виконав родич Вакун Удод.

ЗАБРОДА Марко Андрійович (1887, м-ко Трипільля-5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЗАБРОДА Микита Омелькович (1895, м-ко Трипільля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ЗАБРОДА Федір (ор. 1895, м-ко Трипілля — ? с. Стайки Київського пов. Київської губ., тепер Кагарлицького р-ну Київської обл.). Повстанець отамана Зеленого. Репресований. Повернувся з ув'язнення. Оскільки у Трипіллі жити було заборонено, жив і працював у Стайках.

ЗАВЗЯТИЙ. *Див.:* ПОНОМАРЕНКО Йосип.

ЗАВОРОТНІЙ Антін Пилипович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЗАВОРОТНІЙ Кирило Пилипович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЗАВОРОТНІЙ Клим Савович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Арештований 30 квітня 1929 року. Засуджений 8 липня 1929 р. до ув'язнення в концтаборі.



ЗАВОРОТНІЙ Михайло Митрофанович (1899, с. Халеп'я — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЗАВОРОТНІЙ Назар Лукич. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЗАВОРОТНІЙ Олекса Юхимович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЗАВОРОТНІЙ Тиміш. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЗАВОРОТНІЙ Федір Несторович. Сотник Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р.

Репресований у 1930-х роках.

ЗАВОРОТНІЙ Федір Олександрович (1892, с. Халеп'я Трипільської вол. Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 29.04.1938, Київ). Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Бригадир колгоспу. Репресований 1938 року.

ЗАВОРОТНІЙ Яків Іванович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.



ЗАМШАЙЛО Петро Васильович (5.10.1895, с. Копачів Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 8.01.1948, с. Копачів). Козак отамана Зеленого. Учасник Першої світової війни і Другої світової війни.

ЗАРЕЦЬКИЙ Антон Феодосійович (1886, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Бухгалтер. Розстріляний.

ЗЕЛЕНИЙ Лаврін Григорович (1897, с. Черняхів Київського пов. Київської губ., тепер Кагарлицького р-ну Київської обл. — ?). Повстанець отамана Зеленого. Арештований 17 квітня 1929 року. Колегією ОГПУ 8 липня 1929 р. засуджений до 10 років ув'язнення.

ЗОЗУЛЯ Макар. Писар Дніпровської повстанської дивізії.

Помер ус. Новосілки.

ІВАНОВ Петро Іванович (1894, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ІГНАТЕНКО Андрій Левкович (? с. Щербанівка — 1960-ті, с. Щербанівка). Повстанець отамана Зеленого.

ІГНАТЕНКО Трохим Іванович (1881, с. Щербанівка — 1933, с. Щербанівка). Гармаш Дніпровської повстанської дивізії. Георгіївський кавалер. Помер від голоду.

ІГНАТУША Василь Павлович (1898, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ІГНАТУША Іван Павлович (1906, м-ко Трипілля — 29.04.1938).

Сприяв повстанцям отамана Зеленого. Розстріляний.

ІГНАТУША Степан Павлович (1900/1905, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ІГНАТУША Павло Федорович (1885, м-ко Трипілля — 29.04.1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

КАБАНЕЦЬ Василь Григорович (1895, с. Красна Слобідка — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

КАГАРЛИЦЬКИЙ. Курінний Черняхівського куреня Дніпровської повстанської дивізії, згодом 2-ї Київської повстанської селянської дивізії. Курінь нараховував 300 — 400 козаків.

КАГАРЛИЦЬКИЙ Кирило Антонович. Повстанець отамана Зеленого, можливо, курінний Дніпровської повстанської дивізії. Емігрував. У 1920-х рр. листувався із братом Филімоном.

КАГАРЛИЦЬКИЙ Федось Гнатович (1897, с. Черняхів — 27.09.1937).

Повстанець отамана Зеленого, можливо, курінний Дніпровської повстанської дивізії. Батько письменника Миколи Кагарлицького.

Тричі тікав з таборів — Біломорканалу, Байкало-Амурської магістралі та Соловків.

КАГАРЛИЦЬКИЙ Филимон Антонович (1886, с. Черняхів — 16.07.1929). Повстанець отамана Зеленого, можливо, курінний Дніпровської повстанської дивізії. Арештований 17 квітня 1929 р. Колегією ОГПУ 8 липня 1929 р. засуджений до розстрілу.

КАРПЕНКО Т. (? с. Стайки Київського пов. — 1923). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

КАЧАНЕНКО Антон Тарасович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КАЧАНЕНКО Зосим Тарасович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КЛИМЕНКО Антон Давидович (1899, с. Красна Слобідка — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Бригадир столярної бригади. Розстріляний.

КОВАЛЕНКО Іван Федорович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КОВАЛЕНКО Лука Федорович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КОВАЛЕНКО Михайло Овер'янович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КОЛЕСАН Олександр Васильович (? с. Щербанівка — 1938). Учасник Визвольного руху у лавах Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

КОЛЕСАН Кіндрат Дмитрович (? с. Щербанівка — 1938). Учасник Визвольного руху у лавах Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.



КОЛІСНИК Андрій Григорович (1898, м-ко Трипілля — 1941?). Повстанець отамана Зеленого.

Не повернувся з Другої світової війни.



КОЛІСНИК Оврам Григорович (? м-ко Трипілля — 1919?). Прапорщик російської армії. Під час Світової війни за хоробрість був нагороджений Георгіївським хрестом. Старшина Дніпровської повстанської дивізії. Загинув у бою. Брат Андрія Григоровича Колісника, зятя Одарки Терпило (сестри отамана) та батька Надії Андріївни Колісник (онуки Одарки Терпило).

КОЛІСНИК Трохим. Комендант запілля отамана Зеленого. Отаман партизанського загону ім. отамана Зеленого (1921).

КОНОНЕНКО Василь Йовхимович (Юхимович). Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КОНЬКО Сергій Іванович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

КОНЬКО Т. І. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

КОНЬКО Федось Іванович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

КОР'ЯН Максим Микитович (1881, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

КОСАР Павло Григорович (1898, м-ко Трипілля — ?). Повстанець отамана Зеленого. 1937 року засуджений на 10 р. неволі.

КОСИНКА (СТРІЛЕЦЬ) Григорій Михайлович (29.11.1899, с. Щербанівка Трипільської вол. Київського пов. Київської губ., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — 15.12.1934). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії (працівник штабу),

письменник. Змалку наймитував, працював на Григорівській цукроварні, служив канцеляристом. У 1919 — 1922 рр. навчався в Київському інституті народної освіти. 1919 року в газеті “Боротьба” з’явилося перше оповідання Косинки “На буряки”. В 1920-х рр. працював у редакції газети “Вісті Київського губревкому”, журналах “Нова Громада” та “Всесвіт”, директором харківського і київського радіокомітетів. Належав до літературних об’єднань АСПИС (1923 — 1924), “Ланка” і “Марс”. Проза Косинки відзначається правдивістю і гостротою життєвих конфліктів. У творах змальовуються події Визвольної боротьби 1917 — 1920-х років. Офіційна советська критика звинувачувала його у сповіданні “куркульської ідеології” та націоналізмі.



В листопаді 1934 р. арештований. Проходив по судовій справі разом з письменниками Антоном та Іваном Крушельницькими, Костем Буревієм, Олексою Влизьком, Дмитром Фальківським. Під час судового процесу у грудні 1934 р. звинувачений у приналежності до терористичної організації і засуджений до розстрілу. Реабілітований 19 жовтня 1957 р. Автор збірок оповідань: “На золотих богів” (1922), “Заквітчаний сон” (1923), “Мати” (1925), “За ворітьми” (1925), “В житах” (1926), “Політика” (1927), “Вибрані оповідання” (1928, 1929), “Циркуль” (1930), “Змовини” (1933), “Серце” (1933), “Гармонія” (1933) та ін.

КОЧУБЕЙ Григорій Петрович. Козак Халеп’янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп’ї 28 червня 1919 р.

Арештований 23 квітня 1938 р.

КОЧУБЕЙ Олексій Прохорович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп’я. Репресований у 1930-х роках.



КРАВЕЦЬ Федось Олексійович (1897 — ?). Начальник обухівського гарнізону, підпорядкованого отаманові Зеленому; військове звання — прапорщик російської армії. 1917 року закінчив Саратовське юнкерське училище. У повстанському русі з 1918 року. Учасник антигетьманського повстання. Учасник боїв проти більшовиків під Васильковом. Арештований 1937 року. “Трійка” засудила його до 10 років виправних таборів. З ув’язнення не повернувся.

КРАВЧЕНКО Микола Миколайович (1894, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Робітник. Розстріляний.

КРАВЧЕНКО Микола Романович (1879, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

КРАВЧЕНКО Петро Трохимович (1900, м-ко Трипілля — ?). Повстанець отамана Зеленого. 1937 року засуджений на 10 р. неволі. Не повернувся.

КРЕЗУБ Семен Макарович. Повстанець отамана Зеленого із с. Гудимівка (тепер Перше Травня).

КУЛЬБАЧНИЙ Степан Кузьмович (1902, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

КУПРІЄНКО Василь Іванович (1902? с. Гребені Київського пов. — кін. 1940-х, с. Гребені). Старшина Дніпровської повстанської дивізії. Репресований. Похований ус. Гребені.

КУХАРЕНКО Павло Федорович (1894, с. Красна Слобідка — 1937).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ЛАВРІНЕНКО Гаврило Макарович (1895, с. Халеп'я — 25.10.1937). Військовий і громадський діяч; писар Халеп'янської пішої сотні та штабу Дніпровської повстанської дивізії, голова халеп'янської "Просвіти" (з 1921 р.), учитель халеп'янської школи, бригадир колгоспу "Жовтень". Син Макара Юхимовича Лавріненка, члена Української соціал-демократичної партії, пізніше партії есерів, репресованого 1907 року. Гаврило Лавріненко брав участь у боях, під час одного з яких був поранений у голову. Учасник рейду отамана Зеленого на Умань. Здібний організатор і агітатор. Арештований 1937 року. Охарактеризований слідством як "запеклий націоналіст". Обвинувачувався в участі в "політбанді Зеленого", "трипільській трагедії", зв'язках "с расстрелянным террористом "Косынка".

25 жовтня 1937 р. "трійка" постановила розстріляти Г. Лавріненка.

ЛАВРІНЕНКО Дмитро Гаврилович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛАВРІНЕНКО Іван О. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р.

ЛАЗАРЕНКО. Начальник команди розвідників отамана Зеленого.

Родом з м. Переяслава.

ЛЕМЕШКО Григорій Григорович (? с. Халеп'я — 1.08.1929, м. Харків). Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 року.



Арештований 30 квітня 1929 р.

Розстріляний.

ЛЕМЕШКО Григорій Данилович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕМЕШКО (КОМАР) Василь. Повстанець отамана Зеленого. Вправний кіннотник. "Рубав аж до сідла". Родом із Трипілля.

ЛЕМЕШКО Мусій Петрович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.



ЛЕМЕШКО Оврам Григорович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Арештований 30 квітня 1929 р. Засуджений 8 липня 1929 р. до ув'язнення в концтаборі.

ЛЕМЕШКО Олександр Юрійович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕМЕШКО Сергій Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕМЕШКО С. С. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.



І ЛЕМЕШКО Тиміш Антонович (1905, с. Халеп'я — ?). Допомогавав отаманові Зеленому.

Арештований 30 квітня 1929 р. Вперше засуджений 8 липня 1929 року. 1937 р. арештований вдруге і засуджений ще на 10 років.

ЛЕМЕШКО Трохим Карпович. Повстанець отамана І Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕМЕШКО Трохим Гнатович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕМЕШКО Трохим Карпович (? с. Халеп'я — 1975). Повстанець отамана Зеленого. “Соввласть” конфіскувала у нього хату з усім майном. Арештований 30 квітня 1929 року. 8 липня 1929 р. засуджений за звинуваченням у “контрреволюційній діяльності” до 5 р. ув'язнення. П'ятеро дітей і дружина змушені поневірятися по чужих хатах, всі вони, крім Івана Трохимовича Лемешка, загинули від голоду і хвороб у 1930 — 1933 роках. 1992 року прокурор Київської області ствердив, що “жодних юридичних доказів і посилянь на кримінальне законодавство у справі немає”, відтак Т. Лемешка було реабілітовано.

ЛЕМЕШКО Федір Васильович. Комендант с. Халеп'я, підпорядкований отаманові Зеленому. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 року. Щоб вберегтися, виїхав у Херсон. Репресований у 1930-х роках.



ЛЕМЕШКО Я. Є. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕМЕШКО Яків Карпович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Арештований 30 квітня 1929 р. Засуджений 8 липня 1929 р.



ЛЕПІСІЄНКО Василь Петрович (? с. Щербанівка — 1930-ті). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Репресований.

ЛЕЩЕНКО Л. І. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЕЩЕНКО П. І. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛИСЕНКО Грицько Григорович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

ЛИСЕНКО Ілько Петрович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛИТВІНЕНКО Микола Миколайович (1904, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЛОЖЕЧНИК Михайло Сидорович (1888, м-ко Трипілля — 24.04/1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЛОЗОВИЙ Олефір Макарович. Отаман Гудимівської сотні Дніпровської повстанської дивізії.

ЛУКАШЕНКО Герасим Прокопович (1891, с. Халеп'я — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЛУКАШЕНКО Григорій Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛУКАШЕНКО Данило Лукич. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 року.

Репресований у 1930-х роках.

ЛУКАШЕНКО Іван Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛУКАШЕНКО Михайло Давидович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛУКАШЕНКО Олекса Йосипович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛУКАШЕНКО Федір Іванович (1900, с. Халеп'я — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ЛУКАШЕНКО Яків Семенович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЛЮБИМЕНКО Дмитро Дмитрович. Сотник Дніпровської повстанської дивізії. Родом із Трипілля. Перейшов у Красну армію. Був убитий за нез'ясованих обставин на початку 1920-х рр.

ЛЮБИМЕНКО Петро Іванович (1898, м-ко Трипілля — 5.05.1938).

Повстанець отамана Зеленого. 1933 року“ розкуркулений”. Розстріляний.



ЛЯШЕНКО Лавро Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.

Репресований у 1930-х роках.

ЛЯШЕНКО Павло Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.

Репресований у 1930-х роках.

МАКАРЕНКО Федір Маркович (1898, м-ко Трипілля — 10.1938). Повстанець отамана Зеленого. Голова щербанівського колгоспу, бригадир колгоспу “Комсомол”. Розстріляний.

МАНЯКА (РЯСНИЙ) Андрій. Повстанець отамана Зеленого з Трипілля. Його мати і мати Сергія Лук'яновича Олексієнка — сестри. Одружений з Тетяною Антонівною Олександренко, сестрою повстанця Дениса Заброди.



МАРТИНЕНКО (КВІТКА) Яків Андрійович (1898, м-ко Трипілля — 06.1932, м. Малин Житомирської обл.). Скарбник Дніпровської повстанської дивізії, племінник отамана. Не витримавши під час слідства тортур, свідчив проти сотника Дніпровської повстанської дивізії Федора Петриченка. Виїхав у Малин, де працював завгоспом. Помер від гострої інфекційної хвороби.

МАРУЩЕНКО Петро Пилипович (1883, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



МАСЛЮК Іван Олександрович (1890, с. Кийлів, тепер Бориспільського р-ну Київської обл. — 1941, с. Вороньків Бориспільського р-ну Київської обл.). Перевізник через Дніпро. Сприяв отаманові Зеленому. Розстріляний червоними.

МАТРУШЕНКО Петро Пилипович (1883, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Робітник. Розстріляний.

МАТЮШЕНКО Семен Миколайович (1881, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

МЕРНИЧЕНКО Андрій Семенович (? с. Щербанівка — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

МЕРНИЧЕНКО Кирило Семенович (? с. Щербанівка — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

МИКИТЕНКО Михайло Григорович (? с. Красне, тепер Обухівського р-ну Київської обл. — ?). Учасник Визвольної боротьби під проводом отамана Зеленого. Засуджений на 10 років таборів.

МИКОЛЕНКО. Повстанець отамана Зеленого. Після загибелі Зеленого як повстанський отаман діяв в околицях сіл Нещерів і Гудимівка (тепер село Перше Травня).

МИКОЛЕНКО Олексій Гаврилович (1903, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

МИКОЛЕНКО Степан Андрійович (1892, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

МИЩУК. Посланець отамана Зеленого до Володимира Оскілка, командувача Північним фронтом Армії УНР.

МОВЧАН Андрій. Отаман партизанського загону, який діяв на Трипільщині та Полтавщині. Співпрацював з Гощівським партизанським загonom. У суперечці вбив отамана Мусія Таценка.

МОВЧАН Данило Юхимович (1879, м-ко Трипілья — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

МОРГЕВИЧ. Повстанець отамана Зеленого із Трипілья. Його дружина Софія Гордіївна була лікарем повстанців.

МОРГЕВИЧ (ТЕРПИЛЮ) Софія Гордіївна. Лікар Дніпровської повстанської дивізії. Засуджена на 10 р. ув'язнення. Після відбуття покарання їй заборонили проживати у Трипільлі. Виїхала у Переяслав-Хмельницький район.

МОРОЗ. Два брати із с. Долини, тепер Обухівського р-ну Київської області. Учасники Визвольної боротьби під проводом отамана Зеленого.

МУРАЧ Олекса Гаврилович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

НАЗАРЕНКО Василь Сильвестрович (? м. Обухів, тепер Київської обл. — 16.10.1937). Військовий діяч; писар і господар Дніпровської повстанської дивізії; військові звання — унтер-офіцер російської армії, сотник Дніпровської повстанської дивізії. Син обухівського чоботаря. 1912 року призваний до російської армії. Учасник Першої світової війни. Кавалер Георгіївського хреста. Від 1919 р. у повстанському русі. Брав участь у рейді на Умань. 12 липня 1929 р. постановою “трійки” НКВД у Київській області засуджений на 3 роки (за агітацію за Самостійну Україну), згодом ще на 10 років. Покарання відбував на Соловках. Розстріляний.



НЕЇЖКО Андрій Федорович (? с. Стайки Київського пов. — 1923). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

НЕЇЖКО. Старшина 3-го полку Осадного корпусу Січових стрільців (1919), отаман полтавського партизанського відділу, заступник отамана загону ім. отамана Зеленого (1921). Загинув у бою.

НЕЩЕРЕТ Василь Данилович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.

Репресований у 1930-х роках.

НЕЩЕРЕТ Давид. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.

Репресований у 1930-х роках.



НЕЩЕРЕТ Іван Якович (1897, с. Халеп'я — 1938). Козак Вільного козацтва с. Халеп'я та Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Робітник. Арештований 23 квітня 1938 р. Прощаючись з односельчанами, сказав: “Люди добрі, скажу, як у тій пісні співається, — “простіть, може, з ким сварився”. Розстріляний.

НЕЩЕРЕТ Корній Савович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

НЕЩЕРЕТ Петро Іванович (ор. 1873, с. Витачів - 9.03.1938). Громадський, просвітній і релігійний діяч; староста церковної ради Христо-Воздвиженського храму, голова витачівської “Просвіти”. Самобутній філософ. 1909 року Стайківським волосним сходом обирався кандидатом до 3-ї Державної думи. Сприяв Зеленому. Арештований 1930 року. 10 грудня 1937 р. засуджений “трійкою”

НКВД на 10 р. виправних таборів. Утримувався в Лук'янівській в'язниці. Під час слідства сказав прямо: “Україна зараз перебуває під владою Москви, кацапів, які обдирають український народ, але прийде час, що вона буде самостійною державою”. 9 березня 1938 р. “трійка” перекваліфікувала звинувачення і засудила його до розстрілу. Того ж дня вирок виконано.

НЕЩЕРЕТ Федір Петрович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.



Репресований у 1930-х роках.

НОСАР Іван Миколайович (Якович?). Повстанець отамана Зеленого з Трипілья. Репресований.

НОСАР Павло Якович (1886, м-ко Трипілья — 8.12.1938). Обозний Дніпровської повстанської дивізії. Двоюрідний брат Данила Терпила. Столяр. Батько сімох дітей. Розстріляний за участь у “банді Зеленого”.

ОВЧАРЕНКО Григорій Миколайович.

Сотник Дніпровської повстанської дивізії. Родом із Трипілья.

ОВЧАРЕНКО Микола Степанович (1896, м-ко Трипілья — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОВЧАРЕНКО Кіндрат Петрович (1902, м-ко Трипілья — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Службовець. Розстріляний.

ОВЧАРЕНКО Пилип Григорович (1892, м-ко Трипілья — 21.04.1938).

Швець Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

ОЛЕКСАНДРЕНКО Олексій Антонович (1904, м-ко Трипілья — 16.10.1937). Повстанець Зеленого. Заступник голови колгоспу. Розстріляний.

ОЛЕНИЧ Андрій Іванович (1893, м-ко Трипілья — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОЛЕНИН Василь Іванович. Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Учитель. Засуджений на 10 років.

ОЛЕНИЧ Данило. Фельдшер Дніпровської повстанської дивізії. Родом із Трипілля. Чоловік сестри отамана Галини. Репресований.



ОЛЕНИЧ Іван Петрович (поч. 1900-х, м-ко Трипілля – 25.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Учитель. 1933 року засуджений на 5 р. як “куркуль” і “український націоналіст”, керівник “контрреволюційної повстанської організації”. Наприкінці терміну ув’язнення розстріляний.

ОЛЕНИЧ Йосип Іванович (1894, м-ко Трипілля — 1937).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОЛЕНИЧ Степан Іванович. Повстанець отамана Зеленого.

ОЛЕНИЧ Яким Григорович (1900, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Репресований 1937 року. Реабілітований 1957 року.

ОЛЕНЧЕНКО Андрій Іванович (? м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОЛЕНЧЕНКО Лука Петрович (? м-ко Обухів — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОЛЕНЧЕНКО Павло Петрович (? м-ко Обухів — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОЛЕНЧЕНКО Федір Петрович (? м-ко Обухів — 1938). Повстанець отамана Зеленого. 1930 року “розкуркулений”, згодом розстріляний.



ОНИЩЕНКО Марія Петрівна (? с. Гусачівка Київського пов., тепер Обухівського р-ну Київської обл. — ?). Зв'язкова відділу особливого призначення Дніпровської повстанської дивізії (1919).

ОПАНАСЕНКО Мусій Михайлович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ОСТРОВСЬКИЙ Андрій Михайлович (1886, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ОСТРОВСЬКИЙ Артем Григорович (1898, м-ко Трипілля — ?). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ОСТРОЛУЦЬКИЙ Петро (? с. Долина, тепер Обухівського р-ну Київської обл. — ?). Учасник Визвольної боротьби під проводом отамана Зеленого.

ОТКИДАЧ Максим Олексійович (1894, м-ко Трипілля-29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ПАВЕЛЬЧЕНКО Андрій Охрімович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Арештований 30 квітня 1929 року.

Засуджений 8 липня 1929 року.

ПАВЛИК Василь (? с. Стайки Київського пов. – 1923). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПАЛІЄНКО Роман Васильович (? с. Красне, тепер Обухівського р-ну Київської обл. — ?). Учасник Визвольної боротьби під проводом отамана Зеленого. Лікар.

ПАРТИКА Микита Євдокимович. Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Убитий червоними на валах у с. Григорівці. Похований у рідному селі Матяшівці Обухівського району Київської області.

ПАРХОМЕНКО Олександр Трохимович (1882, с. Халеп'я — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. “Розкуркулений”. Розстріляний.

ПАСІЧНИЙ Прокіп Онufrійович (Онопрійович) (1892, м-ко Трипілля – 21.04.1938). Зброяр Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

ПАЩЕНКО Василь Миколайович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ПЕРЕВЕРТУН Євмен Гнатович (? — 1938). Учасник повстанського руху під проводом отамана Зеленого. Брат дружини священника

Української автокефальної церкви Христо-Воздвиженського храму в с. Витачів. Середняк-одноосібник. Розстріляний.

ПЕРЕБИЙНІС Василь (? с. Зікрачі — 1933? с. Зікрачі). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Брат Гаврила та Юхима Перебийносів. Загинув з родиною під час Голоду 1932 — 1933 рр.

ПЕРЕБИЙНІС Гаврило (? с. Зікрачі — 1919?). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Загинув у бою. Брат Василя та Юхима Перебийносів.

ПЕРЕБИЙНІС Юхим (? с. Зікрачі — 1933? с. Зікрачі). Учасник Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Загинув з родиною під час Голоду 1932 — 1933 рр. Брат Гаврила та Василя Перебийносів.

ПЕРЕХРЕСТ Свирид Іванович (1874, с. Черняхів — ?). Повстанець отамана Зеленого. Арештований 17 квітня 1929 року. Колегією ОГПУ 8 липня 1929 р. засуджений до 10 років ув'язнення.

ПЕТРЕНКО Костянтин Павлович (1901, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПЕТРИЧЕНКО Максим Михайлович (1885, м-ко Трипілля — після 05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Учасник походів Зеленого. “Розкуркулений” 1931 року. У вересні 1938 р. засуджений на 5 р. позбавлення волі.



ПЕТРИЧЕНКО Федір Васильович (1885, м-ко Трипілля — 1930?). Начальник кулеметної команди Дніпровської повстанської дивізії. Мобілізований 1906 року. Учасник Першої світової війни. Підпрапорщик 152-го Владикавказького полку (31.08.1915). Закінчив 2-гу Київську школу прапорщиків. Арештований 2 лютого 1930 р. 25

березня 1930 р. засуджений до розстрілу. Дружина Євдокія Прокопівна, 1899 р. н., діти — Тетяна, Іван, Леонід.

ПЕТРОВ Михайло Петрович (1898, с. Халеп'я — 29.04.1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПІДКОВА Максим. *Див.*: УДОД Максим.

ПЛОХИЙ Григорій Гаврилович (1891, м-ко Трипілля — 1970-ті, Трипілля). Повстанець отамана Зеленого. Позбавлений волі на 10 р.

Після відбуття покарання повернувся. За фахом перукар.

ПЛОХИЙ Митрофан Іванович (1883, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПЛОХИЙ Роман Іванович (1897, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПЛЮТА Василь Миколайович (1885, м-ко Трипілля — 5.05.1938, Київ). Повстанець отамана Зеленого. 1933 року засуджений на 3 р. “за невиконання плану хлібозаготівлі”. Розстріляний.

ПЛЮТА (КОЗЮРА) Семен Кузьмович (? с. Долина — 1970-ті, с. Долина). Повстанець отамана Зеленого. Не раз хвалився, що Зелений подарував йому коня.

ПЛЮТА Семен Кузьмович (? с. Долина, тепер Обухівського р-ну Київської обл. — ?). Учасник Визвольної боротьби під проводом отамана Зеленого.

ПОНОМАРЕНКО Йосип (ЗАВЗЯТИЙ). Військовий діяч; сотник Черняхівського куреня Дніпровської повстанської дивізії, сотник і курінний Черняхівського куреня 2-ї Київської повстанської селянської дивізії (1919), повстанський отаман (1920). Курінь 300 — 400 козаків. Бився проти більшовиків та денікінців на обох берегах Дніпра. Допомігав українсько-польському війську під час наступу на Київ у травні 1920 року. Хотів організувати Дніпровську дивізію ім. отамана Зеленого, та польська влада й ад'ютант Головного отамана Василь Бень відмовили. Під час відступу українсько-польського війська Завзятий на чолі загону ім. Зеленого вступив у бої проти червоних. Загинув у бою в с. Кальному на Лівобережжі.

ПОНОЧОВНИЙ Андрій Корнійович (1893, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПОНОЧОВНИЙ Василь Михайлович (1888, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПОНОЧОВНИЙ Нестор Михайлович (1890, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ПРЯДКА-СРЕМЕНКО Федір Васильович.

Сотник пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії.

ПУГАЧ Гнат Мусійович. Ройовий Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Начальник підривної команди. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

ПУГАЧ Іван Ілліч (1901, с. Халеп'я — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Бригадир колгоспу. Розстріляний.

ПУГАЧ Семен Миколайович (1897, с. Халеп'я — ?). Козак отамана Зеленого. 4 жовтня 1937 р. свідчив проти отамана Степана Тукаленка.

ПУПЧЕНКО Данило Якимович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

ПУПЧЕНКО Іван. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ПУПЧЕНКО Остап Самсонович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.



ПУСТОВИЙ Андрій Якович (1900, м-ко Трипілля — 1933).
Командир кінної розвідки Зеленого.



ПУСТОВИЙ Панас Павлович (1890-ті, с. Щербанівка — 1919, біля м-ка Трипілля). Повстанець отамана Зеленого. Загинув у бою. Похований у рідній Щербанівці. Могила збереглася.

ПУСТОВИЙ Федір Павлович (1887, с. Щербанівка — 1971, с. Щербанівка). Розвідник Дніпровської повстанської дивізії. Учасник боїв.

ПУШКАР Федось Пилипович (ор. 1880, м-ко Трипілля — 1948). Учасник Визвольної боротьби у лавах Дніпровської повстанської дивізії. Зять Ілька Терпила, батька отамана Зеленого. “Розкуркулений”.

РАПАЙДА. Козак Гощівського партизанського загону (1921).



РИЖОВ Хтодось (? с. Стайки Київського пов. — 1923).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

РІЗНИК. Військовий діяч; командир Шевченківського полку (кін. 1917), який згодом збільшовичився. Начальник штабу Дніпровської повстанської дивізії (1919).

РОМАНЬКО. Агроном із м. Обухова. Співпрацював з отаманами Зеленим і Кармелюком (Марком Шляховим).

РУДИК Григорій Гнатович (? с. Щербанівка — 1937).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

РУДИК (ДУБ) Дмитро Гнатович (? с. Щербанівка — 1920, с. Щербанівка). Курінний Дніпровської повстанської дивізії (1919). Червоні заскочили його у власній хаті, але він вискочив через вікно, яке завжди тримав відкритим. Все ж більшовик, що засів за сараєм Кузьми Ігнатенка, застрелив Дмитра. Там його і поховали, поставили хреста. Згодом перепоховали на кладовищі, але де — вже ніхто не згадає. Коли Дмитра вбили, його дружина боса вибігла з хати. Діставшись с. Долина, забігла до діда Тимка в сарай, залізла в ясла і виставила ноги до морд волів, щоб гріли їх, бо вони задубіли від морозу. Потім перебралася в Матяшівку до багатодітної сестри. Допомогала їй по господарству.

РУДИК Семен Петрович. Повстанець отамана Зеленого.

Розстріляний 5 травня 1938 р.

РУДОЛЬЧИК Петро (? с. Долина, тепер Обухівського р-ну Київської обл. — ?). Учасник Визвольної боротьби під проводом отамана Зеленого.

РУДЮК Григорій Іванович (1872, с. Черняхів — ?). Повстанець отамана Зеленого. Арештований 17 квітня 1929 року. Колегією ОГПУ 8 липня 1929 року засуджений до розстрілу, який замінено на 10 років ув'язнення.

РЯДЕНКО. Повстанець отамана Зеленого (1919). Один із керівників повстанського руху на Трипільщині після загибелі отамана Зеленого.

Старшина отамана Завзятого (1920).

САВИЦЬКИЙ Григорій Платонович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

САВИЦЬКИЙ Петро Данилович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р.

Репресований у 1930-х роках.

САВИЦЬКИЙ Юхим Тихонович (1901, м-ко Трипілья — ?).

Повстанець отамана Зеленого. Вчитель.

1937 року засуджений на 10 р. позбавлення волі.

САВЧЕНКО. Посланець отамана Зеленого до Володимира Оскілка, командувача Північним фронтом Армії УНР.

САДОЧЕНКО Яків Васильович (1896, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. 1921 року засуджений на 2 роки за участь у загонах отамана Зеленого. Розстріляний.



САЄНКО Степан Іванович (1893? с. Щербанівка — 1980, с. Щербанівка). Учасник визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії.

САМОЗВАНЕЦЬ. *Див.:* ЗАБРОДА Петро і ЗАБРОДА Яків.

САПУН Кузьма. Повстанець отамана Зеленого. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 року. Репресований у 1930-х роках.

СЕМИГИРЯ. Повстанець отамана Зеленого (1919), дмитрівський отаман (1920). Загін мав до 400 осіб.

СЕРЕДА Андрій Ількович (1888, м-ко Трипілля — 5.05.1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

СЕРЕДА Микола. Козак Гайдамацького коша Слобідської України (1918) та Гощівського партизанського загону (1921). Учасник придушення більшовицького повстання у Києві в січні 1918 р. учасник переможних боїв за "Арсенал".

СЕРЕДА Павло Михайлович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

СЕРЕДА Пантелеймон Степанович (1905, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



СЕРЕДА Петро Федорович (1873, с. Стайки — 1947, с. Стайки).
Всіляко сприяв отаманові Зеленому. Умів грати на цимбалах, гарно співав, виступав з капелою композитора Миколи Лисенка. Малював.

СИВЕЦЬ Данило Іванович (1896, м-ко Трипілля — 1938).
Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

СИНЕЛЬНИК Іван Демидович.

Повстанець отамана Зеленого.

СИНИЦЬКИЙ Тодось.

Повстанець отамана Зеленого із Трахтемирова.

СКЛЯРЕНКО Данило Євдокимович (1892, с. Черняхів — ?).
Повстанець отамана Зеленого. Арештований 17 квітня 1929 року.
Колегією ОГПУ 8 липня 1929 р. засуджений до 10 р. ув'язнення.

СЛАДКИЙ Тиміш. Повстанець отамана Зеленого з Трипілля.
Загинув у бою, як і його син, ім'я якого не збереглося.

СЛАДКИЙ Трохим Кіндратович. Сотник Дніпровської повстанської дивізії. Родом із Трипілля. Рятуючись від репресій, утік на Донбас. Повернувся перед Другою світовою війною.

СОВЕРШЕННИЙ Василь Лаврович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

СОВЕРШЕННИЙ Микола Лаврович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

СОВЕРШЕННИЙ Петро Лавровим. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

СТРАТИЄНКО Костянтин Йосипович (1899, с. Черняхів — ?).
Повстанець отамана Зеленого. Арештований 17 квітня 1929 року.
Колегією ОГПУ 8 липня 1929 р. засуджений до 10 років ув'язнення.



СТРІЛЕЦЬ Ілько Михайлович (1898, с. Щербанівка — 5.05.1938). Учасник Визвольного руху в лавах Армії УНР (1918) та Дніпровської повстанської дивізії (1919). 1927 року вступив у комуністичну партію. Голова Обухівської сільської ради (1931 — 1934). Арештований 1938 року. Розстріляний разом з 54 своїми земляками. Реабілітований 1958 року. Після реабілітації дружині Євдокії Олексіївні повідомили, що чоловік був засуджений на 10 років і помер від сухот 17 грудня 1942 року, — так більшовики “покращували” розстрільну статистику 1937–1938 рр.



СТРІЛЕЦЬ Петро Григорович (ор 1885, с. Щербанівка — 1929, с. Щербанівка). Забезпечував провіантом повстанців.

ТАЦЕНКО (ВАКУЛА) Мусій (? х. Таценки Київського пов. Київської губ., тепер Обухівська міська рада — 14.07.1921, с. Рудяків Переяславського пов. Полтавської губ.). Начальник штабу Дніпровської повстанської дивізії, отаман Гощівського партизанського

загону. Вбитий отаманом Андрієм Мовчаном. Похований на кладовищі х. Таценки.

ТЕРПИЛО Андрій Йосипович (осінь 1900, м-ко Трипілля — 21.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Власник млина. Учасник походу на Умань — Христинівку. Влітку 1919 року поранений у бою. Арештований 1938 року. Під час обшуку енкаведисти знайшли наган і набої до нього. Батько Йосипа Андрійовича Терпила, укладача “Неповного списку репресованих у 1937 — 1938 рр. громадян Трипілля, які не повернулися”.

ТЕРПИЛО Андрій Леонтійович (1904, м-ко Трипілля — ?). Сприяв повстанцям Зеленого. 1938 року засуджений на 10 р. позбавлення волі.

ТЕРПИЛО Андрій Федорович (1897 — ?). Козак отамана Зеленого.

ТЕРПИЛО Грицько Ількович (1877, м-ко Трипілля — ?). Повстанець першого відділу отамана Зеленого, його рідний брат. Засуджений 1937 року до 10 р. позбавлення волі. Відбував ув'язнення в Башкири', де і загинув.



ТЕРПИЛО Гордій. Зеленівець.

Переховував отамана Зеленого та зброю.

ТЕРПИЛО Євдоким Григорович (1897, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ТЕРПИЛО Максим Никифорович (1896/1903, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ТЕРПИЛО Максим Юхимович (1889, м-ко Трипілля — 16.10.1937). Командир 2-го Трипільського полку Дніпровської повстанської дивізії. Хлібороб, двоюрідний брат отамана Зеленого. Брав участь у боях під Горохуваткою, Христинівкою та іншими містами і селами. Завжди одержував перемоги. На Уманщині Зелений призначив Максима Терпила головним командувачем всієї повстанської групи. “Всяк час

може розправитись із людьми, які захищали інтереси радвлади”, — так казав свідок Яків Андрійович Мартиненко. В той же час Максим Терпило 1930 року свідчив проти начальника кулеметної команди Дніпровської повстанської дивізії Федора Петриченка. Максима Терпила арештовували 1924 року та 20 серпня 1937 року. Розстріляний.

ТЕРПИЛО Микола Ничипорович (1903, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Ветеринарний лікар у колгоспі. Розстріляний. Репресовані і родичі — як “учасники контрреволюційної повстанської організації”.

ТЕРПИЛО Микола Петрович (? м-ко Трипілля — 5.05.1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ТЕРПИЛО Олексій. Повстанець отамана Зеленого з Трипілля. Ув’язнений у 1937 — 1947 рр.

ТЕРПИЛО Панас Ількович. Повстанець першого відділу отамана Зеленого, його брат. Родом із Трипілля.

ТЕРПИЛО (СУСТА) Максим Ничипорович (1900, м-ко Трипілля — 1938?). Повстанець отамана Зеленого. Репресований 1938 року. Реабілітований.

ТЕРПИЛО Степан Савович (1901, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Бригадир у колгоспі. У 1932 р. перебував під слідством “за саботаж хліботоргівлі”. Розстріляний, як і батько та брат.

ТЕРПИЛО Савка. Козак-зеленівець. Розстріляний.

ТЕРПИЛО Яків Миколайович (1891, м-ко Трипілля — ?). 1937 року арештований на 10 р. позбавлення волі.

ТЕТЕРЮК Сергій Матвійович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп’я. Арештований 30 квітня 1929 р. Засуджений 8 липня 1929 р.

ТИТАРЕНКО Данило Терентійович. Сотник Особливої козацької сотні з Халеп’я. Учасник бою в Халеп’ї 28 червня 1919 року. Убитий.

ТКАЧЕНКО Василь Дмитрович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп’я. Репресований у 1930-х роках.

ТРАВ’ЯНКО ІванЯкимович (1900, м-ко Трипілля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Бухгалтер рибного колгоспу. Арештований 12 квітня 1938 р. Розстріляний.

ТРАВ’ЯНКО. Начальник штабу Дніпровської повстанської дивізії. Голова комуністичної “ячейки” в дивізії.

ТРАВ'ЯНКО Никифор Михайлович (1888, м-ко Трипільля — 1937). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ТРОХИМЕНКО Григорій Тимофійович (1897, м-ко Трипільля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ТРОХИМЕНКО Сергій Дмитрович (1901, м-ко Трипільля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ТУКАЛЕНКО Сергій Минович (1892, с. Халеп'я — 1938). Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 року. Розстріляний.



ТУКАЛЕНКО Степан Андрійович (1896, с. Халеп'я — 4.11.1937). Військовий і громадський діяч, кооператор; голова Халеп'янського ревкому (1919), отаман Халеп'янської пішої сотні, сотник ударної сотні Дніпровської повстанської дивізії, голова Халеп'янської сільської ради, голова колгоспу та СТТ (1927–1934). Учасник антигетьманського повстання та багатьох боїв, зокрема бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Виконував найскладніші завдання отамана Зеленого. Зі своїми хлопцями здобув під Уманню більшовицький броньовик.

З отаманом Зеленим був до кінця. Вже по поразці вголос пишався участю в походах на Христинівку та Умань. До 1923 р. вночі ходив по селу зі своїми хлопцями та партизанами з Гощева і тероризував активістів окупаційної влади. Публічно висміював соввладу. Арештований 13 вересня 1937 р. Звинувачений в організації у Халеп'ї

“контрреволюційної фашистської організації “Тамплієрів”. В обвинувальному висновку зазначалося: “В период оперирования политбанды Зеленого Тукаленко С. А. был первым ее организатором в с. Халепье, сотенным командиром так званой ударной сотни банды Зеленого, посылался на самые неприступные места. Во время Трипольской трагедии его сотня расправлялась с комсомольцами и красноармейцами”. 19 жовтня 1937 р. засуджений до розстрілу. Вирок виконано 4 листопада — до 20-ліття Жовтневої революції.

УДОД Андрій Олексійович (1897, с. Халеп'я — ?).

Повстанець отамана Зеленого.

УДОД Вакун. Козак Гощівського партизанського загону (1921). Виконав присуд та розстріляв отамана Самозванця за таємні контакти з Трипільським ревкомом.



УДОД Грицько Данилович (1902, м-ко Трипілля — після 1937). Гармаш Дніпровської повстанської дивізії. Шофер Трипільської МТС. 1930 року советська влада “розкуркулила” його батьків. Під час Голодомору помер Данило Іванович Удод, очевидно, батько Г. Д. Удода. 1937 року Г. Удод засуджений на 10 років таборів.

УДОД (ПІДКОВА) Максим. Командир 1-го Трипільського полку Дніпровської повстанської дивізії. Помічник отамана Зеленого. Родом із Трипілля. Емігрував.

УДОД Овсій. “Старшина отамана Зеленого, ославлений на Трипіллі”. Партизан гощівського і “мовчанівського” загонів (1921).

Співучасник убивства отамана Мусія Таценка. Піддався на “амністію”.

УДОД Прохор Карпович. Козак Халеп’янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп’ї 28 червня 1919 р.

УДОД Яків. Командир батареї Дніпровської повстанської дивізії, після загибелі Зеленого — повстанський отаман. Родом із Трипілля.

ФЕДОРЕНКО Харитон Степанович. Арештований 23 квітня 1938 р.

ФЕДОРОВ Кость. Повстанець отамана Зеленого. Учасник бою в Халеп’ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.



ФЕДОРЯЧЕНКО Данило Леонтійович. Козак Халеп’янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп’ї 28 червня 1919 року. Репресований у 1930-х роках.

ФЕДОРЯЧЕНКО Юхим Левкович (1888, с. Халеп’я — 1938). Козак Халеп’янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Розстріляний.

ФИЛОНЕНКО Андрій Іванович (1892, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Робітник. Розстріляний.

ФИЛОНЕНКО Василь. Учасник Першої світової війни та Визвольного руху в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Родом із с. Дерев’яна. Поранений у руку в боях з червоними.

ФИЛОНЕНКО Іван Іванович (1882, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ФИЛОНЕНКО Йосип Михайлович (1894, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Бригадир колгоспу. Розстріляний, як і брат.

ФИЛОНЕНКО Кирило Іванович (1888, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ФИЛОНЕНКО Микита Іванович (1905, м-ко Трипiлля — 21.04.1938). Зброяр Днiпровської повстанської дивiзiї. Розстріляний.

ФИЛОНЕНКО Юхим Васильович (1905, м-ко Трипiлля — 1938). Сприяв повстанцям Зеленого. У 1929 р. засуджений “за невиконання хлiбозаготiвлi”. Розстріляний.

ХАПКОВ Йосип Тимофiйович (1888/1891, м-ко Трипiлля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Робiтник. Розстріляний.

ХОМЕНЧУК Василь Петрович (1893, м-ко Трипiлля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ХОМЕНЧУК Гордiй Васильович (1905, м-ко Трипiлля — 1938).

Сприяв повстанцям Зеленого. Бригадир колгоспу Розстріляний.

ХОМЕНЧУК Кирило Павлович (1900, м-ко Трипiлля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ХОРА Володимир Іванович (1902, м-ко Трипiлля — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Заступник голови сiльської ради. Розстріляний.

ЦЕДИК Андрiй Федорович (1890, м-ко Трипiлля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ЦЕДИК Дмитро Федорович (ор. 1876, м-ко Трипiлля — 1973, Трипiлля).

Повстанець отамана Зеленого.



ЦЕДИК Іван Дмитрович (7.10.1903, м-ко Трипільля — 11.7.1983, Київ). Повстанець отамана Зеленого. Учасник “трипільської розплати”. Репресований 1943 року. Покарання відбував під Іркутськом. Його сім’я (дружина Катерина Григорівна, дочка Грицька Ільковича Терпила, та дочка Оксана) була примусово виселена з Києва; усе майно, включаючи квартиру, було реквізоване. Повернувся з таборів після смерті Сталіна 1953 року.

ЦЕДИК Кирило. Повстанець отамана Зеленого із Трипільля. Репресований. Повернувся з ув’язнення. За фахом телеграфіст.

ЦЕДИК Кирило Федорович (ор. 1901, м-ко Трипільля — ?). Заможний селянин. Власник млина. Допомігав отаману Зеленому коштами, продуктами, фуражем та ін. Репресований 1937 року.

ЦЕДИК Федір Микитович (1898, м-ко Трипільля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЦЕДИК Яків. Повстанець отамана Зеленого з Трипільля.

Ув’язнений у 1937 — 1947 рр.

ЦЕДИК Яків Степанович (? м-ко Трипільля-29.04.1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЦЮКАЛО Федір Наумович (1897, с. Германівська Слобідка, тепер с. Красна Слобідка Обухівського р-ну Київської обл. — 25.11.1937). Сотник Дніпровської повстанської дивізії. Навчався у Чугуївському військовому училищі. Служив в армії Української держави (1918). Організатор захисту Германівки від червоних (1919). Від 1923 р. працював учителем Григорівської школи. Перший арешт — 1930 року (за антирадянську агітацію), 1931 року перебував під слідством у

справі СВУ. З 1933 р. — директор школи с. Українки. 1936 р. йому заборонено педагогічну діяльність. Арештований у жовтні 1937 року. Під час домашнього обшуку знайдено револьвер “Кольт” і 48 набоїв до нього. Чекісти звернули увагу і на портрет Тараса Шевченка та ікону з Ісусом Христом. Обвинувачувався, що на вечірці у Я. Шинкаренка співав “Ще не вмерла Україна”. Розстріляний. Реабілітований 25 січня 1958 року.

ЧАБАН Петро Федорович (? с. Стайки Київського пов. — 1923). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ЧАЙКА. Начальник комендатури отамана Зеленого.

ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ Георгій Васильович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЧЕЧКО. Повстанець отамана Зеленого із Трипілля. Представник на переговорах з польською владою у травні 1920 року про створення дивізії ім. отамана Зеленого.

ЧЕЧКО Олександр Логвинович (1889, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний. Можливо, О. Л. Чечко і Чечко — одна й та ж людина.

ЧИРИКАЛО Дмитро Павлович (? м-ко Обухів — 1938). Хлібороб. 1931 року “розкуркулений”, а 1938 року розстріляний.

ЧИРИКАЛО Остап Павлович (? м-ко Обухів — 1938). Хлібороб. Спочатку “розкуркулений”, а потім розстріляний.

ШЕВЧЕНКО Дмитро Данилович (1899, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Бригадир. Розстріляний.

ШЕВЧЕНКО Степан Петрович (1886, м-ко Трипілля — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний. Реабілітований 1957 року.

ШЕВЧЕНКО Тиміш Денисович (1894, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ШЕЛЕСТ Пилип. Організатор повстанського руху. Співпрацював з отаманами Кармелюком (Марком Шляховим) і Зеленим.

ШЕРЕМЕТ Антон Карпович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ШЕРЕМЕТ Артем Маркович (1899, с. Халеп'я — 1938). Повстанець отамана Зеленого. Вперше арештований 1929 року. Розстріляний.

ШЕРЕМЕТ Зіновій Карпович (1890, с. Халеп'я — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Робітник. Розстріляний.

ШЕРЕМЕТ Гордій Дмитрович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ШЕРЕМЕТ Зінько Карпович. Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

ШЕРЕМЕТ Петро Гаврилович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ШКІЛЬНИЙ Данило Федорович (ор. 1903, м-ко Трипілля — серпень 1919, м. Умань, тепер Черкаської обл.). Повстанець отамана Зеленого. У 16 р. загинув у бою.



ШКУРОПАТСЬКИЙ Михайло Сергійович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Арештований 30 квітня 1929 року. 8 липня 1929 р. засуджений до ув'язнення в концтаборі.

ШКУРОПАТСЬКИЙ Олексій Михайлович (1905 — 1938). Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я (Трипілля?). 1931 року арештований за підпал. Розстріляний.

ШЛЯХОВИЙ (КАРМЕЛЮК) Марко Семенович (1887, с. Глеваха Васильківського пов. Київської губ. — 14.08.1921, с. Глеваха). Військовий і громадський діяч; голова Українського армійського комітету 8-ї армії (Румунський фронт, кін. 1917 — поч. 1918), старшина Будаївської волості (нині м. Боярка), що на Київщині (1918), отаман 2-ї Київської селянської повстанської дивізії, козак Дніпровської повстанської дивізії, штабний працівник 2-го партизанського загону Михайла Павловського, комендант Козятина та околиць (осінь 1919), голова Будаївської волосної церковної ради УАПЦ (1921). Член партії соціалістів-федералістів. На початку 1918 року працював у “міністерстві торгу і промисловості Центральної Ради”. Автор спогадів “Записки повстанця” (1920 — 1999). Похований у с. Глевасі. Брати Іван (1885 р. н.) та Давид (1898 р. н.) брали участь у селянському повстанні 1919 року на Київщині. Обидва померли 1943 року і поховані у Глевасі.



ЩЕРБАК Степан Терентійович (1.03.1901, с. Ківшовата Таращанського пов. Київської губ., тепер Білоцерківського р-ну Київської обл. — 22.11.1921, м. Базар Волинської губ., тепер Житомирської обл.). Повстанець отамана Зеленого (1919), козак 16-ї бригади 6-ї Січової дивізії Армії УНР (1920) та 4-ї Київської дивізії (листопад 1921). Освіта вища початкова. Безпартійний. Учасник повстання 1919 року в лавах Дніпровської повстанської дивізії. Після смерті Зеленого перейшов до загону отамана Куща, що діяв на

Білоцерківщині. Після того як у травні 1920 р. 6-та Січова дивізія разом з поляками увійшла до Києва, її культурно-освітній відділ поширив звернення Симона Петлюри та командування дивізії. На цей заклик і зголосився Степан Щербак. Служив у нестройовій сотні 6-ї стрілецької дивізії. Разом з дивізією в тяжких боях відступив на захід. Інтернований у таборі міста Олександрова-Куявського, де вступив до школи гімнастики і спорту. Під час Другого зимового походу в листопаді 1921 р. — козак 4-ї Київської дивізії. В полон потрапив 17 листопада в с. Миньки. Перед розстрілом на пропозицію перейти на службу до Красної армії й таким чином зберегти собі життя відповів за себе і полонених товаришів: “Я, козак 6-ї стрілецької Січової дивізії, від себе й козаків, яких знаю, кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, але ми не боїмося смерті і до вас служити не підемо”. Розстріляний у м. Базарі. У списку розстріляних під № 230. Реабілітований 27 квітня 1998 року.

ЩУР Максим Остапович (1895, м-ко Трипілля — 24.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Бригадир колгоспу. Розстріляний.

ЩУР Микита Остапович (1879, м-ко Трипілля — 1938).

Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.



ЯКИМАХА (“ЛИС”) Сергій Маркович (? с. Григорівка — с. Германівка, 1926). Сотник Григорівської сотні Дніпровської повстанської дивізії (1919), отаман відділу особливого призначення Дніпровської повстанської дивізії (1919). Товариш Данила Терпила.

Дружина — Марія Петрівна Онищенко. Загинув. Похований у Григорівці.

ЯКОВЧЕНКО Михайло Костянтинович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я.

Репресований у 1930-х роках.

ЯНУШЕНКО Микола Семенович (1899, м-ко Трипілля — 5.05.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЯРЕМЕНКО Демко Олексійович (1891, с. Халеп'я — 1938?).

Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1938 р.

ЯРЕМЕНКО Демко Юхимович (1891, с. Халеп'я — 29.04.1938). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

ЯРЕМЕНКО Єлисей Степанович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЯРЕМЕНКО Каленик Михайлович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.



ЯРЕМЕНКО Михайло Панасович (? с. Халеп'я — 1.8.1929, м. Харків). Козак Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Арештований 30 квітня 1929 року. Розстріляний.

ЯРЕМЕНКО Павло Ількович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЯРЕМЕНКО Семен Іванович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЯРЕМЕНКО Сидір Михайлович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЯРЕМЕНКО Федір Михайлович. Повстанець отамана Зеленого з Халеп'я. Репресований у 1930-х роках.

ЯРЕМЕНКО Федір Павлович. Сотник Халеп'янської пішої сотні Дніпровської повстанської дивізії. Учасник бою в Халеп'ї 28 червня 1919 р. Репресований у 1930-х роках.

ЯСЮК М. (? с. Стайки Київського пов. — 1923). Повстанець отамана Зеленого. Розстріляний.

Підготував Роман Коваль за участю Михайла Горлового

Там, де не вказано, що повстанець репресований, ще не означає, що він уникнув кари.

“Погляд” наших ворогів

Владимир Шмерлинг. Трипольская трагедия



Родина Михаила Ратманського. Його діти дуже хотіли їсти, тож він вирішив забрати хліб у наших дітей. Та не поталанило.

В июне 1919 года, в дни наступления Деникина на Советскую Украину, в Киеве собралось III городская конференция комсомола. По докладу о текущем моменте конференция вынесла постановление о самомобилизации киевского комсомола. Больше ста человек киевских комсомольцев выступили на фронт. Им пришлось сражаться не с Деникиным, а с бандой левого эсера, националиста Зеленого. Под селом Триполье в ожесточенной борьбе погибли лучшие киевские комсомольцы. Здесь мы помещаем эпизоды событий трипольской трагедии.

I

На базарной площади на митинг собрались старики и женщины с детьми, местечковые жители, которых осталось немного в Триполье после погрома.

Начался митинг. Но не успел оратор произнести несколько слов, как где-то вблизи раздался протяжный вой трубы. Труба выла, не замолкая, тоскливо и протяжно, как будто кто-то этими заунывными звуками звал народ на другой сход.

По дороге, ведущей к базару пронесся всадник-связной. Не слезая с коня, он передал командирам, присутствовавшим на митинге, что появились зеленевцы, смели заставы и наступают на село. Командир полка приказал всем находящимся в резерве строиться и занять линию выше кладбища.

Митинг был прерван. Медленно расходились старики, а потом, когда выстрелы со всех сторон посыпались на Триполье, они побежали, прижимаясь к плетням. Выла труба... В разных направлениях мчались связные-конники. Они передавали сведения о наступлении противника. Штаб полка выехал из занимаемой им хаты. Какой-то красноармеец, по приказу командира, свертывал знамя.

Красноармейцы бежали вгору, чтобы как можно скорее занять место за кладбищем. Артиллеристы подготовили батарею к стрельбе. Но неизвестно было, куда стрелять, откуда выступал враг? Кругом бежали только свои.

За кладбищем бойцы бежали уже цепью. Еще несколько десятков шагов — и цепи сойдутся лицом к лицу. Красноармейская цепь открыла огонь. Один за другим падают враги.

Но вот за первой дрогнувшей цепью противника поднимается другая цепь, за ней третья, четвертая, пятая... и бандиты бегут, уже пригибаясь к земле. Они кричат: “Слава Украине!”, стреляют из обрезов, винтовок, размахивают клинками. Они выскакивают из-за каждого бугра, выкатывают пулеметы. Они не думали отступать, свои крики сопровождали безостановочной ураганной пальбой.

Красноармейцы увидели перед собой дикую лавину, повернули и побежали вниз, обратно в Триполье. В Триполье же в это время из хат, подвалов и чердаков выскакивали зеленевцы, вооруженные чем попало: вилами, топорами, серпами. Они бежали, подгоняемые визгом женщин: словно отоспались за все это врет и теперь решили поразмять ноги. Толпа озверелых бандитов кинулась на красноармейцев, окруживших одного из своих товарищей, который не испугался и даже не собирался бежать. Еще несколько минут тому назад организатор киевского комсомола Михаил Ратманский хотел рассказать трипольцам, зачем пришла в их село Красная Армия. Он приготовил простые, доходчивые слова.

Ратманский издали заметил приближавшуюся толпу. Он собрал вокруг себя всех красноармейцев, оставшихся на площади. Ратманский был полон решимости. Бледный, худой юноша поразил красноармейцев своим спокойствием. Он громким, певучим голосом командовал:

— Огонь!

Он звал бойцов держаться до последней капли крови. На выстрелы красноармейцев бандиты ответили ураганным огнем.

Выстрелы смешивались с дикими криками. Ратманский вытащил из кобуры наган.

Рядом падает красноармеец, за ним — другой. Ратманский стреляет. Он видит перед собой толпу врагов. Он видит лохматых, распоясанных парней, вооруженных вилами.

Вокруг Ратманского раскиданы трупы. Он остался один. Кто-то из бандитов приказал прекратить огонь. Зеленевцы решили, что это, должно быть, один из главных большевиков. Его надо схватить живым.

У Ратманского осталось два патрона. Он прицелился и выстрелил во врага. А другой патрон... нет, бандиты не схватят Ратманского живым. Множество рук готовы схватить его... Но Ратманский

выстрелил себе в сердце. Он упал на теплые трупы своих старых и недавних друзей.

Через его распростертое тело бегут бандиты, наступают на окровавленную грудь, на черные пряди густых волос, разметавшихся на лбу.

(Продолжение следует)

Владимир ШМЕРЛИНГ

Большевицкая молодежь (Смоленск). — 1938. — № 144 (2440).
— 22 октября.

Продовження в номерах:

Большевицкая молодежь (Смоленск). — 1938. — № 145 (2441).
— 24 октября.

Большевицкая молодежь (Смоленск). — 1938. — № 146 (2442).
— 26 октября.

Цих газет не вдалося розшукати. — *Ред.*

Борис Корнилов. Описание банды Зеленого

Онук Альфред про “подвиги” своєї бабусі-погромниці

Кейла (моя будущая бабушка) родилась 19 апреля 1895 г. в городе Херсоне в семье Ицхака и Бейлы Финварб.

После трагической и нелепой смерти отца Кейла в 1919 году уезжает в Киев. Здесь она попадает под обаяние Советской власти, которая объявила вне закона антисемитизм и еврейские погромы (дозволивши погроми українські. — Ред.).

Кейла, которую теперь все называют Катей или Екатериной, вступает в отряд киевских комсомольцев (100 человек), состоящий преимущественно из евреев. Этот отряд вместе с Шулявским рабочим отрядом, Интернациональным батальоном и Киевским караульным полком в конце июня 1919 года выступил против националистической банды атамана Зелёного. Отряд переформировали в роту, часть бойцов вошла в пулемётный расчёт. Комиссаром роты стал вожак киевской молодёжи Михаил Ратманский.

Село Триполье, которое атаман Зелёный избрал своей “столицей”, находится в 50 километрах от Киева. Расположенное на крутом берегу

Днепра и окружённое холмами и оврагами, оно представляло собой удобную для бандитов позицию. Отсюда они совершали свои разбойничьи набеги на соседние сёла, а нередко угрожали и Киеву.

Отряд продвигался к селу Триполье с боями. В это же время по Днепру к селу подошли корабли красной флотилии, которые открыли огонь по позициям бандитов. Атаман Зелёный быстро вывел из села свои основные силы, а оставшиеся бандиты оказали не очень серьёзное сопротивление. “Столица” банды Зелёного была захвачена.

Красноармейский отряд расположился на отдых. Два дня отдыхали бойцы, проводили митинги, собрания коммунистов и комсомольцев. Но командование караульным полком не приняло необходимых мер для охраны села. Притаившиеся в селе кулаки поддерживали тайную связь с бандой, сообщая о силе и расположении отрядов, а командование бездействовало.

Лишь позже стало известно, что командир Киевского караульного полка Солянов, бывший офицер царской армии, изменил Советской власти и через кулаков вошёл в контакт с атаманом Зелёным. По этой причине и не было принято необходимых мер для охраны села.

Михаила Ратманского и его товарищей насторожила “беспечность” командования, и часть бойцов комсомольского отряда по собственной инициативе заняли оборону у мельницы на краю села.

Воспользовавшись изменой Солянова, банда численностью более 2000 человек под командованием атамана Зелёного тёмной ночью напала на отдыхавшие отряды.

Первыми в бой вступили бойцы во главе с Ратманским, которые находились у мельницы. Они отчаянно сражались с превосходящими в несколько раз силами противника и погибали один за другим. Некоторые комсомольцы смогли укрыться на мельнице. Но бандиты подожгли мельницу, и все герои сгорели заживо. Пока шёл бой у мельницы, остальные бандиты окружили село. Более пяти часов, неся большие потери, мужественно сражались с бандитами красноармейцы и комсомольцы.

Несмотря на их героическое сопротивление, бандитам удалось окружить остатки отрядов в селе и плотно прижать их к Днепру. У бойцов не хватало боеприпасов, и они неоднократно переходили в штыковые атаки. Часть бойцов бросается в Днепр. Бандиты расстреливают их прямо в воде. Из всего комсомольского отряда лишь

шестерым героям удалось спастись, переплыв Днепр. Одной из них была Катя (Кейла) Финварб, моя будущая бабушка.

Захваченных в плен красноармейцев и комсомольцев бандиты разделили на несколько групп. Расправой руководил сам атаман Зелёный. Коммунистов и комсомольцев первой группы перед расстрелом заставили рыть себе могилу. Но как только лопаты оказались в руках коммунаров, они смело бросились на бандитов. Последняя схватка мужественных бойцов закончилась тем, что их в упор расстреляли враги. Это был последний смертный бой красных коммунаров!

Другую группу бойцов бандиты связали колючей проволокой и сбросили с крутого берега в Днепр.

Небольшую группу комсомольцев бандиты привели в деревню Холопье (Халеп'я. — Ред.), в штаб атамана Зелёного. Поиздевавшись вдоволь над связанными пленниками, бандиты сбросили их живыми в глубокий колодец. Так погибли герои, из которых самому старшему было 25 лет, а самому младшему всего 16.

Вскоре после своего чудесного спасения Катя (Кейла) Финварб встречает на своём жизненном пути молодого красноармейца Герша Грибера и в 1919 году выходит за него замуж.

Альфред ГРИБЕР, “О жизни, о людях и о себе”
<http://www.liveinternet.ru/users/2453346/post103188951>

Борис Корнилов. Описание банды Зеленого

Табор тысячу оглобель поднял к небу
в синий день.

За Зеленым ходит свита,
о камня — гром копыта...

И, нарочно ли, по злобе ль,
крыши сбиты набекрень.

Все к Зеленому с поклоном
— почесть робкая низка...

Адъютанты за Зеленым
ходят в шелковых носках.

Сам Зеленый пышен, ярок,
выпивает не спеша
до обеда десять чарок,
за обедом два ковша.

На телегу ставят кресло,
жбан ведерный у локтя
— атаманья туша влезла
на сидение, пыхтя.

Он горит зеленой формой,
как хоругвой боевой...
На груди его отличья,
под ногами шкура бычья,
по бокам его отборный
охранение-конвой.

Он на шкуру ставит ногу,
и псаломщик на низу
похвалу ему, как богу,
произносит наизусть.

Атаман глядит сурово,
он к войскам имеет слово:

— Вы, бойцы мои лихие,
необъятны и смелы,
потому что вы — стихия,
словно море, и орлы.

На Москву пойдем,
паскуду, победим
— приказ таков...
Губернаторами всюду
мы посадим мужиков.

От Москвы и до Ростова
водки некуда девать,
— наша армия Христова
будет петь и воевать.

Это не великий пост вам,
не узилище, не гроб,
и под нашим руководством
не погибнет хлебороб.
Я закончил.

И ревом
он увенчан, как славой.
Жалит глазом суровым
и дергает бровью...

На телегу влезает некто робкий,
плюгавый, приседает,
как заяц, атаману, сословью.

Он одернул зеленый
вице-полупердончик,
показал запыленный языка
легкий кончик,
взвигнул, к шуму прилаядясь:
— Вы — живительный кладезь,
переполненный гневом священным,
от бога...
В предстоящей борьбе
вам мы, эсеры, — помога...

И от края до края
табор пьяный и пестрый.
Воют кони, пылая
кровью чистой и острой...

Корнилов Б. Стихотворения и поэмы. — Москва — Ленинград:
Советский писатель, 1966. — С. 385 — 387.

Останні свідчення

**Раїса Браславець (Терпило). Історія роду Грицька
Терпила**



Грицько Ількович Терпило (праворуч). 1914 р. З оригіналу.

Мій дід Грицько Ількович Терпило був рідним братом Данила, якого під час революції знали як отамана Зеленого. Грицько Терпило народився орієнтовно 1877 року, його дружина Федора Степанівна — орієнтовно 1883 року. Було у них 13 дітей, але вижило тільки шестеро: Іван (мій батько), 1905 р. н., Катерина, 1908 р. н., Марія, 1910 р. н., Євдокія, 1912 р. н., Галина, 1924 р. н., Павло, 1930 р. н. Всі вони, крім Галини, жили в Україні — Києві й Трипільлі. Поховані на рідному цвинтарі. Галина ж після війни оселилася в Москві. Всі члени цієї сім'ї вже пішли за межу, звідки ніхто не повертається. Земля їм пухом і царство їм небесне!

Що я знаю про рід Терпил? Мій батько Іван мав 4 класи освіти, був добрим столяром, як і його батько. В 1926 р. Іван оженився на моїй матері — Палажці Антонівні Трав'янку (1903 р. н.). Після весілля вони поїхали в с. Черевки Березанського району на Київщині (тоді всі шукали кращої долі). Записались у комуну. Там я 1929 року і народилась. Так що від народження я “комунарка”. Життя в комуні їм не сподобалось, нічого там не заробили, працювали два роки на чужих людей. Переїхали в Ірпінь, де батько влаштувався лісником. Йому дали корову й земельний наділ, 5 соток землі, які він засіяв гречкою. Ота гречка і корова врятували нашу сім'ю від голодної смерті. В 1932 р. мати ще одну дитину народила — мого брата Віктора.

1934 року мій батько подав заяву про вступ до компартії, але на зборах знайшовся якийсь комуніст, який, почувши прізвище Терпило, сказав: “Треба перевірити, чи не родич це бандита Зеленого”. Батько, відчувши небезпеку, повернувся в Трипільля. Там жили два роки разом із сім'єю діда Грицька. Старші батькові сестри вже повиходили заміж, залишилися тільки менші діти — Галинка та Павло.

Мені тоді було 6–7 років, і я добре пам'ятаю свого діда Григорія. Він і зараз у моїй уяві стоїть як живий — красивий, ставний, з невеличкою борідкою і вусами, веселий, роботящий. Я свого діда любила. Він був столяром і майстрував нам, дітям, усякі дерев'яні іграшки — то возика, то гойдалку, то ще щось придумає. А ще дідусь знав багато українських казок і цікаво їх розказував. Було, в кінці зимового дня ми, діти, залазили на піч, він сідав на ослоні, руками щось майстрував (він ніколи не сидів без діла) і починав розповідати.

Про свого брата Данила нічого не говорив, бо ми були малі, щоб все те зрозуміти, та й боялись люди про ті часи згадувати. А казки розказував так, що ми слухали затамувавши подих. Одну з них я запам'ятала на все життя. Називалась вона “Казка про козака Рися”. Коли я вчилась у 10-му класі і вчителька дала нам вільну тему для твору, я відтворила цю казку так, як мені розповів дідусь. Назвала її “Дідова казка”. А під заголовком написала: “Цю казку розказав мені дідусь, коли мені було 7 років”.

Казку про козака Рися я розповідала дітям в інтернаті, в якому деякий час працювала вихователькою, потім, коли вийшла заміж, — своїм дітям, а тепер й онуки знають її. Думаю, що й вони передадуть дідову казку своїм дітям і онукам. Дід Григорій, мабуть, ніколи не думав, який дорогий і пам'ятний скарб передав він у спадок своїм нащадкам.

1937 року ми переїхали до Києва. Я вже вчилась у першому класі, коли до нас дійшла сумна звістка: дід Грицька заарештовано і вислано в табори. Звідти він так і не повернувся. Я дуже плакала, мені було так жаль мого доброго дідуся.

До війни я закінчила 4 класи. Пам'ятаю, як на уроках учителька змушувала нас заклеювати у книжках портрети Постишева, Косіора та інших керівників партії. Це був тривожний 1938 рік. Ми весь час жили в очікуванні якихось страшних подій... Потім була війна. Мого батька в армію не взяли через хворобу, а німці, як прийшли, хапали всіх підряд, відправляючи до Германії. Забрали й мого батька. Повернувся він додому аж у 1946 році.

Мій батько був чуйною, доброю людиною. Він з кожним міг поділитися останнім шматком хліба. Під час голоду' 1933 року, коли ми жили в Ірпені, врятував від голоду наших родичів. Уся рідня, друзі, знайомі його поважали. І хоч у зеленівському рухові він участі не брав, бо йому в той час було лише 13 років, але залізна рука Лаврентія Берії його теж дістала. Арештували батька 1949 року.

21 грудня, в день народження Сталіна, по всій країні пройшли арешти “ворогів народу”. Це був подарунок Йосипу Сталіну. Мого батька засудили “за зміну Родіне” на 20 років таборів (реабілітували тільки в 1954 році).

Того ж 1949 року я закінчила 10 клас 104-ї школи, що в Пущі-Водиці. Вчилася добре і була першим кандидатом на золоту медаль.

Усі 10 років я вчилася на відмінно, але золотої медалі мені не дали. Районний відділ освіти, через який проходили всі кандидати на медаль, не дозволив нагородити золотою медаллю дочку й онуку “ворогів народу”. Вчитель математики Петро Ілліч Ковальчук уже після випускних екзаменів показав мені мою роботу з математики, в якій не було жодної помилки, а в кінці стояло “4” і чужий підпис. Учитель мені сказав: “На мене дуже тиснули в райвно, щоб я поставив свій підпис під цією четвіркою, але я відмовився, бо не міг піти на таку підлість”.

Слава Богу, що на світі навіть у жорстокі часи сталінського режиму знаходились чесні й порядні люди, які не боялись відстоювати справедливість! Свого вчителя за цей громадянський вчинок я згадуватиму добрим словом до кінця свого життя.

Коли я стала дорослою, мати розказала мені, за що постраждали дідусь і батько. Дід — через те, що, як і більшість трипільців, брав участь у бойових діях проти більшовиків разом з братом Данилом, а батько через те, що був племінником “бандита” Зеленого. Своїм дітям я теж довго не розповідала про наших родичів. Вони вчились у престижних вузах (дочка Аня — в університеті, син Олег-у Харківському авіаційному інституті), і я боялася, що біографія наших родичів може зашкодити їм ужитті. Слава Богу, це лихо їх поминуло. А от мого чоловіка, Федора Івановича Браславця, 1925 р. н., проблеми не минули.

Ми з ним побралися 1955 року (разом живемо вже понад півстоліття). В 1958 р., коли він, закінчивши Київський авіаційний інститут, працював в аеропорту “Жуляни”, приїхали кагебісти і забрали його на допит на Володимирську, 33. 12 годин підряд його допитували по черзі кілька кагебістів. Чому? Він народився на Полтавщині в сім’ї селянина, пішов солдатом на війну у 18 років, за штурм Берліна нагороджений орденом Слави, має багато інших бойових орденів. Батько його загинув на війні. З моїм батьком ніколи не зустрічався. Але причину знайшли, ще й не одну. По-перше, він розказував знайомим про голод 1933 року. Його сім’я тоді ледве вижила (рік тому він написав про це велику статтю в “Українській газеті плюс”, а в листопаді минулого року його спогади оприлюднила газета “Факти”). В той час це була заборонена тема. По-друге, за те, що він читав заборонену книжку Дмитра Бантиш-Каменського “История Малой

России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче”. Звичайно, згадали йому й те, що він оженився на онуці брата отамана Зеленого. Його не ув’язнили, але з роботи звільнили, ще й понизили у військовому званні (з лейтенанта знову став сержантом). Кілька місяців був безробітним. Через деякий час йому вдалося влаштуватись на роботу на завод ім. Антонова, де працював 30 років провідним інженером з випробування літаків у польотах, але до самої пенсії (1990 року) перебував під пильним наглядом КГБ.

Уже будучи на пенсії (я пішла на пенсію в 1984 р.), ми з чоловіком поселились у Трипіллі, в будиночку моєї матері на самому березі Дніпра, де колись мої батьки, діди і прадіди жили, працювали, помирали від голоду і репресій, де упокоїлись їхні душі на трипільському кладовищі. Цікавитися подіями 1917 — 1919 років, які відбувались в Трипіллі і по всій Україні, ми почали ще до пенсії. Тоді ще були живі моя мати та її сестри, інші родичі, сусіди, знайомі, які були очевидцями тих подій. Нам розказали, як Данило збирав своє військо, як воював з німцями і більшовиками за вільну Україну, як приїхали на пароплаві арсенальці та почали стріляти і палити хати, а селяни похапали зброю в кого яка була та й постріляли нападників. Розказали і про його похорон, з яким почтом його хоронили. Говорили і про перепоховання. Всі свідки (а їх ми опитали не менше десяти) казали, що труна була відкрита, але обличчя і тіло було покрите червоною китайкою, за козацьким звичаєм, і лиця його ніхто не бачив. От і пішли чутки, що Данило не помер, а був поранений і врятувався, а поховали зовсім іншу людину...

Моєму чоловікові, Федору Івановичу трапилась нагода почути дивну розповідь мешканця Трипілля Михайла Яковича Солошенка, 1923 р. н. (він помер у січні 2008 р.). Ось його розповідь. У 1932–1933 рр. підчас голоду його батько десь на околиці Києва випадково зустрів живого Данила Терпила. Це були голодні роки. Батько попросив Данила взяти хлопця на роботу, там був якийсь склад. Данило згодився і дав роботу. При цьому батько сказав сину: “Дивись, оце той Данило Зелений, що воював з німцями і більшовиками і якого нібито поховали в 1919 році. Тепер ти знаєш, що він живий, але ти про це нікому не говори”. Михайлик і справді там залишився працювати і не помер з голоду, а Данило через день після тієї зустрічі зник і більше там не

з'являвся. Михайло Якович думав, що він виїхав за кордон, можливо зі своєю вчителькою. Ходили чутки, ніби він оселився в Канаді і що в нього була дочка. Михайло, як наказав йому батько, ніколи нікому про це не розказував і тільки під кінець свого життя розповів про цю дивну зустріч своєму чоловікові.

Між іншим, він казав, що хотів би розказати про це якомусь журналісту чи письменнику, може, той би спробував розшукати Данила і його родину в Канаді чи іншій країні. Михайло Солошенко не вірив, що Данило загинув у 1919 році. Взагалі, навколо життя і смерті мого предка Данила Терпила снують всілякі чутки, домисли і просто неймовірні легенди. Які з них правдиві, а де вимисел, тепер важко розібратись. Але одне можна сказати — що для ворогів української незалежності він був грізним супротивником. Доказом цього твердження є те, що й через 20, 30 і навіть 40 років всі, пов'язані з його іменем, підлягали репресіям з боку комуністичного режиму.

Я вдячна людям, які шанують пам'ять отамана Зеленого, його брата Григорія і всіх тих, хто віддав найдорожче, що в них було, — своє життя, — за нашу вільну Україну. Слава героям і вічна пам'ять людська!

Хочу закінчити свою розповідь про минуле словами нашого земляка Сергія Лук'яновича Олексієнка, талановитого артиста і поета:

Зведися ж, Терпило Даниле, земляче,
Та стань на майдані, щоб ясно побачить:
Твоя Україна і вільна, й велика,
— За що ти боровся, до чого ти кликав.

Раїса Іванівна БРАСЛАВЕЦЬ (ТЕРПИЛО), 1929 р. н., онука Григорія Ільковича Терпила, рідного брата отамана Зеленого Київ, 2008 р.

Сергій Олексієнко. Спогади про Данила Терпила, садиба якого була через 5–6 хат на кутку Гайдаївка

З того, що мені розповідав батько (Лук'ян Лазарович Олексенко. — Ред.) про Данила, можна зрозуміти, що Данило був не тільки хорошим військовим, а й завзятим пропагандистом, агітатором і організатором. Він особисто організовував мітинги (сходки), на яких закликав

навколишніх селян не розпорошуватись окремими загонами, а з'єднатись в один кулак. На одному з тих мітингів, на якому був і мій батько, Данило (як розповідав батько) був сердитий, лаявся і кричав: “Якщо ви, дурні, мене не послухаєте, то розвішають вас, як лантухи, по придорожніх стовпах, а від ваших дітей віднімуть останній кусок хліба”.

Трипільці цінували і любили Данила, за що, зрештою, і дорого розплатилися в 1930 — 1938 роках. Усе чоловіче населення було заарештоване і закатоване, майже ніхто не повернувся.

Вбили батька Зеленого свої (а може, й чужі)... Хоронили з великими почестями. Труну з тілом батька везли три пари волів. Було багато народу, попів і дяків. Були півчі. Трохи згодом, коли приїздила комісія з Києва (хотіли пересвідчитись, що отамана справді вбито), то, відкопавши могилу і відкривши труну, Зеленого там не знайшли. Хтось переховав — свої чи чужі. Одні кажуть, що тіло вивезли з села, а інші кажуть, що він похований у селі, але де?! Ніхто не знає.

Сергій Лук'янович ОЛЕКСІЄНКО (ОЛЕКСЕНКО), (1917 — 2011), заслужений артист України Київ, травень 1997 р.

Роман Коваль. “Всі у Зеленого були”

30 листопада 2002 р. я відвідав Сергія Лук'яновича Олексієнка (Олексенка), заслуженого артиста України. Зі мною Галина Гілярівна Яблонська, яка працювала з ним в Українському драматичному театрі ім. Івана Франка.

Враження від короткого спілкування з Сергієм Олексієнком — найкращі. Це твердий український патріот, хоч тихий і делікатний. Його все хотілося пригорнути, щось добре сказати йому...

Народився він 7 жовтня 1917 р. у Трипільлі. Його прізвище Олексієнко, але батько був Лук'ян Олексенко. Лук'ян Лазарович народився у 1880-х роках (прожив 99 років). Зелений приходив до нього в хату, щоб мобілізувати до свого війська. Лук'ян почав відмовлятися — все-таки восьмеро дітей на руках.

— Кат з тобою, оставайся! — кинув незадоволено отаман і пішов геть.

Лук'ян розповідав синові про Зеленого: “У Вовчому Яру агітував проти царя... Утік із Сибіру... Отаман Зелений був у почоті, його

боялися, але був у почоті”.

Сергій Лук'янович додавав: “Різні люди були у Зеленого, але всі в Трипіллі знали, що Зелений — свій, що він хотів добра людям... Всі у Зеленого були”. Про великий рід Оленичів сказав: “Оленичі всі у Зеленого були”. А про репресії у 1930-х роках висловився так: “Брали поголовно — і тих, хто воював, і тих, хто не воював. Одні вдови і сироти залишилися. Отак обезглавили Трипілля”.

На питання, де можна знайти фотографію Зеленого, Сергій Лук'янович відповів багатозначно: “Це вопрос”.

На прощання Сергій Олексієнко сказав нам, що в українському народі розчарувався, але оптимізму не втрачає і сподівається, що наш народ таки здобудеться на гідну долю.

Роман КОВАЛЬ

Авторські польові дослідження Романа Ковалю. Записано від Сергія Лук'яновича Олексієнка (1917 р. н.) в м. Києві 30 листопада 2002 р.

Степан Дегтярьов. “Ось проженемо жидів і кацапів...”

Повстанці збирали по селах добрих коней, довелось і моєму батькові віддати свого Ворона. Врешті батько й сам потрапив до зеленівців. Був він освічений (закінчив Саратовський бухгалтерський технікум) та ще й мав гарний каліграфічний почерк, мабуть, тому Зелений і взяв його на якусь штабну посаду.

Батько пригадував, як на Півському цукрозаводі Зелений експропріював цукор. Місцеве населення сприйняло це негативно. А Зелений усе повторював:

— Ось проженемо жидів і кацапів — будемо самі хазяями на своїй землі...

А ось розповідь про останні дні Зеленого.

Фатального жовтневого дня 1919 р. в розвідці боєм під Каневом Зелений був тяжко поранений. Степан Дегтярьов вважав, що отаман і його козаки потрапили під артилерійський обстріл. Атака захлинулася. Відчувалася невпевненість, розгубленість. Уцілілі з пораненим отаманом рушили на Трипілля. Їхали через Маслівку, Зеленьки та Халчу. Це дозволило батькові заскочити в Зікрачі до майбутньої дружини — моєї матері, Ярини Григорівни (1900 р. н.). Наздогнав

Степан повстанців біля сусідньої Стрїтївки. В цьому селї, на тачанцї, Зелений і помер.

Повезли його до Трипїлля. Великий жалїсливий похорон вїдбувся. Двї фотографїї, що засвїдчували цю сумну подїю, на жаль, втрачено. Але я бачив їх. Пам'ятаю два ряди вїйськових: з одного боку кїнні, з їншого — пїшї. Мїж ними, нїби на лафетї гармати, — домовина.

Пїсля поразки батько якийсь час у село не повертався. А коли з'явився, його прийшли арештувати. Та вдалося втекти. Але вночї його й ще двох хлопцїв-зеленївцїв таки схопили. Завезли до Сибїру, в табїр біля Чити. Нелюдські умови, тиф, цинга, тортури — все це батько згадував як страшний сон.

На пересильному етапї, де нїби формувався вїйськовий загїн проти чехословакїв, батькові їз двома хлопцями вдалося втекти. Та радвлада чекала його в селї. Довелося переховуватися в Демївщинї у двоюрїдної сестри. Коли вийшла амнїстїя, змїг учительювати у школї (лїкнепї). Прискїпливу увагу влади вїдчував завжди. Пїд час “колективїзацїї” усе, що можна було, у нього забрали в колгосп їм. Сергїя Кїрова. Щоб вижити, перебрався в Бучу, де влаштувався дїловодом. Працював тут до Голодомору, тодї повернувся до сїм'ї в с. Зїкрачї. Голодомор не обїйшов і нашу родину...

Степан ДЕГТЯРЬОВ

Спогади Степана Олександровича Дегтярїова, 1898 р. н., уродженця с. Зїкрачї Кїївського повїту Кїївської губернїї. Записав син — Борис Степанович Дегтярїов. 8 травня 2008 р., м. Ржшцїв Кїївської областї.

Галина Хитенко. Розповїдї людей, якї, прочитавши книгу “Отаман Зелений”, пригадали, що про Зеленого говорили їхнї родичї чи знайомї

Чи були безрадичївцї у вїйськах Зеленого, невїдомо. Вїдомо тїльки, що в кїнцї червня 1919 року перед вирїшальним боєм з червоними вїйськами трипїльський полк Максима Удода (Пїдкови) вїдїйшов до Старих Безрадичїв на вїдпочинок і поповнення припасїв. Отже, отаман використовував Стугну і безрадичївські береги як кордон, а саме село — для вїдпочинку, а вїдпочивати, звїсно, можна лише в колї друзїв, однодумцїв.

Проте документального матеріалу чи конкретних спогадів знайдено дуже мало. Катерина Миколаївна Задніпренко згадала розповідь матері — Марії Данилівни — про її зустріч із зеленівцями:

“Було матері в той час років дванадцять. Пасла вона овечок у лісі. А був в отарі великий баран-молодий, круторогий, жирний. Не баран, а баранище. Всі сусіди намагалися спарувати з ним овечок. От пасе вона ту отару, коли бачить, їдуть із боку Козина вершники — загін чоловік 20. Під’їхали — в дівчини душа в п’ятках, та й недаремно: командир наказав забрати барана.

— Ти чия? — запитав.

Вона назвала прізвище батька.

— Скажи, нехай батько прийде в Обухів у канцелярію і одержить гроші за барана.

Поїхали вершники в село, а дівчина із плачем погнала овечок додому. Але батько її не лаяв і по гроші не поїхав. Казали люди, що то були зеленівці. Це справді були вони.

У лісниковому Номері (так називалася хатинка для лісників. — *Ред.*) жив один з лісників, Михайло Луценко, тещею якого була сестра Данила — Горпина, котру в селі прозивали Терпелихою. Її могилу і зараз доглядає Олена Рожовець, бо розташована поряд з могилою її батька.

Сім’я Олени Рожовець зберегла історію зустрічі молодої Федорки з командиром загону більшовиків, який йшов на розгром отамана Зеленого через Старі Безрадічі. Йшли колоною, чоловік 60, і дві дівчини з ними.

Співали “Розпрягайте, хлопці, коні”. Все село висипало дивитися на співців. Командирові дуже сподобалася чорноброва дівчина, яка виглядала з-за тину. Він зупинив колону, зняв з руки перстень і пообіцяв прийти посватати її після розгрому Зеленого. Як склалися далі події, відомо. Перстень Федорка загубила під час війни з німцями, набираючи мед руками, коли дозволили розбирати продукти з комори.

Микола Гнатович Абашкін, пенсіонер, працював конструктором на Трипільській ТЕС у м. Українці Обухівського району Київської області, розповідав, як наприкінці 1960-х років в автобусі, який курсував з України до Трипілля і Халеп’я, один дядько голосно розказував: “Комсомольці, дурні, лізуть під гору, а ми їх з кулеметів...”

З Абашкіним працювала прибиральниця Надія Удод, яка переповідала розповіді матері: “Зелений у багатих одбирав, а бідним давав. Матері та її подругам дарував золоті речі”.

Обухівські люди казали, що Зелений зобов’язував постачати його загону провіант. Ввечері збере у Григорівці й розподіляє: ти самогон несеш, ти хліб...

Один дід з України розказував: “Що Зелений грабив людей — неправда, грабили ті, що прийшли після нього, що видавали себе за зеленівців”.

Зінаїда Антонівна Куліш, що живе в Обухові, пров. Малишківський, 34, народилась у Трипіллі 1928 року, учасниця Другої світової війни, розповіла, що її дядько по батькові, Артем Григорович Островський, був у Зеленого писарем і посватав сестру Зеленого, яка була хрещеною матір’ю Зінаїді. Артема Островського забрали в тюрму, потім на каторгу.

Віктор Феодосійович Кияниця, 1951 р. н., інвалід 1-ї групи, корінний обухівець, розповідав, що у 4 чи 5 класі (1960-ті роки) почув легенду, яка побутувала в Обухові. Від маслозаводу (тепер вул. Каштанова) вниз до об’їзної йшла ґрунтова дорога, яку називали Зеленою. Там під горою ліворуч була печера, де, за переказами, переховувався отаман Зелений. “Ми, хлопчак, вирішили подивитися на ту печеру. Знайшли велику нору, пролізли нею метрів 4, далі злякалися і повернулися”.

А баба Палажка з Бардіївки розказувала, що Зелений з дівчатами гуляв, ласий був до жіночої статі. Якось від нього і дитину народила.

Сергій Васильович Сак, правнук Сергія Малишка, 1951 р. н., згадав розповідь діда Сергія, брата поета Андрія Малишка.

Під час кулеметної перестрілки між зеленівцями і петлюрівцями, що відбулася на їхньому кутку, були вбиті коні діда Самійла (батька Андрія Малишка) і сусіда Назара Кравця. Коли петлюрівці відступили, дід Самійло із сусідом пішли зі своїм горем у комендатуру Зеленого на прийом до керівника Чайки. Дід Самійло першим у кабінет пустив сусіда, подивитися, що буде далі. А далі було таке: сусід заговорив про компенсацію за коня, а Чайка у відповідь велів дати йому нагаїв.

Родичі розказували, що майже всі хлопці з кутка були в загонах Зеленого. Після його загибелі розсипалися, поховалися, один одного не продавали, тому й уникли репресій.

Розказував дід і про єврейські погроми, які чинив 7-й червоноармійський полк, сформований із випущених в'язнів Лук'янівки. Тоді з Обухова позтікали майже дві тисячі євреїв. Таке ж ставлення до євреїв було і в денікінців. Дід пригадував, як зайшла перша група денікінців у двір і забрала копицю свіжого сіна, друга група — коня, треті нишпорили, нічого не знайшли, то зняли з діда нові чоботи (дід Самійло був чоботарем). До того ж ще у коморі побачили змотане вузлом іудейське богомільне вбрання сусіда-єврея, який, втікаючи на Київ, попросив діда це сховати. Денікінці: “Так ти жида прячеш!” Ледь не розстріляли його. Зеленівці ж погромів єврейських не робили, людей не оббирали.

Згадували й інші люди, як разом з усім людом святкували зеленівці Різдво і Водохреща. Після служби в церкві всі вийшли на ставок на Кип'ячій, де стояв вирубаний із льоду і облитий буряковим квасом хрест. Зеленівці салютували в небо — чим у кого було.

Ще дід Сергій пригадував, як він, щоб уберегтися від червоної мобілізації, пішов на роботу в обухівську міліцію. Коли наступали на Обухів зеленівці, вся міліція втекла і сховалася по ярках. А баба Сергія Сака, Марина, згадувала, як вона в очеретах на Кип'ячій в Обухові побачила двох київських комсомольців, які втекли з Трипілля. Сиділи перелякані й голодні. Бабі стало їх жаль, дала вона їм по шматку хліба і показала, в якому напрямку Київ.

Галина ХИТЕНКО, краєзнавець

Хитенко Г. Із туману забуття. — Обухів: Задруга, 2010.

Василь Стрілець. Розповідь розвідника отамана Зеленого

Одного разу в районі Трипілля комсомольці обстрілювали з кулемета позиції наших загонів. Мені доручив отаман Зелений розвідати, а якщо буде можливість, то і “зняти” вороже кубло. Я взяв набой у полотняну торбу і десятизарядну французьку гвинтівку. Хоч пробирався чагарями і повз густою травою, кулеметник мене помітив і почав по мені стріляти. То спереду, то за мною кулі вихором підіймали землю із травою в повітря. Бачу: діло пекельне, треба відходити. Відповзав у бік чагарів. Зненацька мене оточили вершники.

Я кинувся в чагарі. Відстрілювався на всі боки. Мені кричали, щоб я здавався, бо посічуть як капусту, але я вирішив, що загину, але не здамся. Перезарядив гвинтівку і на ходу продовжував відстрілюватися. Стріляв прямо по конях. Відступав до яру. З 15 вершників лишилося троє, вони не стали переслідувати. Я добіг до Диркачевого млина, потім берегами добрався додому. Сів на лаву, поставив відро — кров цибеніла з рота і носа. Дивлюсь: на одній нозі ботінок, друга боса — я так біг, що не пам'ятаю, що загубив його в ярах.

Батьки на другий день привезли лікаря Волинського з Трипілля, той сказав: “Коли б ти, Федоре, пробіг ще кілометр, у тебе б розірвалося серце”.

Це було в районі Кагарлика. Зелений наказав мені провести розвідку на позиціях красних. Обійшовши з тилу, бачу: красні сидять в окопах на снопах і теревеняць. Поруч залізна дорога і два вагони, мабуть, із боєприпасами. Повернувшись назад, усю картинку змалював отаману. Зелений визвав до себе гармаша Петра і наказав вогнем з гармати стерти вагони з лиця землі, що й було зроблено. В районі вагонів рвалися снаряди і палала велика пожежа.

У Щербанівці комсомолец Андрій Медвідь склав список односельчан-зеленівців, їхніх менших братів і синів “розкуркулених”. За цим списком їх і арештували на Паску 1937 року. Вночі приїхала машина з Обухова і забрала 18 щербанівців.

Чому мене не взяли в 1937 році?

У 1930-х рр. яюсь уночі Медвідь заліз до мого льоху. Я його впіймав, думав скалічить. Медвідь упав на коліна, цілував поли і просив помилувати, клявся, що ніколи не зробить мені і моїй сім'ї зла. Очевидно, через те я й не попав до того списку.

У Щербанівці неподалік Пустових жила сім'я, по-вуличному їх звали Петрігали, батько і син. Син став видавати себе за домового, який живе на печі за комином. До нього їхали селяни з усіх навколишніх сіл. Везли зерно, мед, горілку, а він їм з-за коминачу розповідав їхню судьбу. Прийшов і я погадять, говорю: “Подай і мені, господарє”, а він з-за коминачу говорить: “Принеси мені, Федоре, меду миску”.

Гадання було при повній темноті в хаті. Я приніс миску меду — вдома ж була пасіка. Почалось гадання, “домовий” каже: “Давай, Федю, мед”. Я подав миску лівою рукою, а правою захватив

“домовика” за пику та подряпав її. Тоді сказав людям, що цей шарлатан їх дурить, а вони йому, брехуну, вірять. І наказав закрити лавочку махлярства.

Розповів Федір Павлович ПУСТОВИЙ (1887 — 1971).

Записав його рщний племінник по матері Василь Михайлович СТРИЛЕЦЬ.

Надіслав Михайло Горловий.

Катерина Бадмаева. “У його загонах були і заможні, і безземельні селяни”

Рід Бойків багато зазнав життєвих незгод у часи революційних подій на трипільсько-дерев'янсько-обухівських землях.

Моя тітка Марина жила у Злодіївці, нині Українка, тримала великий дім і клуню, де ставали на перепочинок козацькі загони (так називала їх бабуня Варка — батькова мати). Тітка Марина була зв'язковою між злодіївськими козаками та загonom стрільців, що базувався у Григорівці. У неї була красива корзина, в якій лежала свіжа риба, а серед риби — записка.

— Свіжа риба! Свіжа риба!

Це був сигнал.

На Дівич-горі серед вишневого саду стояла дивовижна хата Митра Пилюповича Хоменчука. Його дружиною була Уляна Сергіївна Бойко — моя рідна тітка по батьківській лінії. Там жила і тітка Васирина (Прасолиха по-вуличному), теж зв'язкова козаків.

Мій батько, Данило Сергійович Бойко, втік з царської армії, з Пінських боліт, де воював за чужі інтереси разом зі своїми земляками — Антоном Власенком та Василем Філоненком. Жили вони там у землянці, їх загризали воші. Солдатам набридло, піднявся бунт. Друзі приєдналися до латиських стрільців і бронепоездом поїхали до Петербурга. Як розказував батько, вони не знали, що у ньому їхав з Німеччини і Ленін. Декілька місяців тато охороняв штаб Леніна, аж поки не почали комплектувати ленінську гвардію.

Потрібні були на кожного з бійців характеристики. Тато приїхав у село, де на той час старостою був бідняк Максим Литвин, хата якого стояла коло церкви, той дав довідку татові: син спекулянта-куркуля. Дідусь, Сергій Тимофійович, справді торгував. У центрі Дерев'яної

був наш магазин — під червоною покрівлею і з голубими віконницями, млин, велика пасіка. Після такої відповіді батько, забравши бойових побратимів, пішов у Трипілля, приєднався до своїх родичів — Прасолів, Хоменчуків, Ковалів, Оленичів, з яких пізніше було створено 1-шу Дніпровську дивізію. Її командиром було обрано вчителя Данила Терпила, який хотів бачити нашу Україну незалежною. Мама розказувала, що бійці базувалися у Козацькому яру... Там було два великі стави, тож було легко напувати коней та ховати їх з одного боку у чагарниках ліщини, акації, а з другого — у дубовому гаю.

В одному бою з регулярними військами мого батька було поранено у ногу. Тяжке поранення в ногу отримав і Антон Власенко (ми, діти, дражнили його “кривий Антон”), а Василь Філоненко — в руку. Зелений відступив до Ржищева, а поранені залишилися в селі на лікуванні. Тоді багато хто перейшов на бік червоних...

Зелений вимагав одноосібного господарства та самостійної України. Він відмовився воювати на боці більшовиків. Заклики Зеленого були до душі багатьом, тому в його загонах були і заможні, і безземельні селяни. Батько розповідав, що зеленівці не ображали селян, тому що самі були селянами.

Якось до Трипілля зайшов полк Дніпровської дивізії, яким командував наш родич Максим Удод (Підкова). Я була у них у хаті, вона стояла біля містка в центрі Трипілля коло чайної. Родичі Максима Удода (Підкови) говорили, що погроми і розбій робили козаки Денікіна, з якими не мирилися і Зелений, і Удод. Добрі й чуйні були наші родичі — як Максим чи Данило, — бо самі були із селянських родин і воювали за незалежність України.

Катерина БАДМАЄВА (БОЙКО)

Спогади Катерини Данилівни Бадмаєвої (Бойко), уродженки села Дерев'яна Обухівського району Київської області, записані її сином, Русланом Ростиславовичем Бадмаєвим, і передані 2011 року краєзнавцю Галині Петрівні Хитенко.

Антон Коломієць. “Не голова ти...”

У селі Зікрачі Кагарлицького району живе Ганна Олександрівна Клименко (Перебийніс), 1907 року народження. Я поїхав поспілкуватись із нею. Розповіла вона чимало, зокрема і про бій у

Зікрачах зеленівців проти росіян. Брало в ньому участь і місцеві козаки, серед них три брати — Гаврило, Юхим та Василь Перебийноси. Гаврило поліг у тому бою. Після поразки Визвольних змагань Юхим та Василь переховувалися, ночували на деревах та в дуплах. Загинули разом із дружинами та дітьми 1933 року під час Голодомору. Згадуючи болючі моменти, Ганна Олександрівна ледь не плаче. Воно їй самому важко та моторошно слухати це...

1947 року, взявши малих діточок, пішла Ганна Клименко на поле збирати колоски, а тут — на коні голова колгоспу Нестор Маркович. Усмалив дітей батогом по спинах і забрав збіжжя...

Всі згадки про цього Нестора негативні. 1946 року він у чині капітана повернувся з Далекого Сходу. Розмовляв тільки поганою мовою та лайкою, як він сам казав, щоб було “убедительнее”. Виматюкав він якомсь і літню жінку, бо не там, як йому здалося, випасала корів. Вона зробила зауваження, а він їй: “Я — голова колхозу!” А бабуся йому так собі спокійно: “Не голова ти, серденько, а срака!”

Не вибили репресії і голодомори з людей гідність!

Антон КОЛОМІЄЦЬ

Зікрачі — Київ

Незборима нація (Київ). — 2008. — Квітень. — Ч. 6 (268). — С. 4.

**Лариса Громадська. Стайківський добродій Петро
Середа**



Петро Серета з дружиною. До 1912 р. З оригіналу. Публікується вперше.

Ще й сьогодні багато українців не можуть позбутися страху, який, здається, на генетичному рівні причаївся у їхніх душах. Страх перед московськими репресіями призвів до безпам'ятства. Скільки через цей страх забуто достойних, скільки не написано книжок, не встановлено пам'ятників!

Одним з тих достойних, яких забули, є Петро Федорович Середа із села Стайки, що на Київщині. Про нього не можна було в селі згадувати, бо він брав участь у повстанському русі отамана Зеленого, боровся за Самостійну Україну.

Прийшов у світ Петро Середа 1873 року у Стайках Київського повіту. Був це чоловік козацької вроди. Дружину взяв заможного роду — походила вона з козацької старшини Стайківської волості. У шлюбі народилося четверо дітей: Василь, Микола, Параска і Мотря. Микола пустив у світ Олександра, а Василь-трьох дітей: Івана, Галину та Василя.

Петро Федорович гарно малював, вправно грав на цимбалах, чудово співав, виступав навіть із капелою композитора Миколи Лисенка на гастролях по Україні. Сам Лисенко приїздив до нього у Стайки. І Петро Федорович неодноразово гостював у Миколи Віталійовича. До речі, Микола Лисенко брав до свого хорového колективу не просто талановитих — він гуртував навколо себе людей національно свідомих.

Знав Петро Середа й ректора Київської художньої академії. Подавав навіть заяву про вступ до неї. Чи вчився, не знаю, але студенти академії не раз малювали його з натури. Односелець Андрій Никоневич Неїжка (народився 5 липня 1895 р.) стверджував, що у Стайках Петра Середу шанували як артиста, цимбаліста та художника, але дехто насміхався з нього як з господаря. Може, через оту любов до мистецтва? Практичний розум деяких односельців, мабуть, не міг збагнути, як це можна малювати чи грати на цимбалах, коли в полі он скільки роботи!

1912 року земство, знаючи про таланти Петра Середи, звернулося до нього й Андрія Неїжка зі Стайок із проханням змалювати в Обухові стару школу під стріхою, оскільки її мали зруйнувати, щоб на тому ж місці побудувати нову. До Обухова й назад Петра та Андрія возили поштовими кіньми. Як панів! Та й заплатили гарно. По 10 карбованців кожному!

Дітей Петро Федорович виховав національно свідомими. Про це свідчать спомини старшини Галицької армії Василя Ілащука, опубліковані в цій книзі. Зокрема, старший, Микола, вмів співати “Не пора”, “Ми гайдамаки” та інші національні пісні. Галичани, втікачі з денікінського полону, почувалися щасливими, що пісні на слова українських поетів з Галичини — Івана Франка та Осипа Маковея — вони могли слухати серед дніпрових круч.

У бібліотеці Петра Середи було багато українських книжок, виданих у Женеві, Києві, Катеринославі та Львові. Серед них найпочесніше місце посідав “Кобзар” Тараса Шевченка.

Коли Петро Федорович віддав дочок заміж, а сини збудували собі хати, він через незгоду з дружиною змушений був покинути своє обійстя. Забравши цимбали, пішов у Забару (урочище в селі Стайки) і пристав у прийми до самотньої жінки Одарки. Односельці посміювались, мовляв, бач, який, при живій жінці ще одну має.

Коли напередодні Голодомору народилася дочка Катерина, Петрові Федоровичу минув уже 61-й, дружині теж було немало — близько 45 років! Цікаво, що Катерину Середу хрестила молодша дочка Лисенка — Катерина Миколаївна (своїх дітей у неї не було). Вона влітку разом із чоловіком, художником Ігорем Масляниковим, винаймала хату у сусідньому ХалепЧ.

Талант співака і музики передався внукові — Василю Васильовичу Середі. На жаль, йому в дитинстві снарядом відірвало кисть лівої руки. Попри це, він керував сільським духовим оркестром.

А цимбали пропали у Другу світову — забрав якийсь дурень-німець.

Не раз Петро Федорович зі сльозами згадував про цю болючу втрату.

По війні Петро Середя працював садівником у рідному селі.

Рідна земля прийняла його 1947 року.

Вічна пам’ять!

Лариса ГРОМАДСЬКА

Бориспіль, листопад 2011 р.

Антоніна Литвин. Самостійник із Гребенів

За часи незалежності України дослідники повернули багато імен

борців за волю України. Ось ще одне ім'я — Василь Іванович Купрієнко. Про нього в часи СРСР можна було говорити лише як про “ворога народу” та “бандита”.

Його ім'я збереглося завдяки “Спогадові з історії села Гребені” Андрія Федоровича Неїжка, що він колись передав краєзнавчому музею села Стайки. Хоч Андрій Неїжко був людиною комуністичних поглядів, але саме він зберіг для нас важливі факти та імена.

Ось виписка з “Історії села Гребені”: “1918 року, у листопаді, Купрієнко Василь Іванович, що був членом партії лівих есерів, формував у Трипіллі повстанський полк. З села Гребені до того полку пішло 12 осіб. Поіменно цих людей не вдалося встановити. Цей полк брав участь у боях у складі Петлюрівської армії”.

Тут йдеться про формування полків Дніпровської повстанської дивізії у листопаді 1918 року під час антигетьманського повстання.

Скинувши гетьмана, Василь Купрієнко повертається в рідне село. У складі комісії розподіляє поміщицьку землю. Вчителює.

Коли навесні 1919 року отаман Зелений підняв повстання проти червоної Москви, Василь Купрієнко знову “подався до Зеленого”. У червні по Дніпру повз Гребені, за свідченнями очевидців, пливли трупи. Невдовзі і чутка наспіла: то Зелений побив у Трипіллі червоних. У Гребенях виділяли людей, щоб ті трупи закопувати або відпихали від берега.

Автор “Історії...” згадує, як зеленівці пройшли через Гребені й захопили Ржищів.

Зафіксував автор і те, що 20 липня 1919 р. біля Гребенів пропливав буксирний катер “Шарлотта”, на якому перебував отаман Зелений зі своїм штабом. Він повертався з Переяслава, де, розбивши комуну, скасував Переяславську угоду. Повертався не з порожніми руками, адже захопив переяславський банк. Треба ж військо утримувати!

За отаманом кинувся бронепароплав “Вірний”. Гарматним пострілом він збив на “Шарлотті” трубу. Катер причалив до берега в Янчі (урочище у Гребенях). Зеленівці поприв'язували до мотузків речі й покидали у воду. Прикріпили їх до берега за коріння та штурпаки, щоб потім відшукати, а самі роздягалися, перепливали затоку і — хто куди. Сам отаман Зелений прибіг у Гребені, на Горянщину (куток села), там обсушився й переодягнувся. На другий день зеленівці

повернулися, шукали свої скарби, але їх там уже не було, — місцеві ж бачили, де і що було прив'язано.

На “Шарлотті” більшовики захопили 4 кулемети та 4 пуди срібних монет.

Через кілька днів загін Зеленого знову був у Гребенях, шукав підводи, які б їх відвезли до Трипілля. Не сидів отаман на місці! Така партизанська тактика: весь час перебувати в русі, несподівано — “нізвідки” — появлятися, нападати на ворога і так само швидко зникати.

Василя Івановича Купрієнка більшовики арештували 1921 року-за те, що боровся за Самостійну Україну у лавах Армії УНР та Дніпровської повстанської дивізії отамана Зеленого. Вислали у Сибір. Повернувся він на Батьківщину вже після війни. У Гребенях помер приблизно 1947 року, там і похований. Залишив по собі дочок — Віру і Любу. Сьогодні в селі його рідні вже немає: дружина, Ольга Василівна Купрієнко (близько 1902 р. н.) померла 1980 року, а діти дочок Люби і Віри живуть у Києві. Казали односельці, що Люба і Віра своїм дітям про їхнього діда нічого не говорили — боялися згадувати про ті часи.

Антоніна ЛИТВИН (ГАРМАШ)

Гребені — Стайки, листопад 2011 р.

Михайло Горловий. “Так ввійшла в хату Петра Стрільця радянська влада”

Як не стало Зеленого, не стало і його армії... Червоні зайшли в Щербанівку й почали палити хати зеленівців. Так згоріла і хата Петра Стрільця. В селі знали, що він допомагав Зеленому, тож активісти обзивали його “зельоновцем”. Коли почалася колективізація, більшовики забрали конячку і розібрали клуню, бо Стрілець відмовився йти до колгоспу.

Якось навідався брат дружини Одарки, Петро Глущенко із села Красного, людина освічена, садівник, агроном, закінчив інститут. Порадив:

— Ти, Петре, з цею владою не жартуй, вона тебе так не залишить. Іди в колгосп, бо буде гірше.

— А навіщо мені той колгосп? — відповів Петро. — Ми жили як люди і житимемо так і далі, не голодні і не босі... На днях приходив

виконавець із сільради, говорив, що визивають на розмову. Ну що ж, піду...

Наблизившись до хати “розкуркуленого”, з якої зробили сільську раду, почув спів і п’яні вигуки активістів та активісток. Вони щойно повернулись із Григорівки, де громили церкву разом із григорівськими комунарами. Гарна церква була. Обдерли її як липку, хреста збили і все начиння вигребли на вулицю. Щербанівці навантажили на підводу великі ікони (у зріст людини) — Діви Марії, святого Миколая, Георгія Побідоносця. З них вирішили поробити столи та щити в сільській раді. Коли Стрілець зайшов до хати, п’яні активісти почали глузувати:

— Зельоновец, зельоновец, ми с тебя сделаім катлету.

— Что, не хочеш в калхоз? — кричав миршавий жидок з Обухова Рябошапка. Писок у нього був перекошений, побитий віспою, а очі булькаті, як у жаби.

— Він самостійник! — викрикував щербанівець Петро Духленко.

Два п’яних активісти схопили Стрільця за руки, а п’яні дівчата заверещали:

— Бий його, сволоч зелену, недобиту! — І вп’ялися кігтями в густу шевелюру.

Ззаду відчув тяжкий удар, більше не пам’ятав нічого.

Тіло обм’якло і гепнулося на долівку. Оришка і Санька топталась по Петрові, важкі стегна і сідниці трамбували Петрове тіло. Сп’янілі дружини активістів накрили Петрове тіло великими іконами і почали витанцьовувати революційні частушки. Ікони рипіли на Петровій спині, а товста, як колода, Санька гецала з усієї сили. Діти, що заглядали у вікна, злякано витріщивши очі, вже роздзвонили по селу, що комуністи з активістами побили Петра Стрільця.

Люди сповістили дружині Петра Одарці, вона прилетіла відразу ж.

— Що ви робите, бандитська ваша кров! — закричала Одарка. — Безневинну людину вбиваєте!

Активістки кинулись до Одарки, але бойова молодиця дала їм відсіч. На поміч кинулись молодики. Скрутили Одарку і намагались вштовхнути в палаючу піч, яка аж гула від понівечених лакових ікон. У цей час підбігли селяни і заходилися визволяти односельчан, але було вже пізно... Петра винесли на руках, Одарку ж, яка ледь переступала ногами, вели під руки.

— Що ж ви наробили, антихристи, вбили мого господаря! — кричала не своїм голосом Одарка.

Петро лежав удома непритомний, а через два місяці сім'я залишилася без батька і чоловіка. Так ввійшла в хату Петра Стрільця радянська влада. Смерть, голод і злидні панували тоді по всій Україні.

Михайло ГОРЛОВИЙ, член Національної спілки художників України, член Національної спілки письменників України
с. Щербанівка — Київ, 2008 р.

Лариса Громадська. Перевізник Іван Маслюк з Кийлова

Повстанці отамана Зеленого були переважно з Київської губернії. Проте були у Зеленого й мешканці Лівобережжя, насамперед з Полтавщини. І не дивно, адже Дніпро не тільки розділяв правобережні й лівобережні села, а і єднав їх — мешканці Трипілля, Халеп'я, Стайок, Витачева, Кийлова та Рудакова родичалися між собою.

Це підтверджує Тетяна Веніамінівна Коробкова, племінниця письменника Олесея Бердника, яка дослідила історію с. Кийлова (село Бердників з діда-прадіда) від наших днів до 1845 року. В самому ж Кийлові говорять, що дружні стосунки з Трипіллям споконвіку у селян були міцніші, ніж, наприклад, із сусіднім Вороньковом.

Григорій Якович Петренко (1931 р. н.) розповідав, що місцеві повстанці тримали зв'язок із Зеленим. Про це йому розповідали мешканці Кийлова старшого покоління. “Я любив спілкуватися з ними. Завжди цікавився історією, особливо мене цікавила історія Визвольної боротьби, — казав Григорій Якович. — Від старших людей я довідався, що повстанців перевозили через Дніпро до Трипілля Іван Маслюк і Петро Бердник (мій дід і молодший брат Василя, діда Олесея Бердника). Приходили до річки і гукали з берега: “Дай перевоза!”

Правнук Святослав Маслюк розповів, що Іван Олександрович Маслюк народився 1890 року в с. Кийлові на хутірку Крячки, біля озера Бакай. Його батько, Олександр Васильович Маслюк, до революції 1917 року був заможним господарем, мав великі статки. Землі його були по всьому Переяславському повіту. Він мав водяні й вітряні млини, пасіку... Свої володіння розділив між двома синами Павлом та Іваном.

Іван воював на фронтах Першої світової війни, був на кораблі сигнальником. Додому повернувся 1916 року. Як і його батько, Іван Олександрович був добрим господарем, радо приймав гостей. У нього часто гостювали як повстанці Зеленого, так і хлопці отамана Івана Черпака з Воронькова.

Григорій Якович Петренко розповідав: “Навпроти Івана жив його брат Павло, його разом з Йосипом Бердником 1919 року вбили більшовики (на тому місці тепер у с. Кийлові пам’ятник радянським воїнам). Павло і Йосип були в сотні отамана Черпака, коли вона намагалася на річці Трубіж, біля Баришівки, 4–5 лютого 1919 року, затримати наступ на Київ частин Красної армії. Багато юнаків тоді загинуло. Павлові ж пощастило повернутися живим. Та хтось доніс про нього більшовикам..

Улітку 1941 року пастухи переправляли корів, коней та овець на лівий берег Дніпра. Радянське командування заборонило пастухам вертатися у рідні села. “Кого ловили при спробі перепливати Дніпро, розстрілювали у Воронькові, — розповідав 80-річний Григорій Петренко. — Багато вбито там і “дезертирів”, які тікали з фронту”.

Іван Маслюк мав кума у Трипіллі, він його не раз перевозив через Дніпро. І на цей раз кум звернувся до нього. Хтось побачив (у селі говорять, що вчитель із Кийлова Кулик) і доніс. Комуністи арештували Івана й розстріляли у Воронькові у старій школі. Тоді, в 1941-му, у ній містився штаб дивізії. Очевидці стверджували, що у школі була справжня катівня: більшовики знищили там чимало “неблагодійних”.

Трипільський кум залишився живий і після війни розповів про це Івановим сусідам у Кийлові. “Минуло зовсім небагато часу від Голодомору 1933 року, від репресій 1930-х років, — казав він. — Ніхто не хотів воювати. За що люди повинні вмирати? Була у нас Батьківщина? Ми були колонією...”

Хата Івана Маслюка, якій близько двохсот років, дивом уціліла. Вона стоїть як сімейна реліквія у дворі правнука перевізника — Святослава Івановича Маслюка.

У 1968 році село Кийлів мало затопити Канівське водосховище. Більшість людей, які жили на узбережжі Дніпра, на наказ влади виїхали. Та не всі мешканці покинули свої домівки. На той час у хаті Івана Олександровича жив син Михайло з родиною; вони відмовилися

покидати своє житло. Разом з односельцями сім'я Михайла Маслюка добилася будівництва дамби на березі Дніпра, захистивши таким чином Кийлів від затоплення.

Лариса ГРОМАДСЬКА

Бориспіль, листопад 2011 р.

Ніна Цветкова. Згадка про Федора Петриченка, начальника кулеметної команди отамана Зеленого

Як і багато моїх ровесників, свого діда я не знала — наших дідів викосили кулі на фронтах, виморили голодомори, знищила московська влада в тюрмах і таборах. Але мовчазна пам'ять про мого діда та його непоборний дух завжди жили в нашій родині. Все, що я про нього чула, знала, ніколи не виносилося за хвіртку. Там ще шугала небезпека.

Дід мій, Федір Васильович Петриченко, народився 1885 року в містечку Трипілля в селянській родині середнього достатку, закінчив сільське Трипільське училище. 1906 року був призваний до війська. Воював на фронтах Першої світової війни, дослужився до прапорщика. Мама і баба Дуня казали, що мав чин поручника, але не признавався, бо тоді б влада зарахувала його до “золотопогонників”, а це б йому зашкодило.

1914 року Федір Петриченко приїхав у відпустку додому. У рідному Трипіллі зустрів свою долю — 15-річну Євдокію Оленич. Коли він уперше разом з її батьком Прокопом зайшов до їхньої хати, дівчина біля печі місила тісто. Чорнявий і вусатий військовик справив на неї таке враження, що тісто випадало з рук. Прокіп Оленич сказав до Федора:

— Ходімо з хати, бо все тісто буде під припічком.

А Федір уже вирішив одружитися з дівчиною. Прокіп дав згоду на заміжжя дочки, хоч і наречений був на 15 років старший від неї. Однак місцевий піп ніяк не погоджувався вінчати, через те що нареченій було лише 15 років, а вінчати могли з шістнадцяти. Оскільки Федорові потрібно було повертатися до війська, то чекати повноліття нареченої не міг.

І тут Федір виявив свій характер — на коні заскочив до церкви і так настрахав шаблокою святого отця, що той погодився на вінчання. Так

Федір привів дружину в оселю своїх батьків на куток села “Біля Хреста”.

Юна Євдокія мандрувала з чоловіком — згідно з його новими призначеннями. Побувала у Бресті, Мінську, Саратові, мабуть, і в інших містах. Як поверталися у Трипілля, то брали участь у культурному житті містечка. Тоді Євдокія вбиралася в народний стрій. Перед тим як вивести її у люди, Федір ставав на коліно і, висмикуючи, вирівнював білу мережку сорочки, яка повинна була рівномірно виглядати з-під спідниці. Потім піднімався, розгладжував долонями всі зморщечки одягу на спині, повертав її до себе і милувався.

Федір гарно танцював, а Євдокія співала в церковному хорі. Часто просили:

— Дуню, заводь.

У 1918 р. Федір повернувся з царської армії. За гетьмана навчався у старшинській школі. Під час антигетьманського повстання перейшов на бік земляків. У Дніпровській повстанській дивізії командував сотнею. Навесні 1919 р. під час повстання проти комуни він очолив кулеметну команду.

Федір Петриченко був з отаманом Зеленим до останнього. Навіть коли справа була програна, він не втрачав надії знову піднятися на боротьбу з окупантами — і людей до цього готував, підбадьорював. Він сподівався на конфлікт ССРСР із Заходом. І чекав тієї війни як спасіння, чекав з нетерпінням дня, коли знову можна буде взяти в руки зброю.

Агітував селян не йти до колгоспу, оскільки це погіршить їхнє життя та посилить Москву. Щоб не йти до колгоспу, організував і став головою трудової артілі візників.

У сім'ї підросли троє дітей — Тетяна, 1920 р. н., Іван, 1922 р. н., і найменший Ляоня, 1924 р. н. Дітей своїх дуже любив. Коли вони були малі, садочив усіх трьох собі на груди, голубив їх. Так і засинав.

Наприкінці 1929 р. нарешті добудував хату. Євдокія казала:

— Ледь-ледь стяглися.

Та пожив у ній Федір недовго. На селі почалася нова хвиля арештів чоловіків, які воювали у Зеленого.

І ось на Різдво 1930 року глечик з узваром, що стояв разом з кутею на столі під образами, раптом тріснув і розвалився. Узвар розтікся по столу. Євдокія сприйняла це як лихий знак. Заплакала і промовила:

— Мабуть, хазяїне, не минуть і тебе. Загребуть...

Федір її заспокоїв, але ж вийшло саме так.

10 лютого 1930 р. його, як і багатьох інших трипільців, було заарештовано. Чоловіків зігнали на площу біля сільради, “на гамазеї”. Наймолодший синок, Льоня, біг за батьком, коли його вели до сільради. А там кинувся до нього з криком “тату!”. Чекіст так уперішив його нагайкою, що дитина зайшлася криком. Батько озвався лайкою на нелюда, за що і сам отримав нагайкою. На щастя, сестра Таня (моя майбутня мама) вибігла зі школи разом з іншими дітьми і забрала малого Льоню.

Спочатку діда тримали в Лук’янівській в’язниці. Там побував і піп з якогось близького села. Йому вдалося вирватися звідти. Він і приніс останню звістку Свдокії. Розповів, що Федір поводить себе дуже гарячково, неспокійно. Лаявся, обзивав слідчих, плюнув на конвоїра...

Святий отець сказав про діда:

— Схоже, він звідти не вирветься і не виживе.

Передав коротку записку від Федора: “Дуня, за всяку ціну збережи дітей”.

Дружина виконала заповіт чоловіка.

Щоб уникнути арешту, “дружині ворога народу” довелося тікати із села, залишивши дітей самих. Час від часу навідувалася до них по ночах, приносячи їжу. А у погребі були овочі. Дочці Тетяні було на той час уже 11 років і вона вранці, з молодшим братиком розпалюючи вогонь у печі, варила квасоляника, чекаючи, коли з’явиться мама і щось принесе їсти. Місцеві власті мали завдання її виловити, щоб разом з дітьми вислати на Сибір.

Якось найменший син Льоня виліз на клуню, яку вже “соввласть” відібрала, щоб спилити якоїсь деревини для розпалювання печі. А тут якраз їхав мотоциклом голова сільради. Побачивши на даху клуні хлопця, почав по ньому стріляти. Хлопчик, злякавшись, упав з висоти на тік і пошкодив собі хребет.

Тетяна з братом Іваном зтягли Льоню до хати. Плакали і чекали ночі — може, прийде мати. Мати з’явилася, забрала на руки сина і поспішила з ним до Києва. Добрі люди, у яких вона переховувалась і працювала за наймичку, згодилися покласти хлопця до лікарні під прізвиськом свого сина. Та довге лікування не вберегло дитину від каліцтва — він на все життя залишився горбанем.

Євдокія продовжувала переховуватися по знайомих у Києві, перебиваючись випадковими заробітками. В 1932 році вона зрозуміла, що наближається голод. Щоб уберегти дітей від голодної смерті, вирішує здати їх до дитячого будинку. Вона впросила знайомого двірника відвести і здати їх у дитячий “распределитель”, що містився на вулиці Чудновського (тепер Терещенківська) у дворі — між нинішніми Музеєм російського мистецтва та Музеєм Ханенків.

І от по одному боці вулиці Чудновського двірник веде трьох “безпритульних, знайдених на вокзалі” дітей, а по другому боці йде їхня бідна мати... Вона наказала дітям: “Тримайтесь укупі, разом, щоб ні в якому разі вас не розлучили. Тільки втрьох. Я вас знайду обов’язково. Мені так легше буде вас знайти”.

Та працівниця дитприймника причепилася до двірника:

— Ти где їх взяв? Это не вакзальніє деті, это дамашніє. Чьї ані і аткуда?

Двірник стояв на своєму, вони, мовляв, з вокзалу, загубили там матір.

Двірнику вдалося нарешті переконати тітку, і вона взялася оформлювати документи, щоб відправити в різні — згідно з віком — дитячі установи. Сестра Таня почала просити, щоб їх разом відправили, не розлучали, тітка не погоджувалась. Тоді Іван вистрибнув на підвіконня і мовив:

— Якщо нас розлучать, вистрибну у вікно.

Працівниця його стягла, добре натовкла і сказала:

— Поедут так, как на ніх оформлени бумагі.

На щастя, працівник, що мав супроводжувати дітей за місцем призначення, пожалів їх і змінив дати народження та доправив усіх трьох до дитячої колонії під Житомиром.

Через деякий час мати налагодила контакт із місцевою жителькою, яка таємно влаштувала їй побачення з дітьми.

Після арешту начальника колонії у закладі поширився бандитизм, старші безпритульні тероризували молодших. Життя стало страшне. Євдокія домовляється з цією місцевою жінкою, щоб діти пожили у неї, а вона і діти будуть в усьому їй допомагати. Деякий час так і було. А потім син Іван повернувся у Трипілля. Євдокія з найменшим жила у знайомих у Києві, працювала прачкою у чужих людей, син знаходив

теж якийсь підробіток, а дочка Таня почала трудитися на “конфетке” (кондитерській фабриці) в мармеладному цеху. Так і жили.

1939 року Івана Петриченка забрали в армію. Євдокія з молодшим сином Льонею повертаються у Трипілля, дочка Таня влаштовується молодшою вихователькою в дитячому садку.

Євдокія сказала:

— Раз взяли в армію сина “ворога народу” — діло іде до війни.

У 1941 р. почалася війна і волею долі мати і діти зійшлися в рідній хаті, яку збудував батько. На війні Іван воював у розвідці. На нього двічі приходила похоронка, а він уцілів. З війни повернувся із двома солдатськими орденами Слави і медалями.

Сів на порозі й заплакав. Зірвав усі нагороди із грудей і закинув їх у город у гарбузиння, сказавши:

— Забрали нашого батька, то заберіть і свої нагороди.

Сестра Таня, моя мама, потім їх позбирала і зберегла, і я із сестрою Раєю потім ними гралися.

Через клеймо “діти ворога народу” наша мама і дядьки не отримали вищої освіти — хоч були здібними від природи. Все робили своїми руками: вміли і хату накрити, і мереживо до рушника сплести...

Пам’ятаю такий випадок. Заходить до нас у двір поштарка і каже до Євдокії Прокопівни:

— Бабо, вам нарахували пенсію 2 крб., розпишіться.

— Яку пенсію, що за пенсія?!

— Держава тепер буде вам платить. Влада про вас піклується.

— Нехай ця влада цю пенсію покладе батьку Сталіну у домовину! Вояж йому лишилася винна 15 років Сибіру. Віддайте йому мою пенсію за борг. Думав мене згноїть у Сибіру, аж його раніше вхопило. Щоб його сира земля не прийняла!

Отакою була моя баба!

Називали її по-вуличному баба Прапорщиця.

Вона залишилася вірною своєму чоловікові — і тілом, і душею.

І дітей своїх виховала українськими патріотами.

Ніна ЦВЕТКОВА, онучка Федора Петриченка, начальника кулеметної команди Дніпровської повстанської дивізії

Київ, 22 листопада 2011 р.

Йосип Терпило. Неповний список репресованих у 1937 — 1938 рр. громадян Трипільля, які не повернулися

1. Байдачний Тиміш Тимофійович.
2. Віденко Євдокія.
3. Віденко Іван.
4. Віденко Марко Іванович.
5. Бойко Гаврило Антонович.
6. Бондаренко Роман.
7. Борщ Андрій.
8. Булавин Василь Мусійович, 1908 р. н. Репресований 1938 року.
9. Булавин Петро Юхимович, 1904 р. н. Репресований 1937 року.
10. Вадис Іван Юхимович, 1902 р. н. Репресований 1938 року.
11. Вадис Степан Юхимович.
12. Василенко Дмитро Пилипович.
13. Волошин Петро Федорович, 1886 р. н. Репресований 1938 року.
14. Гаркавий Олександр.
15. Гаркавий Павло.
16. Глобенко Ілля Данилович, 1899 р. н. Репресований 1938 року.
17. Горбенко Василь Миколайович.
18. Горбенко Карпо.
19. Грицаєнко Андрій Гаврилович, 1898 р. н. Репресований 1938 року.
20. Дзюбенко Антон Микитович.
21. Дзюбенко Михайло Павлович.
22. Дзюбенко Олекса.
23. Друзенко Матвій Іванович.
24. Друзенко Степан Микитович.
25. Друзенко Яків Микитович.
26. Жук Андрій.
27. Жук Іван.
28. Заброда Данило Костянтинович.
29. Заброда Дмитро Сидорович.
30. Заброда Йосип Іванович.
31. Заброда Марко.
32. Заброда Микита.

33. Заброда Онаній Сидорович.
34. Заброда Микита Сидорович.
35. Заброда Микита.
36. Ігнатуша Василь Павлович, 1898 р. н. Репресований 1938 року.
37. Ігнатуша Іван Павлович, 1908 р. н.
38. Ігнатуша Степан Павлович, 1905 р. н. Репресований 1938 року.
39. Ігнатуша Павло Дмитрович.
40. Ігнатуша Павло.
41. Кируша Сергій Ількович, 1912 р. н.
42. Кравченко Микола Романович.
43. Кравченко Петро Трохимович.
44. Кравченко Микола Миколайович.
45. Кульбачний Іван.
46. Кульбачний Трохим Васильович, 1907 р. н. Репресований 1938 року.
47. Кульбачний Трохим Сергійович.
48. Лемешко Василь.
49. Литвиненко Микола.
50. Літковський Панас Григорович, 1903 р. н. Репресований 1938 року.
51. Ложечник Михайло Сидорович.
52. Луценко Василь.
53. Любименко Петро Іванович, 1898 р. н. Репресований 1937 року.
54. Макаренко Федір.
55. Мартиненко Яків.
56. Марущенко Петро.
57. Марущенко Петро Ничипорович.
58. Матюшенко Семен Миколайович, 1881 р. н. Репресований 1938 року.
59. Миколенко Степан.
60. Носар Павло Якович.
61. Носар Семен Іванович.
62. Овчаренко Кіндрат Петрович.
63. Овчаренко Микола.
64. Овчаренко Пилип Григорович.
65. Овчаренко Пантелеймон.

66. Олександренко Олексій Антонович, 1904 р. н. Репресований 1937 року. Реабілітований 1957 року.
67. Откидач Максим Степанович.
68. Оленич Андрій Іванович.
69. Оленич Яким Григорович, 1900 р. н. Репресований 1937 року. Реабілітований 1957 року.
70. Оленич Ничипір Олексійович.
71. Пасічний Прокіп Онуфрійович, 1894 р. н. Репресований 1937 року.
72. Петренко Костянтин Павлович, 1901 р. н. Репресований 1938 року.
73. Плохий Роман Іванович.
74. Поночовний Нестор Васильович.
75. Поночовний Андрій.
76. Поночовний Василь.
77. Середа Андрій Ількович., 1885 р. н. Репресований 1938 року.
78. Середа Василь Степанович.
79. Середа Пантелеймон.
80. Сивець Данило Іванович.
81. Сорока Тимофій.
82. Таценко Карпо Володимирович.
83. Терпило Григорій Григорович.
84. Терпило Євдоким.
85. Терпило Максим Ничипорович, 1900 р. н.
86. Терпило Микола Ничипорович, 1903 р. н. Репресований 1938 року.
87. Терпило Мусій Йосипович, 1902 р. н. Репресований 1938 року.
88. Терпило Андрій Йосипович, 1900 р. н. Репресований 1938 року.
89. Терпило Микола Ничипорович, 1902 р. н.
90. Терпило Степан Савович.
91. Терпило Максим Юхимович.
92. Трав'янка Іван Григорович, піонервожатий.
93. Трав'янка Іван Якимович.
94. Трав'янка Іван Григорович, учитель.
95. Трохименко Григорій Тимофійович.
96. Трохименко Гаврило Тимофійович.
97. Трохименко Михайло Тимофійович.

98. Трохименко Сергій Дмитрович.
99. Філоненко Микита.
100. Філоненко Кирило Іванович.
101. Філоненко Іван Васильович.
102. Філоненко Юхим Васильович.
103. Філоненко Йосип Михайлович, 1894 р. н. Репресований 1938 року.
104. Філоненко Іван Іванович.
105. Хапков Йосип Тимофійович, 1888 р. н. Репресований 1938 року.
106. Хоменчук Василь Петрович.
107. Хоменчук Кирило Павлович.
108. Хоменчук Григорій Васильович, 1905 р. н. Репресований 1938 року. Реабілітований 1957 року.
109. Хора Олексій.
110. Цедик Микола Порфірович, 1908 р. н. Репресований 1935 року.
111. Цедик Андрій Степанович.
112. Цедик Федір.
113. Чечко Олександр Логвинович.
114. Шевченко Дмитро Данилович.
115. Шевченко Степан Данилович.
116. Шевченко Тимофій Данилович.
117. Шевченко Федір Данилович.
118. Шевченко Тимофій.
119. Шевченко Степан Петрович, 1886 р. н. Репресований 1938 року. Реабілітований 1957 року.
120. Шідловський (учитель).
121. Щур Максим Остапович.
122. Щур Микита Остапович.
123. ЯцицинЯків Іванович.
124. Янушенко Микола Семенович, 1899 р. н. Репресований 1937 року.
125. Мазепа О. Ф.

Голова сільської ради народних депутатів, виконкому Д. П. Строгий. Склав список Йосип ТЕРПИЛО, син повстанця Андрія Йосиповича Терпила Трипілля, 1989 р.

У цьому списку немає таких козаків і старшин отамана Зеленого, знищених ворогом: Яків Григорович Біленко, Яків Петрович Біленко, Василь Степанович Булавин, Петро Петрович Василиця, Яків Васильович Свдоченко, Михайло Васильович Євлашенко, Максим Сидорович Заброта, Антон Феодосійович Зарецький, Петро Іванович Іванов, Василь Іванович Гарновський, Степан Кузьмович Кульбачний, Максим Микитович Кур'ян, Семен Микитович Матюшенко, Олексій Гаврилович Миколаєнко, Степан Андрійович Миколенко, Данило Юхимович Мовчан, Іван Петрович Оленич, Йосип Іванович Оленич, Андрій Іванович Оленченко, Андрій Михайлович Островський, Артем Григорович Островський, Максим Олексійович Откидач, Гаврило Семенович Пахомов, Митрофан Іванович Плохий, Василь Миколайович Плюта, Іван Іванович Списовський, Грицько Ількович Терпило, Микола Петрович Терпило, Никифор Михайлович Трав'янка, Микола Тимофійович Тулуман, Андрій Іванович Філоненко, Гордій Васильович Хоменчук, Микита Петрович Хоменчук, Володимир Іванович Хора, Андрій Федорович Цедик, Андрій Микитович Шевченко, Олексій Михайлович Шкуропатський, Яків Іванович Яцишин та інші. Але й і з цими прізвищами список лишається неповним. І все ж кількість ліквідованих селян вражає — за два роки в одному селі знищено 162 особи! — *Р. К.*

Новини

У Трипїллі знову лунає...



“Передзвїн Трипїлля” вшановує свого земляка — отамана Зеленого. Київський міський будинок вчителя, 18 березня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.

22 грудня 2006 р. в середній школі с. Трипїлля відбулася науково-практична конференція “Час і долі” з нагоди 120-річчя Данила Ільковича Терпила (Зеленого), отамана Дніпровської повстанської дивізії.

Ініціаторами виступили педагогічний колектив школи та Київський обласний археологічний музей, насамперед учитель курсу київщинознавства, старший науковий співробітник музею Катерина Буремко. Участь у вшануваннях взяли сільський голова Володимир Терпило, заступник голови Обухівської районної адміністрації Олександр Клименко, краєзнавці Юрій Домотенко, Михайло Карасьов, Катерина Петриченко, письменники Роман Коваль і Василь Трубай, члени Національної спілки художників України Михайло Горловий та

Олександр Ігнатуша, режисер Олексій Зотіков, член проводу УНА-УНСО Петро Хмарук, представник Київського братства вояків ОУН-УПА Тарас Усатенко, журналісти з Києва та Обухова, вишгородські козаки, викладачі та учні (члени краєзнавчого гуртка) Євген Назаренко, Олег Романченко, Микола Бобовський, Вадим Косенко, Оксана Хора, Юрій Чигирин, Геннадій Романченко, Тетяна Нелепенко та Юлія Білоконенко.

Зібралися й нащадки Ілька Терпила, батька десяти дітей, одним з яких і був отаман Зелений: Катерина Іллівна Булавин і Петро Сергійович Друзенко — онуки рідної сестри отамана Галини; Оксана Іванівна Цедик (онука рідного брата отамана Григорія, репресованого 1938 року) та двоюрідна правнучка отамана Галина Омелянівна Носар, а також Олег Терпило — онук командира 2-го полку Дніпровської дивізії Максима Терпила.

Слід зазначити, що рід Терпил зазнав страшних спустошень. Окупанти оголосили йому справжню війну — лише трьом чоловікам із колись великого роду Терпил вдалося вижити під час репресій. І ось нащадки славного отаманського роду дочекалися дня, коли громадськість та влада сказали про нього правду — як про одного з видатних організаторів Визвольної боротьби українського народу проти загарбників. Вперше за 85 років у Трипільлі вголос, без страху, заговорили про подвиг земляків-трипільців у боротьбі проти російських окупантів та їхніх немилосердних найманців — китайців, латишів, євреїв-комсомольців та інших катів-покидьків.

Початок конференції поклав учень Андрій Литвиненко, який прочитав вірш заслуженого артиста України Сергія Олексієнка (1917 р. н.) “Попіл”, присвячений отаману Зеленому.

Зведися ж, Терпило Даниле, земляче, Та стань на майдані, щоб ясно побачить:

Твоя Україна і вільна, й велика, — За що ти боровся, до чого ти кликав.

Цікава деталь: того ж дня до Трипільля здійснив візит і митрополит УПЦ Московського патріархату Володимир Сабодан. Як повідомив на конференції сільський голова, митрополит Володимир благословив зібрання на пам’ять про борця за Самостійну Україну отамана Зеленого...

Висловлюємо надію, що 2007 року в козацькому селі Трипіллі буде вулиця отамана Зеленого, на якій і постане пам'ятник визначному діячеві Визвольного руху доби УНР. Скульптура вже готова. Її зробив Михайло Горловий, онук Петра Стрільця — козака отамана Зеленого. Та, як завжди, забракло коштів на завершальні роботи. Але віримо, що ми здолаємо цю перешкоду і в Україні з'явиться ще одне місце, куди вдячні нащадки зможуть покласти квітку пам'яті.

Коваль Р. У Трипіллі знову лунає... //Незборима нація. — 2007. — Січень. — Ч. 1 (251).-С. 1.

Війна проти України продовжується

У селі Щербанівці, що дало чимало козаків до війська отамана Зеленого, 25 жовтня 2007 р. сталася трагедія — зловмисник підпалив майстерню скульптора Михайла Горлового, племінника учасника Визвольної війни письменника Григорія Косинки. Майстерня згоріла вщент. На прохання редакції “Незборимої нації” Михайло Горловий написав про цю болючу втрату.

Майстерню я побудував на місці старої хати мого діда — Петра Григоровича Стрільця. В ній побачила світ моя мати — Марія Стрілець, у ній народився і я. Тут 1919 року неодноразово дід Петро зустрічався зі своїм побратимом — отаманом Зеленим (Данилом Терпилом) із сусіднього Трипілля та іншими учасниками Визвольної боротьби. Будуючи майстерню, я використав сволок зі старої хати, на якому колись гойдалась колиска моєї матері, а потім і моя. Поставив у майстерню і ті двері, які відчиняло не одне покоління Стрільців, а потім Горлових.

У майстерні я зібрав багато керамічного посуду, яким колись користувались мої рідні та односельчани (гличики, горшки, горнятка, миски). На стінах розвісив прядки, гребінки, макітри, ковші, мірки для зерна і борошна, кінську зброю, рублі, ціпи, інші господарські знаряддя.

Були тут і 16 ікон кінця XIX — початку XX століття, переважно із Щербанівки, Трипілля і Красного. Цей своєрідний музей життя і побуту мого села був моїм духовним і мистецьким Храмом-Раєм, де я працював і зберігав свої твори протягом тридцяти років: 207 скульптур із кераміки, 62 — з дерева, 43 — з каменю, 16 — із бронзи. Зберігалася в майстерні й колекція творів живопису і графіки українських

художників. Були там і рушники, сорочки, вишиті руками моєї мами і моїх односельців, які зібрала моя донька Леся, художник-кераміст. У пожежі загинули і її твори: з кераміки, живопису, графіки. Знищено вогнем майже всі мої оригінали і моделі скульптур, а також форми, велику бібліотеку. Посеред майстерні стояло велике, утри натури, погруддя отамана Зеленого, яке я підготував, щоб відлити із бронзи і встановити у Трипільлі.

Загинула меморіальна дошка славному козацькому полковнику Северину Наливайку та багато портретів відомих діячів української культури. Від них, як і від інструментів та іншого майна, не залишилося і сліду.

Тут, у майстерні, народжувалися збірки творів, присвячених трипільській, мезенській культурам, кам'яній могилі Скіфії, козаччині, а також сучасній культурі. Я працював винятково над історичною тематикою. Все це пішло з димом, у тому числі й портрети Бориса Грінченка, Тараса Шевченка, Григорія Косинки, отамана Зеленого, Пилипа Орлика, Артема Веделя, Максима Березовського, Вікентія Хвойки та інших. Згоріли рукописи моїх творів, щоденники, фотокартки ХІХ–ХХ століть, інші матеріали.

Яничари-покидьки перетворили на згарище Храм мистецтва, який належав не тільки мені, а й українській культурі.

Михайло ГОРЛОВИЙ, член Національної спілки художників України, член Національної спілки письменників України

Щербанівка — Київ

Горловий М. Війна проти України продовжується //Незборима нація. —2008. —Лютий. — Ч. 2 (264). —С. 1.

“Отаман Зелений” (презентація книги)

18 березня 2008 р. в переповненому Молодіжному залі Київського будинку вчителя відбулася презентація нового дослідження Романа Ковалю — “Отаман Зелений”. У книзі йдеться про трипільського отамана Данила Терпила, його драматичні стосунки із Симоном Петлюрою, воєнні кампанії повстанців проти Червоної армії та денікінців у 1919 році.

Ціле гроно українських митців, письменників, краєзнавців та вчителів взяло участь у цьому святі українського духу. Розпочали вечір народна артистка України Галина Яблонська та заслужений артист

України Петро Бойко, які віртуозно продекламували поему Миколи Щербака “Месницькі мечі”, присвячену отаманові Зеленому та його козацтву.

Затим виступали письменники Леонід Череватенко, Василь Шкляр, Михайло Карасьов, Василь Трубай, Юрій Домотенко, журналіст Ростислав Мартинюк, завідувач відділу історії психології Інституту психології імені Григорія Костюка НАН України Володимир Куєвда. Вони високо оцінили дослідження Романа Ковалю. Ось уривки їхніх виступів.

Михайло Карасьов: “Якби Роман Коваль народився в часи Запорозької Січі, напевно, був би він запорозьким кобзарем і доніс до наших днів правду про ті часи. Роман Коваль є голосом тих людей, які вже не можуть нічого сказати, бо відійшли в інші світи. Якби він видав лише фотододаток до цієї книги та список козаків отамана Зеленого, то вже це була б його заслуга. Сама ж книга написана цікаво, читається як детектив; коли я читав, то не міг відірватися. Найголовніше, що автор подивився на ті історичні події не очима безстороннього спостерігача, а очима повстанців. Ставши на їхній бік, він так розмахує шаблею, що стинає голови не тільки окремих ворогів, а й окремих народів... Якби був живий отаман Зелений, він би став на бік Романа Ковалю. Книга написана щиро, вона викликає любов і ненависть”.

Леонід Череватенко: “Я в захваті від цієї книги і хочу поділитися своїм захопленням з вами. “Отаман Зелений” — це продовження повстанської епопеї Романа Ковалю. Цей цикл я би назвав “Україна, вмита кров’ю”. Вражає фотододаток, я б назвав його іконографією. Ніби дивишся фільм Олександра Довженка. І цю породу винищено. Головною проблемою, на яку звертає увагу автор, є земля і боротьба за неї. Ця боротьба продовжується. Якщо з-під наших ніг виб’ють землю, нація перестане існувати”.

Юрій Домотенко: “Зелений мав харизму. Ніхто із трипільців про нього погано не відгукувався”.

Ростислав Мартинюк: “Я був вражений, читаючи цю книгу. Вона ніби фокусує головні наші проблеми”.

Василь Трубай: “Придивіться уважно до очей отамана Зеленого. Це очі людини, які не пожаліють ворога... Роман Коваль зарився надзвичайно глибоко. Він підняв цілий пласт нашої героїчної історії. Читаючи цю книгу, бачиш масштабність тих подій. Вихід цієї книги —

це знакова подія для відродження нашої національної ідентичності. Велика дяка за це панові Роману”.

Василь Шкляр: “Успіх Романової правди зміцнений тим, що він чи не перший скинув полуду фальшивої толерантності, терплячої уваги, обережності до чужинців, які катували нашу Батьківщину. Тоді точилася війна між націями, а не класами чи партіями, і Роман Коваль заговорив про це відверто. Яке тоді було гасло повстанців? “Бий жидів і кацапів!” Але історики оминають цю тему, часом цікавіше читати Троцького, ніж їх. Ось що писав Троцький: “Коммуну, чрезвычайку, продовольственныя отряды, комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины своей души”. Якщо оминати ці речі, шукати евфемізми, правдивої книги не вийде. Слава отаманові Зеленому!”

Володимир Куєвда: “Сьогодні тут зібралися знакові постаті... Книга прекрасно написана. В ній — унікальний документалізм. Правда не до дна — це півправа, тобто брехня, в цій книзі — правда до самого дна. Не треба нам кумирів, нам треба правда. Вона збереже нас”.

Виступили й нащадки повстанських родин. Онук повстанця-зеленівця Петра Стрільця із Щербанівки скульптор Михайло Горловий висловив упевненість, що “ім’я Зеленого звучатиме і прославлятиме нашу Батьківщину”, а Софія Бойко, онучка повстанця Федося Пушкаря та Одарки Терпило, рідної сестри отамана Зеленого, сказала: “Дуже дякую, добрі люди, що прийшли вшанувати мого діда — Данила Ільковича Терпила. Мені бабуся Одарка розповідала, що він був дуже хороший, допомагав людям”.

З батьківщини отамана Зеленого приїхала чимала делегація на чолі із сільським головою Трипільля Володимиром Терпилом і заступником директора Трипільської школи Катериною Буремко, яка всіляко сприяла авторові книги на етапі її підготовки. З музичним вітанням виступили жіночий хор “Передзвін Трипільля” та дев’ятирічна Іванка Давидюк. А пісню “Солов’їна родина” заспівав заслужений артист України Анатолій Кобзар.

Піднявся на сцену і дванадцятирічний Максим з Халеп’я, праправнук повстанця, голови халеп’янської “Просвіти” Гаврила Лавріненка, розстріляного у 1937 році. Люди щиро вітали нащадка українського героя!

На вечорі були присутні нащадки й інших повстанських родів, зокрема холодноярських отаманів Чучупаків — Володимир Дем'янович Чучупак та його родина — син Сергій, дочка Олена, зять Олег, онуки Артем і Даринка; онуки брусилівського отамана Святненка — Микола і Григорій Святненки; правнук савранського отамана Якова Кошового Іван Скрипка; племінниця переяславського отамана Гаврила Чорного-Куреди Елеонора Донець із сином Сергієм; дочка козака Армії УНР Олексія Здоровецького Тамара; нащадки повстанця-зеленівця Петра Замішайла... Звичайно, були й нащадки отамана Зеленого, а саме: онуки Грицька Терпила, старшого брата отамана, Раїса Іванівна Браславець із чоловіком Федором Івановичем та Оксана Іванівна Цедик із сином В'ячеславом; правнучки Софії Терпило, рідної сестри отамана, Ольга і Ніна; та, як вже зазначалось вище, онучка рідної сестри отамана Зеленого Одарки Терпило — Софія Андріївна Бойко. Був на вечорі й рідний онук отамана Зеленого Анатолій Буремко.

Слід сказати, що на презентацію прийшло чимало й інших маркантних особистостей, зокрема письменники Раїса Скалій та Володимир Голобородько, літературознавець Григорій Сивокінь, кінорежисер Олександр Рябокрис, доктор медичних наук Богдан Іськів, учасники хорів “Гомін”, “Чумаки”, Ігор Березний, який 1989 року разом з Романом Пирогом підняв над Халеп'ям синьо-жовтий прапор, та інші достойники.

На вечорі виступив чи не найстарший трипільець — заслужений артист України Сергій Олексієнко, 1917 р. н. Він прочитав власний вірш “Попіл”, присвячений трипільському отаманові. Пан Сергій народився на тому ж трипільському кутку, що і Зелений, — на Гайдаївці. Це до його батька Лук'яна приходив отаман, щоб мобілізувати до свого війська.

Промовляв і Юрій Бабич, голова правління дитячого громадського об'єднання “Вертикаль”, який використовуватиме книгу “Отаман Зелений” у краєзнавчих походах з дітьми.

Прикрасили вечір виступи кобзарів. Тарас Силенко проспівав прекрасну “Пісню про отамана Зеленого”, а Тарас Компаніченко — пісню на слова Олександра Кониського “Тюрма за волю”. Її сова були співзвучні настрою вечора слова.

Я не боюсь тюрми і ката — Вони для мене не страшні, Страшніш тюрма у рідній хаті, Неволя в рідній стороні.

Гурт “Хорея” у складі Тараса Компаніченка, Юрка Фединського, Яреми Шевчука, Данила Перціва і Северина Данилейка виконали пісню на слова Івана Багряного “Марш Україна” та в’язанку чудових мелодій, які викликали ентузіазм слухачів.

Виступили й автор книги Роман Коваль та її видавець Антон Коломієць. Роман Коваль, зокрема, звернув увагу на те, що у Трипільлі досі немає пам’ятника отаманові Зеленому, зате височіє потворно-урочистий пам’ятник бандитам-комсомольцям, які палили Трипільля, гвалтували жінок і дівчат, убивали людей. “Цей пам’ятник — символ їхньої перемоги, їхньої правди. Доки в Україні височітимуть символи окупантів, доти ми не можемо вважати себе нацією, яка скинула пута неволі”, — сказав Роман Коваль. А видавець Антон Коломієць висловив радість причетності до справи увічнення борців за Українську державу — отамана Зеленого та його козацтва.

Наприкінці вечора сільський голова Трипільля Володимир Терпило запевнив, що пам’ятник отаманові Зеленому “ми зробимо”, та подякував авторові книги від трипільців за пам’ять про їхнього легендарного земляка.

Організаторами презентації, яка перетворилася на свято непереможного козацького духу, виступили Історичний клуб “Холодний Яр” та Київський міський будинок вчителя.

Незборима нація (Київ). — 2008. — Квітень. — Ч. 4 (266). — С. 1.

В Обухові, Кагарлику і Трипільлі

27 березня в Обухові відбулася презентація книги Романа Ковалю “Отаман Зелений” за участю письменників Михайла Карасьова, Василя Трубая (ведучий), Михайла Горлового, Антоніни Литвин, учительки Лідії Гуменної із Червоної Слобідки, редактора газети “Обухівські вісті” Олени Артюшенко, поетеси Людмили Кравченко, а також родичів повстанців, зокрема рідного онука отамана Зеленого Анатолія Буремка; Володимира Мироненка, онука Сергія Якимахи, начальника відділу особливого призначення Дніпровської повстанської дивізії; Наталки Борисівни Носар, онуки Павла Носара, двоюрідного брата отамана Зеленого, та інших достойників.

Виступили сільський голова Трипілля Володимир Терпило і козак Ігор Березний, який 1989 року зі своїм товаришем Романом Пирогом уперше за багато десятиліть вивісив жовто-блакитний прапор у Халеп'ї. Чудово співав кобзар Василь Литвин. А скульптор Михайло Горловий сказав: “Книга Романа Ковалю — це вибух мого серця. Книги — справедлива, відверта і щира. Я ненавиджу ворогів України... Повстанці боролися за своє, вони не завойовували чужих земель”. Поетеса Антоніна Литвин про автора книги сказала: “Це той, хто повертає нам імена наших славних героїв”. А вчителька Лідія Гуменна додала: “Роман Коваль проніс промінчик між Зеленим і нашими серцями”. Своєрідно підбив підсумки презентації видавець Антон Коломієць: “Книга Романа Ковалю — це наш набій у боротьбі з віковичним ворогом, це наш з ним внесок у справу національного визволення українців”.

Поетеса Людмила Кравченко, схвильована розповіддю про Зеленого та його козацтво, прямо під час презентації написала вірш. Ось уривок з нього:

Так, нас бито, Та не вбито.

Будем довго жити.

Нашу світлу Україну

Будемо любити...

Тридцять три прожив Данило,

Прожив із завзяттям.

Проти гноблення та кривди

Розпалив багаття.

Хай горить оте багаття

За людську долю!

Грозквітне Україна,

Вирвавшись з неволі.

Уже за тиждень, 3 квітня, презентацію книги було проведено у Кагарлику. В ній, окрім письменників, взяли участь і три бандуристи — випускник Стрітівської кобзарської школи Віктор Пашник та два її учні — Ярослав Джусь і Данило Носко. А вже 8 квітня книгу було представлено у рідному селі отамана Трипіллі. Під час презентації видавець книги Антон Коломієць пообіцяв взяти на себе видатки з

демонтажу трипільського пам'ятника паліям-комсомольцям, якщо відповідне рішення буде ухвалено сільською радою, а сільський голова Володимир Терпило твердо пообіцяв, що профінансує відновлення скульптором Михайлом Горловим пам'ятника отаманові Зеленому та його встановлення в центрі Трипілля.

Є надія, що вже на Покрову буде відновлено справедливість стосовно отамана Зеленого і пам'ятник зависочіє у Трипіллі, яке у 1919 р. було столицею вояцького духу.

Олеся КОВАЛЬ

Незборима нація (Київ). — 2008. — Квітень. — Ч. 5 (267). — С. 2.

Голові Трипільської сільської ради ВМШ п. Володимирові Терпилу, Київська обл., Обухівський район, с. Трипілля

Шановний пане Володимире!

18 березня 2008 р. у приміщенні Київського будинку вчителя, як Вам відомо, відбулася презентація книги “Отаман Зелений”, присвяченої селянському полководцю, уродженцю Трипілля Данилові Терпилу. Атмосферу того вечора безпосередньо відчули і Ви особисто.

Під час проведення презентації, яка переросла у вечір пам'яті Данила Терпила та його козаків-трипільців, саме собою природно постало питання, чому ж досі на батьківщині славного отамана не увіковічено його ім'я. Висловлювалися думки звернутися до органу місцевого самоврядування с. Трипілля із пропозицією спорудити пам'ятник отаману Зеленому в його рідному селі. Відповідно до “Порядку спорудження (створення) пам'ятників і монументів”, затвердженого спільним наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури та Міністерства культури і мистецтв України від 30 листопада 2004 р. № 231/806, таке право подавати клопотання про спорудження пам'ятників передбачено для підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2004 р. № 1181 рішення про спорудження (створення) пам'ятників з метою увічнення пам'яті діячів державного значення ухвалюються Кабінетом Міністрів України, а пам'ятників місцевого значення — місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування. Відтак прошу Вас, як головну посадову особу територіальної громади с. Трипілля, на яку законом покладено

обов'язок забезпечення на відповідній території додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України, внести на розгляд Трипільської сільської ради ініціативу щодо необхідності спорудження в с. Трипілля пам'ятника місцевого значення — пам'ятника землякові Данилові Терпилу.

Для реалізації прагнень членів територіальної громади Трипілля, а також усіх небайдужих громадян України прошу внести на підставі ст. 42 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” до порядку денного найближчої сесії сільської ради питання про передбачення у програмі соціально-культурного розвитку населеного пункту спорудження пам'ятника Данилові Терпилу та визначення у плані забудови земельної ділянки для встановлення пам'ятника.

Сподіваюся і на розуміння недоречності існування на сімнадцятому році незалежності України розташованого на території очолюваної Вами ради монумента “на честь” тих, хто палив Ваше село, обстрілював його з гармат та кулеметів, убивав його мешканців.

Від імені Громадської організації Історичний клуб “Холодний Яр”, яка об'єднує вчених, краєзнавців, митців, літераторів, журналістів, громадських діячів, учасників та нащадків учасників Національно-визвольних змагань українського народу, прошу у відповідному рішенні Трипільської сільської ради формалізувати ставлення громади до цього символу поневолення українського народу, символу кривавої перемоги окупантів над жителями Трипілля, а також порушити питання про демонтаж цього виробу советської монументальної пропаганди.

Зазначу, що позитивне вирішення питання про ліквідацію пам'ятника окупантам відповідатиме державній політиці, визначеній Указом Президента України від 28 березня 2007 р. “Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932 — 1933 років в Україні”, який передбачає демонтаж пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору та політичних репресій в Україні, адже зрозуміло, що саме завойовники й організували цей Голодомор.

Про результати розгляду звернення та ухвалене рішення прошу повідомити в передбаченому чинним законодавством України порядку за юридичною адресою Історичного клубу “Холодний Яр”: 03049, м. Київ, вул. Курська, буд. 20, кв. 14.

З повагою, президент Історичного клубу “Холодний Яр”

Р. М. Коваль

5 квітня 2008 р.

Пошуки могили отамана Зеленого

30-31 травня 2008 р. на заклик Історичного клубу “Холодний Яр” у Трипілья, що на Київщині, з’їхались активісти національних організацій. Мета — пошук могили повстанського отамана Зеленого.

Вдалося з’ясувати, що його поховано на правому березі річки Красної, на трипільському кутку Заброди, між двома старезними вербами. Тут і почалися пошукові роботи. В них взяли участь добровольці — активісти партії “Свобода”, громадської організації “Український спротив”, громади рідновірів і членів Історичного клубу “Холодний Яр”. Сприяли організації табору родичі отамана Зеленого — Раїса і Федір Браславці, Катерина Булавин, Ніна Момотюк, Галина Терпило, Оксана і В’ячеслав Цедики, сільський голова Трипілья Володимир Терпило, керівники трипільського господарства Володимир Сладкий та Анатолій Вадис, інші жителі Трипілья, зокрема Анатолій Пасічний, мешканці Халеп’я — Сергій Канабас, Ігор Березний і Василь Трубай, депутати Обухівської міської ради Олена Артюшенко, Любов Криворот і Людмила Кубрак. Фінансове й автомобільне сприяння надав Антон Коломієць, видавець книги “Отаман Зелений”.

На розкопки з’їхались українці з Києва, Івано-Франківщини, Луганська, Донецька, Вінниці, Горлівки, Кіровоградщини, України, Бучі, Шполи та Звенигородщини. Керував розкопками археолог Петро Шкляр. Фільмував подію відомий режисер Тарас Ткаченко.

Атмосфера в таборі була дружня, хоча тут зішлись різні покоління, члени різних партій та громадських організацій, сповідники різних віровчень. Усіх об’єднала пошана до учасників збройної боротьби за свободу нашої Батьківщини. У таборі лунав сміх, а ввечері біля багаття — повстанські пісні.

Хоч поховання отамана Зеленого на цей раз виявити не вдалося, але настрої ентузіастів залишився бадьорий, адже насипано високий курган, обкладено його дерном та поставлено хрест. Організатори планують встановити тут тризуб і меморіальну табличку, на якій буде

зазначено, що курган насипано на пам'ять про отамана Зеленого та його козацтво. А пошук могили отамана буде продовжено.

Пресслужба Історичного клубу “Холодний Яр”

Незборима нація (Київ). — 2008. — Липень. — Ч. 7 (269). — С. 4.

***Список табору ім. отамана Зеленого. Трипілля, 30 — 31
травня 2008 р.***

1. Роман Коваль, організатор експедиції.
2. Петро Шкляр, Київ, керівник розкопок.
3. Тарас Беднарчик, Вінниця, історик-пошуковець.
4. Тарас Ткаченко, Київ, режисер.
5. Іван Сергієнко, Київ, оператор.
6. Ярослав Курінний, м. Шпола, рідновір.
7. Юрій Дмитришин, Київ, симпатик рідновірів.
8. Михайло Василик, Київ, рідновір.
9. Орій (Олександр) Чуприна, Київ, рідновір.
10. Олексій Васечко, Київ, рідновір.
11. Ольга Худецька (Йоко), Київ.
12. Руслан Андрійко, Київ, ВО “Свобода”.
13. Євген Науменко, Київ.
14. Юрко Лісовий, Київ.
15. Настя Свердел, ВО “Свобода”.
16. Станіслав Павлов, Луганськ, ВО “Свобода”.
17. Костянтин Гажаман, м. Буча.
18. Олексій Березовський, Київ.
19. Прохор Антоненко, Донецька обласна організація ВО “Свобода”, рідновір.
20. Ігор Топольник, Кіровоградщина, “Український спротив”.
21. Олександр Колісниченко, Київ, ВО “Свобода”.
22. Олег Двірний, м. Українка, “Український спротив”.
23. Юрій Орос, Київ, “Український спротив”.
24. Сергій Канабас, с. Халеп'я.

Підготував Роман Коваль

Вшанування гідних

24 серпня з нагоди Дня незалежності в Обухівському районі Київської області відбулася низка урочистих заходів. Зокрема, в с.

Халеп'я розчинив двері першим відвідувачам музей археолога Вікентія Хвойки, який відкрив трипільську культуру.

У сусідньому селі Витачеві встановлено меморіальну дошку самобутньому філософу, голові витачівської “Просвіти” у 1917 р. Петрові Нещерету. Перебуваючи під арештом у Лук'янівській в'язниці, Петро Нещерет сказав у лице слідчим: “Україна зараз перебуває під владою Москви, кацапів, які обдирають український народ, але прийде час, що вона буде самостійною державою”.

9 березня 1938 р. мужнього витачівця було розстріляно...

Найбільше подій 24 серпня відбулося у Трипільлі. Тут встановили меморіальну дошку митрополитові Тимофію Щербацькому, а також відкрили пам'ятники Тарасові Шевченку і Данилові Терпилу (Зеленому), отаманові Дніпровської повстанської дивізії у 1919 році. Ініціатором та організатором цих вшанувань став голова Обухівської районної ради н. д. Анатолій Шафаренко.

Незборима нація (Київ). — 2008. — Вересень. — Ч. 9 (271). — С. 1.

Диво у Трипільлі

З виступу Романа Коваля під час відкриття пам'ятника отаману Зеленому 24 серпня 2008 р.

На Покрову минулого року, знімаючи фільм про Вільне козацтво, заїхали ми в родинне село чорноліського отамана Ларіона Завгороднього Йосипівку. Напередодні на в'їзді в село легендарному отаманові було поставлено меморіальний знак. Коли я запитав його рідного племінника Петра Загороднього, як він оцінює відкриття цього пам'ятника, немолодий уже козак відповів коротко: “Як велике диво”.

Свідком такого дива у Трипільлі є сьогодні йми. Чому дива? Тому що світ несправедливий, празнує не правда, а брехня.

В Україні на 17 році незалежності ми ходимо вулицями, названими на честь катів нашого народу, проходимо мовчки повз пам'ятники організаторам Голодомору, паліям-комсомольцям, чекістам... І мало кого хвилює ця кричуща несправедливість...

Символом її і є оця осоружна стела катам нашого народу, яка височіє у Трипільлі. Вона нагадує нам, чия влада нині в Україні...

Шановні трипільці! Це ж пам'ятник убивцям Ваших дідусів і бабусь. Це пам'ятник людям, для яких ненависними були стріхи, бо

стріхи були символом України, бо під ними жили і продовжували свій рід українці. Тож і палили чужаки їх де тільки бачили...

Сьогодні у Трипільлі відновлюється справедливість до оборонців цього села — отамана Зеленого та його козацтва, власне, місцевих дядьків, які й будували оті хати під стріхами та обороняли їх. Але не відновлено справедливості до катів нашого народу, до тих, хто палив це село, обстрілював його з гармат та кидав бомби з літаків. Це ганьба всім нам, що досі у славному козацькому Трипільлі бовваніє пам'ятник паляям, мародерам і гвалтівникам. Не забувайте, що це їхніми однопартійцями-комуністами було організовано Голодомор. Не забувайте, що саме організатори Голодомору поставили цей пам'ятник своїм попередникам.

Закликаю владу демонтувати цей монумент поневолення до відзначення 75-х роковин Голодомору.

Слава трипільцям, слава їхньому отаманові Зеленому і всім оборонцям України!

Незборима нація (Київ). — 2008.-Жовтень. — Ч. 10 (271).-С. 4.

Нова книга

Роман Коваль, “Таємниця отамана Зеленого”. Історична повість. Літературно-художнє видання (Київ, 2008; 72 сторінки великого формату (84x108/16), ілюстрована, тверда повноколірна палітурка).

У книзі йдеться про трипільського отамана Зеленого (Данила Терпила) та його юного помічника Василька Лемешка із с. Халеп'я, який разом із друзями допомагав бити червоних московських окупантів. Першими читачами цієї книги стали не діти, а ветерани Визвольної боротьби — сотенний УПА Мирослав Симчич та голова Галицького братства колишніх вояків 1-ї дивізії УНА, кулеметник дивізії СС “Галичина” Леонід Муха. За їхнім визнанням, вони із захопленням прочитали цю книгу і вважають, що саме на таких книгах необхідно виховувати молоде покоління українців. Рекомендовано Історичним клубом “Холодний Яр” для вивчення в середніх навчальних закладах України.

Незборима нація (Київ). — 2008. — Вересень. — Ч. 9 (271). — С. 1.

***Мрій і готуйся до боротьби за Україну Передмова до книги
“Тасмниця отамана Зеленого”***

У цій книзі я звертаюся до юного читача як до дорослого, адже в багатьох питаннях молодь краще орієнтується, ніж батьки, дідусі та бабусі. Часом і знає більше. Але хочеться, щоб юне покоління розбиралося краще за нас не лише у комп’ютерних програмах, Інтернеті та модифікаціях мобільних телефонів, а й краще знало історію нашого народу.

Прочитавши цю книгу, ти, друже, не тільки станеш духовно багатшим, а й зможеш стати суворим, а краще поблажливим екзаменатором своїх батьків та дідусів-бабусь. Прочитай спершу сам, а тоді, посміхаючись очима, запитай у своїх рідних: “Дідусю, а яке справжнє прізвище отамана Зеленого? Бабусю, а де він народився? Мамо, і ти не знаєш? Ну, тоді я вам розкажу. Сідайте навколо мене...”

Ти не тільки втішишся, що раніше від них дізнався правду про отамана Зеленого, а ще й станеш учителем своїх батьків. Отож вимикай телевізор і комп’ютер, вмощуйся і бери до рук цю книгу. Тільки не показуй сестричці та її подругам, бо книга ця не для тих, у кого слабкі нерви, в ній — про час, коли історію України писали шаблями, коли заходилися смертельним сміхом “Максими” і “Люїси”, коли хизувалися кривавим умінням “Маузер” і “Наган”. То був 1919-й, рік, коли поля пшениці витоптували закривавлені коні, коли піт змивав з облич кров і бруд, а села перетворювалися на кладовища. То був час, коли в Україну прийшли москалі із суворими і вилицюватими обличчями. Вони хотіли “жрать і насіловать, резать і жечь”. Вони хотіли відібрати у нас Батьківщину, перетворити її на свою комору.

І Україна, підпалена ними, зайнялася тисячами пожеж. У хмарах диму і пилу можна було побачити велетенські тіні коней і вершників, які мчать прямо на тебе. Чи буревій гнав ті хмари, чи пориви “Ура!”, які були сильніші за вітер?

Нам будь-що треба було зупинити криваву московсько-татарську орду. Тому за зброю бралися всі, тому вояками ставали діди, жінки і діти.

І ти, друже, можеш помріяти про те, як у шабельній атаці стинаєш голову пикатому москалеві, як списом із блакитним прапорцем проколюєш китайця зі щілинами замість очей, як вишиваєш на своєму

шликові хрестики, червоний — за вбитого більшовика, білого — за денікінця, якого спровадив у пекло влучним пострілом.

Мрій і готуйся до боротьби за Україну.

Роман КОВАЛЬ

Незборима нація (Київ). — 2008. — Жовтень. — Ч. 10 (272). — С.

1.

Шанувальникам творчості отамана Зеленого

Вчителька англійської мови з Вінниці Тетяна Косенко вже не перший рік у той чи інший спосіб сприяє Історичному клубові “Холодний Яр” та газеті “Незборима нація”. На цей раз вона, придбавши книгу для дітей старшого шкільного віку “Таємниця отамана Зеленого”, подарувала її Вінницькому обласному інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, попросила прочитати і висловити офіційну думку про це видання.

І ось з’явився документ на бланку Міністерства освіти і науки під назвою “Витяг з протоколу засідання методичної ради кабінету суспільних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників”. Цитуємо: “Методична рада кабінету суспільних дисциплін, ознайомившись зі змістом книги Романа Ковалю “Таємниця отамана Зеленого”, прийшла до такого висновку: “Тема “Україна в 1917 — 1920 рр.” вивчається в шкільному курсі історії України 10-го класу за програмою Міністерства освіти і науки України. Оскільки тема вивчена недостатньо, вона потребує подальшого дослідження. В книзі є ряд цікавих фактів, оповідань, які можуть бути використані вчителями при вивченні цієї теми. Доцільним є використання книги в позакласній роботі з історії на заняттях історичних гуртків, факультативів, тижнів історії, у проведенні тематичних екскурсій з учнями. 10 лютого 2009 р. Методист кабінету суспільних наук Н. І. Савчук (печатка)”. Дякуємо Тетяні Іллівні за ініціативність та наполегливість, а іншим прихильникам і прихильницям отамана Зеленого радимо брати приклад з вінницької козачки та активно пропагувати Визвольну ідею.

Редакція “НН”

Незборима нація (Київ). — 2009. — Квітень. — Ч. 4 (278). — С. 2.

***Убивати українців можна, а от говорити про це —
“злочин”. Така логіка російських шовіністів***

Книга “Таємниця отамана Зеленого” — перше літературно-художнє видання Романа Ковалю. І перша його книга для старшокласників. Через неймовірний розголос, який зчинився у російському таборі, автор зрозумів, що треба і далі писати для дітей.

І жовтня цю книгу презентувала газета “Флот України”, а 5 жовтня її матеріал було вивішено в Інтернеті. Вже ввечері того дня московські шовіністи “щиро відгукнулися”. Цитую: “На Украине вышла первая нацистская книжка для детей, — реклама от Минобороны. Севастополь, Октябрь 05 (“Новый Регион”, Евгений Андреев) — Издание Министерства обороны Украины газета “Флот Украины” опубликовало интервью с президентом исторического клуба “Холодный Яр”, украинским писателем Романом Ковалем, отдыхавшим в Симеизе. Коваль рассказал о своей новой детской приключенческой повести, написанной по просьбе... бизнесмена Антона Коломийца, воспитывающего своего сына “в традициях радикального украинского национализма”. Отсутствие на Украине соответствующей детской литературы для отпрыска и побудило “свидомого” предпринимателя профинансировать выход нового опуса Ковалю — “Тайны отамана Зеленого”... “Флот Украины” не пожалел места для обращения автора к юным читателям... “Флот Украины” с упоением цитирует Ковалю”.

Відразу закипіло в Інтернеті. “Ваши герои бендера и коношвалец. Ваши поэты — шывченко и сасюра. Всё, герои кончились, остальные — малороссы... — зашипіли імперці. — “Тайна зеленого змия” — новый цитатник для бандерлогов... Ну уж если Минобороны рекламирует такую макулатуру, тогда все — приехали. Счет пошел на недели... Неужели правда, что такая “книжка” издана?! Я в шоке... Ребята, берем огнеметы и выкорчевываем коломийщину и бандеровщину под корень. Этих подонков следует стереть с лица земли. Правильно делали наши предки, очищая страну от фашистско-националистических упырей. Берем огнеметы и выкорчевываем коломийщину под корень”.

6 жовтня обізвалася пресслужба ПСПУ ім. Вітренко. Стаття називалася: “Ксенофобская “перезагрузка” детских умов: рупор Минобороны рекламирует книгу о погромщике отамане Зеленом!”

“Братья-славяне” обурюються: “Посмотрите только на одни заголовки: “С москалями не по дороге”, “Нет москальне!” или подзаголовки к разделу “Бандитская власть” — “Цинизм москалей, как и их жестокость, никогда не знали границ”.

Особливо обурило російських шовіністів, що 15 липня 1919 р. Зелений провів “беспрецедентную акцию в Переяславе — зачитывает Манифест о денонсации Переяславского договора 1654 г. о единстве Украины и России, тем самым бросив вызов Богдану Хмельницкому!” Викликало гнів і те, що, на їхню думку, газета “Флот України” “активно лепит из этого русофоба и погромщика образ “борца за украинскую нацию”, призывая детей следовать его примеру в истреблении “москалей”, “жидов” и “китайцев со щелями вместо глаз”.

Імперці палко закликали органи прокуратури “возбудить уголовное дело против официального издания Минобороны Украины за антиконституционное разжигание межнациональной розни”. Логіка імперців приблизно така: чинити злочини проти українського народу Москві можна, а от писати про це-злочин, розпалювання міжнаціональної ворожнечі!

8 жовтня. Інтернет продовжує кипіти. З’являється стаття під назвою “Новая укрокнижка для детишек”. “Неделю назад на всех националистических сайтах появилась реклама новой историко-познавательной книжки для детишек младшего (?! — *Ред.*) школьного возраста, — писали недоброзичливці. — В общем, если для детей начали писать такие книги, в том, что дело вдет к войне, — сомнений никаких... Самое страшное, что книжка эта написана как инструкция для русских детей, как воевать с русскими за Украину, которая для украинцев”.

Думають російські патріоти і над такою проблемою: “А когда нацистов закопаем, что делать с учителями, журналистами, просто проповедниками, которую эту грязь детям в мозги вносят?.. Мы за свои деньги не только содержим нацистскую диктатуру, но еще и помогаем ей делать из наших детей манкуртов и янычар. И самое главное, никто из причастных к этому Преступлению никогда за него не ответит”.

Інший користувач Інтернету повчає: “Нужно ненавязчиво доносить до учителей, журналистов и проповедников мысль, что после

уничтожения Хохлонациков как системы у тех, чьим детям забивали голову нацистской Пропагандой, будут основания для принятия закона о запрете на профессии для запятнавших себя этой грязью. Пусть тогда не жалуется. Хахлы упорно хотят воевать с Россией. Это — их выбор, и это — их право. Что хотят, то и получают”.

Такий настрої росіян. Вони щиро виказали свою мрію знову піти війною на Україну, бо переконані, що переможуть і покарають нас за те, що ми прагнемо жити своїм життям, прагнемо реконструювати свою історію, повернути в своє буття українських героїв та виховати на їхньому прикладі служіння Батьківщині покоління захисників України.

Поки шовіністи казились, 9 жовтня в переповненому актовому залі Національного музею літератури України відбулася презентація книги “Таємниця отамана Зеленого”. У вступному слові автор сказав:

“Так вже повелося, що, проводячи презентацію книги, думками я вже не з нею, а з новою своєю книгою. Тож інформую, що нині разом з Юрком Юзичем, Петром Арсеничем та Людмилою Луканюк готую книгу “Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового”...

Чи знаєте ви, що 60 % усусусів склали гуцули?! До того ж наші горці Мали козацьку психологію войовників — вони прагнули герцю, вони йшли до бою, як дівка до танцю, — як наше славне наддніпрянське козацтво. Бій проти москалів для них був не просто бажаним, це було свято, від якого ніхто не хотів відмовлятися. А от за чужі інтереси воювати гуцули не поспішали, вважали за краще ховатися в горах від мобілізації до австрійського війська. Коли ж у серпні 1914 р. було оголошено війну з Росією, гуцули хмарами посунули до війська. Батьки ж їхні і діди новобранців щиро шкодували, що їм не пощастило вийти на бій з Росією.

Цитую спомин усусуса Михайла Горбового: “І вже старий батько-гуцул не давав синові в руки бартку й пістоля за черес, і не справляв його в дебри, у звори, щоб добре сховався перед “бранкою” до чужого війська. А тремкими руками благословив сина-легіня у щасливу путь:

— Ти шесливий, синку, що-с діждав стати борцем за свою справу, за нашу рідну Україну! Ми, старі, боролися за чуже... Тепер не те. Тепер ясно за шо!.. Най пізнають вороги, що то є гуцул!

І мати старенька не обіцяла дозирати синка у схованці, не впевняла, що носитиме їсти, дасть чисту сорочечку щотижня, а завивала цю сорочечку, красно-вишивану, в платину, виносила в кліті новий киптар, сардак-“крашенек”, крисаню з павами, вибрала свого легіника-мізинчика як до вінчання, готовила всякої скороми, вуджениці, хліба; з пазухи, з вузлика витягала заощаджені грейцарі, клала синові за ремінь, щоб мав на всяку потребу. І, цілуючи в голову, зворушено приговорювала:

— Хочь ми старі обоє лишаємось, але я не баную, шо ти, синку мій, пишний та срібний, йдеш від нас, я серцем, душев чую, що так мус бути! Шо це настав такий великий час, не кождий его може діждатиси. Воюй за ту нашу Україну, що про неї нам красні книжки читав-ес, співанки співав-ес...”

На вечорі у Національному музеї літератури виступили також поетеса Антоніна Литвин, завідувач відділом музею Галина Болотова, видавець книги Антон Коломієць, краєзнавець із Борисполя Андрій Зиль, редактор газети “Обухівські вісті” Олена Артюшенко, професор Людмила Шульгина та онучка отамана Зеленого Раїса Браславець. Крім неї, на презентації були присутні й інші родичі отамана Зеленого — Славко Цедик із дружиною та дочкою Катериною та Ольга Булавин.

Окрасою презентації став виступ кобзаря Тараса Силенка, який виконав три пісні — народну “Із-за гори, із-за кручі”, “Козацьку колискову” на слова Володимира Косовського та “Пісню про отамана Зеленого” на слова Миколи Щербака (музика двох останніх пісень Тараса Силенка).

На вечорі були присутні козаки-спасівці під проводом Олександра Корнієнка та члени молодіжних націоналістичних організацій, які не тільки глибше пізнають історію Визвольної боротьби свого народу, а й гартують тіло, щоб у разі небезпеки захистити Батьківщину.

Незборима нація (Київ). — 2008. — Листопад. — Ч. 11 (273). — С. 4.

Зі щоденника Романа Коваля

21 січня 2008 р.

Здійснили чудову поїздку до Трипілля, “столиці” отамана Зеленого. Крім мене, були Тарас і Святослав Силенки, Володимир Куєвда, брати-письменники Михайло Карасьов і Василь Трубай.

Колядували у Катерини Булавин (Глобенко), онучки Софії, рідної сестри отамана, та дочки Катерини Іллівни Ніни. Були й родичка їхня Галина Терпило та вчителька трипільської школи Катерина Буремко з учнем Юрком Чигирином.

Після віншувань Тарас заспівав пісню про отамана Зеленого. Пісня надзвичайна — як і виконання. Радість рідних Зеленого була глибока.

Побували на місці, де була хата отамана, звідки він пішов у світ. Тоді, вже у сутінках, поїхали на куток Гайдаївку, де козаки перепоховали Зеленого. Знайшли Василя Олександренка, 1937 р. н., сусіда діда Макурди, на леваді якого, між вербами, і поклали в сиру землю на вічний спочинок отамана. Можна й сказати, що поховано його на городі діда Лисаветки, який помер після Другої світової війни.

Коли ховали в перший раз, “офіційно”, на кладовищі, труну панотці “не запечатували”. Така була з ними домовленість.

Коли переносили тіло отамана на Гайдаївку, на березі річки Красної, бачив весь куток, але ніхто не видав. Те, що чекісти не знайшли тіла отамана ні того року, ні в наступні роки, свідчить про ставлення трипільців до Зеленого — вони оберігали його й після смерті.

На берег річки Красної прийшли із сутінками. Знайшли старезну вербу, гадаю, їй далеко за 200 років, та спалений пень такої ж величезної у діаметрі верби. Між ними відстань близько 10 метрів. Усі інші дерева — молоді, до 40 років, не більше.

Від старезної верби до річки метрів 50. Схоже, що біля неї й поховано отамана. Принаймні інших старих дерев тут немає.

Коли друзі ховали отамана, напевно думали про орієнтири. Тож вибрати мали міцне велике дерево. Без сумніву, розраховували колись знайти могилу, щоб перепоховати по-людськи.

Я підійшов до верби, поплескав її дружньо і сказав: “Може, хтось із козаків отак зробив, як я, зі словами — бережи, вербо, нашого отамана”.

“Дякую, друже Тарасе!”

Був на “Країні мрій”. Це явище українського духу, на яке чекаю кожний рік. Особливо запам’ятався виступ на кобзарській сцені Тараса Силенка. Всі його пісні були про Визвольну боротьбу нашого народу в різні віки: “Слово о полку Ігоревім”, “Про Северина Наливайка”,

“Обріс мохом сірий камінь” (слова Левка Боровиковського), а також пісні на слова Олега Ольжича, Михайла Старицького, Володимира Косовського, Спиридона Черкасенка, Ананія Волинця, Наталки Кобзи, Руслана Морозовського і Василя Хитрука.

Серед слухачів особливо багато було дівчат. Тарас Силенко розповів їм про подвиг юної просвітянки з Фастова Євгенії Вовкової, яка ціною власного життя спричинила аварію двох більшовицьких потягів, переповнених московською чортівнею.

Потім Тарас заспівав про отаманів 1917 — 1920-х років: про Івана Савченка-Нагірного, Василя Чучупака, Зеленого (Данила Терпила) та інших. Коли заспівав про Зеленого, почалася злива, але Тараса це не спинило.

Богуслав понад Россю і Корсунь в боях стугонять.
Біла Церква гримить — москалів блискавицями стріла.
Наш отаман як грім: у Черкасах сідлає коня,
Над Дніпром пролетить, у Таращі розпростує крила.

Це було щось неймовірне. Злива, грім! А всі біля Тараса — слухають його. Відключилася підсилювальна апаратура — згуртувалися ближче, декілька чоловік затуляли кобзаря парасольками, дощ заливав бандуру, над головою тріщало небо, а слова пісні наче були написані, щоб співати їх за такої погоди. Так усе збігалося: Тарас співає щось про грозу, а тут над головами — бах-ба-бах!

Неймовірно!
Дякую, друже Тарасе!
Максим СЕЛЮЗКІН

Київ

Незборима нація (Київ). — 2010. — Серпень. — Ч. 8 (294). — С. 4.

Микола Щербак

Богуслав понад Россю і Корсунь в боях стугонять.
Біла Церква гримить — москалів блискавицями стріла.
Пан отаман як грім: у Черкасах сідлає коня,
Над Дніпром пролетить, у Таращі розпростує крила.

Яка потужна сила в цих словах, як гартують вони волю, запалюють дух!

Це слова з поеми “Месницькі мечі”. Микола Щербак присвятив її отаманові Зеленому (Терпилу). А кобзар Тарас Силенко, пройнявшись вільним духом Трипільської Січі, поклав ці слова на музику. І народилась геніальна “Пісня про отамана Зеленого”.

7 червня 2010 р. поет помер. Ми так і не довідались, чи долетіла до нього через океан ця пісня.

Народився Микола Щербак 26 листопада 1914 р. на Черкащині, в селі Топильна, що неподалік Шевченкових Кирилівки та Моринців. Закінчив Харківський інститут журналістики, Київський педагогічний інститут ім. Максима Горького. А потім Москва на спілку з Гітлером запалила світ. “Другу світову війну пережив тяжко, — писала дочка Ляля, — мобілізація в Червону армію, кривавиця на фронті, німецький полон, мучеництво в таборах полонених за колючим дротом, виснажлива робота на фабриці в Німеччині”.

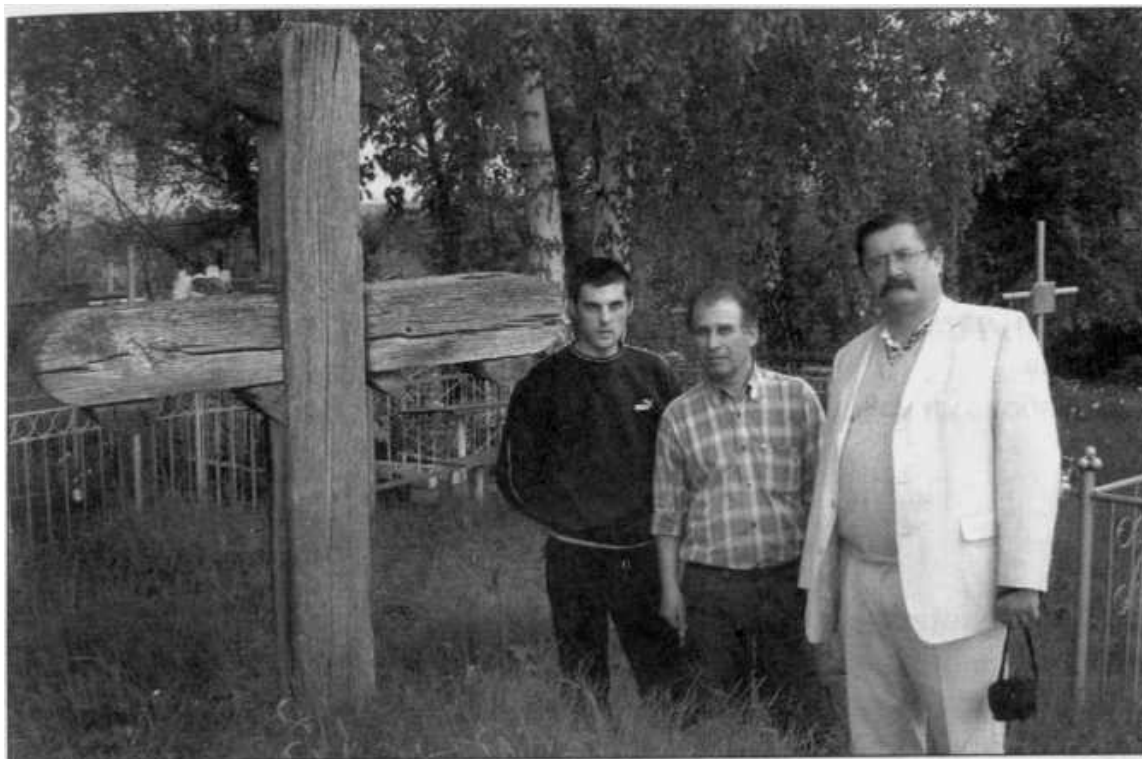
У 1946 — 1947 рр. Микола Щербак працював учителем української мови та літератури в Українській гімназії у Баварії. 1950 року переїхав до Сполучених Штатів. Жив у штаті Нью-Джерсі. Працював в індустріальній компанії, згодом — радіожурналістом, рецензував книги у “Freelance Writer”. Ці рецензії-огляди впродовж 27 років виголошував через “Голос Америки”.

Микола Щербак — член Об’єднання українських письменників “Слово” (Нью-Йорк), Об’єднання письменників дитячої літератури ім. Глібова (Торонто) та Національної спілки письменників України. Він — автор збірок віршів “Вітри над Україною” (1947), “П’янкий чебрець” (1953), “Шляху вічність” (1954), “Багаття” (1959), “Віршована абетка” (1960), “Волошки” (1969), “Пахощі суцвіття” (1982). У Києві 1991 року вийшла друком збірка “Чебрець” (2-ге видання у 2004 р.), а у Канаді побачила світ книжка з нотами під назвою “Сонечко”. Чимало віршів для дітей зі збірки “Волошки” поклав на музику композитор Сергій Яременко.

Понад піввіку Микола Щербак був відірваний від Батьківщини, але в його серці завжди ясным промінням світила Україна та його рідна Черкащина. Про них весь час думав, для них творив, ними жив. Вічна пам’ять!

Тетяна НАУМЧУК

Незборима нація (Київ). — 2011. — Червень. — Ч. 6 (304). — С. 4.



На могилі повстанця-зеленівця Панаса Пустового. В центрі Михайло Горловий, попереду Роман Коваль. Щербанівка, 2009 р. З оригіналу. Публікується вперше.

Відгомін

“Щоб українська історія засяяла гранями своєї величі та слави”

Книжку “Отаман Зелений” Романа Ковалю я читав із квітучим трепетом душі. Події, що описуються в ній, місцевість мені дорогі і близькі. Розповідь про славного сина України із Трипільля щира і глибока до болю. Автор з далекої Горлівки, що на Донеччині, пройшов дорогами й стежками отамана Зеленого (Данила Терпила), щоб розказати нам про нашого земляка — героя України.

Ось і прийшов омріяний час, якого так довго чекали Трипільщина і вся Україна, — про Зеленого і його козацтво сказане слово правди. Її ми чуємо з розповідей близьких і рідних, з уст самого Зеленого. Він говорив: “Я і мої козаки б’ємося і будемо битися за визволення України від всіх її ворогів”. Данило був вольовий, добрий і розумний отаман. Під його крилом стояла ціла армія українського люду, яка згідно з даними більшовиків налічувала 35 тисяч козаків і старшин. Одним з них був мій рідний дід по матері — Петро Стрілець...

Я вдячний Романові Ковалю, що він доніс до нас правду з уст козаків, старшин, отаманів і військових начальників. Тепер ми, онуки і правнуки гордих козаків-зеленівців, знатимемо правду про отамана Зеленого, його славне козацтво, про ті часи і події, що відбувались на нашій багатостраждальній землі.

Книга Романа Ковалю є одною із зернин правди, які він посіяв, щоб українська історія засяяла гранями своєї величі і слави.

Михайло ГОРЛОВИЙ, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки художників України

Київ

Незборима нація (Київ). — 2008. — Квітень. — Ч. 5 (267). — С. 2.

“Слухала із захопленням”

Шановний пане Романе! Чула Вашу передачу по радіо про отамана Зеленого. Наприкінці Тарас Силенко проспівав пісню про нього. Слухала із захопленням. Я думала, що вже втратила здатність захоплюватися. Але героїчні біографії отаманів воскресили в мені

здатність захоплюватися. Я посмертно закохана у всіх Ваших отаманів. Вічна Пам'ять їм та їхньому славному козацтву!

Мирослава ЗАЙКО м. Заліщики Тернопільської обл.

Незборима нація (Київ). — 2008. — Квітень. — Ч. 6 (268). — С. 1.

“Саме так і було”

Прочитала чудову книжку “Отаман Зелений” і дуже задоволена. Чому? Тому що думка автора про цю видатну особистість повністю збігається з тим, що розповідав мені мій батько, який народився у с. Халеп’ї. У “Неповному списку козаків і старшин отамана Зеленого” знайшла і свого діда — Совершеного Петра Лавровича разом із двома братами. Дуже вдячна авторові за труд.

Наша сім’я має багато документів, фото того часу. Можемо багато розповісти.

Ірина СОВЕРШЕННА, доцент Київського національного торговельно-економічного університету

Незборима нація (Київ). — 2008. — Листопад. — Ч. 11 (273). — С. 1.

Зеленые герои из Триполья. Тайны харизмы атаманов Гайдамацкого края

Говорят, что они были особой породой украинцев — людьми не только слова, но и дела. Говорят, сегодня такие, увы, больше не рождаются. Почему? Об этом наш разговор с исследователем судеб атаманов Гайдамацкого края писателем Романом Ковалем. В Украине, наверное, больше людей, которые его взгляды не разделяют, чем тех, кто с ними соглашается. Но пока другие ищут в нашем прошлом истоки демократии, он изучает жизни тех, кто в борьбе за свой народ опирался на силу и саблю.

“Мы” — это “мы”, а “власть” — это “они”

— Роман Николаевич, что же было в атаманах такого, что даже почти через век их имена вызывают у вас такое восхищение?

— Понимаете, атаманы были людьми дела, действовали саблей, компромисс означал для них измену. Хотя часто слово, вовремя сказанное авторитетным человеком, имеет большой вес. Народ, возможно, поэтому и восхищается атаманами, а не политиками, что за

словами последних очень редко стояло и стоит действие. А вот атаман был диктатором, он олицетворял сразу три ветви власти — законодательную, административную и судебную. Но действовал он исключительно на пользу людям: защищал жизнь и землю каждого.

— *Жесткая диктатура — а крестьяне за ними шли... Почему?*

— Большевики не оставляли им другого выбора. В те годы, даже если ты хотел отсидеться, этого не получалось. Когда большевики приходили в села, они заглядывали в сундук каждого и забирали все. Хотя у людей поначалу даже надежда какая-то была на них: в Петлюре и Скоропадском люди разочаровались, так, может, Советы оправдают надежду?.. Но те не оправдали.

— *В чем основное отличие современных «вождей» от атаманов прошлых лет?*

— Если вы заглянете в этимологический словарь украинского языка, узнаете, что слово “атаман” означает “старший отец”, вероятно, поэтому его и называли “батьком”. У нас сегодня другое понятие о власти: “мы, народ” — это “мы”, а “власть” — это “они”. Вот и ответ. Казаки, простые сельские дядьки, не отделяли себя от своих атаманов — их боялись и любили, ведь те воевали вместе с повстанцами плечом к плечу, а не отсиживались в штабах. А когда атаман уверен в победе, то уверенность в ней передается и казакам.

Святые, страшные и интеллигентные

— *Сколько вообще атаманов вы обнаружили в своем творческом поиске?*

— Посчитать их невозможно. Когда в 1995 году начинал исследовать атаманщину, думал, что их было несколько десятков. Позже узнал — сотни, а теперь понимаю: речь идет о тысячах людей. В моих планах издать повстанческую энциклопедию, где значились бы имена и биографии атаманов и старшин повстанческих отрядов.

— *Жизненная позиция кого из них особенно впечатлила лично вас?*

— Якова Орла-Гальчевского. Он вел вооруженную борьбу с советами до 1925 года — даже тогда, когда общенациональная освободительная борьба закончилась поражением. Свой поединок он продолжал и каждый год, возвращаясь весной из Польши, бился с комиссарами, чекистами, сексотоми на Подолье. Это уже была борьба даже не за Украинское государство, а за честь украинского оружия. Святые и страшные — так он называл своих казаков.

— *Святые — понятно, они не боялись отдавать в борьбе за Украину все — семейное счастье, хозяйство, покой... А почему страшные?*

— Они были очень жестокими. А иначе тогда и нельзя было. Убеждать чекистов за столом переговоров в том, что они не правы, конечно, никто бы не стал. Поэтому было много ужасающих сцен. Вот, например: повстанцы повесили женщину. Беременную... Почему?! Она оказалась чекисткой.

— ?!

— Что сказать, тогда было такое время. Она ведь пошла в лес, чтобы найти их месторасположение и донести об этом. Тогда все эти гайдамаки были бы уничтожены и их семьи тоже пострадали бы.

— *Все ли атаманы были такими жестокими?*

— Нет, но многих жизнь делала такими. Например, Овсий Гончар-Бурлака — человек, который в 1918 был главой земельной управы в Василькове. В его доме работали “Просвіта” и публичная сельская библиотека. Он имел авторитет у крестьян: когда те захватили дом помещика, он посоветовал не грабить его, а сделать на базе этого поместья центр культуры в селе. Призывал не ломать рояль на дрова, а научить детей играть на нем. Но когда в 1919 году в родную Мотовиловку пришли большевики и сожгли его библиотеку, он, интеллигентный человек, без военного образования, который хотел действовать словом просвещения, пошел в атаманы. И под его руку встали на борьбу семь тысяч крестьян. Вот такие были люди, а их до сих пор дискредитируют как анархистов.

— *Недавно вышла ваша книга об атамане Зеленом, которого, к слову, и считают анархистом...*

— Память об атамане Зеленом (настоящее имя Данило Терпило) была деформирована не только большевистской пропагандой, но и петлюровской, которая работала иногда по тому же принципу. Мол, если ты за Петлюру, ты хороший, если нет, значит, плохой.

— *А разве у Петлюри были какие-то конфликты с Зеленым?*

— У них был очень серьезный конфликт. Вот только один штрих. Фактически Днепровская дивизия Зеленого первой вошла в Киев во время антигетманского восстания — 14 декабря 1918 года. Сечевые стрельцы вошли 15-го, а Петлюра — 19 декабря. По воспоминаниям очевидцев, при взятии города не было никаких грабежей и пожаров, но

на углу каждой улицы горел костер и была “стойка” с часовыми-зеленовцами. Представляете, какая должна была быть дисциплина в дивизии Зеленого, чтобы у его казаков даже мысли не возникло самовольно грабить население? Мало того, говорят, что в этой его дивизии не было офицеров, разве что несколько прапорщиков. Зеленый сам смог держать этих “дядькив” в не меньшей дисциплине, чем та, которую соблюдали вымуштрованные в австрийском войске сечевые стрельцы. Но на параде войск Зеленого с его дивизией не было. Перед тем как принимать парад на Софийской площади, Зеленого с его повстанцами Петлюра выставил в пригород, в Святошин. Конечно, люди обиделись — разыграли простые человеческие чувства: мы первыми взяли Киев, а на параде маршируют другие? Вот почему потом, когда Петлюра под Рождество отдал зеленовцам приказ идти воевать с поляками в Галичину, они его приказ не выполнили. Поэтому последовал еще один приказ: распустить дивизию Зеленого, а его самого арестовать и провести следствие. А по тем временам провести следствие означало расстрелять. Тюрем, где можно было отсидеть, не было. Виноват — значит, расстрел, а Зеленый был виноватым в глазах Петлюры. Но об этом сегодня мало говорят — невыгодная историкам правда.

— *Почему невыгодная?*

— Может, историки думают, что, если “очернят” Петлюру, украинцам не на кого будет равняться... Мне понятна подобная мотивация в 1920-х годах. Тогда украинская военная эмиграция жила в чужих странах, в нелегких условиях. Критика бывшего главнокомандующего войском Директории убила бы тот идеал, каким являлся для них Симон Петлюра.

Казак в последний раз

— *Смотришь на старые фотографии атаманов и видишь в них другую породу людей. Волевые лица, выразительные глаза...*

— Действительно, на старых фотографиях — люди с одухотворенными лицами, внутренне чистые, движимые идеей защиты своей земли. Многие из них были потомками древних казацких родов. Но большинство — простые крестьяне. Феномен породы в другом: в начале 1920-х годов “оказались” потомки крепостных, чтобы защитить свою землю.

— Почему сегодня нет такой породы украинцев?

— Потому что ее в свое время почти полностью истребили. Села, где действовали гайдамаки, после подавления восстания превращались в пустыню. Триполье, родина Зеленого, в 1930-х годах стало селом вдов и сирот: все мужское население пересажали, выслали, многих расстреляли. Но повели их на расстрел не как баранов на убой: они были виновными перед советской властью, ведь боролись против нее. И потомки атаманов гордятся этим.

ЦИТАТА. Роман КОВАЛЬ: “Запал украинцев часто соломенный — мы быстро зажигаемся, но так же быстро и перегораем. Людей же, которые работают систематически, последовательно на протяжении многих лет, — мало”.

СПРАВКА “КВ”

АТАМАНИЯ — период украинской истории начала прошлого века. В конце 1918 года пала гетманская власть, а сменившая ее Директория УНР была слаба, не имела опытных политиков, администраторов, офицеров и четкой идеологии. Поэтому в провинциях с декабря 1918 г. оказалась под контролем сотен местных атаманов, которые руководили повстанческими добровольческими казацкими формированиями, набранными из крестьян. Эти отряды защищали интересы отдельных волостей или сел от красной оккупации. Во главе каждого села стоял свой атаман, который называл свою вотчину “республикой”.

“Киевские ведомости”. — 2008.

Номер видання встановити не вдалося. Інтерв’ю Роман Коваль давав українською мовою. — *Ред.*



Володимир Куєвда, Катерина Булавин, Роман Коваль і Тарас Силенко. Трипілля, 20 січня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.

Творчість

Грицько Терпило. Казка про козака Рися

Усі діти люблять, коли їм розповідають казки. В родині Терпил найкраще оповідав їх старший брат Данила Грицько. Казки у його виконанні були особливі: кожний герой у нього говорив “своїм” голосом-хто тоненьким, як зайчик, а хто грубим, як ведмідь. І багата дитяча уява малювала казкові пригоди так, ніби все те відбувалося насправді.

Казки в родині Терпил передавались із покоління в покоління і врешті дійшли до наших днів. Послухай одну з них.

Це було давно, за царя Панька, як земля була тонка, як сніг горів, а соломною тушили. Це приказка така, а тепер казку слухайте.

Був собі на Україні козак на ймення Рись. Вільний, як вітер, хоробрий, як лев, і добрий, як святий Миколай. Не мав він ні кола ні двора. Але були в нього вірний кінь, гостра шабля і довгий спис. Коли була війна, то добряче перепадало від нього і туркам, і татарам, а як вороги принишкли на деякий час, то став він листи розвозити по всій Україні, від села до села, від хутора до хутора.

Люди його добре знали, радо зустрічали, пригощали. Забирав він у торбину їхні листи і їхав далі.

Іде він по степу, пісні співає. Коли бачить — серед степу скирта сіна стоїть і вогнем палає. А з того вогню голос чути:

— Рятуй мене, козаче Рись! Рятуй мене, козаче Рись!

Під'їхав він ближче та й питає:

— А як тебе рятувати мушу?

А голос відповідає:

— Встроми у вогонь списа свого довгого, то й врятуєш мене.

Він так і зробив. Коли бачить, а по спису гадюка з вогню вилазить. Вилізла по його руці, обкрутилася навколо шиї і сидить. Не став він її чіпати. Поїхав далі. Доїхав до якогось хутора, став перед ворітьми, тут гадюка злізла на землю, далі — під ворота і під ганком сховалась. А козак Рись думає: треба господарів попередити, щоб та гадюка лиха їм не наробила. Постукав він у ворота, і на ганок вибігла дівчина молода, гарна та й каже:

— Заїжджай до двору, козаче Рись.

Коня напоїла, козака в хату завела. Дала йому вмитись, нагодувала, а потім каже:

— Не бійся, козаче Рись, гадюка мене не вкусить, бо я і є та сама гадюка. Я добра чарівниця, а злі люди хотіли мене вбити. Я сховалась у скирті сіна, а вони те сіно підпалили. Ти врятував мені життя, і я хочу тобі віддячити. Я можу нагородити тебе — силою, волею або щастям. Вибирай що хочеш!

Козак задумався, що ж йому вибрати. “Нащо мені більше сили, — думає, — ніж я її маю? Он скільки турків і татар побив. І волі маю вдосталь, бо я вільний козак. А от щастя козаку завжди пригодиться”. І вибрав він щастя. Відкрила чарівниця скриню і вийняла звідти щасливу сорочку та й каже:

— Носи цю сорочку і ніколи не скидай. І нікому не признавайся, в чому твоє щастя, навіть своїй дружині, коли оженишся, бо буде тобі велика біда. А як чогось тобі захочеться, то потруси сорочку за пазуху і скажи, чого хочеш, — те й станеться відразу.

Подякував козак Рись добрій дівчині за подарунок і поїхав далі. І захотілось йому перевірити, чи справді та сорочка щаслива. Потрусив він сорочку та й каже:

— Хочу, щоб до мене зайчик прибіг!

Коли дивиться — заець степом біжить, аж перекидається. Прибіг і каже:

— Чого кликав, козаче Рись?

— А так, — каже Рись, — удвох нам веселіше буде.

їдуть вони, їдуть, захотілося йому лисичку побачити. Потрусив за пазуху, і лисичка прибігла. А потім і вовчик прибіг, і навіть ведмідь. Доїхав козак Рись до самого лісу і каже:

— Спасибі вам, друзі. А тепер біжіть своєю дорогою, а мені треба їхати до самого Києва.

А дорога його пролягала через ліс. Їде він, їде, аж бачить — хатка стоїть на курячих лапках. Зайшов він у хатку, а там Баба Яга сидить, стара-стара, у три погібелі зігнута. Побачила його та й каже:

— Дуже довго гуляв ти степами, козаче Рись, пора тобі й за діло братися.

— За яке діло? — питає Рись.

— У Києві біда сталася. Поселився у Дніпрі під Києвом дванадцятиголовий Змій і щороку вимагає від князя данину —

молодого хлопця або найкращу дівчину. Князь уже всіх віддав, настала черга його дочки. Сьогодні вночі її відвезуть у золотій кареті на берег Дніпра. Хто її врятує, за того князь обіцяв свою дочку заміж віддати і половину князівства свого як придане. Отож іди і врятуй княжну від смерті, бо це тільки тобі під силу зробити.

Виїхав козак Рись із лісу і поскакав до Дніпра. Бачить — стоїть на березі золота карета, запряжена кіньми, а в кареті князівна сидить із зав'язаними очима. Він підійшов і доторкнувся до неї. Вона думала, що то Змій, затремтіла від страху та й каже:

— Їж, Змію, мене швидше, щоб я недовго мучилась!

А козак Рись каже:

— Не їсти тебе я приїхав, а рятувати.

Розв'язав їй очі, вона як побачила його — дуже зраділа, бо не сподівалась на порятунок.

Аж тут із Дніпра вилазить Змій, побачив князівну і козака Рися та й каже:

— Щось князь розщедрився, замість одного аж двох прислав.

А йому козак Рись відповідає:

— Одного, може, ти й з'їв би, та другим вдавишся!

І стали вони битися. Змій як свисне та хвостом вдарить, то козак Рись по кісточки в землю вгрузає. А козак Рись потрусить рукою за пазуху та як махне шаблею — так голова Змія додолу котиться. Билися вони цілу ніч і день, до самого вечора. Нарешті у Змія тільки одна голова залишилась. І став він просити пощади:

— Не відрубуй мені голову, козаче, я тобі ще у пригоді стану.

Повірив йому козак Рись, не відрубав дванадцятую голову. Зв'язав його і до задка карети прив'язав. А князівні сказав:

— Я довго зі Змієм бився і дуже стомився. Ляжу спати, і спатиму міцно. Ти їдь, а коли буде якась небезпека, розбуди мене оцим шилом, бо інакше не прокинусь.

Поїхали вони, а назустріч їм іде циган. Він хотів забрати коней і карету, після того як Змій князівну з'їсть. Коли бачить — карета їде і князівна в ній. Зупинив циган коней, а в кареті козак Рись спить. Зрозумів він, що це її визволитель. Князівна почала будити Рися, штовхала, трясла, але він не прокидався. А шилом колоти його пожаліла. Циган і каже їй:

— Сиди тихо, а батькові скажеш, що це я Змія перемиг і тебе визволив.

Тоді стягнув козака Рися з карети, вийняв його шаблю та й відрубав йому голову. Лежить козак Рись посеред поля з відрубаною головою. Коли це біжить зайчик. Побачив Рися та як заголосить:

— Хто ж це мого друга загубив і як же його врятувати?!

Побіг він до лісу. Знайшов там лисичку, вовка та ведмедя, і стали вони радитися, як їм козака Рися врятувати. Лисичка найрозумніша була. Каже:

— Треба дістати мертвої і живої води. Але де та вода — знають тільки старі ворони.

Думали вони, думали та й придумали, як ворона спіймати. Вовк побіг у степ, спіймав здичавілого коня, загриз його, всі тельбухи з нього викинув, а всередину зайчика посадили і наказали йому, як прилетять ворони клювати мертвого коня, впіймати мале вороненя, а старих воронів не чіпати.

Так і зробили. А коли зайчик вороненя спіймав, прилетіли батьки його та й стали просити:

— Відпустіть нашого синочка, ми вам у пригоді станемо!

Зайчик і каже:

— Як принесете живої і мертвої води, тоді відпущу вашого синочка.

Принесли ворони у дзьобах воду мертву й живу, вилили ту воду зайчику у вуха, потім побризкали водою вороненятко (бо воно вже мертве було) — воно й полетіло. Тоді зайчик окропив шию і голову козака Рися спочатку мертвою водою, потім живою, притулили голову до тіла — він і ожив. Потягнувся, відкрив очі та й каже:

— Як же довго я спав!

А друзі йому кажуть:

— Ти б і зовсім не прокинувся, якби зайчик тебе не знайшов.

І розповіли йому, що з ним було. А потім кажуть:

— Йди швидше до Києва, сьогодні циган із княжною вінчаються. Гляди не спізнися.

Пішов Рись до Києва, а там народу багато, всі до церкви спішать, де князівна з циганом вінчаються. І він туди пішов. Зайшов до церкви, став під вікном та й дивиться. Стоїть князівна поряд із циганом перед

попом, слъози з очей так і ллються — не хоче вона заміж за цигана, але нічого вдіяти не може, боїться, що як правду скаже, то циган її вб'є.

А ще тоді, як козак Рись перемиг Змія, то князівна подарувала йому перстень зі своєї руки. Сонячний промінь через вікно впав на той перстень, він заблищав так яскраво, що князівна побачила і впізнала козака Рися. Тоді як кинеться до батька:

— Тату, ось мій визволитель, козак Рись, а цей циган обдурив вас, щоб женитись на мені.

Тоді князь звелів цигана повісити, а свою дочку віддав за козака Рися.

Так жили вони щасливо і рік, і два, поки скоїлося велике лихо.

Того Змія, якому козак Рись не відрубав останню голову, поселили у великій залізній трубі і поклали на дно Дніпра. Вхід до труби закрили решіткою і приводили туди гостей заморських дивитися на те чудо.

Щодня князівна носила Змію їсти. Так вона розважалась. Одного разу приходить вона до труби, а там замість Змія лежить чоловік, молодий, здоровий, красивий. Подивилась вона на нього і полюбила. А він і каже:

— Якщо хочеш, щоб я твоїм чоловіком став, то дізнайся у козака Рися, в чому його щастя, і скажи мені.

Прийшла вона додому і питає Рися:

— Все, що ти робиш, все тобі вдається, в усьому тобі щастить. Скажи мені, в чому твоє щастя?

Він згадав, як добра чарівниця наказала нікому не признаватись, у чому його щастя, подумав та й каже:

— Мое щастя в моїх руках. Я ними все що хочеш зроблю.

Побігла князівна до Змія та й розказала, як козак Рись сказав. А він подумав і каже:

— Неправду тобі він сказав. Питай його ще.

Князівна прикинулася хворою і так уже просила Рися, щоб він правду сказав, що він не втримався і признався їй, що йому добра чарівниця подарувала щасливу сорочку і в тій сорочці його щастя. Побігла князівна до Змія, розповіла про сорочку, а той і каже:

— Тепер візьми ту сорочку і принеси мені.

Повернулася вона додому і умовила-таки козака Рися зняти сорочку, ніби для того, щоб її випрати. А як тільки він зняв свою

щасливу сорочку, побігла до Змія і віддала йому. Він тут же й одягнув її, тоді потрусив рукою за пазуху — і відразу ж залізна труба розвалилась і Змій вийшов на волю. Узяв князівну за руку, прийшов на княже подвір'я та як гукне:

— Слуги мої вірні! Схопіть козака Рися, порубайте на шматки, прив'яжіть торбину з його тілом до кінського хвоста та й пустіть того коня в широкий степ!

Слуги так і зробили. Сім років блукав той кінь по широких степах, аж поки прийшов до хутора, де жила добра чарівниця. Побачила вона коїм і здогадалася, що козак Рись не послухав її поради і признався дружині, в чому його щастя. Стала вона думати, що з ним робити. Була в неї і мертва вода, і жива, але зліпити чоловіка з того, що в торбині залишилось, уже не можна було. І зліпила вона коня та оживила його й подарувала одній бідній самотній бабусі, щоб та його продала та за вторговані гроші в добрі віку свого доживала.

Повела бабуся коня продавати на базар. Кінь був баский, золотогривий, такого на всьому базарі не було. Бабця за нього 300 рублів золотих просить, але ні в кого таких грошей нема. Коли це сама князівна на базар у кареті приїхала. Як побачила коня, одразу гроші віддала, а коня до двору привела і в стайню поставила. Розбудила свого чоловіка Змія і каже:

— Іди на стайню, подивись, якого я тобі коня купила!

Пішов він на стайню, подививсь на коня і каже:

— Ні, це не кінь, це козак Рись.

І звелів своїм слугам коня порубати, на вогні спалити і попіл по вітру розвіяти.

А була у князівни наймичка Марійка, бідна дівчина з доброю душею. Пішла й вона на коня подивитись. Побачила його та й каже:

— Який же ти гарний, коню, але через годину порубають тебе і на вогні спалять, а попіл по вітру розвіють.

А кінь їй каже:

— Якщо тобі жаль мене, то, як будуть рубати, візьми маленьку кісточку і поклади князям у постіль під голови.

Дівчина так і зробила. Вранці князівна прокинулась, бачить — у головах яблунька виросла, срібні листочки і яблучка золоті. Збудила вона свого чоловіка:

— Подивись, яке диво у нас над головами виросло.

А він глянув на яблуньку і сказав:

— Це не яблунька, це козак Рись.

І звелів слугам яблуньку порубати і глибоко в землю закопати. *Слуги* так і зробили. Але наймичка Марійка схопила золоте яблучко, пішла до Дніпра та й кинула його у воду. Бачить — яблучко потонуло, а на тому місці виринув із води білий лебідь. Помилувалася вона тим лебедем та й пішла додому.

А на другий день князівна зі своїм чоловіком Змієм пішли до Дніпра купатись і побачили на воді лебедя-красеня. Князівна й каже:

— Піймай мені того лебедя.

Змій роздягнувся, сорочку скинув і почав лебедя наздоганяти. Змій плавав добре, а лебідь — ще краще, та все вниз по Дніпру. До самого Канева доплив. А потім піднявся в повітря і швидко-швидко полетів до того місця, де його сорочка лежала. Вдарився об землю і знову козаком Рисем обернувся. Одягнув свою щасливу сорочку, потрусив її за пазуху та обернув зрадливу жінку-князівну на болотяну жабу. А тут і Змій підплив до берега. Відрубав йому козак Рись останню голову, а сам пішов до князівського двору. Люди його князем обрали, оженився він на наймичці Марійці, і жили вони довго і щасливо. Люди їх любили, і вони людей шанували, жили так, як Бог заповів усім людям на землі. Я на тому весіллі був, мед-пиво пив, по вусах текло, та в рот не попало. Вам, діточки, — казка, а мені бубликів в'язка. Тут і казочці кінець, а хто слухав — молодець!

Розповів Грицько Ількович ТЕРПИЛО, старший брат отамана Зеленого.

Записала його онучка Раїса БРАСЛАВЕЦЬ (ТЕРПИЛО).

Микола Щербак. Месницькі мечі



Пам'ятник отаманові Зеленому в його рідному селі. Трипілля, 24 серпня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.

Отаманові Зеленому та його козацтву присвячується

Далекі дні, овіяні грозою,
Вже відійшли у вічність, наче спів,
Та дихає понад Дніпром-рікою
Поривний подих вогняних вітрів.

Встає минуле — мрій і духу вияв,
— І губиться, і знову вироста,
Як наш світильник на пригір'ях — Київ,
Як наша мука і ясна мета!

І в непокорі зводиться Трипілля,
Немов надія — промінь з глибини,
— Із Вороньків, з Обухова — з довкілля
— Ідуть, ідуть, як месники, сини.

Ідуть у млу, засмагли і уперті,
— З-за хмар пробила громовісна мить!..
Ой не один дивився в очі смерті,
Щоб Україна сяла, як блакить!..

Минулого не повернуть ніколи,
Та чути віку віщій передзвін...
Спадають зорі. Місяць робить коло.
Іде у бій Зеленого загін.

Як з неба грім, лунає лунко: “Слава!”,
Не знаючи в пориві берегів.
Із-за Дніпра омріяна Держава
Підноситься як сонце і як спів!

* * *

Гуде майдан, шумить майдан святково,
Куди не глянь — шинелі, сіряки...
А хто ж то, хто там промовляє слово?
Кого це так вітають козаки?

Чи це клекоче грізне Запоріжжя,
Чи засіяла невгамовна Січ?
...Іде весна по мокрих роздоріжжях,
І їй ідуть схвильовано навстріч...

Ідуть... ідуть... Як гомінкі потоки,
Рокочуть з гір, струмують звідусіль
Пливуть колони на майдан широкий,
Несуть свою надію і свій біль!..

Надію й біль!.. Як розповім про біль я,
Що в грудях не стихає, не вмира!..
Гримить Трипілля, закипа Трипілля,
Як повінь повноводого Дніпра!

Гримить Трипілля!.. Жовто-сині стяги
Гойдаються на вітровім крилі.
Збудили душу в козака-нетяги
Журба віків, і кривда, і жалі...

Майдан притихнув... Промовля Данило.
Замовкли люди, та говорить кров...
Що ж так серця спрагнілі полонило,
Неначе шерех гіллям перейшов?!

Вже досить мук... і тюрем, і Сибірів...
Наш Київ знемагає... Знов Москва
Несе неволю... Чуєте, як звірі
Лютуються — вовчиця завива...

У бій, козацтво! Мати-Україна
Чекає нас, синів-січовиків!
— У бій! У бій! — прорвалася лавина.
— За рідний край! — майдан полум'янів...
... — Благословіть нас, тату! — став Данило
І перед батьком голову схилив...
— Хай Бог благословить! — а серце нило.
— Хай Бог... — промовив... Козаків розлив
— Жива вода, що рве й лама загати!
— Гримів Трипіллям! — У похід! В похід!
...Молився батько. Біля хати мати
Тривожно їм дивилася услід...

* * *

Бої... Фронти... Луна Трипілля!
Загомоніли лозняки...
Як буревій, що трощить гілля,
Дихнули гнівом козаки...

Гарячі коні рвуть вудила
І крешуть камінь. Ніч стара
Хрипить, конає, скостеніла,
По схилах сивого Дніпра.

Хрипить. Московським яничарам
Безвихідь б'є у береги...
І котить хвилі помста яра —
Вогненні хвилі навкруги!

Вогненні хвилі — згубні стріли,
Мов жах полями перейшов,
Аж в небі зорі побіліли,
Тамуючи загуслу кров.

— Ще, хлопці, ще! — як блиск із хмари,
Поривним помахом руки
Кресав отаман...
— Зайдам кари! — Дихнули гнівом козаки...

* * *

Богуслав понад Россю і Корсунь в боях стугонять.
Біла Церква горить — блискавицями зайдів зустріла.
Пан отаман як грім... У Черкасах сідлає коня.
Над Дніпром пролетить. У Таращі розпростує крила.
Як вогонь, він випалює й косить бур'ян-блекоту,
Із двосічним мечем викорчовує плем'я Батиїв.
У Трипіллі зітхне, як подивиться в мряку густу,
Де в диму клекотить і палає розтерзаний Київ.

Заскрегоче зубами, наморщить високе чоло,
Стисне в боки коня і як вихор шугне в надвечір'я...
Вільна Січ ожила, і козацтво як мак розцвіло.
Хвиля б'є в береги — розлилось українське безмір'я!

* * *

— На Канів, лицарі, до бою!
— Заграли сурмою кличі...
І вранці над Дніпром-рікою
Заблисли месницькі мечі!

— На Канів, лицарі!.. —
Гармати Ударили, як грізний грім...
— Тікай, конай, кривавий кате!
Гори у шквалі вогнянім!

— Вгощайся! — рушилися кручі,
І мов валилася земля.
— Напийсь води! — Дніпро ревучий
В священнім гніві промовля...

Та раптом — що це? — крові плями?!
Отамане! Чому поблід?!
Вхопивсь за груди...
Смушно глянув,

Як похитнувся сірий схід...
Мигнула біля хати мати,
Немов жива і нежива...

Ревіли над Дніпром гармати,
І пахла спалена трава...

* * *

— Спи, батьку! — він витер непрохані сльози
І хрипко промовив, козак сивобровий:
— Нехай тобі сняться шаліючі грози,
І лицарі вірні, і пісня з діброви...

Спи, батьку!.. Трипілля твоє в узголов'ї
І нива в колоссі, на жито багата!
Прислухайсь крізь сон, як гуде Придніпров'я,
Як славне козацтво січе супостата...

— Спи, батьку!.. — І гримнули тричі салюти,
Відлунням відбилися гори й долини...
— Спи, батьку!.. Шаблюки, вогнем перекуті,
Горіли на сонці, як гнів України!

* * *

Зима минула... Одцвіла весна...
Зарослий Гощів їх прийняв у гості...
Землянки. Нетрі. Ліс. Трясовина.
Та неба шмат, та сонце в високості...

— І хто б міг думати в високу мить
Гарячих рейдів і стрімких походів,
Що доведеться на безлюдді жить,
Що висихатимуть бурхливі води
І тільки в снах жахтітимуть бої?..
— У снах? Ні, ні! Мене підносить мрія,
Що десь Петлюра... уряд... є свої!
Ми не самотні! Україна зріє,
Як світлий колос! Ще душа жива!
І кров у жилах закипа, іскриться!.. —
Промовив сотник, і його слова
Дописувала шаблею правиця...
— Так, сотнику! Ще є у нас мечі!
Лише б Зеленого!.. Ніхто не збудить
Отамана...
— Це добре, що вночі,
Коли пішли із похорону люди,
Подбали ми про вічний супокій —
Переховали Батька...
Хижі звірі Глумилися б у лютості лихій...
О Божа сило! Бий їх, бузуврів!
Скарай їх, зайдів!
— Добре, що в ту ніч
Переховали й зброю... О надіє! —
І мовив сотник: — Оживе ще Січ!
І знов з Трипілля полум'ям повіє!
Вогнем із яру!.. Яюсь в темноті
Блукаючи, я вийшов на узлісся...
Блідий світанок зорі золоті
Гасив у небі... Наче камінь ніс я...
І враз — як в казці! — блиснули мені
Понад Трипіллям, пройнятим імлою,
Жаскі вогні, запалені вогні!
Мов блискавиці, кресані грозою...
Спливала мла, і густо бурий дим
Дихнув у сутінь, над Дніпром розлиту.
І я здригнувся... Довго ще ходив

І дивувався... Не заснув до світу... —
Загомоніли лицарі: — Ні, ні!
То не вогні, то блиск мечів із яру,
Де ми сховали їх у глибині
На слухний час — на боротьбу, на кару!..
На слухний час!..
...І досі уночі,
Як Бог благословляє світло днини,
Жахнуть із яру месницькі мечі —
Святі мечі за волю України!

Микола ЩЕРБАК

*Щербак М. Чебрець. Поезії / Ред. Д. Чередниченко. — Київ: ПВП
“Задруга”, 2004.*

Сергій Олексієнко. Попіл

Ой де твоя сила, Терпило Данило?
Ой де твоя слава, орел сизокрилий?
Ой де твоє тіло навіки спочило?
Ворожа навала зрівняла й могилу.
Зрівняла могилу, посіяла трави.
Скосили й спалили ту славу лукаві,
За вітром розвіяли попіл по світу,
— Не буде щеміти, не буде кортіти.
Чого ж Україну тривожить той попіл?
За ким вона тужить, навіщо той клопіт?
Протерла свої запорошені очі
І бачить: зоря серед темної ночі.
— А де ж ти була? — запитала світила.
— Мене закопали з Данилом в могилу.
Сховали від тебе за хмари осінні
І слави, і волі яскраве проміння.

А я зігрівала козацьку силу,
А я Воскресіння у Бога просила
Любови і ласки. Я знала, що мати
Покличе Данила весною до хати.

Зведися ж, Терпило Даниле, земляче,
Та стань на майдані, щоб ясно побачить:
Твоя Україна і вільна, й велика,
— За що ти боровся, до чого ти кликав.

Бо тут твоя сила, Терпило Даниле,
Бо тут твоя слава, орел сизокрилий.
Та слава крилата про вірного сина
Літатиме вічно, не вмере, не загине.

Сергій ОЛЕКСІСНКО, заслужений артист України м. Київ, 1997 р.

Михайло Іванченко, Василь Литвин. Трипільське поле

Музика Василя Литвина Слова Михайла Іванченка

с. М. Іванченка "Трипільське поле" муз. В. Литвина
широко, гучно, повільно

о - тут з Трипілья наш пречистий виток і неперервна са-су до-ро-ж-на Тут
рухливіше

сизе жниво копитами збито і безкінечних битів кри-ва-вий знак тут

битів кри-ва-вий знак та битів кри-ва-вий знак.

Отут, з Трипілья, наш пречистий виток
І неперервна в часі борозна,
А сизе жниво копитами збито,
Як безкінечних битів віщій знак.

Хоч ми ще духом зовсім не змаліли,
Зухвалих орд не заростає слід,
— У цьому полі половецькі стріли
Ще й досі не закінчили політ.

Не даймося чужинцям на поталу,
Що сіють терня в праведну ріллю,
“А скільки вас?” — козацтво не питало,
Коли нападуть рубало без жалю.

Переорем бедлам у себе вдома
Напругою прадавніх лемешів,
І запанує наша мудра дума,
Й засвітиться святилище душі.

О родовладні безкінечні гони!
Ніхто тут не розтопче наш народ,
Поки, як шабля, рідна пісня дзвонить
Гучніш дурного лементу заброд.

**Твірвс Силенко, Микола Щербак. Пісня про отамана
Зеленого**

Музика Тараса Силенка Слова Миколи Щербака

Moderato
Dm

Бо - гу - слав по - над Рос - сю і Кор - сунь в бо - ях сту - го -
нять. Бі - ла Цер - ква гри - мить — мос - ка - лів блис - ка - ви - ця - ми
стрі - ла. Наш о - та - ман як грім: у Чер -
касах сід - ла - є ко - ня, над Дніп - ром про - ле -
тить, у Та - ра - ші роз - прос - ту - є кри - ла. //

ра - ші роз - прос - ту - є кри - ла.

Богуслав понад Россю і Корсунь в боях стугонять.
Біла Церква гримить — москалів блискавицями стріла.
Наш отаман як грім: у Черкасах сідлає коня,
Над Дніпром пролетить, у Таращі розпростує крила.

Як вогонь він випалює й нищить бур'ян-блекоту,
Мов двосічним мечем розбиває червоних бандитів!
У Трипіллі Зелений подивиться в мряку густу,
Де в огні клекотить і вирус розтерзаний Київ.

Заскрегоче зубами, гляне з болем на рідне село,
Стисне в боки коня і як вихор шугне в надвечір'я...
Вільна Січ ожила, і козацтво як мак розцвіло,
— Це Зелений у вічність веде українське безмір'я!

Віктор Лісовол. Дума про отамана Зеленого

Музика Віктора Лісовода Слова народні (записані Борисом Антоненком-Давидовичем на Київщині, доопрацьовані Віктором Лісоволом)

Товажно, ~~поверніть~~ з П'ясовас (і Терещки)

Ща вже тай листям вкріє, щоб став зелений - Дни,

Ща вже тай листям вкріє тусті-ше, тин лози,

Ой тас, батьку роздумитися за вкраїньські слюзи.

Ой тас, батьку, ой тас, батьку, ой тас ще й година!

Стойте, стойте від во-ро-та Гетьма-Украї-на ...

Рішуче, барзозвучно

Ходім, батьку, до Києва, Київ визволяти,

Воротів, катів проклятих, вземю за та-кляти.

Полірковою

Дішов би, дак не (ила без Симона тин) Київом там же входитьи.

А в неділю зранці-рано ввечірїли тар. на-ти,

Що Зелений Україну по-тов виз-во-та-тти

Резолютно - в ритмі

Ой тримчуло у Понїмі - в Катеві дунає,

Резолютно в ритмі

Ой тримнуло у Третьоді - В Катеві лунає,
 Оптаману Зеленому й Дніпро помагає -
 Дливають Дніпром камуністи і спілі жестілі... же хоче їх
 риба їсти, бо осторілілі... *Трафосно* Ви-мітта-є,
 Ві-ли-ща-є, Гей! Виз-во-ля Вкра-ї- Гей, Гей!
 Чого слава - токи й віку - не вмере, не за-ли-же,
 Гей! Гей!

Та вже гай листям вкриє, щоб став зелененький,
 Та вже гай листям вкриє густіше, чим лози.
 — Ой час, батьку, розплатиться за українські сльози!
 Ой час, батьку, ой час, батьку, гей, ой час ще й година!
 Стогне, стогне від ворога ненька-Україна...
 Ходім, батьку, до Києва, Київ визволяти,
 Ворогів, катів проклятих, в землю заганяти.
 — Пішов би, дак несила без Симона тим Києвом нам оволодіти.

А у неділю вранці-рано вдарили гармати —
То Зелений Україну почав визволяти.
Ой гримнуло у Трипільлі — в Каневі лунає;
Отаману Зеленому й Дніпро помагає.
Пливуть Дніпром комуністи — і спілі, й неспілі...
Не хоче їх риба їсти, бо осточортіли...
Вимітає, вичищає, гей! Визволя Україну, гей!
Його слава, поки й віку, не вмре, не загине.
Та гей! Гей!

Фотодокументи



Гаврило Лавріненко, у 1919 р. Повстанець-зеленівець. З оригіналу.
Публікується вперше.



Сидить Василь Плюта, у 1919 р. повстанець-зеленівець. З оригіналу. Публікується вперше.



Яків Андрійович Мартиненко, у 1919 р. повстанець-зеленівець.
1909 р. Копія.



Стоїть Петро Замійшало, у 1919 р. повстанець отамана Зеленого. Сидить його батько Василь Замішайло. Праворуч брат Симон. Васильків, поч. XX ст. З оригіналу. Публікується вперше.



Випуск Трипільської двокласної школи. Містечко Трипільля, 1903 р.
(1906?). З оригіналу.



Учні й викладачі. В середньому ряду другий ліворуч сидить учитель Олександр Мартинов, праворуч від нього — Іван Левицький, а поруч з ним П. Кустовський. Містечко Трипілля, 1905 р. З оригіналу.



Федір Васильович Петриченко (ліворуч) та Сергій Маркович Якимаха, у 1919 р. повстанці-зеленівці. Місто Берестя (Брест-Литовський). З оригіналу. Публікується вперше.



Федір Васильович Петриченко (ліворуч) та Сергій Маркович Якимаха, у 1919 р. повстанці-зеленівці. З оригіналу. Публікується

вперше.



Андрій Іванович Мартыненко, племінник Данила Терпила, з родиною. Поруч з ним син Петро, за ним син Іван. Ліворуч з дитиною Софія Ільківна Терпило, сестра Данила Терпила. Містечко Трипільля, 1907р. (?). Копія.



Трипільський драматичний гурток відзначає 100-ліття Тараса Шевченка. Містечко Трипіль, березень 1914 р. З оригіналу.



Родина Малишків. Ліворуч Ганна Андріївна, праворуч — дід Кирило, стоять Ониська Малишко та її чоловік Іван Кирилович Малишко. Містечко Обухів, 1909р. З оригіналу.



Іван Олександрович Маслюк (сидить праворуч), перевізник через Дніпро. З оригіналу. Публікується вперше.



Петро Федорович Середа, помічник Миколи Віталійовича Лисенка,
а згодом й отамана Зеленого.

Село Стайки, 1910 р. З оригіналу.



Федір Заброта, трипільський парубок, невдовзі повстанець отамана Зеленого. 1915 р. З оригіналу.



Василь Сильвестрович Назаренко, унтер-офіцер російської армії,
невдовзі сотник Дніпровської повстанської дивізії. 1914 р. З оригіналу.



Ліворуч Василь Сильвестрович Назаренко, унтер-офіцер російської армії, сотник Дніпровської повстанської дивізії. З оригіналу. Публікується вперше.



Федір Васильович Петриченко з рідними. З оригіналу.
Публікується вперше.



Василь Сильвестрович Назаренко, унтер-офіцер російської армії, невдовзі сотник Дніпровської повстанської дивізії. 1916 р. З оригіналу.



Стоїть учитель ІванЛевкович Щербань із с. Малі Дмитровичі. 1912 р. З оригіналу.



Дмитро Гнатович Рудик, у 1919 р. курінний Дніпровської повстанської дивізії, із сестрами Оленою (ліворуч) і Тетяною. З оригіналу.



Петро Григорович Стрілець (ліворуч), у 1919 р. повстанець отамана Зеленого. З оригіналу.



Володимир Оскілко, командувач Північної групи військ УНР, до нього отаман Зелений послав своїх представників. Копія.



Федір Наумович Цюкало, у 1919 р. сотник Дніпровської повстанської дивізії. Копія.



Повстанці Андрій Колісник (зять Одарки Терпило, сестри Зеленого) та Оврам Колісник. Містечко Трипілья, 1918 р. З оригіналу.



Галина Іллівна Оленич, рідна сестра Данила Терпила, з чоловіком Данилом Оленичем (сидить). 1916 р. З оригіналу.



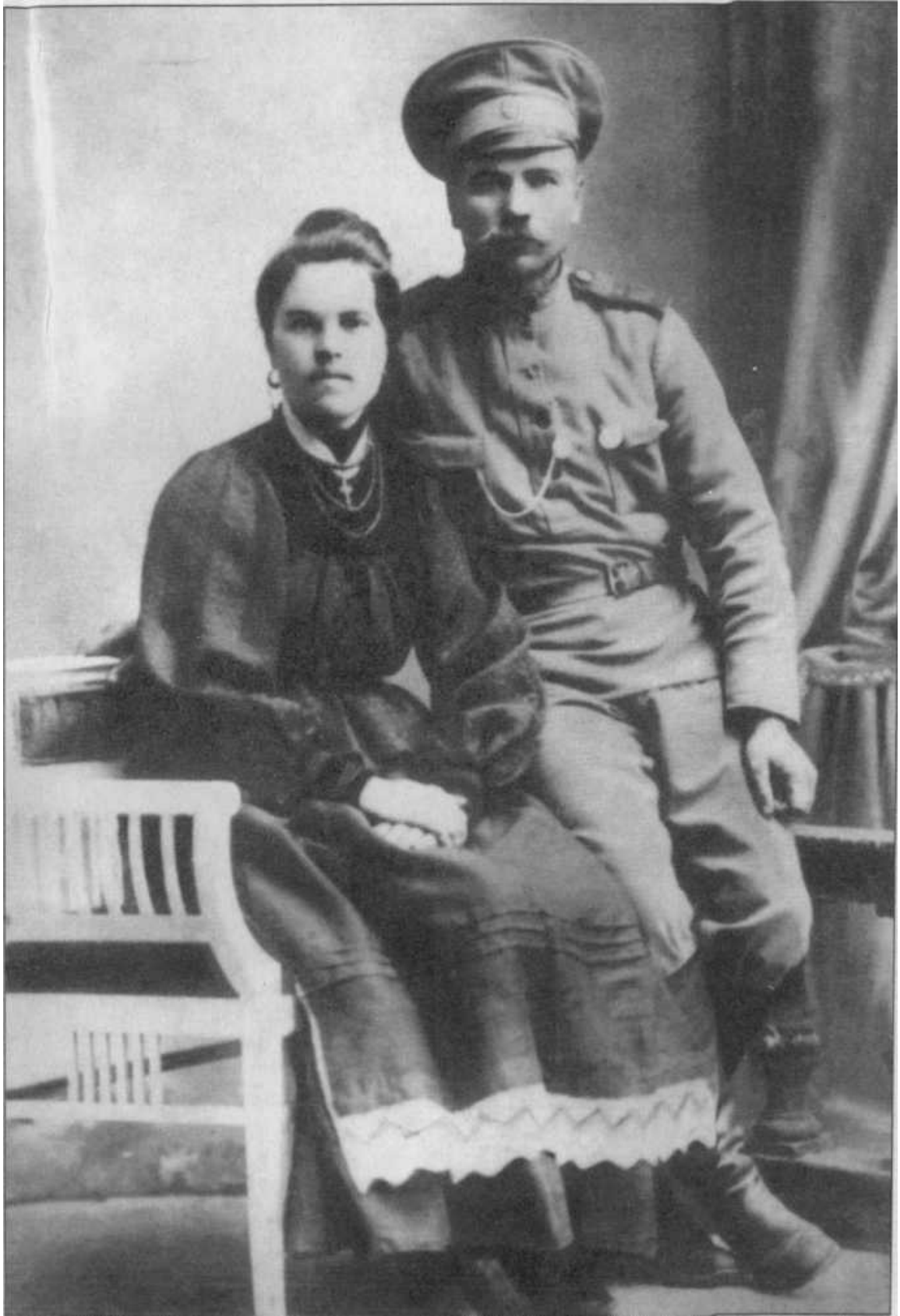
Ліворуч стоїть Петро Бахуринський, у 1919 р. повстанець-зеленівець. З оригіналу.



Фрося Федосівна Пушкар (сидить), дочка Одарки Терпило, сестри отамана Зеленого. З оригіналу.



Трохим Іванович Ігнатенко, Горпина Миколаївна Басанська та Софія Павлівна Ігнатенко (Удод). Село Щербанівка, 1917р. (?). З оригіналу.



Марія Петрівна Онищенко, зв'язкова відділу особливого призначення Дніпрвської повстанської дивізії, та Сергій Маркович Якимаха, командир цього відділу. Копія. Публікується вперше.



Федір і Василь Петриченки, син і батько. Київ. З оригіналу.
Публікується вперше.



Федір Васильович Петриченко з матір'ю Мариною Петриченко та дружиною Євдокією Прокопівною Петриченко (Оленин). Трипільля. З оригіналу. Публікується вперше.



Гаврило Макарович Лавріненко з дружиною. З оригіналу.
Публікується вперше.



Марія Миколаївна Писаренко (у заміжжі Задніпренко). Село Нові Безрадичі, 13 жовтня 1919 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Федір Васильович Петриченко з дружиною Євдокією Петриченко (Оленич). Праворуч стоїть Максим Юхимович Терпило, у 1919 р. командир 2-го Трипільського полку Дніпровської повстанської дивізії. Київ. З оригіналу. Публікується вперше.



Федір Васильович Петриченко (з шаблею) і товариші по службі.
Київ, 1918 р. (?) З оригіналу. Публікується вперше.



Марко і Пріська Шляхові. Київщина, до 1919 р. З оригіналу.



Андрій Полупанов, командувач червоної Дніпровської флотилії, яка гарматним і кулеметним вогнем обстрілювала Трипілля, Халеп'я, Плюти та інші села. Копія.



Гаврило Мусійович Басанський (сидить) із дружиною і товаришем.
З оригіналу. Публікується вперше.



Євген Петрович Ангел, повстанський отаман. 1918 р. Копія.



Рудольф Фекете. Він палив українські села на Київщині у 1919 р., за що й був нагороджений орденом Червоного прапора. Копія.



Євген Коновалець, командир корпусу Січових стрільців. Копія.



Матвій Григор'єв і Володимир Антонов-Овсеєнко (праворуч). Поч.
1919р. Копія.



Всеволод Петрів, генерал-хорунжий Армії УНР, автор згадки про зеленівців. Копія.



Сидить Іван Черпак, у 1919 р. вороньківський отаман. Копія.



Обухівські молодиці. 1920-ті рр. 3 оригіналу.

Украинская Социалистическая Советская Республика.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ОБ АТАМАНАХ БОЛЬШИХ И МАЛЫХ РАЗБОЙНИЧЬИХ ШАЕК.

Петлюра, Зеленый, Мазуренко и Соколовский.

В каждом уезде, в каждом городе и в каждом селе есть свой атаман. В одном углу действует Петлюра, в другом Зеленый, в третьем Соколовский, в четвертом Мазуренко. И так без конца и счета. Каждый атаман имеет свою банду и свое место для действий.

На первый взгляд кажется, что мы имеем дело с разными бандами и с разными воеводами. Но если ближе приглядеться, то легко увидеть, что есть одна сильная и опытная рука, которая всеми бандами правит.

Все банды и все бандиты делают одно и то же дело. Они разоряют и разрушают народное добро, громят и убивают невинных людей и наполняют страну кровью, слезами и стоном.

И цель у всех бандитов тоже одна и та же. Они подкапываются под власть трудящихся внутри страны, чтобы помочь могучим хищникам, напирющим на наши Советские республики со всех сторон.

Бандит Зеленый, сладко поющий про народное благо и Советскую власть, своими восстаниями и бунтами помог царскому генералу Деникину наложить свою лапу на урожай крестьян Харьковщины и Екатеринославщины.

Карательные отряды помещичьих сынков, которые теперь вешают и расстреливают рабочих и крестьян, в душе своей преисполнены благодарности к Зеленому, Соколовскому и прочим бандитам, которые помогли им овладеть Доном и Югом Украины.

Петлюра и Мазуренко помогли польским помещикам ближе придвинуться к Волинии и Подолии и чинить там расправы над крестьянской беднотой и рабочими города.

Все эти Зеленые, Тютюники и Соколовские усиливают свою работу именно в те часы, когда лучшие сыны крестьян и рабочих истекают кровью на фронте, отстаивая крестьянскую землю и свободу.

Товарищи крестьяне! Пора положить конец гнусной работе этих Иудушек-предателей. Пора пригвоздить к позорному столбу всех негодяев и мерзавцев, которые в этот грозный час вонзают нож в спину рабочих и крестьян!

Каждый крестьянин, идущий за бандитами, помогает польским помещикам и царским холопам завладеть нашей землей и нашей волей.

Каждый крестьянин, участвующий в бунтах и восстаниях против Советской власти, предает своих братьев и сынов на фронте, предает трудовые массы насильникам и кровопийцам.

Товарищи крестьяне! Не будьте изменниками! Не будьте предателями! Гоните прочь атаманов больших и малых разбойничьих шаек!

Помните: **ваша земля обильно орошена вашей кровью. Охраняйте ее! Ваша воля куплена ценою огромных и неисчислимых жертв. Защищайте ее.**

Горе вам и вашим детям, если атаманы и бандиты достигнут своей цели и Украина подпадет под власть белогвардейцев. Деревья будут превращены в виселицы, ваши же и детей заставят вить для нас веревки. А атаманы станут урядниками, жандармами и приставами при царских генералах и польских панах.

Смерть бандитам. Да здравствует победный союз между рабочими города и крестьянами деревни!

Да здравствует Советская власть!

Товарищи, вооружитесь правдой против лжи, клеветы и кулаков!

Читайте книги и газеты!

Читайте и пишите в вашу газету „Красная армия“, Киев, Думская пл. д. № 3.

Издание Политуправления Народного Комиссариата по Военным делам Украины, Киев, 1919 г.

Листівка московських окупантів. Київ, 1919 р. Копія.



Григорій Данилович Удод, гармаш Дніпровської повстанської дивізії 1919 р. Копія.

Розмова з отам. Зеленим.

Історія повстання.

Перше повстання, яке я підняв проти влади комуністів, було організоване приблизно за тиждень до Великдня. Тоді я приєднав в опієнці з Струком, який мав повстанчеський відділ біля Вінгорода, а також з командиром більшовицького полку Богуньським, який стояв тоді в Золотоноші. Разом з нами виступив на Чернігівщині Ангел та відділ повстанців Нелішчинин від орудою студента Міхало. Літак, який було складено на опієнці на радні в П. реєслай був вироблений такий, що і в усіх боєв наступати на Київ. Мені було віддані магістратом Васильєв—Боярку. Це повстання потерпіло невдачу через арду Богуньського. Після того, як отряд Міхало завоював Варшаву, Богуньський ударив в тил, розбив повстанців та убив саргого Міхало. До того ще в Ангел потерпів невдачу на Чернігівщині, куди поїхав з справою і втікати в боєвоїм до мана. Н з своїми двома полками буг захопив ліній Сорочий-Врод—Боярка, але під патиском ворожих сил повинен був відступити. Після того більшовицькі вислали полк на бойові і хоч ми не раз їх били, але не сила була витримувати. До того більшовицька армія на селі ще була мідна, що не добре реєслай селіне іх.

Пришлось ліквідувати справу.

З невеличким відділом переправивсь ми з Ангелом на ліній Бєрт та в реєслай козаків. Тоді ж, по бажанню козаків, була пушена чутка, щоб козакі лас,— мене і Ангела, зарубили. Так закінчилась перша справа.

В того часу я перекопував по містах та в лозах Деїпра. Правда, більшовицькі споро довідалися, що я живу, та стали шукати. Багато разів мені приходилось втікати з під самого носа їхніх облас, багато разів було так, що от-от, здається, вже приймуть, але як бачите, це їм не удалося.

Друге повстання прийшлося мені реєслай на власну руку. За ліге більшовицькі комуністи добре такі довели селянам, з особливу нашому селу Триніцці—багато козаків, бувших моїх товаришів, хотіли та поїхати чували. Та селане на цей час і самі вже орозуміли, що то "але, комуніст". Багато вже тоді німав жити в Житомирську губернію—це опієнці—в міста.

На цей раз козакі самі відшукали мене і стали вимагати, аби я вийшов за збрєв.

Я почував, що ще в час, що рано, що нема сил беретися, але казали твердо стояти на своїмму. І в рішавки.

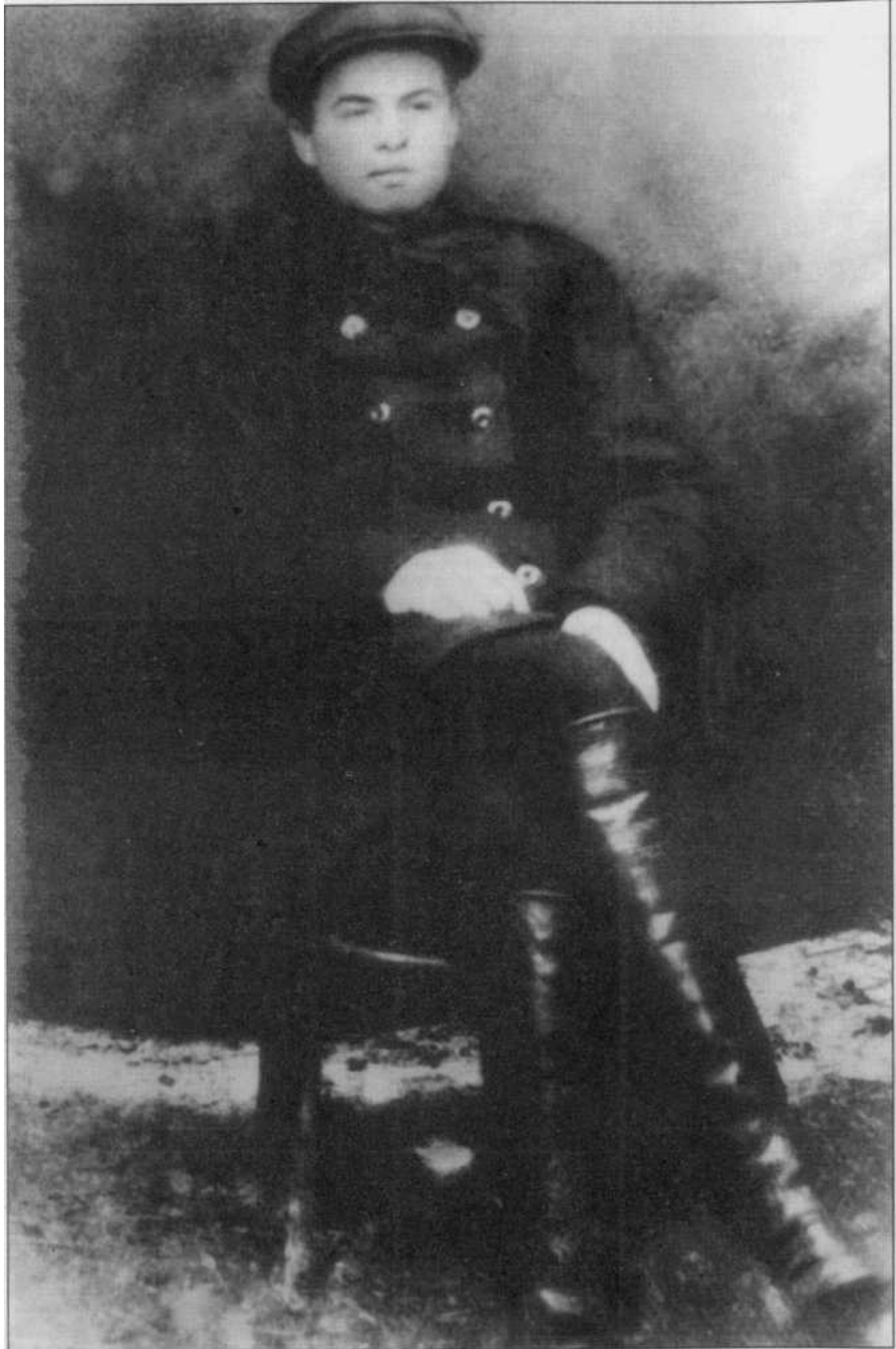
Друге повстання

На другий день після Петра ми досліта підійшли до с. Черніхова (біля Триніцці), де стояла більшовицька застава в 30 чоловіка. Мали ми 335 чоловік з 150 винтовками та 4 кулеметами. Наскочивши несподівано, ми їх почасти перебили, почасти заіючили в колої. Це була наша збрєв перемога. Але треба було хватитись, бо закрути вже стало відомо про повстання—треба було ждати нападу з боку більшовицькі. Через півтори год. ми вже бились під Обухови, який стоїть за 17 верст—всіх простіу ми перебили боюми. Вєрєв не ждав нас таа опієнці

Фрагмент інтерв'ю отамана Зеленого. Газета "Український козак", 21 вересня 1919 р. Копія.



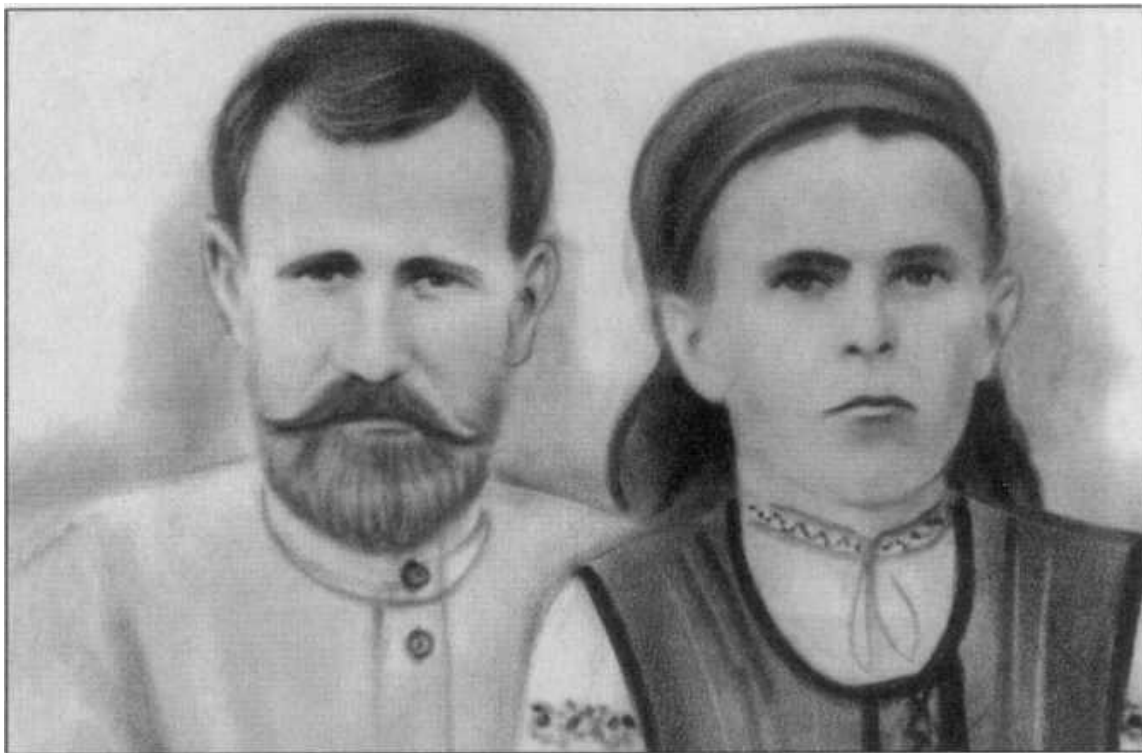
Хата, де перебував штаб отамана Зеленого. Халеп'я. Копія.



Христя Марківна Якимаха (згодом Дідик), зв'язкова загону особливого призначення "Хриндя". Зберегла прапор і документацію загону. 1920-ті роки. Копія.



Панас Павлович Пустовий, повстанець отамана Зеленого. 1919р. З оригіналу.



Грицько Ількович Терпило з дружиною Федорою Степанівною.
Копія.



Гаврило Макарович Лавріненко зі своїми учнями. Село Халеп 'я, 1920-ті рр.



Євдокія Лаврівна Федченко (Терпило), двоюрідна сестра отамана Зеленого по батькові (24.02.1900, м-ко Трипілля — 23.01.1960). З оригіналу. Публікується вперше.



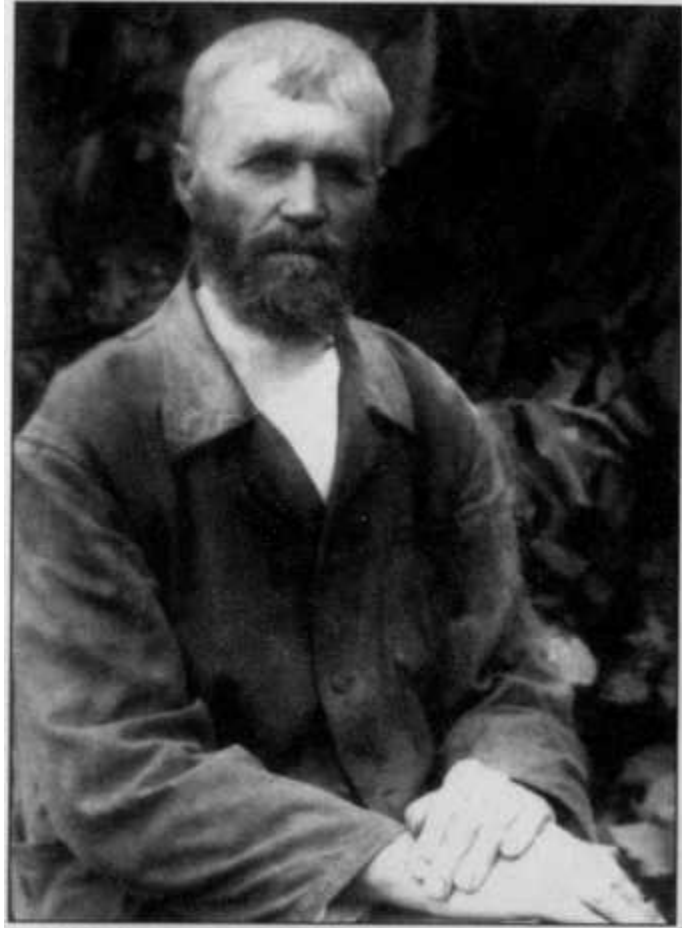
Гаврило Макарович Лавріненко, писар Дніпровської повстанської дивізії. З оригіналу. Публікується вперше.



Отаман Ілько Струк. Березень 1919 р. Копія.



Никифор Авраменко, вчитель Данила Терпила у школі прапорщиків. Копія.



Петро Іванович Нещерет (ор. 1873, с. Витачів — 9.03.1938), голова витачівської “Просвіти”, самобутній філософ. Копія.



Іван Григорович Терпило, племінник отамана Зеленого (ліворуч), Андрій Якович Носар (сидить), Петро Андрійович Мартиненко, племінник отамана Зеленого. Трипільля, 1 березня 1926 р. З оригіналу.





Антон Островський, писар Дніпровської повстанської дивізії. З оригіналу. Публікується вперше.



Грицько Данилович Заброда (ліворуч), Семен Іванович Роган і Олекса Юхимович Заброда, засновники заводу мінеральної води і фруктових напоїв. Трипілля, 19 травня 1926 р. Копія.



Родина повстанця Петра Івановича Любименка (в центрі). Сидять баба Федосія та Марта Гордіївна, стоять Параска Іванівна і Мотря Дмитрівна Луценко з дітьми. Містечко Трипільля, 1926р. З оригіналу. Публікується вперше.



Жінка із с. Щербанівка. З оригіналу. Публікується вперше.



Палажка Антонівна Трав'янку, майбутня дружина Івана Григоровича Терпила, племінника отамана. Містечко Трипілля, 1925р. Копія.



Гаврило Макарович Лавріненко, писар Дніпровської повстанської дивізії. З оригіналу. Публікується вперше.



Федір Наумович Цюкало, сотник Дніпровської повстанської дивізії.
Копія.







Трипільське весілля. У верхньому ряді (1-ша праворуч) — Євдокія Федосівна Колісник (Пушкар), племінниця отамана Зеленого. У 1 — му ряді 2-й ліворуч — повстанець Андрій Григорович Колісник. Звертає увагу на себе хлопець із пістолетом у руці (2-й ряду центрі праворуч). Середина 1920-х рр. З оригіналу.



Рідня отамана Зеленого. Фотографія із сімейного архіву Миколи Максимовича Терпила. Трипілля, 1920-ті рр. З оригіналу. Публікується вперше.



Повстанець Федось Пилипович Пушкар, зять Ілька Терпила, батька отамана Зеленого. Село Трипілья, 1930-ті рр. З оригіналу.



Марія Григорівна Терпило (ліворуч) і Євдокія Григорівна Терпило, племінниці отамана Зеленого. Трипілья, 1930р. З оригіналу.



Степан Андрійович Тукаленко, отаман Халеп'янської пішої сотні
Дніпровської повстанської дивізії. З оригіналу.



Євдокія Петриченко, дружина Федора Петриченко, із сином Леонідом та рідними (у Трипїллі їх називали Домовики). Трипїлля, 1931 р.

З оригіналу. Публікується вперше.



Мотря Павлівна Пустова, сестра повстанця. Село [Цербанівка. З оригіналу. Публікується вперше.



Катерина і Петро Замішайли з дітьми — Петрам та Іваном (праворуч). Село Копачів, 1930 р. (?)
З оригіналу. Публікується вперше.



Антон Григорович Островський, писар Дніпровської повстанської дивізії (ліворуч), з рідними братами, поруч з ними лежить Антон (загинув під час Другої світової війни). Сестра Данила Терпила Оксана (Одарка?) Островська (ліворуч стоїть із дочкою Лілею на руках, поруч дочка Оля), біля неї-дружина Артема; 2-га праворуч, з дитиною на руках, — Приська (Єфросинія) Андріївна Островська (Бельдій) (дружина Антона Оапровського). Їхній батько Григорій мав пекарню, загинув на початку 1930-х років від руки червоних окупантів. Трипілля, 1927 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Весілля Івана Григоровича Терпила та Палажки Антонівни (у дівоцтві Трав'янка). За столу центрі Гриць коїлькович Терпило (рідний брат отамана Зеленого), поруч дочка Дуня та дружина Федора з дочкою Галиною. За Григорієм син Іван (в білій сорочці та темній накидці) із дружиною Палажкою (праворуч від нього, в намисті). Ліворуч від Івана Терпила — його сестра Катерина (у вінку й намисті). Праворуч від Палажки — Марія, сестра Івана. Містечко Трипілля, 1926 р. З оригіналу.



Родина Дмитра Федоровича Цедика, свата Грицька Ільковича Терпила, старшого брата отамана Зеленого. Нижній ряд справа наліво:

Грицько Ількович Терпило, старший брат отамана Зеленого, у нього на руках-онука Оксана, дочка його дочки Катерини та повстанця Івана Дмитровича Цедика; Петро, чоловік Марти, дочки Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни, у нього на руках — син Анатолій; сестра Наталки Андріївни — дружини Дмитра Федоровича Цедика, повстанець Дмитро Федорович Цедик, у нього на руках онук Микола — син його дочки Мотрі та Опанаса; Наталка Андріївна Цедик — дружина Дмитра Федоровича; Оришка — дочка Наталки Андріївни. Верхній ряд справа наліво: повстанець Іван Дмитрович Цедик, зять Грицька Ільковича Терпила, син Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни, його дружина Катерина — дочка Грицька Ільковича Терпила; Марта — дочка Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни; Мотря — дочка Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни; повстанець Опанас, чоловік Мотрі; Марина — дочка Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни, племінниця Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни; двоюрідна сестра Марини;

Надія — дочка Дмитра Федоровича та Наталки Андріївни.
Трипілля, 1930 р. З оригіналу.



Максим Юхимович Терпило, колишній командир 2-го Трипільського полку Дніпровської повстанської дивізії, двоюрідний брат Данила Терпила, з дружиною та її сестрою. Село Трипілья, 1931 р. З оригіналу.



Гаврило Макарович Лавріненко, голова халеп'янської "Просвіти",
вчитель. Село Трипільля, 25 травня 1932 р. Копія.



Оксана Ільківна Терпило, сестра отамана Зеленого. Село Трипільля,
1932 р. З оригіналу.



Софія Мартиненко (Терпило), сестра отамана Зеленого. Село Трипілья, 1932 р. З оригіналу.



Катерина Цедик (ліворуч) та Явдоха, дочки Грицька Ільковича Терпила; в центрі Оксана, дочка Катерини. Трипілля, 1933 р.
З оригіналу. Публікується вперше.



Іван Григорович Терпило, племінник отамана Зеленого. Київ, 22 вересня 1936 р. З оригіналу.



Колишній повстанець Іван Дмитрович Цедик із дружиною Катериною, дочкою Грицька Ільковича Терпила, та дочкою Оксаною. З оригіналу.



Тетяна Іванівна Оленич, онучка Галини Терпило, сестри отамана Зеленого. З оригіналу.



Галина Ільківна Оленин (Терпило), сестра отамана, із сином Іваном, невісткою Марією Степаненко (у дівоцтві) та онуками — Катериною і Галиною. Копія.



“Нещерівська мадонна та її донечка”. Оксана Луківна Івженко з дочкою Вірою. 1939 р. З оригіналу.



Колишній повстанець Іван Дмитрович Цедик із дружиною Катериною, дочкою Грицька Ільковича Терпила. З оригіналу.



Павло і Галина Терпили, діти Грицька Ільковича Терпила, перед вивезенням на роботи до Німеччини. Київ, 1941 р. З оригіналу.



Повстанець Іван Дмитрович Цедик із дружиною Катериною, дочкою Грицька Ільковича Терпила, та дочкою Оксаною. З оригіналу.



Мелашка Лаврівна Кравченко (Терпило) (1906, м-ко Трипілля — 13.05.1971, с. Трипілля), двоюрідна сестра отамана Зеленого (сидить ліворуч), з родиною. За нею Галина Іванівна Кравченко з чоловіком Василем Дем'яновичем Колядою. Трипілля, 1960-ті рр. З оригіналу. Публікується вперше.



Яків Мармелюк, онук Одарки Терпило, сестри отамана Зеленого. З оригіналу.



Ольга Іллівна Глобенко, онучка Софії Терпило, сестри отамана Зеленого. З оригіналу.



Галина Петрівна Мартиненко — стариш дружка на весіллі Село
Трипілля, 1 травня 1948 р.

З оригіналу. Публікується вперше.



Ілько Стрілець, повстанець, голова Обухівської сільської ради.
Місто Обухів, 1930-ті рр. Копія.



Галина Пустова, дочка повстанця Василя Плюти, та Ольга Цибка.
Село Щербанівт, 1949 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Євдокія Петриченко, дружина Федора Петриченка, з онуками Раєю та Ніною. Трипілля, 1953 р. Копія. Публікується вперше



Колишній повстанець Іван Дмитрович Цедик, зять Грицька Ільковича Терпила, після заслання до Сибіру. Київ, 1953 р. З оригіналу.



Надія Андріївна Пушкар і син повстанця Петро Денисович
Заброда. Село Трипільля, 10 жовтня 1948 р. З оригіналу.

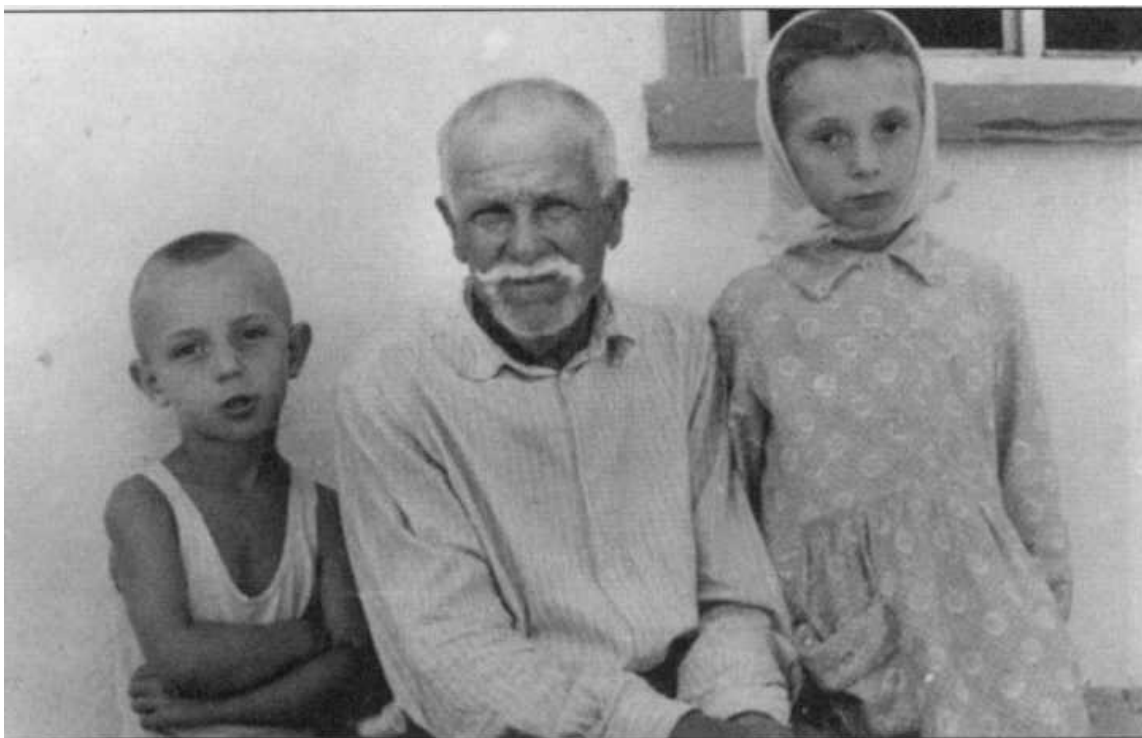


Ніна й Оля Булавин, правнуки Софії Терпило, сестри отамана Зеленого.

Село Трипільля, 1961 р. З оригіналу.



Рака Іванівна Терпило, онучка Грицька Ільковича Терпила, і Федір Брасланець. Весільне фото. Київ, 6 листопада 1955 р. З оригіналу.



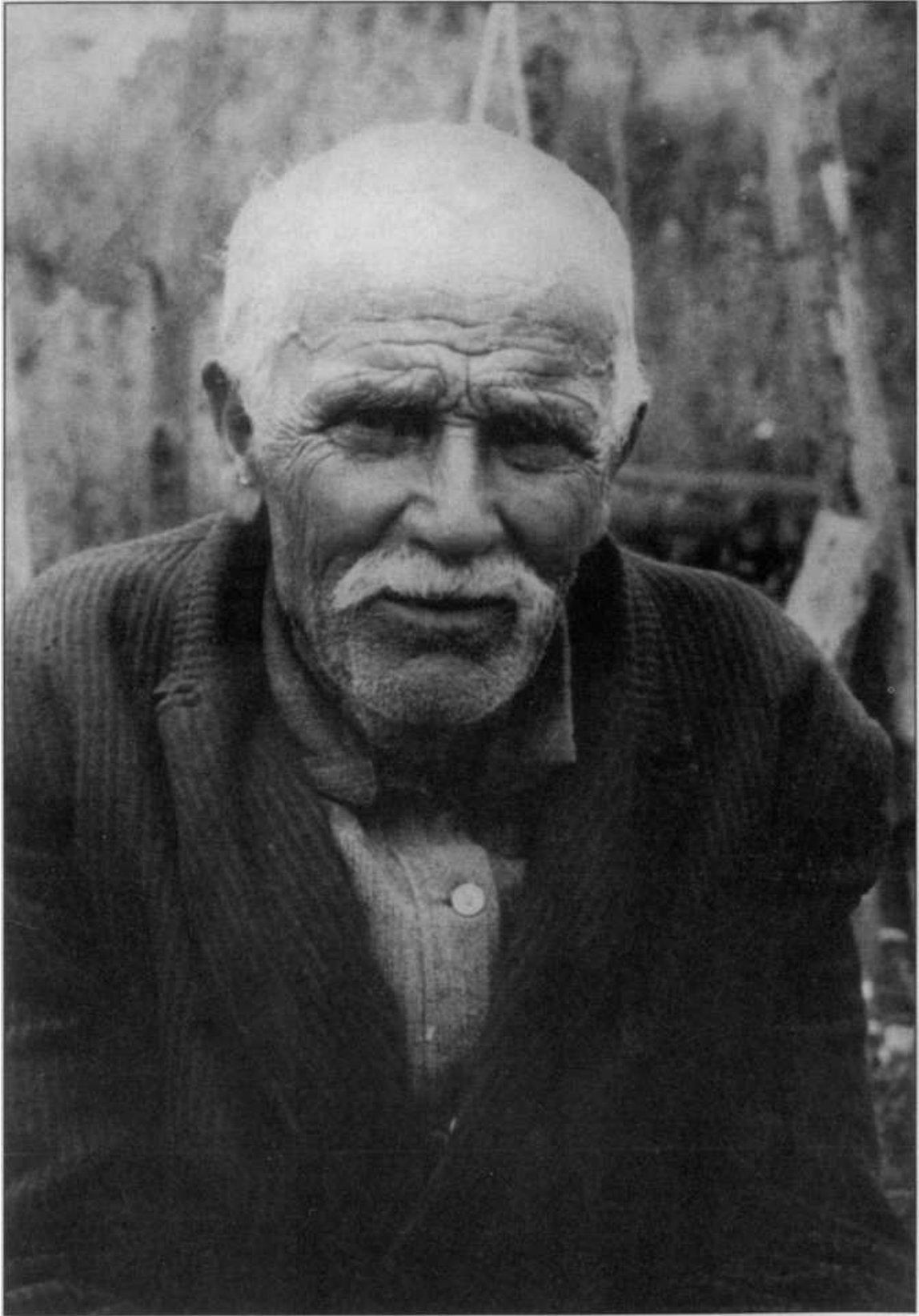
Повстанець отамана Зеленого Степан Іванович Саєнко з онуками.
Село Щербанівка, 1960-ті рр. З оригіналу. Публікується вперше.



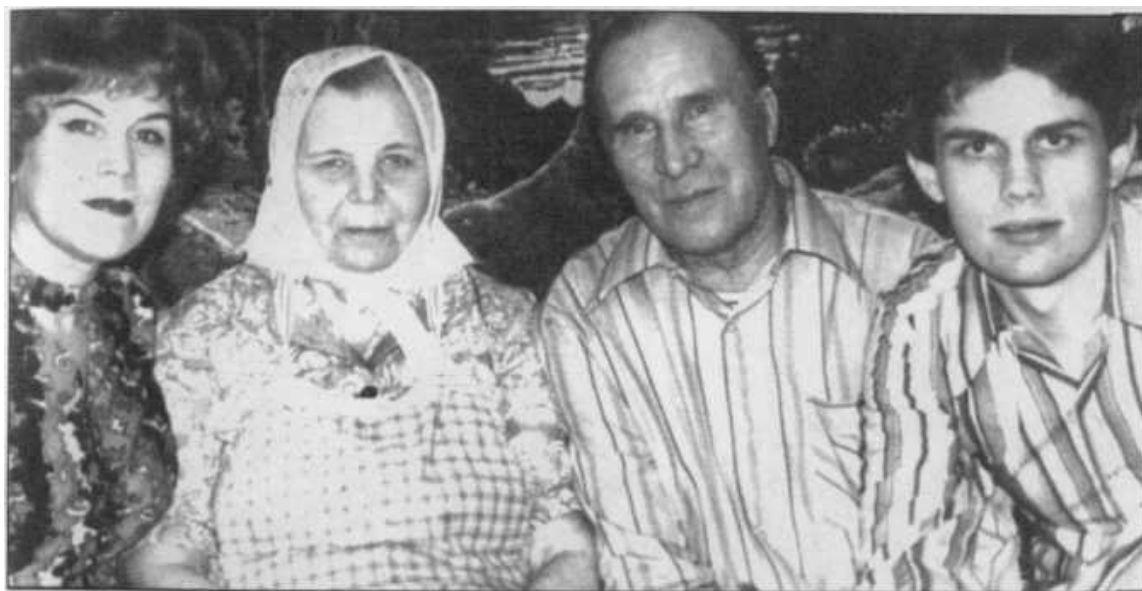
Софія Андріївна Пушкар (ліворуч), онучка Одарки Терпило, сестри отамана Зеленого; Галина Антонівна Пушкар та Іван Макарович Бойко. Трипілля, 1963 р. З оригіналу.



Надія Стасенко і Лідія Пустова, онучки повстанця Василя Плюти.
Щербанівка, 1970 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Повстанець отамана Зеленого Степан Іванович Саєнко. Село Щербанівка, 1969 (?) р. З оригіналу. Публікується вперше.



Оксана Іванівна Цедик з батьками — Катериною Григорівною, дочкою Грицька Ільковича Терпила, та Іваном Дмитровичем Цедиком, колишнім повстанцем, і сином Вячеславом Цедіком (зліва направо). Київ, 1977 р. З оригіналу.



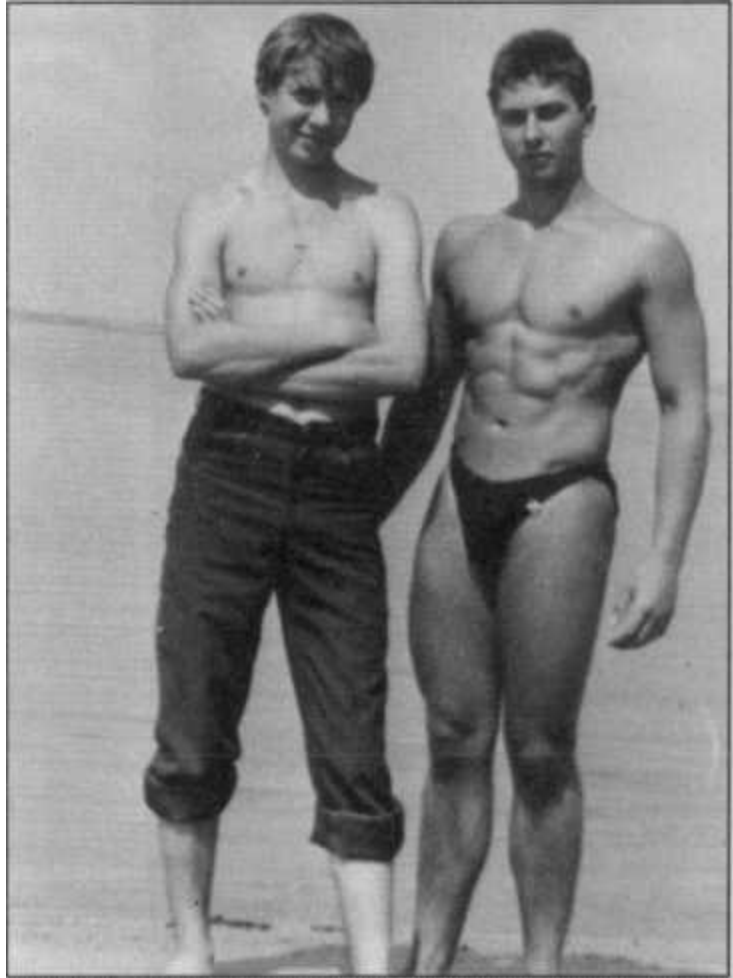
Катерина Григорівна Цедик (Терпило), дочка Грицька Ільковича Терпила, з чоловіком Іваном Дмитровичем Цедиком, повстанцем отамана Зеленого. Київ, 1982 р. З оригіналу.



Микола Павлович Терпило, онук Грицька Ільковича Терпила, та його дружина Катерина. Село Трипілля, 1978 р. З оригіналу.



Ганна Федорівна Браславець, онучка Григорія Ільковича Терпила, з дочкою Вікторією. Київ, 1983 р. З оригіналу.



Олег Федорович Браславець (праворуч), правнук Григорія Ільковича Терпила і його товариш Сергій. Село Трипілля, 1987 р. З оригіналу.



Віктор Іванович Терпило, онук Григорія Ільковича Терпила, і Вікторія Сергіївна Шкільна, праправнучка Григорія Терпила.
Село Трипілля, 1987 р. З оригіналу.



Повстанець отамана Зеленого Степан Іванович Саєнко (ліворуч).
Щербанівка, 1969 р. (?)
З оригіналу. Публікується вперше.



Одарка Тимофіївка Стрілець (Глущенко), дружина повстанця Петра Стрільця. Село Щербанівка, 1975 р. З оригіналу.



Повстанець отамана Зеленого Денис Васильович Забрда з дружиною Софією Антонівною (у дівоцтві Олександренко). Село Трипілья, до 1976 р. З оригіналу.



Катерина Іллівна Булавин (Глобенко), онучка Софії Терпило, сестри отамана Зеленою, і Роман Коваль. Село Трипілля, 16 листопада 2002 р. З оригіналу.



В'ячеслав Іванович Цедік, правнук Грицька Ільковича Терпила, та його дружина Лілія Миколаївна. Київ, 2005 р. З оригіналу.



Марина Олегівна Брасланець, праправнучка Григорія Ільковича
Терпила.
Київ, 2006 р. З оригіналу.



Анатолій Буремко, онук отамана Зеленого. З оригіналу.
Публікується вперше.



Катерина Булавин і Михайло Карасьов — автор першої книги про отамана Зеленого. Село Трипільля, 22 грудня 2006 р. З оригіналу.



Йосип Андрійович Терпило, син повстанця, ініціатор побудови пам'ятників землякам. Село Трипілля, лютий 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Андрій Олексійович Воловенко (дід Ройок), син і брат повстанців-зеленівців, та Роман Коваль. Село Трипілья, лютий 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



На дворищі отамана Зеленого. Зліва направо: Михайло Карасьов, Роман Коваль, Святослав Силенко, Василь Трубай, Катерина Буремко, Володимир Куевда. Село Трипілья, Гайдаївка, 20 січня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Софія Андріївна Бойко (Колісник) і Надія Андріївна Заброда (Колісник), онучки Одарки Терпило, сестри отамана. За ними Вадим Рябченко-“Зірваний” (ліворуч) і Петро Шкляр. Праворуч Роман Коваль. Трипілля, лютий 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Петро Шкляр, Роман Коваль та Андрій Жованик на дворищі отамана Зеленого. Село Трипілля, 11 березня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Отамана Зеленого вшановують рідні, земляки та члени повстанських родин.

У 1-му ряді з квітами сидить Сергій Олексієнко (1917–2011), через одну людину ліворуч — двоюрідні онучки отамана Раїса Браславець та Софія Бойко (з квітами), Володимир Чучупак з дочкою Оленою, онучкою Даринкою, сином Сергієм (у сірому костюмі), ліворуч від якого — двоюрідна онучка отамана Зеленого Оксана Цедик. Перший у 2-му ряді — онук отамана Анатолій Буремко. Київський міський будинок вчителя, 18 березня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



“Передзвін Трипілля” вшановує свого земляка — отамана Зеленого. Київський міський будинок вчителя, 18 березня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Отамана Зеленого вшановує гурт “Хорея козацька”. Зліва направо Юрко Фединський, Ярема Шевчук, Тарас Компаніченко, Северин Данилейко і Данило Перців. Київський міський будинок вчителя, 18 березня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Пошуки могили отамана Зеленого. Село Трипілья, 31 травня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



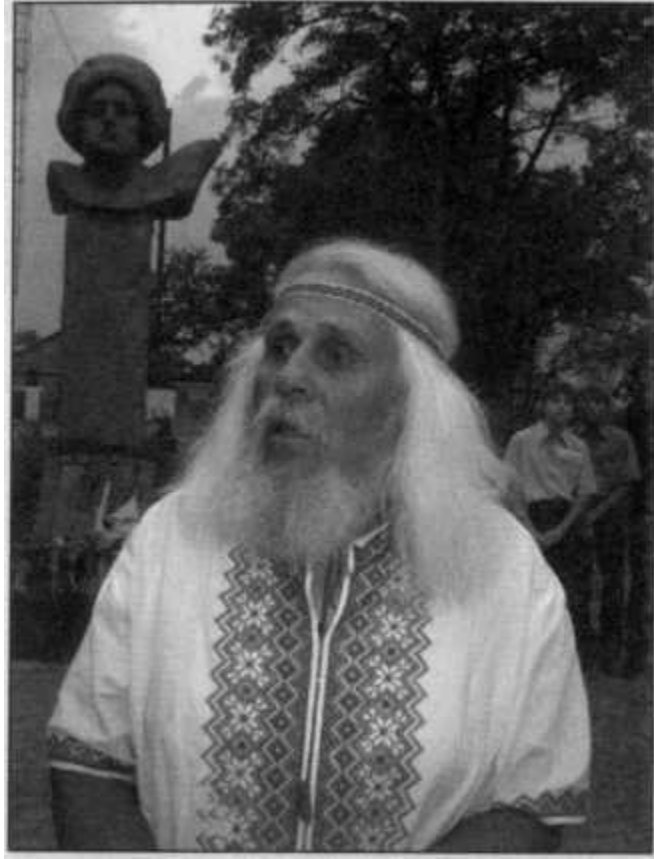
У 1-му ряду зліва направо Роман Коваль, Петро Шкляр, Тарас Беднарчик, Станіслав Павлов. У 3-му ряді Ярослав Курінний, Ольга Худецька, Прохор Антоненко. У 4-му ряді ліворуч Руслан Андрійко. Трипілля, 31 травня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Пошуки могили отамана Зеленого. Село Трипілья, 31 травня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Ярослав Курінний під час пошуків могили отамана Зеленого. Село Трипілля, 31 травня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Кобзар Василь Литвин вітає отамана Зеленого з поверненням.
Трипілля, 24 серпня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Ніна Момотюк і Катерина Булавин, правнучка і онучка Софії Мартиненко (Терпило), сестри отамана Зеленого. Трипілля, 24 серпня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Володимир Куєвда і Катерина Булавин. Село Трипільля, 20 січня 2008 р. З оригіналу, публікується вперше.



Учасники відкриття пам'ятника отаманові Зеленому. Село Трипілля, 24 серпня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Оксана Цедик, онучка Грицька Ільковича Терпила, Трипілля, 24 серпня 2008 р.

З оригіналу. Публікується вперше.



Спогади Антіна Крезуба (Осипа Думі на) “Партизани” (1930). З оригіналу.



Книжка Михайла Карасьова "Бандит Зелений" (1991). З оригіналу.



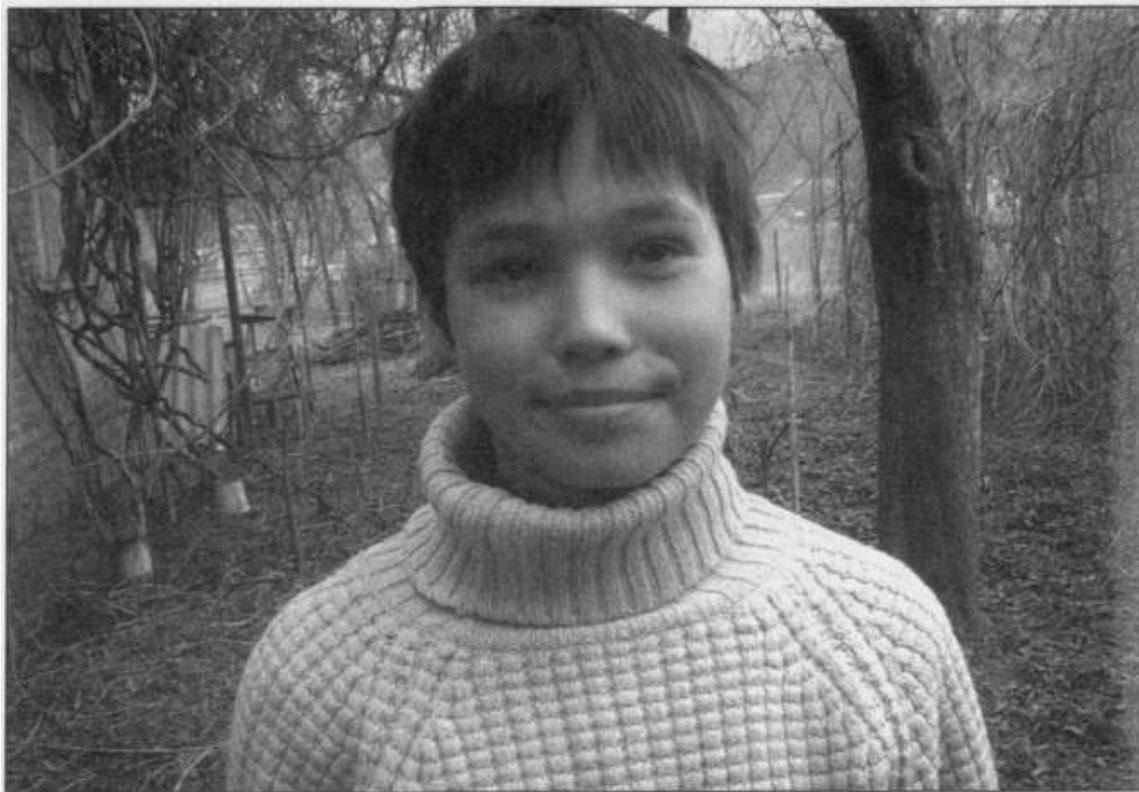
Книжка Романа Ковалю “Отаман Зелений” (2008). З оригіналу.



Книжка Романа Ковалю “Тасмниця отамана Зеленого” (2008). З оригіналу.



Михайло Горловий і його отаман Зелений. Село Щербанівка, 2006 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Макам Канабас, правнук повстанця Гаврила Лавріненка. СелоХалеп'я, осінь 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Двоюрідна онучка отамана Зеленого Катерина Булавин і красзнавець Юрій Домотенко. Трипілля, 24 серпня 2008 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Михайло Горловий і його отаман Зелений. Село Щербанівка, 2006
р. З оригіналу. Публікується вперше.



Під час зйомок фільму “Отаман Зелений”. У центрі оператор Олег Максимовський, праворуч Олександр Дамбровський. Щербанівка, 11 лютого 2009 р. З оригіналу. Публікується вперше.



Марія Моргун (нар. 1919), дочка отамана Сави Дякова, та
красзнавець Юрій Бабич. 2011 р. З оригіналу. Публікується вперше.

Роман Миколайович Коваль

Громадський діяч, письменник, краєзнавець, дослідник історії Визвольної боротьби українського народу першої половини ХХ століття.

Народився 10 квітня 1959 р. в м. Горлівка Донецької області в родині українських вчителів Миколи Федотовича П'явка-Ковалю та Надії Василівни Курило. Закінчив лікувальний факультет Київського медичного інституту імені Олександра Богомольця (1981). Учасник самвидаву. Редактор газет “Прапор антикомунізму” (1989–1990), “Визволення” (1990), “Нескорена нація” (08.1990 — 12.1993), “Незборима нація” (01.1994–2011).

Член Української гельсінкської спілки та НРУ (1989 — 1990). Член проводу УРП (1990 — 1991). Заступник голови Всеукраїнського політичного об'єднання “Державна самостійність України” (12.1992 — 12.1993). Голова ДСУ (12.1993-06.2003).

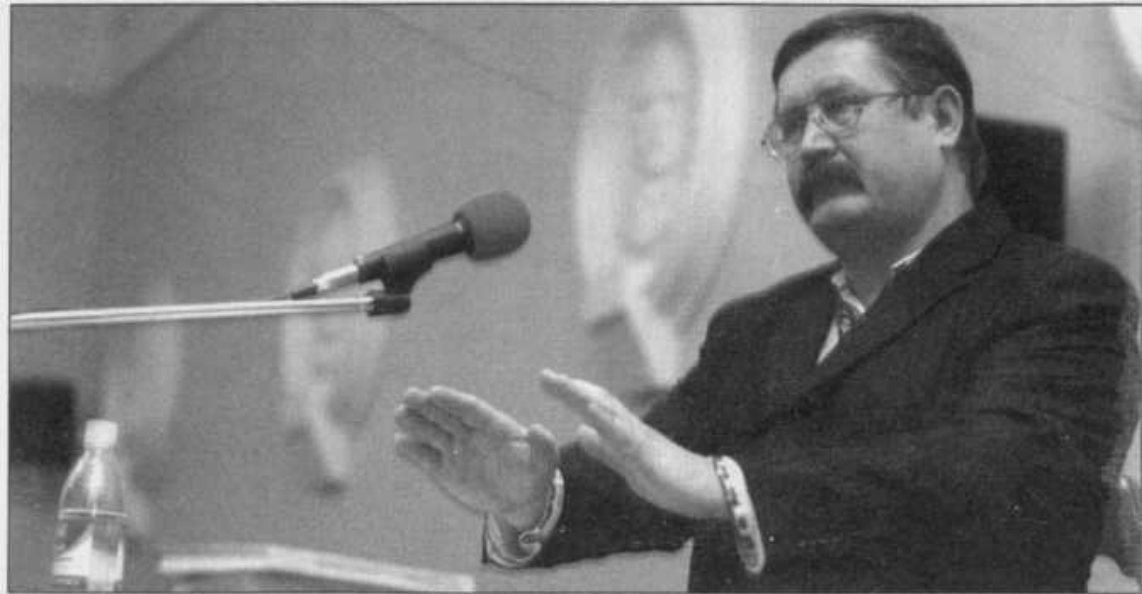
Член Національної спілки журналістів України (з 1995).

Президент Історичного клубу “Холодний Яр” (від січня 1997 р.).

1998 року прийнятий до Національної спілки письменників України.

Автор книг “Гасла і дійсність” (Київ, 1990), “Чи можливе українсько-російське замирення?” (Стрий, 1991), “З ким і проти кого” (Київ, 1993), “Про ворогів, союзників і попутників” (Київ, 1993), “Підстави націократії” (Київ, 1994), “Філософія українства” (Київ, 1995), “Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії” (Київ, 1998), “Отаман святих і страшних” (Київ, 2000), “Повернення отаманів Гайдамацького краю” (Київ, 2001), “Трагедія отамана Волинця” (Київ, 2002; у співавторстві з Костянтином Завальнюком), “Ренесанс напередодні трагедії” (Київ, 2003), “Нариси з історії Кубані” (Київ, 2004), “І нарекли його отаманом Орлом” (Київ, 2005), “Багрянні жнива Української революції” (два видання: Київ, 2005; Київ, 2006), “За волю і честь” (Київ, 2005), “Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу” (Київ, 2006), “Тернистий шлях кубанця Проходи” (два видання: Київ, 2007; Київ, 2007), “Операція “Заповіт”. Чекістська справа № 206” (Київ, 2007), “Отаман Зелений” (Київ, 2008; 2011), “Таємниця отамана Зеленого” (Київ, 2008), “Отаман Орлик” (Київ,

2010), “Петро Дерещук і Дмитро Цвітковський. До історії партизанського-повстанського руху на Уманщині в 1920 — 1924 рр.” (Київ, 2010), “Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею” (Київ, 2011), “Тиха війна Рената Польового” (2011).



Редактор-упорядник книг “Невольницькі плачі” Зеновія Красівського (два видання: Київ, 1995; Київ, 2007), “Українські герої” Анатолія Бедрія (1995), “Героїзм і трагедія Холодного Яру” (Київ, 1996), “Кость Блакитний, отаман Степової дивізії” (Київ, 1997), “Записки повстанця” Марка Шляхового (Київ, 1999), “Медвин в огні історії” (Київ, 2000), “Українська афористика” (Київ, 2001), “Рейд у вічність” (Київ, 2001), “Самостійна Україна” Миколи Міхновського (два видання: Київ, 2002; Київ, 2003), “Кубанська Україна” Рената Польового (Київ, 2002), “Кобзарі в моєму житті” Рената Польового (Київ, 2003), “Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу” (Київ, 2005; у співавторстві з Віктором Рогом), “Душею з вами” Лідії Чучупак-Завалішиної (Київ, 2005), “Холодний Яр” Юрія Горліса-Горського (чотири видання: Київ — Львів — Дрогобич, 2006; Київ — Дрогобич, 2008; Київ — Дрогобич, 2009; Київ, 2010; Київ, 2011 — тричі; разом 7 видань), “З воєнного нотатника” Якова Гальчевського (Київ, 2006), “50 пісень Віктора Лісовола” (Київ, 2007), “Так творилося українське військо. 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917 — 1920-х років” (Київ, 2008), “Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового” (Київ, 2009),

“Чорні запорожці. Спогади командира полку Чорних запорожців Петра Дяченка” (Київ, 2010).

Автор близько 2000 статей у газетах, журналах, альманах, історичних календарях, енциклопедіях України та української діаспори.

Автор циклів радіопередач “Холодний Яр” (3-й канал Українського радіо, 1997), “Отамани Гайдамацького краю” (1-й канал Українського радіо, 2000 — 2001), “Кубанська Україна” (1-й канал Українського радіо, 2002–2004), “Історія, яка не завершується” (радіо “Культура”, 2005, 2004 — 2005), “За Україну, за її волю” (Незалежне радіо Чикаго, 2009 — 2011).

Автор сценаріїв документальних фільмів “Незгасимий огонь Холодного Яру” (реж. Володимир Мощинський, 2001), “Вільне козацтво” (дві серії, реж. Олександр Рябокрис, 2009), “Туцули у Визвольній боротьбі” (реж. Олександр Домбровський, 2009), “Отаман Зелений” (реж. Олександр Домбровський, 2009), “Семен Гризло, Звенигородський кошовий Вільного козацтва” (реж. Олександр Домбровський, 2009), “Отамани Холодного Яру” (реж. Олександр Домбровський, 2010), “Юрій Горліс-Горський” (реж. Олександр Домбровський, 2010), “Памяті шляхетних” (реж. Олександр Домбровський, 2011).

Лауреат літературної премії ім. Михайла Стельмаха (2008).

Ініціатор і організатор вшанувань героїв Визвольної боротьби українців за свою незалежність у Холодному Яру та інших місцевостях, спорудження борцям за волю України пам’ятників, меморіальних дощок, відновлення їхніх могил та найменування їхніми іменами вулиць.

Подяки

Щиро дякую за допомогу у підготовці цієї книги

Олені АРТЮШЕНКО, Юрієві БАБИЧУ, Петрові БРИЦЬКОМУ, Ларисі ГРОМАДСЬКІЙ, Тетяні ДОБКО, Василеві ДУНСЬКОМУ, Романові ВРУБЛЕВСЬКОМУ, Оксані ВРУБЛЕВСЬКІЙ, Михайлові ГОРЛОВОМУ, Юрієві ДОЙКОВУ, Андрієві ЖОВАНИКУ, Андрієві ЗИЛЮ, Владиславові КАРПЕНКУ, Олексієві ЛЕВЧЕНКУ, Олені ЛУК'ЯНЧУК, Адамові ОВСІЄНКУ, Дмитрові ПРОДАНИКУ, Вікторові РОГУ, Германові ТУРЧАКУ, Ніні ЦВЕТКОВІЙ та Марині ЧУЄВІЙ

Особлива подяка Юрієві ДОМОТЕНКУ та Юркові ЮЗИЧУ
Окрема подяка Тамарі ЗДОРОВЕЦЬКІЙ

У підготовці 1-го видання допомагали

Катерина БУРЕМКО, Василь ВАДИС, Олег ВИГОВСЬКИЙ, Юрій ДОМОТЕНКО, Андрій ЖОВАНИК, Костянтин ЗАВАЛЬНЮК, Микола КАГАРЛИЦЬКИЙ, Михайло КАРАСЬОВ, Антон КОЛОМІЄЦЬ, Володимир КУЄВДА, Андрій ЛИСЕНКО, Леонід МУХА, Василь ОЛЕКСАНДРЕНКО, Ренат ПОЛЬОВИЙ, Павло СТЕГНІЙ, Микола ТОВКАЙЛО, Любомир ХАМУЛЯК та Юрко ЮЗИЧ

Фотографії з приватних архівів

Софії БОЙКО, Д. БОЖКА, Лідії БОЛБОЧАН, Олеся БЕРДНИКА, Раїси БРАСЛАВЕЦЬ, Катерини БУЛАВИН, Катерини БУРЕМКО, Михайла ГОРЛОВОГО, Наталки ДУБРОВСЬКОЇ, Надії ЗАБРОДИ, Костянтина ЗАВАЛЬНЮКА, Олексія ЗАРАЙСЬКОГО, Романа КОВАЛЯ, Дмитра ЛЮБИМЕНКА, Ніни МОМОТЮК, Раїси ТУКАЛЕНКО, Ніни ЦВЕТКОВОЇ, Вячеслава ЦЕДИКА, Оксани ЦЕДИК, Андрія ШАРАФУТДІНОВА та Миколи ШЛЯХОВОГО, а також із ГДА СБУ, Музею Миколи Віталійовича Лисенка, НЦНК “Музей Івана Гончара”, Обухівського краєзнавчого музею та Центрального державного архіву кінофотофонодокументів ім. Г. С. Пшеничного

Видання Історичного клубу “Холодний Яр”, які можна придбати, здійснивши передоплату. Вартість вказано із

врахуванням витрат на пересилку книг замовнику. Станом на грудень 2011 р.

Роман Коваль, “Тиха війна Рената Польового”/ Автор-упор., автор передмови Р. Коваль (Київ — Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011; 1040 с., іл., тверда повноколірна палітурка, формат — альбомний, папір — офсетний) — 150 грн. У дослідженні йдеться про Рената Польового — колимського в’язня, видатного інженера-винахідника, мецената, краєзнавця, учасника хору “Гомін”, чоловічого хору “Чумаки”, члена Українського культурологічного клубу, Української гельсінської спілки, УРП, ДСУ, Історичного клубу “Холодний Яр”, автора книг “Кубанська Україна”, “Кобзарі в моєму житті” та “Моя боротьба (спомини)”.

Роман Коваль, “Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею” (Київ — Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011; 472 с., іл., тверда повноколірна палітурка, формат — альбомний, папір — крейдований, друк — кольоровий) — 125 грн. У дослідженні йдеться про Михайла Гаврилка — скульптора, художника, поета, творця і чотаря УСС, повстанського отамана. У книзі вміщено понад 600 листівок і фотографій, близько сотні унікальних документів.

Юрій Горліс-Горський. “Холодний Яр: спомини осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру” (Київ — Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика” / Редактор-упорядник та автор передмови Роман Коваль. — 512 с. іл., тверда повноколірна обкладинка) — 62.5 грн. Про боротьбу за Українську державу під жовто-блакитним прапором УНР та чорним прапором Холодного Яру, на якому було написано: “Воля України — або смерть!”

Роман Коваль. “Тернистий шлях кубанця Проходи. До історії 1-ї Сірої, 2-ї Волинської і 3-ї Залізної дивізій Армії УНР” (Київ — Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007; 404 с., іл., тверда повноколірна палітурка) — 40 грн. Це розповідь про долю кубанського українця Василя Проходи, його участь у Першій світовій війні, перебування в австрійських таборах Йозефів і Терезин, участь у Визвольній боротьбі у складі Армії УНР, перебування в польських таборах, навчання в Українській господарській академії в Подєбрадах, ввипробування в Лук’янівській в’язниці і таборах смерті Воркути.

Зеновій Красівський. “Невольницькі плачі”. Поезії / Упор., ред., передмова, додатки Р. Ковалю. (Київ — Вінниця: ДП “Державна

картографічна фабрика”, 2007; 146 с., іл., м’яка двоколірна палітурка) — 15 грн. Вірші написані в російській неволі, у Владимирському централі в 1968 — 1971 рр. Автор “Невольницьких плачів” пережив зі своїм поколінням велику трагедію українського народу, разом з родиною був учасником запеклої боротьби проти російських окупантів.

Книги можна придбати, попередньо переказавши кошти поштовим чи електронним переказом на ім’я Романа Миколайовича Ковалю, вул. Курська, буд. 20, кв. 14, Київ-03049.



ТЕРПИЛО Данило Ількович
(16.12.1886, м-ко Трипілья –
(13.10.1919, Канівщина).

Військовий і громадський діяч;
повстанський отаман Зелений
(1918, 1919). Воював на
території Київської, Чернігівської,
Полтавської і Подільської губерній.

Улітку 1919 р. сили його
вмірювалися до 35 тисяч
казакав і старшин.

Примітки

1

66, с. 38

2

79, с. 39

3

24, с. 115

4

4

5

7, с. 298

6

24, с. 57- 58

7

73, с. 87 — 88

8

24, с. 61, 65

9

24, с. 61, 65

10

24, c. 64

11

24, c. 66

12

73, c. 85

13

24, c. 101 — 102

14

73, c. 86

15

86, c. 80 — 81

16

4

17

24, c. 105

18

99

19

83, c. 22

20

63, c. 191

21

63, c. 191

22

63, c. 193

23

29, c. 52

24

63, c. 204 — 205

25

62

26

28, c. 7

27

28, c. 7

28

28, c. 7

29

63, c. 207 — 208

30

63, c. 208

31

63, c. 192

32

20, c. 157

33

20, c. 157

34

63, c. 257

35

63, c. 274–275

36

1, c. 209

37

1, c. 210

38

1, c. 211

39

15, c. 20

40

36, c. 17

41

36, c. 16

42

35, c. 78

43

36, c. 17

44

2

45

36, c. 18

46

36, c. 18

47

26

48

26

49

70, c. 623

50

8, c. 1222

51

70, c. 622

52

21, c. 399

53

25, c. 124–125

54

43, c. 312

55

43, c. 313

56

43, c. 314, 331

57

25, c. 124 — 125

58

83, c. 24

59

83, c. 24

60

96, c. 393

61

50, c. 26

62

50, c. 26

63

50, c. 26

64

50, c. 26

65

50, c. 26

66

50, c. 26 — 27

67

83, c. 24

68

50, c. 27

69

46, c. 112

70

50, c. 27

71

14, c. 145 — 146

72

10

73

10

74

85

75

81

76

81, c. 27

77

10

78

54

79

54

80

54, c. 8

81

53

82

53

83

16

84

85

85

97, c. 209

86

55

87

55

88

10

89

89, c. 235 — 236

90

43, c. 308

91

43, c. 308

92

50, c. 27

93

50, c. 28

94

50, c. 29

95

50, c. 29

96

50, c. 30

97

51, c. 178

98

50, c. 30

99

50, c. 30

100

50, c. 31

101

95, c. 263

102

50, c. 31

103

50, c. 31

104

50, c. 31

105

50, c. 31

106

50, c. 32

107

50, c. 32

108

50, c. 33

109

50, c. 33

110

50, c. 33

111

50, c. 34

112

50, c. 35

113

47, c. 171

114

50, c. 35 —37

115

50, c. 37

116

50, c. 37

117

50, c. 37

118

50, c. 38

119

50, c. 38

120

50, c. 38

121

50, c. 38 — 39

122

50, c. 39

123

50, c. 39

124

50, c. 26

125

50, c. 40

126

50, c. 40

127

22

128

83, c. 11 —12

129

9

130

60, c. 194

131

88

132

51, c. 179

133

84, c. 114

134

36, c. 23

135

36, c. 32

136

18, c. 697 — 698

137

78, c. 43

138

9, c. 284

139

36, c. 32

140

72, c. 158

141

57, c. 353

142

36, c. 26 — 27

143

12, c. 47

144

76, c. 2117

145

52, c. 61

146

84, c. 114–116

147

41, c. 9

148

41, c. 20, 22

149

41, c. 25

150

36, c. 21–22

151

57, c. 334

152

83, c. 26 — 27

153

83, c. 27

154

83, c.31

155

83, c. 32

156

83, c. 36

157

83, c. 36

158

83, c. 37

159

83, c. 38

160

67, с. 42

161

68

162

36, с. 32

163

36, с. 29 — 30

164

36, с. 30

165

68

166

77, с. 218

167

87, арк. 35

168

65, с. 35

169

77 с. 218

170

83, c. 41

171

77, c. 218 — 219

172

77, c. 219

173

77, c. 252

174

65, c. 37

175

2

176

77, c. 219

177

38, c. 251

178

9, c. 263

179

45

180

78, c. 55

181

36, c. 33 — 34

182

8, c. 1224

183

8, c. 1224

184

80

185

36, c. 33

186

8, c. 1212

187

80

188

36, c. 16–17

189

36, c. 18

190

36, c. 31

191

36, c. 31

192

36, c. 31 — 32

193

65, c. 38

194

65, c. 38

195

77, c. 219

196

36, c. 36

197

36, c. 36–37

198

83, c. 43 — 44

199

77, c. 220

200

83, c. 44

201

36, c. 37 — 38

202

83, c. 44 — 45

203

77, c. 220

204

77, c. 220

205

36, c. 38

206

83, c. 45

207

98, c. 228

208

83, c. 46

209

37, c. 226

210

37, с. 223

211

35, с. 223

212

92, арк. 103

213

37

214

82, с. 226 — 228

215

40, с. 59

216

83, с. 46

217

90, с. 236

218

91, арк. 9

219

42, арк. 431 зв. — 434

220

96, c. 391

221

99, c. 221 — 222

222

50, c. 39 — 40

223

50, c. 40

224

50, c. 40

225

50, c. 40

226

51, c. 178

227

59, c. 245

228

83, c. 52

229

96, c. 391

230

96, c. 391

231

96, c. 393

232

96, c. 392 — 393

233

80

234

58, c. 97

235

36, c. 39

236

96, c. 393

237

6

238

80

239

32, c. 43

240

32, c. 43 — 44

241

75

242

5

243

36, c. 39

244

5

245

4

246

80

247

36, c. 39

248

4

249

3

250

49, с. 110

251

83, с. 25

252

49, с. 110

253

49, с. 110

254

19, с. 7

255

90, арк. 101

256

49, с. 115

257

69

258

69

259

69

260

30, с. 177–178

261

13, с. 29

262

64, с. 171

263

30, с. 177- 178

264

56, с. 24

265

24, с. 130 — 131

266

90, арк. 99 зВ.

267

47, с. 74

268

49, с. 111–112

269

47, с. 59

270

47, с. 63

271

47, с. 63 — 65

272

47, с. 66

273

49, с. 112

274

49, с. 113

275

49, с. 112

276

66, с. 159

277

66, с. 166

278

23, с. 26

279

90, арк. 99 зб.

280

90, арк. 101 —102зв.

281

11, с. 12 —13

282

11, с. 13

283

11, с. 14

284

15, с. 20, 22

285

27

286

17, с. 146–147

287

34

288

4

289

24, с. 141

290

4

291

94, арк. 2

292

94, арк. 2

293

94, арк. 9

294

94, арк. 10

295

94, арк. 4

296

94, арк. 6

297

94, арк. 7

298

4

299

76

300

24, с. 132 —133

301

24, с. 132

302

4

303

24, с. 137

304

24, с. 137

305

24, с. 138

306

8, с. 1224

307

44, арк. 224 — 228 зв.

308

Іван Андрух, сотник С.С., висланий при кінці 1920 року отаманом [Юрком] Тютюнником на Україну для організації протибольшевицького повстання. В Києві жив Андрух під псевдонімом “Авраменко”. В червні 1921 року арештовано його враз з іншими членами Центрального повстанчого комітету (між ними і Григорія Чупринку). Невдовзі їх розстріляно в Київській губчека. Після

Андруха провід у Центральному повстанчому комітеті обняв сотник С.С. Микола Опока.

309

Гощів — ліс на схід від міста Обухова й на північ від Трипілля, в якому сиділи партизани, бувші зеленівські козаки і старшини. Від свого лісу відділ і називався Гощівським, а вони партизани — Гощівцями.

310

Наган — система самопала (револьвера), загально уживаного в російській царській армії.

311

Большевики завсіди партизанів називали бандитами.

312

Обріз, куцак, скорочений кріс. Обрізи звичайно вживали менші партизанські відділи.

313

Кизикермен і Очаків — твердині, в яких Турки пильнували, щоб козаки не виходили на Чорне море. Очаків — тут у значінню Трипілля, повз котре нам треба було ще переїжджати. — Авт.